INDEX

English Article

1	**DR.BABASAHEB AMBEDKAR AND SOCIAL REFORM ACTIVITIES** *Mrs. Supriya Badekar Singh*
2	**DR. AMBEDKAR'S VIEW FOR WOMEN EDUCATION AND INCLUSIVE EDUCATION** *Vishakha W. Bhalerao*
3	**AN ANALYSIS OF DR.BABASAHEB AMBEDKAR'S VIEW ON RELIGIOUS DIFFERENCES AND CASTE SYSTEM** *Manisha Britto*
4	**A STUDY OF INDIAN EDUCATION SYSTEM AND DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S PHILOSOPHICAL APPROACH** *Dr. K. V. Deore*
5	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM** *Dr. Archana Sanjay Desai*
6	**DR. B. R. AMBEDKAR: THE VERSATILE PERSONALITY OF INDIA** *Mrs. Kavita J Gaikwad*
7	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR A KEY TO SOCIAL HARMONY** *Manisha Gaji*
8	**DR. BABASAHEB AMBEDKARS WORK ON WOMEN EMPOWERMENT AND ITS APPLICATION IN TODAY'S SOCIETY** *Dr. Shubhangi L. Godse*
9	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S VIEWS ON DEMOCRACY** *Ms. Samita N. Hande*

10	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR’S EDUCATIONAL PHILOSOPHY AND CONTRIBUTION TO INDIAN EDUCATION FOR FUTURISTIC AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT BY USING TRAMS MODEL** *Asst. Prof. Priya Kale & Prof. Shalini Tonpe*
11	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND SOCIALISM** *Dr. Kamble Rahul B.*
12	**DR.AMBEDKAR’S PHILOSOPHY OF EDUCATION AND VIEWS ON GLOBALIZATION** *Prof. Sushama Khandale*
13	**IMPACT OF DR. BABASAHEB AMBEDKAR`S THOUGHTS ON INDIAN ECONOMY** *Asst.Prof. Anagha Mahajan*
14	**DR.BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM** *Prof. More Dadasaheb Kacharu*
15	**DR. AMBEDKAR’S EDUCATIONAL THOUGHTS AND 21ST CENTURY SKILLS** *Asst.Prof. Divya Nair*
16	**A SAVIOUR OF THE MARGINALIZED** *Asst.Prof. Jovita Nathan & Asst.Prof. Komal Gagare*
17	**EDUCATION IS SELF-ACTUALIZATION** *Vinny Ramteke & Prof. Megha M. Uplane*
18	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM** *Ajita D. Rase*
19	**DR. BABASAHEB’S VIEWS ON EDUCATION AND SOCIAL CHANGE** *Dr. Suvarna G. Shikare*
20	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND DEMOCRACY** *Tapkir Sarika S.*

21	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM** *Dr. Nisha J. Valvi & Ms. Swapna D. Gaikwad*
22	**DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM** *Ms. Ruchi. K. Vasudev*

Hindi Article

1	Mk- ckck lkgc vEcsMdj vkSj lekt lq/kkj.kk */k- योगिता अमोल देशपांडे*
2	Mk- vEcsMdj dk oSpkfjd ;kxnku ¼lkekftd fopkjks ds fo'ks"k lanHkZ esa½ *x.k'k rkjkpan [kj*
3	**डॉ.बाबासाहब अम्बेडकर का दलित महिलाओं की राजनितिक भागीदारी बढ़ाने में योगदान** *सुकेशनी आसाराम थोरात*

Marathi Article

1	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार** *अर्चना ज्ञानोबा अडसुळे आणि प्राची सुरेश तांबे*
2	**बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणारी दलित कवयित्री आणि तिची कविता – एक अभ्यास** *डॉ. मीना ल. आहेर*
3	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार व शैक्षणिक कार्यातील योगदान** *डॉ. भांबरे अरूणा आणि प्रा. मेहेत्रे स्वाती*
4	**भारतीय शिक्षण पध्दतीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक योगदान** *प्रा. डॉ. प्रभाकर बोरगांवकर*
5	Mk- ckck lkgsc vkacsMdjkaps vkfFkZd fodklklkBh fopkj *Mk- fot; tuknu p0gk.k आणि Mk- l/;k fot; p0gk.k*

6	**आंबेडकरवाद आणि शिक्षण** ***स्वप्निल केशव धंडे*** *आणि* ***प्रा. डॉ. बापूसाहेब गणपत चौगुले***
7	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीचा भीमगीतावर झालेला परिणाम (सामाजिक व ऐतिहासिक) *डॉ. प्रताप मारूती गायकवाड*
8	**डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समाजसुधारक कार्याचा चिकित्सक अभ्यास** *प्रा.गावित विद्या*
9	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदान *प्रा. अजित जयराम जाधव*
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतीय जलसाधनसंपत्ती व्यवस्थापनातील योगदान *डॉ. रत्नप्रभा संतोष जाधव*
11	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत असलेले सर्वसमावेशक शिक्षण** ***प्रा. शोभा नेताजी जाधव***
12	बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक सुधारणा *प्रा. डॉ. प्र. अ. जगताप*
13	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेबाबतचे विचार *डॉ. खोपडे स्मिता जयेंद्र*
14	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शंक्षणिक विचार *डॉ. शुभांगी सूर्यकांत कु-हाडे*
15	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि शैक्षणिक दृां*3kश्n** ***डॉ. गौतम लोंढे***
16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाहीविषयक विचार आणि सद्यस्थिती *डॉ. विकास माने*
17	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक,सामाजिक व आर्थिक दृष्टीकोन व प्रेरणादायी विचार** ***प्रा. श्री. संजय एम मराठे***

18	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारातील शाश्वत विकासाची बीजे** *प्रा. योगेश खंडेराव पाटील आणि प्रा. सुनिल जगदिश कालेकर*
19	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची लोकशाहीसाठी असलेली भूमिका** *प्रा. डॉ. मदुरा पवार*
20	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि लोकशाही** *शीला अनिल पवार*
21	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक सुधारणा** *सहाय्यक. प्रा. पुजारी सोनाली*
22	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण क्षेत्रातील योगदान** *सहाय्यक. प्राध्यापक साØडकर मीरा*
23	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : सामाजिक सामजस्याची गुरूकिल्ली.** *डॉ. गीता शिंदे*
24	**डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय शिक्षण व्यवस्था** *डॉ. वैशाली शांताराम शिंदे*
25	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व भारतीय शिक्षण प्रणाली** *सोनवणे सीमाबाई अरूण*
26	**भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची ग्रंथसपदा** *डॉ. अपर्णा राहुल उकले*
27	**भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर-स्त्रीयांना समानतेची शिकवण देणारे आद्य प्रवर्तक** *Dr. Sunanda Surybhanu Waghmare*
28	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि त्यांचे समाजसुधारणात्मक कार्य** *प्रा. अमिता शशिकांत डंबीर*
29	**डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर आणि समाजवाद** *डॉ. **ललिता भगत***
30	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ः आधुनिक भारतासाठी योगदान** *सुहासिनी सूर्यवंशी रामचंद्र*

31	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय शिक्षण पद्धती** *उभे किशोरी*
32	**डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय स्त्रियांचे सक्षमिकरण** *डॉ.अनिता बी. खैरे*
33	**शेतीसंकट, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या आणि डॉ.आंबेडकर** ***निलीमा मोरे***
34	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक सुधारणा** *प्रा. डॉ. डी. डी. कोल्हेकर*

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR.BABASAHEB AMBEDKAR AND SOCIAL REFORM ACTIVITIES

Mrs. Supriya Badekar Singh (Pg. 1-4)

M.Ed, MIT-WPU Faculty of Education, Kothrud, Pune

Abstract

Dr. Babasaheb Ambedkar was not only the architects of the Indian Constitution but also the Economist, Politician and Social Reformer. This paper included some social reform activites of Dr. Babasaheb Ambedkar. for the progress of Indian social aspects. There is need of great people like Dr. Babasaheb Ambedkar to remove the barriers which opposes for the success of Social development of the country. In India we are still facing some social difficulties like communalism, untouchability, caste system, superstitions, dowry, etc. Untouchability is the most commonly associated with the treatment of Dalit communities for which he fought till his best outcomes. Because of caste system like upper-caste and lower caste, people forgot the main thing that is humanity which gives us an attitude of a pure soul to live together and respect each other. Dr.Babasaheb Ambedkar's contribution for Social Reform is uncountable.

Keywords : *Untouchability,, Caste system, Social development, Humanity, Inequality.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Dr. Bhim Rao Ambedkar was the first leader from the untouchable community in India. He was born in Mahar community. His real name, Ambavadekar, comes from his village Ambavade. Later in 1900 he changed it to Ambedkar when his Brahmin school teacher become impressed because of his intellect and personal qualities decided to give him his own name. Dr. Ambedkar tried hard to show the mechanisms of the caste system and clarified the origin of untouchability in order to support his fight for equality. Untouchability means pollution by the touch of certain persons by reason of their birth in a particular caste or family. It leads to defilement, pollution and Contamination. Only four classes namely, 'Brahmanas, Kshatriyas, Vaishyas and Shudras' are recognized by Verna system, 'untouchable or Atishudras' are not considered to be the part of caste system. This limits their opportunity to earn a decent living because they can do only dirty work, like the cleaning of the Villages and other services like shoe making, carrying dead bodies etc. This caste system is only responsible thing which differentiate us from each other but in reality, we all are god's flowers those are made to spread fragrance of equality in the society.

- **Dr. Babasaheb Ambedkar's Social Reform Activities**

Conversion of his Religion: He born in Hindu family but he changed his religion and became Buddhist to go more near of the untouchability problem, to face it and abolish it.

The Government of India Act 1919: At this hearing, Dr. Ambedkar argued for creating separate electorates and reservation for Dalit's communities and other religious.

Bombay Legislative Council: In the year 1927 Dr.Ambedkar decided to launch an active movements against untouchability. He began with public movement and marches to open up and share public drinking water resources; also he struggle for the right of Dalit's to enter into the Hindu temple.

Satyagraha in Mahad: He worked for the right of the Dalit's community to get water from the main water tank of the town.

'**Jaat-Paat Todak Mandal' (Caste-Creed Breaking Party):** Dr. Ambedkar Published his Booklet named 'Annihilation of Caste'. In this booklet, He mentioned "During the Peshwa's rule, if a high-caste Hindu was walking on the road the low-caste Hindus didn't have a permission to walk on the same road lest the former becomes impure by the shadow of latter.

- **Challenges faced by Dr. Ambedkar during social reform**

Dr. Babasaheb Ambedkar resigned from the post of the first Law Minister of India when his noble 'Hindu Code Bill' a women's Rights for Indian Women dropped by Prime Minister Nehru. But None of the women‘s organization raised voice about it. The contribution of Dr.Babasaheb for women empowerment in India is totally ignored. For three years, he fought to get the Bill passed. It was the greatest ever social reform in India.

Besides drafting the Indian Constitution, Dr. Ambedkar had revised and submitted the Hindu Code Bill to the Constituent Assembly. He made extensive modification in the original bill to codify the Hindu personal laws based on the principle of right to property, order of succession to the property, and maintenance, marriage, divorce, adoption, minority and guardianship. The Bill had the object of making the widow, the daughter and widow of a pre-deceased son eligible to inherit property. The Bill had aroused widespread controversy, and due to the opposition of the orthodox Hindu members of the Constituent Assembly it could not be adopted. This ended up in Ambedkar's resignation from the Ministry on 27 September 1951.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

- **Need to Improve Societies Thought Process.**

Humanity and human rights

The concept of Human Rights is deep-rooted in freedom of thought and the dignity of human being. “Human Rights” as the term is most commonly used, are the rights, which every human being is entitled to enjoy and to have protected. The underlying idea of such rights- fundamental principles that should be respected in the treatment of all men, women and children- exist in some form in all cultures and societies.

Inequality of caste:

According to Mahatma Phule, oppression continue in Indian society because of ignorance and blind believes which are actually harmful to them, but which they have never been taught to question – e.g. Inequality of caste, that only Brahmins were entitled to knowledge, however lower caste people were not eligible to take education.

Educational culture

A social change can be brought if we stop living in a passive society where questions are not raised against the one in power and by identifying the ethos of the educational culture of India, which shapes teachers and students understanding of the nature of the teacher-student relationship, the model of interaction appropriate within classrooms, the nature of knowledge and the means by which it is gained. It’s vital to question the established norms, reject acceptance of blind beliefs, check validity of set syllabus and curriculum and show empathetic, collaborative behavior. Untouchability in Schools and Social discrimination and oppression as untouchability is a grave societal iniquity, wherein we fail to acknowledge the plight of “God’s children” as Gandhiji called the Dalits. Independence may have given India the right to decide its destiny, but we are not yet really serious about banishing untouchability to the nether world. It is imperative for the government and society to play active roles for social reformation, and yet, the significant role of a teacher to protect Dalit children from caste inequity in schools represents a great contribution towards social change which will happen gradually and at last we will all live together in unity and harmony.

Social Stratification Persists Over Generations

It is closely linked to the family and to the inheritance of social resources from one generation to the next. A person's social position is ascribed. That is, children assume the social positions of their parents. Within the caste system, birth dictates occupational opportunities. A Dalit is likely to be confined to traditional occupations such as agricultural labour, scavenging, or leather work, with little chance of being able to get high-paying white-collar or professional work. The ascribed aspect of social inequality is reinforced by the practice of endogamy. That is, marriage is usually restricted to members of the same caste, ruling out the potential for blurring caste lines through inter-marriage.

Conclusion

According to above information the topic is concluded that Dr.BabasahebAmbedkar's contribution towards our nation is really extraordinary. In society each individual has a right to live with the respect and gain the equal opportunities. Caste, religion, poverty, illiteracy cannot draw the boundary line to distinguish society in to the various grade.

References

Patel J. (2008),"Human Rights Education"Pragatishilshikshan, Monthly Educational Journal, ISBN.

Ramadas V. (2002) "Dr. B.R Ambedkar as an educational and social reformer" Thesis. Department of Adult education and extension services, University of Calicut.

Dube S. (2005). "Indian Society book", National book Trust. https://www.insightsonindia.com.

Mehta U. (2013) "Causes of inequality in Indian Society: A qualitative study with special reference to Paulo Freires theory" Department of Education, University of Mumbai.https://www.researchgate.net/publication/304396153

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. AMBEDKAR'S VIEW FOR WOMEN EDUCATIONAND INCLUSIVE EDUCATION

Vishakha W. Bhalerao (Pg. 5-8)
MA.(Eng.) M.Ed. NET/JRF, (Senior Research Fellow SNDT Uni . Pune)
vish_1010@yahoo.com

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

The Indian history witnessed the extreme knowledgeable personalities but Dr. Babasaheb Ambedkar is not only the name belong with knowledgeable history but stood as a symbol of knowledge throughout the World. Great leader Dr. Babasaheb Ambedkar was internationally well known famous knowledgeable Barrister, Doctorate Degree holder, well cultured competent intellect, universally rewarded, father of humanity, Architect of constitution of independent India.

Dr. Babasaheb Ambedkar was one of the very few Indians who struggled to restructure Indian society with the most equalitarian and humanitarian principles.

This paper examines education of women belonging and considered to marginalize groups, with particular reference to status of women with disabilities (not physical but at the level of her acceptance of being a Women being a Human because of patriarchal attitude), within the Indian context. Based on an with the constitutional provisions of Government documents which is the prominent contribution of Dr. Ambedkar's vision about Education and mainly expected "Education for ALL". This paper is an attempt to correlate the various educational provisions made available for women and the result of those provisions in present society. It explores the Indian Government's focus on the development of special schools, its efforts towards integration, and the more recent emphasis on inclusive education. Furthermore, it attempts to elucidate "inclusive education" as understood in various official documents. The article concludes by arguing for a need to develop a contextual understanding of inclusive education that is reflective of current educational concerns in India.

The present paper will cover three main questions:

1. What was expected to Dr. Ambedkar by the implementing Education for All?

2. Does education for all is essential to replace by coming up with new term like Inclusive Education to establish the social harmony?
3. Do we really reach to the emancipation of women by implementing inclusive education? If yes can we focus those areas of empowerment and emancipation of women, which we have achieved through Inclusive education?

Constitution of India lays the foundation for women centric and other related legislations that protect women in workplace. (All laws enacted have to be within the constitutional framework.) It embeds in itself such provisions mainly by way of fundamental rights. Constitution of India promotes equality of gender and at the same time urges the state to provide protection to those sectors that are vulnerable. Below mentioned Articles in the constitution of India focus on women and their constitutional rights.

Fundamental Rights Article 15

Article 15 (1)

Article 15(1) of the Constitution protects the rights of citizens, as it prohibits the state from discriminating against any citizen on grounds of gender amongst other grounds like race, religion, etc.

Article 15 (2)

Article 15(2) prohibits any citizen from being subjected to any sort of disability, liability, restriction or conditions on grounds of gender. This is with regards to accessing the public places like restaurants, shops, etc. It is also effective while utilizing facilities of public utilities like wells, roads and such other places which are wholly or partly maintained by or out of State funds or dedicated for public usage.

Article 15(3) empowers the State to make special provisions in favour of women and children. (For example, reservation of seats for women in public bodies, free primary education for children, etc.)

Article 16

Article 16 of the Constitution, states that there shall be equality of opportunity for all citizens in matters relating to employment or appointment in any office under the State. Also, no citizen shall be held ineligible or discriminated against on grounds of gender.

Fundamental Duties Article 51A

Article 51 (e)

Article 51A (e) imposes on every citizen by way of fundamental duty the responsibility to renounce practices derogatory to the dignity of women.

Article 243 Article 243D & Article 243T

Today, where politics is being viewed upon as a career, by means of Article 243D and Article 243T, the State makes provisions for reservation of seats for women from scheduled castes and scheduled tribes in Panchayat's and Municipalities respectively.

Directive Principles of State Policy

The Directive Principles of State Policy are guidelines to the central and state government of India, to be considered while framing laws and policies. These are not enforceable by any court, but are considered fundamental in the governance of the country.

The Directive Principles of the State Policy makes provisions with regards to:

Article 39

Article 39 enjoins the State to direct its policies towards securing all citizens without discriminating between men and women,

309

- Equal right to access adequate means of livelihood. [Article 39(a)]
- Equal pay for equal work. [Article 39(d)]
- Health and strength of workers and look at it that they are not forced by economic

necessity to enter avocations, which are not suited to their strength. [Article 39(e)] **Article 39A** Article 39A makes provision for providing equal justice and free legal aid to all the citizens. **Article 41, 42 & 43** These Articles provides for: • Right to work. (Article 41) • Provision for just and humane conditions of work and maternity relief. (Article 42) • Living wage, decent standard of life and full employment of leisure and social and cultural opportunities, for workers, including women workers. (Article 43) .

Discussion of the Topic:

Although Dr. Ambedkar has offered so many things to society by introducing the Indian Constitution we find that the present scenario of Women Education is still progressing but not achieved the 100% success. It Is The Education Which Is The Right Weapon To Cut The

Social Slavery And It Is The Education Which Will Enlighten The Downtrodden Masses To Come Up And Gain Social Status, Economic Betterment And Political Freedom- Dr. Ambedkar.

Dr. Ambedkar had a great visionary, he always thought far ahead hi contemporaries, he rightly identified that the progress of the community is measured by progress of women.

Dr. Babasaheb Ambedkar always believed in movements led by women. He stated that women should be given all round development more importantly social education, their well-being and socio-cultural rights. Dr. Ambedkar's educational thoughts was occupied with social amelioration, political enlightenment and spiritual awakening for this it attached due importance to the economic well being of the masses. To him educational and political thought embodied a social dynamism because of mans attitude animal and social being.

Dr. Babasaheb Ambedkar is symbol of knowledge who liberate the human from all the evil and bad practices and offered them a blissful life is still considered and seen from the spects of his CASTE. The people still have not accepted by heart the existence of Dr. Ambedkar in the history of Human life and in present situation . The writer always found that the education is also not so far to think in same partial views about Dr. Babasaheb Ambedkar. In the school curriculum still Dr.Ambedkar is not introduced as a symbol of knowledge where no one in the world is not that much acknowledged and learned as the Dr. Babasheb Ambedkar was.

Reference Book:

Ahir,D.C. (1990) The Legacy of Dr. Ambedkar B.R.Publishing corporation,New Delhi

Ambedkar,B.R. (1987) Women and Counter Revolution Riddles of Hindu Women : in Dr. Babasaheb Amedkar : writings and speeches ,Vol 3, Department of Education, Govt of Maharashtra.

Ambedkar Speaks Vol 1-3 : 301 seminal speeches /edited by Narendra Jadhav,2013

Ambedkar B.R.,Dr.Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches , Govt. of Maharashtra Education Department , Vol.1.to 22.

Ambedkar B.R., The Rise and Fall of Hindu Women , Bhim patrica Publication ,Jalndar,1974.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

AN ANALYSIS OF DR.BABASAHEB AMBEDKAR'S VIEW ON RELIGIOUS DIFFERENCES AND CASTE SYSTEM

Manisha Britto (Pg. 9-18)

Assistant Professor, Modern Law College, S. No.85/86, Savitribi Phule, Pune University, Pashan Road, Ganeshkhind, Pashan, Pune, Maharashtra 411053, India

Abstract

With the changing trends in society in the socio-political and economical sectors, India still lacks the spirit of religious unity and abolition of caste system. Religion today still plays a vital role in political atmosphere of our country, this not only challenges human dignity of weaker sections but also categorises people. Caste violence and discriminations on religious fronts, still exists in society. According to Dr.B.R.Ambedkar, if we want to maintain democracy not merely in form, but also in fact, we must hold fast to constitutional methods of achieving our social and economic objectives. Dr. Ambedkar firmly believed that our political democracy must stand on the base of social democracy, a way of life which recognizes liberty, equality and fraternity as the principles of life. He emphasized on measuring the progress of a society by the integration of various religious communities and their outlook towards it in a rational way.To eradicate these social evils, his work on building an egalitarian society is more necessary not only to grasp the social orders but also to take away the current day's social evils of the Indian society.

Keywords: *Caste discrimination, religious differences.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

India is one of the largest social and secular democratic countries in the world. However, it still lacks the spirit of religious unity and abolition of caste system. Religion today still plays a vital role in political atmosphere of our country, this not only challenges human dignity of weaker sections but also categorises people. The Constitution provides emphasis for the democratic nation and safeguards of the each and every human being. This article focuses on analysing the views of Dr. Ambedkar on religious differences and caste system. The constitution of India defines that the marginalized castes should be secured, and all religions should be treat equally within the tag of secularism reaching the varied corners of the country in trendy amounts.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

[1]A brief about Dr. Ambedkar

Dr. Bhimrao Ambedkar was born in an untouchable caste which was deprived of all social, educational, religious and political rights. In spite of this he is counted among some of the most educated persons of the world. His philosophy was deeply rooted in religion, particularly the Hindu religion which laid the foundation of caste system. Being a Hindu Mahar he faced many humiliations which lead to his criticism of Hindu religion because of its evil practices of caste system seeking solutions to free untouchables from such evil practice. The liberation of depressed classes, the awakening and organisation of untouchables, and safeguarding their rights and interests centred to his political and social ideas. His political philosophy was often shaped by the politics of social reform baked by India‘s special brand of minority politics.

Dr. Ambedkar on Caste

According to Dr. Ambedkar, caste system is a social division of people of the same race and is not only a division of labour but also a division of labourers. He examined from his practical experiences and asserted that the caste system is not eugenic in origin. It has a bad effect on the ethics of the Hindu religion. The caste system killed the public spirit, destroyed the sense of public integrity and parity. The caste system has a bad effect on the ethics of the Hindu religion. He says caste is a notion, a state of mind.

[2]It is but another name for division of labour and if division of labour is a necessary feature of every civilised society, then it is argued that there is nothing wrong in the Caste System. Now the first thing is to be urged against this view is that **Caste System is not merely division of labour. It is also a division of labourers**. Civilised society undoubtedly needs division of labour. But in no civilised society is division of labour accompanied by this unnatural division of labourers into watertight compartments. Caste System is not merely a division of labourers which is quite different from division of labour—**it is a hierarchy in**

---

[1] Narake, Hart; Kasare, (Dr) M.L.; Kamble, N.G.; Godghate, Ashok (ed); "Dr. B.R. Ambedkar and His Egalitartan Revolution, Struggle for Human Rights", Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches, Dr. Babasaheb Ambedkar Source Material Publication Committee, Higher Education Department, Government of Maharashtra, Vol.l7, Part One, 2003, P. 383.

[2] https://thelogicalindian.com/story-feed/awareness/b-r-ambedkar/

which the divisions of labourers are graded one above the other. In no other country is the division of labour accompanied by this gradation of labourers.

[3]Dr. Ambedkar says, Caste has killed the public spirit, and divided the society in such a way that it has created a barrier to form a public opinion. He feels casteism can be done away by removing the barriers. [4]Fusion of blood can alone create the feeling of being kith and kin and unless this feeling of kinship, of being kindred, becomes paramount the separatist feeling the feeling of being aliens created by Caste will not vanish. Among the Hindus inter-marriage must necessarily be a factor of greater force in social life than it need be in the life of the non-Hindus. Where society is already well-knit by other ties, marriage is an ordinary incident of life. **The real remedy for breaking Caste is inter-marriage.** Nothing else will serve as the solvent of Caste.

[5]Efforts must be taken to uproot Caste. Caste is no doubt primarily the breath of the Hindus. But the Hindus have fouled the air all over, and everybody is infected, Sikh, Muslim and Christian. In the fight for Swaraj, you fight with the whole nation on your side, but in this case it’s a fight against the whole nation and that too, on your own.

Caste will not fade away unless there is functionality associated with it. Like political gain, matrimony, administrative complexities are solved by caste affinities etc. Good governance may help to some extent. More are we getting modern, more are we sticking to the caste. For eg. Matrimony has flourished more with the advent of social media where people demand life partner from same caste.

The solution to the dehumanising issue of caste in Hindu society was to be some practicable and realistic solution keeping in mind the actual realities and deplorable conditions of the majority populace of this country, just in the name of religion and caste. Dr. Ambedkar himself being an actual sufferer of that time, was able to do what couldn't be imagined. **By giving the masterpiece Constitution and Fundamental Rights to all the citizens of India irrespective of any caste, he ushered an era of egalitarian society based on equality.** The

[3] Ibid at 2
[4] Ibid at 3

[5] Ibid at 5.

revolution which none of the Gods of this country could do in thousands of years, being a common man he did it in this country.

Dr. Ambedkars views on religions

[6]Dr. Ambedkar interpreted the basic tenets of religions from the dalit viewpoint of the prevailing socio-cultural situation in India He saw religion not as a means to spiritual salvation of individual souls, but as a 'social doctrine' for establishing the righteous relations between man and man. His philosophy of religion does not mean either theology or religion. Theology studies the nature, attributes and functions of God; whereas **religion deals with things divine.** Dr. Ambedkar took "Religion to mean the propounding of an ideal scheme of divine governance **the aim and object of which is to make the social order in which men live a moral order**".

[7]Prof. Bettany has defined religion as, "It broadly is, a man's attitude produced on his conduct or on his relations to fellow-men". [8]In brief, religion, as assumed to be emanated from 'divine authority', has become a social force embedded in institutions of worship prayers, rituals and ceremonies of sacred and infallible nature.

[9]According to Dr. Ambedkar, to manage the secular and moral affairs of human beings the religion is necessary for man and society. God is the essential element of religion. All religions are true and equally good. The sole aim of an individual life is the salvation of soul (Mokksha). The eternal soul is unseen and unknown. In Hinduism there is no liberty, equality and fraternity in relation with man to man. The Hindu religion is responsible for hierarchical caste system in India. **[10]The main centre of religion is secular welfare of mankind**. Some rituals, prayers and pilgrimage and ceremony in Hinduism. Dr. Ambedkar showed that social and religious inequality were deep rooted in Hinduism. The term 'religion' has no definite or fixed meaning. It is an indefinite word. It has many meanings because the term 'religion' has passed through several stages. The primitive men could not explain the natural calamities such as lighting, rain and floods, etc. Gradually the term 'religion' came to be found with

[6] Dr.NK Singh, Ambedkars interpretation of religions: Dalit point of view, Global Religious Vision, 234, Vol.3/IV
[7] B.R. Ambedkar, *Writings And Speeches*, Vol. 3. p. 6.
[8] G.T. Bettany, *Encyclopedia of World Religions*, p. 20
[9] Ibid at 7
[10] Ibid at 8

beliefs, rituals, ceremonies, prayers and sacrifices. In the next stage of the social development the term religion came with the power of God.

The Hindu religion believes that the God is the creator of the world. There are mainly four founders of religion, namely; Buddha, Jesus, Mohammed and Krishna. In Bible, Jesus claimed himself as a **Son of God**. Like Jesus, Mohammed also claimed that he was the **messenger of God** on Earth. Like Jesus and Mohammed, Krishna claimed and called himself a **'God' and 'Parameshwar'**. Buddha claimed himself as a son of man. He never claimed any supernatural origin or supernatural powers. Jesus, Mohammed and Krishna claimed for themselves the **Mokshadata.** The Lord Buddha was satisfied with playing the role of a **Margadata**. In the **Mahaparinibbana Suttathe** Buddha claimed himself that his religion is based on reason experience.

Dr. Ambedkar on Hinduism

In the Hindu culture the upper castes never appreciated the lower castes from the inceptions. They believed that they were the blessed ones and the others were cursed. The Hindu Shastras like, Vedas, Upanishad, Smriti, Puranas, Bhagavad Gita etc. are mainly responsible for degradation of Hindu religion. According to Dr.Ambedkar, caste is a notion, a state of mind. He disliked this inequality from the core. It created a rift in minds of people and it was a stigma to the society at large.

[11] Dr. Ambedkar showed that **social and religious inequality were deep-rooted in Hinduism.** Hinduism, he said, did not recognise human liberty, since there could be no liberty without social equality, economic security or access to knowledge, all of which Hinduism was opposed to. Hinduism did not even recognise fraternity—though it said that the divine spirit dwelt in all human beings—because fraternity could only be born of fellow-feeling and Hinduism with its unending process of splitting social life into smaller and smaller community-based fragments and its emphasis on a secular as well as religious hierarchy, discouraged the emergence of fellow-feeling. He concluded his analysis saying that on the criterion of 'justice' Hinduism was found wanting, in so far as it was inimical to equality, antagonistic to liberty and opposed to fraternity.

[11] B.R. Ambedkar, Philosophy of Hinduism, 1978, pt. I, p. 87.

Thus, if Hinduism were to lay a claim to 'justice', it could only be in the purely legal not moral sense. For, in the legal sense, whatever was in conformity with law was just. In the moral sense, justice involved a recognition of human equality. So far as Hinduism was concerned: "Inequality is the Soul of Hinduism. The morality of Hinduism is only social. It is immoral and inhuman to say the least." Dr. Ambedkar wanted that Hindus should adopt reason based moral principles, applicable to all segments of society, and consistent with the needs and dominant values of the present. In his mind, justifiably, caste was equated with Hindu religion, and he considered caste not only an anachronism but unjust and therefore unethical. He said, religion should above all be a set of moral principles that would sustain society. Caste did not provide these principles. In fact, it negated them in every way. In his emphasis on the role of moral values—as different from spiritual values—one sees what made Buddhism a natural choice for him at a later stage.

Dr. Ambedkar on Buddhism

[12]He embraced Buddhism because it **teaches liberty, equality and fraternity for all.** To him, **Buddhism is based on morality**. Buddhism is based on ethics and acted as a guide, not as a God. The religion of the Buddha is morality. It is imbedded in religion. In Buddhism there is no God. In place of God there is morality. In his article entitled on "Buddha and Future of his Religion", Buddhism is summarised as follows:

i) The society must have either the sanctions of law or sanction of morality to hold it together. Without it, society is sure to go to pieces. Morality is the governing principle in every society.

ii) The religion is a social science and it is a force. In Buddhism religion loses its forces as a governing principle of life, but might in course of time disintegrate and lapse. Religion, if it is to function must be in accord with reason which is merely another name for science.

iii) It is not enough for religion to consist of a moral code, but its moral code must recognise the fundamental tenets of liberty, equality and fraternity.

iv) Buddha taught Ahimsa. He taught Ahimsa as a part of religion, social freedom, intellectual freedom, economic freedom and political freedom. He taught equality

[12] Ibid at 11

between man and man, between man and woman. Brahmanism preached inequality. Buddhism preached equality. Hinduism believes in God, where as Buddhism has no God. Hinduism believes in soul. In Buddhism there is no soul Hinduism believes in chatur varna and caste system. Buddhism has no place for the caste system and chatur varna.

v) To remove the inequality among man Lord Buddha prescribed the Noble Eight-Fold Path which is known as **Astanga Marga**. Liberty, equality and fraternity were central principles of Dr. Ambedkar's vision of the new society and culture. His concept of ideal society was casteless and classless society. To create his vision of society he propagated social transformation. Karl Marx wanted to create the just society through class-struggle. Like Karl Marx, Dr. Ambedkar wanted to create an ideal society or just society based on liberty, equality and fraternity through religious reforms. explaning the basic factors of the Buddhist religion.

[13]Dr. Ambedkar preferred Buddhism for the following reasons :

i) Buddhism teaches Prajna (understanding as against superstition and super naturalism.

ii) Buddhism teaches Karuna (Love).

iii) Buddhism teaches Samata (equality).

iv) Buddhism teaches communism.

He differed Buddhism from Hinduism as under:

l. Hinduism believes in God, while Buddhism has no God.

2. Hinduism believes in Soul, Buddhism says there is no soul.

3. Hinduism believes in Chaturvarna Caste System. Buddhism has no place for caste system.

4. There is no equality in Hinduism. Buddhism believes in equality

5. Hinduism believes in supernatural and superstition. Buddhism believes in Prajna.(understanding as against supernatural and superstition}.

6. In Hinduism there is no equality, liberty and fraternity. The motto of Buddhism is equality, liberty and fraternity.

7. ln Hinduism there are no ideas of communism. Establishment of communism is the main ideas of Buddhism.

[13] Ibid at 12

Dr. Ambedkar on Jainism:

According to Dr. Ambedkar, "Ahimsa preached by Jainism is extreme and impractical" **'Ahimsa Paramo Dharma'** is the motto of Jainism. Brahmanism believes will to kill animals in sacrifices. Jainism does not believe in any types of kill. Buddha treated the Ahimsa as a way of life, not as a matter of rule. Buddha opposed the killing of animals in sacrifice. Buddha said **"love all so that you may not wish to kill any"**. Jainism adopted Ahimsa as a rule, not as a way of life. Jainism denied the broken men. For this reason Dr. Ambedkar rejected Jainism.

[14]Dr. Ambedkar on Sikhism:

At the beginning Dr. Ambedkar wanted to adopt Sikhism for his conversion. There were two reasons for his willing to adopt the Sikhism. Firstly, "If the depressed classes became Sikh they remain in their Hindu culture but if they join Islam or Christianity they not only go out of the Hindu religion but also of the Hindu culture". Secondly, "The Depressed Classes who were denied military service by the British could gain army carrier under Sikhism". The Vice President of the Golden Table Managing Committee Sardar Dalit Singh Doabra said to Dr. Ambedkar that The Sikh religion is monotheistic and all loving and provides for equal treatment of all its adherents. Dr. Ambedkar and Dr. Solanki attended a Sikh Bhajan on 13th January, 1936 and he sent his son and nephew to Amritsar and another 13 men to study Sikhism on 18th September, 1936. Lastly, he thought that the conversion of the depressed into the Sikhism will help advancement of the country but conversion to Islam or Christianity will denationalise them. If the depressed classes embrace Muslims then the strength of the Muslim will be doubled and Muslim rule will become again. If the down-trodden classes embrace Christian then number of strength of the Christians will increase from 5 to 6 crore and it will better for Britian.

[15]Dr. Ambedkar and Islam

Dr. Ambedkar denied to embrace Islam because of its polygamy marriages. The polygamy marriage is the main cause of the miserable conditions of the Muslim women. There is no organised movement among the Mussalmans to bring about social change and eradication of social evils. To him, Christianity or Islam was one of the causes for expulsion from the caste

[14] Ibid at 13
[15] Ibid at 14

among the Hindus. Muslim religion is foreign religion. Muslim rulers invaded India and killed the Buddhists. The Buddhists were bound to adopt the Muslim religion. For this reason. Ambedkar did not consider to adopt the Muslim religion.

[16]Dr. Ambedkar and Christianity

Dr. Ambedkar raised objections against Indian type of Christian society. To him, South-Indian Christians believes castes system in Churches. They lagged behind politically. If down-trodden or Mahar boys became Christian, they must lose their scholarships. The Christian people never fought against social injustice. The fathers of the various Church institutions claimed them self as Brahmin. Christianity believes in social discrimination. For this reasons Dr. Ambedkar rejected Christianity.

[17]Dr. Ambedkar and Untouchability

To him, the God is spotless and holiness incarnate. He advised his followers that "God in Hindu religion should not be worship". On 26 December, 1939, Dr. Ambedkar addressed a conference at Belgaum Municipality. By his addressing he has pointed out that the Caste Hindus are responsible for Sin of untouchability, which he was trying to remove by working for the uplift of Harijans. To him, solve the problem of Harijans is more important than the winning of swaraj. He prepared to work for the uplift of his community rather than swaraj for the country. For this reason conversion of religion is necessary to each and every down trodden classes.

Conclusion

[18]Dr. Ambedkar combined fearless and trenchant criticism of religion with a deep sympathy and understanding of it. He says Hinduism is a religion of inequality because it sanctified caste and according to Buddhism he said that religion can be and must be criticized. This was not to reject religion but to actually arrive at a more just and righteous religion. Our modern-day sensibility of *sarvadharmasamabhava* – equal treatment of all religions by the state, which stands in for Indian secularism –partakes precisely of this idea that all religions are intrinsically good. While Ambedkar insisted that religion was both inevitable to and

[16] Ibid at 15
[17] Ibid at 16
[18] Prathima Banerjee, https://www.forwardpress.in/2017/05/ambedkars-rethinking-of-religion/ , last seen on 12th January 2019.

necessary for public life, he strongly denied that all religions are good. He fought against the reduction of religion to identity. According to him religion was constitutive of the human condition because it dealt with elemental questions of life such as of birth and death, nourishment and disease. To understand religion we must pay attention to the convulsive changes that religion has gone through in the world. Law intends to keep the minority within the range of social discipline. Religion in the sense of morality, and must therefore, remain the governing principle in every society. His rethinking of religion cannot be understood within liberalism's framework of secularism and religious tolerance.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

A STUDY OF INDIAN EDUCATION SYSTEM AND DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S PHILOSOPHICAL APPROACH

Dr. K. V. Deore (Pg. 19-23)
Associate Professor, PVDT College of Education, SNDT Women's University
Mumbai-20, kedarvdeore@gmail.com

Abstract

The term philosophy is derived from the Greek words 'philo' which means' love' and 'Sophia' which means 'Wisdom'. Philosophy thus means 'Love of wisdom' Philosophy of education is a careful, critical and systematic intellectual Endeavour to see education as a whole and as an important part of man's culture, the more precise meaning of the term varying with the systematic point of view of the stipulator or any Philosophy dealing with or applied to the process of public or private education and used as a basis for the universal determination, understanding and evaluation. The philosophy of education is considered as one of the fields of philosophy, where the philosophical approaches like metaphysics, epistemology, and axiology, aesthetics and ethics are comparatively examined. Educational philosophy cooperates with the above approaches and also propagates processes to provide knowledge to individuals based on their abilities. This paper has reflected Indian Education System and Dr. Babasaheb Ambedkars Philosophical Approach.

Keywords: *Dr.B.R.Ambedkar, Enlightened, Philosophical, Education.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Education is the corner stone of progress and upliftment. It leads to increased awareness and social consciousness of the people and provides for more responsible leadership of the nation. Obviously, education includes knowledge imparted through reading, speaking, listening and writing. However, education embodies and affects the daily action and habits of people and the interrelationship among the people. Thus we are constantly being educated and educating each other. This process encourages our growth and progress, though it may not be steady growth.

Dr. Babasaheb Ambedkar knew well that the more the education, the more the chances for Progress and the easier the opportunities for his people. But since he thought that by giving his people political power, the problem of their education would be automatically solved through Governmental efforts and agencies, he devoted his time and talent more to securing political rights than to securing educational uplift. According to Dr. Babasaheb Ambedkar, "Education is a weapon of creation of mental and educational development, weapon of

education of social slavery of economic development of political freedom." While emphasizing on the need of education he puts forth the demand of law of Compulsory education. He knew that the problem of primary education is the problem of nation.

Educational significance

Dr. Babasaheb Ambedkar thought that education was of tremendous importance as a foundation of progress. He thought that because people neglected the material needs of life and grew indifferent to the knowledge that enabled them to secure it, our country remained backward and her progress came to a standstill. He did not visualize education simply as a means for the development of a child's behavior or as a source of earning ones livelihood. Rather, he considered education as the most powerful agent for bringing about desired changes in society and a prerequisite for organized effort for launching any social movement in modem times. For him education was an instrument to liberate the dalits from illiteracy, ignorance and superstitions and thus enable them to fight against all forms of injustice, exploitation and oppression. He felt if the dalits are educated then they could leave their traditional occupation and take up secular occupations. Thus breaking the age-old caste based structure of divisions of labor in our society. Mahatma Jyotirao Phule also described the indispensability of education for the redemption of the dalits in the following words:

"For want of education, their intellect deteriorated for want of intellect, their morality decayed, for want of morality, their progress stopped for want of progress, their wealth vanished all their sorrows/sprang from illiteracy". (Keer, Dhananjay; 1954)

Teacher's Approach

"No system of education can rise higher than its teachers." "The way to child - centered education can only be through teacher - centered school.

The Mudaliar Report stated -

"We are convinced that the most important factor in the contemplated educational reconstruction is the teacher - his personal qualities, his educational qualifications, his professional training and the place that he occupies in the school as well as in the Community," (Kochhar, S. K.; 2000:151-152)

Dr. Babasaheb Ambedkar said in an editorial that no real progress could be made in education, if education was entrusted to the teachers coming from the Brahmin community,

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

whose minds conceived an abhorrence for the lower classes and who showed callous disregard for the intellectual uplift of any other class. He declared that teachers were the charioteers of the nation and there was no question more important from the stand point of social reform than the selection of proper persons in the teaching profession. Those who drummed into the ears of the backward class students that they were do odd jobs like their forefathers, that they belonged to low categories, and that education was a thing meant for a particular class, should not be entrusted with this noble, national, human, Enlightening work (Keer, Dhananjay; 1954:80-81) observed Dr. Babasaheb Ambedkar.

Dr. B.R. Ambedkar was of the opinion that the present educational system could not produce good professors. He advocated the system of grouping different subjects. He viewed that teaching and research must be the work of the professors and they all must receive equal pay.

He outlined his concept about an ideal professor. He said; "a teacher should not only be learned, he must speak in a clear tone and he must be well versed in his content." He also opined that Professors should constantly seek knowledge and try for truth and practice it. In the area of higher education, he was in favors of giving teachers required choice to frame their own syllabi and evaluate the performance of their students. (Kuber, W. N.; 1973:250).

Knowledge as the Foundation

Knowledge is the accumulated facts, truths, principles and information to which the human mind has access. (Good, C. V.; 1959:308) Dr. Babasaheb Ambedkar observed that knowledge was the foundation of a man's life and every effort must be made to maintain the intellectual stamina of a student and to arouse his intellect. He advised the students to develop their thinking power and make use of their knowledge they had gained. He appealed to students not to take active part in politics during their school days, and asked them to create value and worth for their say. They should infact be engaged in the development of self culture and self-help. Dr. Babasaheb Ambedkar exhorted the students to put a premium on industry and creativity. They should persevere to attain goals and ideals dearer to them, devoid of which life becomes less thrilling and meaningful. In 1938, at a Conference of the Depressed Classes Youth he urged students to have an ideal, and to cherish it and work for it throughout their life. He added that, the students should accomplish the ideal through their own industry and perseverance.

Educational Philosophy of Dr.B.R.Ambedkar

Education has been seen as conducting an emancipator role in each person's life. The current education system has drawn inspiration from opinions which are cultured from the authoritative powers of the dominating classes, and seems divorced from exploring the rationale for its relevance in society at large and the youth within it. Dr. Ambedkar was perfect leader, who took up the leadership to light the lamp of enlightenment. With his immense reading and clarity of thoughts and arguments, he countered the oppressive and discriminatory caste based practices. Dr. Ambedkar's last words emphasized: 'Educate, Agitate and Organize'. He was a person with high intellect and was trained under the then distinguished scholars like John Dewey, Charles Beard and R. A.Seligman (Sirswal, 2011). It's astonishing to realize that Dr. B.R. Ambedkar's opinions and perceptions on education aren't recognized. Since 1920, when he actively became a part of the public platform till his death in 1956, Dr. B. R. Ambedkar had constantly been on the forefront of the movement to eradicate birth based oppression where the basic amenities like education, housing choices are restricted for the benefit of the few. With his expertise in world thought and his broad education he accomplished in a short span of time he initiated new ideas in the process of engagement with the learning process. Dr. Ambedkar's thoughts are not only limited to the cause for a particular section of the society. All this while it is forgotten that the exhaustive text of the Indian Constitution was for all and Dr. Babasaheb Ambedkar can be seen as the leader who strongly believed and worked for the secularity of the nation.

Dr. B. R. Ambedkar contributed to a excess of books and journals. His speeches and writing are a valuable source for the process of truth finding and its articulation. Through his thoughts, words and actions Dr. Babasaheb Ambedkar raised the consciousness of Dalits regarding the dejection and the injustice of their social condition, and awakened them to the possibilities of establishing a society in which they could live like equals (Valeskar, 2012). When we look at the term equality, it is interfaced in various ways- how it has appeared in the constitution - from sections concerning welfare, justice to education alike. Equality in every aspect is reflected in the constitution and proves to be an important element is its composition. As we move beyond the boundaries set for our understanding of equality, we also need to know how equality is perceived.

Conclusion

Dr. Babasaheb Ambedkar has deliberately included Article 45 in the Directive Principles of State Policy that, "the state shall Endeavour to provide, within a period of ten years from the commencement of this Constitution, for free and compulsory education for all children until they complete the age of fourteen years." The government of India has passed the bill of Right to Education Act 2008 and paid a great tribute to the contributions of Dr. Babasaheb Ambedkar to mass education. The policy of the Government of universalization of elementary education focusing particularly on marginalized groups, poorer sections and the girl child, enhancing enrollment in secondary education as well as its commitment to expand education facilities will empower and equip youth to face the future with hope and confidence. There are several challenges to appreciate *Dr.* Babasaheb Ambedkar"s vision of universal education. There is need to frame such policies starting from the primary stage to the higher stage that help to realize the vision of Dr. Babasaheb Ambedkar.

References

Agarwal, J. C. (1999), Education in Emerging India, Delhi : Doaba House,pp. 48-56.

Bhatia & Bhatia (2000), The Philosophical and SocioloRical Foundations of Education, Delhi ; Douba House, p. 3.

Bhatia, K. K. & Narang, C. L. (1986), Principles of Education, Ludhiana : Prakash Brothers. P. 111.

Bhatia, K. K., Chandra, P. C, Kadyan K. S. & Sharma (1988), Modem Indian Education and Its Problems, Ludhiana : Tandon Publications, p. 75.

Blake, CharK (March 1950), "The Victory of Untouchable", Readers Digest, p. 109.

Das, Bhagwan (1963), Thus Spoke Ambedkar, Jallundar : Bheem Patrika Publications, p. 40.

Good, C. V. (1959), Dictionary of Education, New York : McGraw Hill,p. 23.

Lulekar, Pralhad(2011) Anant Pailuncha Samajik Yoddha,Pune, Sayas publication , page 77

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM.

Dr. Archana Sanjay Desai (Pg. 24-28)

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

INTRODUCTION:

Education is the corner stone of progress and upliftment. It leads to increased awareness and social consciousness of the people and provides for more responsible leadership of the nation. Obviously, education includes knowledge imparted through reading, speaking, listening and writing. However, education embodies and affects the daily action and habits of people and the interrelationship among the peoples. Thus we are constantly being educated and educating each other. This process encourages our growth and progress, though it may not be steady growth.

Purpose of Education is to moralize and socialize the people. It is the education which is the right weapon to cut the social slavery and it is the education which will enlighten the downtrodden masses to come up and gain social status, economic betterment and political freedom are the views of Ambedkar. B.R. Ambedkar, as is well known, the Chairman of the Drafting Committee of the Constitution of India, devoted most of his intellectual, social and political efforts to give expression to his belief in the ideal, "Sarvenah Bhavantu Sukhinah Sarve Santu Niramayah"(i.e. the good and prosperity of all) and struggled throughout his life for securing the rightful place for the discriminated, deprived and downtrodden sections of our society.

Ambedkar thought that education was of tremendous importance as a foundation of progress. He thought that because people neglected the material needs of life and grew indifferent to the knowledge that enabled them to secure it, our country remained backward and her progress came to a standstill. He did not visualize education simply as a means for the development of a child's personality or as a source of earning ones livelihood. Rather, he considered education as the most powerful agent for bringing about desired changes in society and a prerequisite for organised effort for launching any social movement in modern times. For him education was an instrument to liberate the dalits from illiteracy, ignorance

and superstitions and thus enable them to fight against all forms of injustice, exploitation and oppression. He felt if the dalits are educated than they could leave their traditional occupation and take up secular occupations thus breaking the age-old caste based structure of divisions of labour in our society.

When we study 'Right to Education Act 2009', we come across with many similarities of Ambedkar's thoughts with the provisions in it.

There are some provisions of this Act which shows its roots in the thoughts of Dr.Ambedkar:

- The Act makes free and compulsory education to all children of India in the six to fourteen years group.
- No child should be held or expelled or required to pass board examination until the completion of elementary education (up to eighth class).
- It provides 25% reservation for economically disadvantaged communities in all private and minority schools. It also prohibits all unrecognized schools form practice and makes provisions for no donation or capitation fees and no interview or parents for admission.
- This Act is applied to all of India except Jammu and Kashmir.
- There should be combine education both for boys and girls.
- The financial burden will be shared between state government and central government on the basis of 'Sarva Shikshan Abhiyan'. In April 2010 the central government agreed to share the funding for implementing the law in the ratio of 65% to 35% between the centre and the state. A ratio of 90% to 10% for north eastern states.

Thus, from the provisions made in " Right to Education Act" it can be proved that the thoughts of Ambedkar before the independence are brought in reality as in 'Compulsory and Free education Act' in India to bring children in the flow of education. It helped nation to reduce the traditional monopoly and slavery of ruling class.

PRIMARY EDUCATION:

Primary education occupies a significant place in the educational reconstruction of a developing country. It is the primary education which is the first stage of the entire super structure of educational setup in India. Dr.Ambedkar considered education to be essential for all men and women irrespective of their social and economic status. All men and women must get at least the minimum education so that they may know how to read and write. The

primary education caters to the minimum essential need of educating the masses. According to Dr. Ambedkar, "the object of primary education is to see that every child that enters the portals of a primary school does leave it only at a stage when it becomes literate throughout the rest of his life. But if we take the statistics we find that out of every hundred children that enter a primary school only eighteen reach the fourth standard, the rest of them, that is to say, eighty-two out of every one hundred replace into the state of illiteracy. He said that the Government should spend sufficient amount of money so that "every child who enters a primary school reaches the fourth standard."

HIGHER EDUCATION:

Dr. Babasaheb Ambedkar was aware of the fact that only primary education was not enough for the upliftment of the down trodden masses, so he encouraged them to take higher education. Babasaheb stressed upon the minds of his people, the importance of self-respect and self-elevation. He encouraged them to take higher education for their progress. He thought that the progress of a community always depended upon how its members advanced in education. That is why he laid more stress on higher education than on primary education. Dr. Ambedkar was in favour of giving teachers necessary freedom to frame their own syllabi and assess the performance of their students. He was opposed to prescribing and following a rigidly structured syllabus.

UNIVERSITY EDUCATION:

Dr. Ambedkar worked as a professor and after-wards as a Principal of a college. He studied the state of University Education in our country as well as abroad. He was of the opinion that Colleges should not be separated from the University. He wanted that the undergraduate faculty and the postgraduate faculty should work in an integrated fashion.

Dr. Ambedkar said that the aim and function of the University education should be:

- ensure that the teaching done there is suited to adults;
- more scientific, detached and impartial in character;
- that it aims not so much at filling the mind of the student with facts or theories as at calling forth his own individuality and stimulating him to mental effort;
- enable him to critically study the leading authorities with perhaps occasional reference to first-hand sources of information;

- Implants in his mind a standard of thoroughness and inculcates in him a sense of value for reaching at the truth, (Govt, of Maharashtra; 1982:292-295).

LEGAL EDUCATION:

As Dr. B.R. Ambedkar worked as Professor in Law Colleges, and later as the Principal of the Government Law College in 1935. He had taken keen interest in the problems concerning law at that time. He was considered a great jurist.As regards the curriculum for a complete course of legal education, he said that a lawyer should possess a correct understanding of the fundamental principles. A grounding in general knowledge, the art of orderly presentation of the subject and precision in stating facts, ability to express oneself in clear language and relevancy of the answers given to the questions asked. From the educationist point of view the study of law, requires a study of certain other auxiliary subjects without which the study of law alone would be an incomplete equipment for the practice of the profession. Observing further he said that a lawyer must have a legal mind, he quotes Augustine Birrell who says; 'A legal mind chiefly displays itself by illustrating the obvious, explaining the evident and expatiating on the common place.'

TECHNICAL EDUCATION:

Technical Education is a type of education that emphasis the learning of a technique or technical procedures and skills and aims at preparing technicians. Dr.Ambedkar said in order that learning and culture of the mind be complemented, it must be combined with healthy manual work. He advised students to take the fullest advantage of the facilities offered by the Government for studies in technical and higher fields.

WOMEN EDUCATION:

The women of any country have an important contribution in the progress of that country. It is the women who are capable of building such children who may lead the country to the path of progress and prosperity. Educated women makes the family and the society cultured.After the Independence of India in 1947, our leaders paid special attention towards the expansion of women education in the country. When Dr. Ambedkar was a young boy of twenty he wrote a letter from U.S.A. to one of his father's friends. In it he expressed his views about education of women. He thought that the downtrodden progress would be greatly accelerated if male education was pursued side by side with female education.Dr.Ambedkar clearly shows that he too strongly believed that if women were educated the entire family will be educated.

RELIGIOUS AND CULTURAL EDUCATION:

Ambedkar said, I consider the foundation of religion to be essential to life and practices of society. Dr.Ambedkar was of the opinion that "Education was a sword and being a double-edged weapon, was dangerous to wield. So an educated man without character and humility was more dangerous than a beast. If his education was detrimental to the welfare of the poor, he remarked the educated man was a curse to society. Character is more important which builds through education. It pains me to see youths growing indifferent to religion. Religion is not an opium as it is held by some. What good things I have in me or whatever have been the benefits of my education to society, I owe them to the religious feelings in me. I want religion but I do not want hypocrisy in the name of religion".

He rightly knew the importance of religion in education.

CONCLUSION:

Ambedkar has deliberately included Article 45 in the Directive Principles of State Policy that, “the state shall Endeavour to provide, within a period of ten years from the commencement of this Constitution, for free and compulsory education for all children until they complete the age of fourteen years.” The government of India has passed the bill of Right to Education Act 2008 and paid a great tribute to the contributions of Ambedkar to mass education. The policy of the Government of universalization of elementary education focusing particularly on marginalized groups, poorer sections and the girl child, enhancing enrollment in secondary education as well as its commitment to expand education facilities will empower and equip youth to face the future with hope and confidence. There are several challenges to cherish Ambedka’s vision of universal education.

REFERENCES:

BabasahebAmbedkar: Writing and Speeches, Vol II, pp. 40-41
BabasahebAmbedkar: Writing and Speeches,Vol XIX
Dr.BabasahebAmbedkar Writing and Speeches, Vol. I, p. 15, Bombay: The EducationDepartment, Government of Maharashtra, (1979)
Dr.BabasahabAmbedkar Writings and speeches Bombay 1979, Vol.14, part 2.
Rai, B. C. (1984), History of Indian Education , Lucknow, Prakashan Kendra,
p. 386.
Kuber W. N. (1973), Dr.Ambedkar : A Critical Study. New Delhi :People's Publishing House, p. 250.
Keer, Dhananjay (1965), Mahatma Jyotirao `Phule - Father of Social
Revolution, Bombay : Popular Prakashan. p. 58,
Govt, of Maharashtra (Vol. II, 1982), Writings and Speeches of Dr.Babasaheb
Ambedkar. Pp. 337-71.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. B. R. AMBEDKAR: THE VERSATILE PERSONALITY OF INDIA

Mrs. Kavita J Gaikwad (Pg. 29-35)
Department of Education and Extention, Savitribai Phule Pune University
kavita.jeetendra@gmail.com

Abstract

Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar, one of the most luminous figures of modern History, the architect of our Indian Constitution was a multi-faceted personality. He was a socialist, philosopher, anthropologist, economist, jurist, politician, social reformer, women emancipator and besides all a great visionary who dreamt of an ideal Indian society. He explored many disciplines from Rational Economics to critical Law, mature political science till the major religions of India .His varied writings on topics like evolution of the castes system ,currency and finance in British India, Untouch ability, Pakistan and Partition of India ,Minorities and Federalism ,comparative Constitutionalism , Buddhism and numerous other subjects like culture and History , Law and Politics ,Religion and society perfectly states the breath of his interest and depth of his knowledge which is truly astounding Born in an untouchable family he suffered inhuman treatment in all the phases of his life, still he was determined to achieve what he dreamt of and made this possible by his intense study and determination. He was the man who tried to change everything that was inappropriate for a man to live as a „human being". He applied his scientific attitude and logical reasoning for testing everything and firmly criticized the bad customs, methods and social systems that prevailed in those days. He led many social and political movements for uplifting the deprived, neglected part of the society and has a lion"s share in the eradication of caste system, empowerment of women, development of the deprived and provision of human rights. This paper attempts to focus on his versatile personality which is extremely rare to be found

Keywords: *Multi-faceted, versatile, disciplines, empowerment, fraternity,*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction:

Dr Ambedkar strove hard to study most of the important disciplines and utilise his deep knowledge for the re-building of our Indian society.

We all know the story of the elephant and the blind men, each of them who could touch only one part of the huge elephant"s body and visualised the elephant accordingly. Various studies have been carried out on Dr Ambedkar and his personality but we are like those blind men who are unable to actually know what a personality he was .The depth of his knowledge and thoughts is still impossible for normal mortals like us to understand

Dr. B.R. Ambedkar has worked and contributed his life for the upliftment of backwards, workers, women and rest all Indians. He served as first Law Minister, of independent India.. On 29 August, 1947 he was appointed Chairman of the Constitution Drafting Committee, and was appointed by the Assembly to write India's new Constitution. He was a socio- political reformer who possessed extraordinary qualities. In 1990, Ambedkar was posthumously awarded the Bharat Ratna, India's highest civilian award.

The social ,moral, educational, political philosophy of Dr.Bhimrao Ambedkar can be viewed through his thoughts and contributions to the following –

Dr. Ambedkar and his Social Philosophy

Very few social reformers fought against the unnatural institutions and atrocities that prevailed in the Hindu social order. Mahatma Jyotirao Phule, Savitribai Phule, Chhatrapati Shahu Maharaj, Periyar E. V. Ramaswamy and B. R. Ambedkar were main of them. Dr. Ambedkar asserts that caste is division of labourers. He emphasises to set up a new social order based on the ideals of **liberty, equality** and **fraternity** in consonance with the principles of Democracy. He advocates inter-caste marriage as one of the solutions to the problem.

Dr. Ambedkar's thoughts on religion

Dr Ambedkar interpreted the basic tenets of religions from the dalit view point of the prevailing socio-cultural situation in India. Throughout his life, Ambedkar was a staunch supporter of secularism. One instance that substantiates this is his support for a uniform civil code. During the Constituent Assembly debates, he famously stated,

I didn"t launch the temple entry movement because I wanted the Depressed Classes to become worshipers of idols which they were prevented from worshiping or because I believed temple entry would make them equal members in and an integral part of the Hindu Society. I started temple entry Satyagraha only because I felt that was the best way of energising the Depressed Classes and making them conscious of their position. I want the Depressed Classes to concentrate their energy and resource on politics and education and I hope that they will realise the importance of both."""

Dr Ambedkar and Buddhism

„The Buddha and His Dhamma" , which has been described as Ambedkar"s magnum opus was written during the years 1951 – 1956 and published by the People"s Education Society in November 1957, almost a year after the great leader"s death. He had argued that the Buddha"s religion was the only religion which a society awakened by science could accept and without which it would perish. He had also pointed out that in the modern world Buddhism was the only religion which it must have, if it was to save itself. He undertook the task of the writing of The Buddha and His Dhamma to produce the Buddhist Bible which he had, in his 1951 article, pronounced „quite necessary" if the ideal of spreading Buddhism was to be realized. He considers that Buddhism attempted to found society on the basis of 'reason' and 'morality'.

Dr Ambedkar and women Empowerment

"We shall see better days soon and our progress will be greatly accelerated if male education is persuaded side by side with female education…" are the words of Young Ambedkar, during his studies at New York which came out while writing a letter to his father's friend. Interestingly Dr.Ambedkar's first academic paper "Caste in India: Their Mechanism, Genesis and Development" also begins with his concern towards women

On 5 Feb. 1951 he introduced the Hindu Code bill which was a boon to the Indian women, but unfortunately it was disapproved in the Parliament. The role played by Dr. Babasaheb Ambedkar, as chairperson of the Drafting Committee of the Constitution, has left imprint on the social tapestry of the country after independence, and shaped the socio-political fabric of the India today. It would have been a different India without him and, in a probability, a much more inequitable and unjust one. Dr. Ambedkar had the highest academic credential for an Indian of his time, and his erudition and scholarship have been widely acknowledged. The vision of Dr. Ambedkar about women is explicitly depicted in Indian Constitution. Equality of sexes is strongly backed by the constitution through articles 14, 15 and 16. The principle of gender equality is enshrined in the Indian Constitution in its Preamble, Fundamental Rights, Fundamental Duties and Directive Principles. He laid down the foundation of social justice and there can be no social justice without gender equality.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Dr Ambedkar and his political philosophy

Dr. Ambedkar has emerged as a major political philosopher with the rise of the dalit movement in contemporary times. Dr. Ambedkar's philosophy is primarily ethical and religious. He thoroughly explored the Indian traditions and its philosophical systems in a unique way. He developed political concepts like democracy, justice, state and rights from his understanding of Indian society and the functioning of its institutions on the moral grounds. He probed into the moral and social foundations of India and gave new meaning to the lives of disadvantaged people. His was a rationale approach. Reason plays a role in his writings and speeches.

His political theory was premised on a moral community. He considers that Buddhism attempted to found society on the basis of 'reason' and 'morality'.

Dr Ambedkar and democracy

Dr.Ambedkar had a lengthy discussion on democratic form of government in his writings. His conception of democracy is different from the parliamentary democracy of Western Europe. Democracy came with the principles of -liberalism, socialism and secularism

Dr Ambedkar believed that in democracy revolutionary changes in the economic and social life of the people are brought about without bloodshed. Dr Ambedkar firmly believed that political democracy cannot succeed without social and economic democracy.

Dr Ambedkar and Indian Constitution

On 29 August, he was appointed Chairman of the Constitution Drafting Committee, charged by the Assembly to write India's new Constitution.

The text prepared by Ambedkar provided constitutional guarantees and protections for a wide range of civil liberties for individual citizens, including freedom of religion, the abolition of untouchability, and the outlawing of all forms of discrimination.

He argued for extensive economic and social rights for women, and won the Assembly's support for introducing a system of reservations of jobs in the civil services, schools and colleges for members of scheduled castes and scheduled tribes and Other Backward Class, a system akin to affirmative action. India's lawmakers hoped to eradicate the socio-economic inequalities and lack of opportunities for India's depressed classes through these measures.

The Constitution was adopted on 26 November 1949 by the Constituent Assembly .The three principles that govern the Indian constitution are liberty, equality and fraternity.

Dr. Ambedkar's views on social justice

The contents of Dr. Ambedkar‟s concept of social justice included unity and equality of all human beings, equal worth of men and women, respect for the weak and the lowly, regard for human rights, benevolence, mutual love, sympathy, tolerance and charity towards fellow being. His view on social justice was to remove man-made inequalities of all shades through law, morality and public conscience, he stood for justice for a sustainable society

.According to Dr. Ambedkar the root cause of social injustice to the Scheduled Castes and Scheduled Tribes is the Caste system in Hindu society.

Dr Ambedkar and Economics

Dr Ambedkar was the first Indian to pursue an doctorate in economics abroad. He argued that industrialization and agricultural growth could enhance the Indian economy. He stressed investment in agriculture as the primary industry of India. According to, Sharad Pawar Ambedkar‟s vision helped the government to achieve its food security goal.

In 1951, Ambedkar established the Finance Commission of India. He opposed income tax for low-income groups. He contributed in Land Revenue Tax and excise duty policies to stabilise the economy. He played an important role in land reform and the state economic development. According to him, the caste system divided labourers and impeded economic progress. He emphasised a free economy with a stable Rupee which India has adopted recently. He advocated birth control to develop the Indian economy, and this has been adopted by Indian government as national policy for family planning. He emphasised equal rights for women for economic development. He laid the foundation of industrial relations after Indian independence. Amartya Sen who is a Nobel Prize winner in economics had said that Ambedkar is his father in economics. Not only was this, but formation of the Reserve Bank of India in 1934 also based on the ideas of Babasaheb that he had presented to the Hilton Young Commission. He was a trained economist of his time and even written very intellectual books on economics. He was truly a builder of a nation and a global leader instead of just a Dalit leader.

Dr. Ambedkar and Education

Dr. Ambedkar used education as an instrument to socially empower not only his brethren but all. He firmly believed that it was only through education, the suffering Indian masses could be made conscious of their rights as human beings.

Dr. K.S. Challam ad educationist and scholar in his article, Dr. Ambedkar as an Educationist states, "Dr Ambedkar has given significant and primary position to education than to other activities. If one is inclined to divide his movement into three parts as educational, social and political, the proportion of time, energy and intellect devoted by Ambedkar to education seem to be equally significant.

Therefore, the contribution of Ambedkar as an educationalist in terms of his works as a researcher, teacher, academic administration and builder of educational institutions are praiseworthy" (Challan, K.S., 1992:35) He presented his reformist suggestions on the educational rights of the depressed classes. He wrote on various issues but the textbook academia of India has ignored his theories.

His philosophy of education should have been discussed separately and implemented in India"s education system. It will take some time to address the educational process that Ambedkar"s pedagogy teaches for the students of this country. If his ideas in the field of education, whether it was primary or university education, were accepted they would make great a new addition to India"s educational philosophy. (Sonpimple U and Mohankumar A., Amplifying ignored voices through education : Drawing lines with Ambedkar)

Our present education system is undergoing a lot of changes and amendments which are resulting to the downfall of the moral and social standards of the students ,who are merely like competitors in a race .There is a need to reframe this system and execute such ideas which will bring valuable changes not only in the educational standards but also uplift values like ,selflessness ,social service ,patriotism ,etc. Here we need to understand the purpose of education.

When Dr.Ambedkar talks about knowledge, he lists two purposes of knowledge:

first, to acquire it for the betterment of others and secondly, to use it for one's own betterment. (Sonpimple U and Mohankumar A., Amplifying ignored voices through education: Drawing lines with Ambedkar)

Dr Ambedkar and Nationalism

Ambedkar elaborated upon the idea of Nationality and Nationalism in his book „Pakistan or the Partition of India‟. He describes nationality as a, "consciousness of kind, awareness of the existence of that tie of kinship" and nationalism as "the desire for a separate national existence for those who are bound by this tie of kinship." Ambedkar had immense faith in the bright future and evolution of this country. Even when he spoke of attaining freedom for India, his ultimate goal was to unite the people.

Conclusion

Also, moving through his literature as a revolutionary ,Bodhisattva ,a Parliamentarian ,an economist, notified researcher, sociologist ,great politician, Indian jurist ,orator and as an prolific writer, a voracious reader and a great social reformer will keep adding new aspects dimensions to the society at large. Lakhs and lakhs of salute to this greatest Son of Mother India.

References:

W Hegade, 2005 "Job reservation for Dalits and Backward classes in Private sectors issues and strategies"

V Dhanvijay, Amravati

S Das, Ambedkar and woman rights: An analysis

N Singh, Ambedkar"s interpretation of religion :dalit point of view

Sikhsiyasat (2017) What BR Ambedkar Had To Say About Hinduism & Islam

Sangharakshita,Ambedkar and Buddhism

P Waghodekar ,DrAmbedkar"s Message

D Keer , 1966, D. Babasaheb Ambedkar, Translated and collection by P Waghodekar

S Chand (2007) Dr. Ambedkar on Democracy

P Venugopal, 1998, Dr. Ambedkar"s Vision: Social Justice

S Singh, 2017, How Indian nationalism is indebted to Ambedkar?

https://brainly.in/question/318950#readmore

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR A KEY TO SOCIAL HARMONY

Manisha Gaji (Pg. 36-43)
M .Ed, P.G. Department of Education, SNDT Women's University Pune

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Dr. B. R. Ambedkar was a saviour of the suppressed classes, a noted Jurist, the chief architect of India constitution, a profound scholar, a daring leader and the greatest proper of Indian constitution. The role played by Bhimrao Ramji Ambedkar has left its imprint on the social tapestry of the country after independence and shaped the political and civic contours of India today. It would have been a different India without him and in all probability, a much more inequitable and unjust one. He attempted to forge India's moral and social foundations anew and strove for a political order of constitutional democracy that is sensitive to disadvantage in heritage from the past or engendered by prevailing social relations. He became deeply aware of the resources that history and culture offered for an emancipator project but argued that they can became effective only through the matrix of the present.[1]

Varied specialized areas such as history, economics, anthropology, politics and law which imparted multifaceted resources and orientations to him in his public life. B.R.Ambedkar was observed in several roles as scholar, teacher, lawyer, parliamentarian administrator, journalist, publicist, negotiator, agitations leader and devote. It is difficult to demarcate the areas of his writing given the fact that B.R.Ambedkar resorted to various modes soft expression dissertations research papers, documents outlines, notes, early drafts statements, briefs memoranda disputation and investigations as he was offer under pressure to play these roles always under the public eye.[2] Changes in traditional caste system of India are associated with various changes in social institutions at the micro as well as at macro level urbanization, industrialization, education and other such factors have contributed to the changes in the caste system. The welfare measure taken up by the government has also helped in weakening the caste system. However change and continuity in caste system of

Indian society has been of special interest to many sociologists.[3]

The Caste System in India

According to B. R Ambedkar, no caste, no inequality and no superiority, all are equal, that is what that stood for. The caste system in India has been studied with three perspectives ideological, social- anthropological and sociological. The ideologists have viewed caste from the scriptual point of view, social anthropologists from the cultural point of view and sociologists from the stratification point of view in Ambedkar social ideology in the society. [4] B. R. Ambedkar a noted jurist, the chief architect of Indian constitution. His goal of writings and speeches leads to the development of social, economical and political history of India. Indian society and polity in which he had been a social thinker and his ideas floated on socio- political, religious and economic problem such as caste, evil of rigid caste system in Indian society.[5]

Social Ideology

B. R. Ambedkar acquired deep knowledge in every field of human activity to become a founder of his our independent ideology. He was trained as a social scientist, social progress and social stability depended on equity as per Hindu caste system he adopted the principle of dynamism as in his view there is nothing fixed anything eternal, nothing sonata? Thus everything is changing and change is the law of life of individuals as well as for society. B.R Ambedkar worked for social integration in India. He believed in the annihilation of the caste system in any form and wanted to rid our society of this curse social equality, liberty and he belonged to a community which had been suffering from guiding B. R. Ambedkar mission devoted to the cause of the suffering humanity. There must be social end osmosis to him society based on liberty, equality and fraternity should be the only alternative to caste ridden society. B. R. Ambedkar and social justice works under rile as constitution maker, Hindu caste system, social order and evil effects of rigid caste system. B.R. Ambedkar as a messiah of

Division of Society

B. R. Ambedkar viewed the Hindu social order as origin and development of the Hindu caste system are examined in the light of religion and history. Hindu caste system hits the very spirit of social justice and comes in the way of the scheme and constitutional equality,

caste creed, religion, sex and birth of place of B. R. Ambedkar observed the Hindu caste system and caste system and division of society on caste considerations in the best relevant B. R. Ambedkar social ideology his best in the Indian society.[2] The term 'Society' is used of different contexts to identify the gatherings of various people. Indian society is one of such usages. It means the people of India. Similarly it is often used to refer the people who are following a particular religion. Hindu society, Christian society and Muslim society are such usages.[3] Hinduism is the major religion of India. Nearly 85% of Indians are the followers of Hinduism. It has survived through the ages of history. Its historic records date back to over four thousand years. It had reached a stage of civilization which had continued its unbroken course until the present day. Further, it has stood the stress and strain of more than four or five millenniums of spiritual thought and experience.[4] Dr.B.R.Ambedkar, life indeed in the long drawn political carver for independence, he played social political and constitutional role soon after his educational career, he participated in the satyagraha for the socio economies uplift of the harijans. He gained prominence on account of his dynamic social ideology 'war' against Untouchables ideas, land reforms and last but not the least him participation in the national movement.[5]

Dr. B. R. Ambedkar had a dynamic

B. R. Ambedkar had dynamic career throughout his life. As a student, he very well understood the economic limitations of the large family of his father. He worked hard and obtained the highest academic degrees in the USA. and England. Thereafter he showed seriousness in his administrative and political career undoubtedly he achieved marvelous success in the Bombay presidency and elsewhere. Soon his name becomes household in all the corners of our sub-continent. Dr.B.R.Ambedkar was a dynamic political thinker who devoted his whole life for the enlistment of his co-religionists. As a student, he found the sense of 'neglect' on the part of his teachers and class fellows since those days, he made up his mind to achieve something substantial for untouchables. Besides B.R.Ambedkar was a prolific writer and impressed our society through his writing having deep bearing on socio economic problems.[6]

Social awakening

Dr, B. R. Ambedkar had several successful innings in his long career. His dynamic

personality, disciple life oriented by consistent hard work greatly impressed the economically weaker sections in our subordination in fact he studied their deep rooted problems, set and discussed with them and made the aware of their basic rights. Being a political thinker, he gave vent this feelings through his public speeches and several writings which had deep impact on them. Pandit Nehru recognized his merits and appointed him as minister in his cabinet.[7] He was well conversant with the constitution law and was the maker of our constitution along with a galaxy of legal experts. He also played an appreciable role in giving vents to his feelings with regard to the linguistic. In Hindu society, caste is still the most powerful factor in determining a person's dignity.[8]

The caste system is the result of the Hindu belief in "Reincarnation and Karma". The four castes eventually developed into a social mosaic of 3000 sub-castes, with the untouchables at the bottom of the list and actually outside the list. Such a rigid caste system is not found anywhere in the world outside India. A person is born into a caste.[9] Once born in that caste, his status is predetermined and immutable. Birth decides one's status and this cannot be altered by any talent the person may accumulate. Similarly, the caste in which a person is born predetermines what vocation the person will pursue. One has no choice. Birth decides the occupation of the person in question.

B.R.Ambedkar Sociologist

As a sociologist and great scholar B.R.Ambedkar had evolved his own philosophy. According to him any philosophy is it political, social or economic, has to be essentially related to actual human problems and issues. His philosophy was a bridge to the gulf between theory and practice. It was intended to be problems oriented and conflict resolving phenomenon. He naturally developed his own view of man and society as part of such a philosophy.[1]According to Plato social justice means to have and do what is suited to one's capabilities and place in society in accordance with natural aptitudes. The Buddhist idea of social justice is grounded in human love and fellow feelings. The follower of Jainism seeks social harmony and justice through righteous conduct of the individual.

The theistic religions like Islam, Judaism and Christianity have based their concept of socal justice on Divine law like that of Hinduism.[2] Seikhism emerged as the defender of social justice by criticizing Varna rules, orthodox rites, metaphysical subtleties, and social

alienation among different groups, cruelties of caste and untouchables and religious fundamentalism. It elevates the social and moral attitude of Indian social life thereby paving the way for social justice grounded in secular equality of all human beings. In modern India the social out look has shifted from God to man, from metaphysical to empirical, from theology to sociology and from transcendental justice to social justice.[3]He is regarded as the father of the modern dalit movement. He was a contemporary of Gandhi, the leader of India's freedom movement. He was one of Gandhi's harshest critics. He struggled to restructure Indian Society with most egalitarian and humanitarian principles. He advocated social and economic democracy and insisted that without these there would be no peace and prosperity.[4]

Ideological perspective

He is applauded as a great Indian jurist Bahujan political leader and a Buddhist revivalist. He is also known as Babasaheb. He has been honored with the Bharat Ratna, India's highest civilian award, given for the highest degree of national service. The role played by B. R. Ambedkar has left its imprint on the social history of the country after independence and shaped the political and civic contours of India today. It would have been a different India without him has been of special interest to many Sociologists.[5] According to B. R. Ambedkar there is no caste by birth. He opposed the idea of superiority in society. In other words all are equal. He stood for this great principle. The caste system in India has been studied with three perspectives ideological, anthropological and sociological. The ideologists have viewed caste from the scriptural point of view, anthropologists from the cultural point of view and sociologists from the stratification point of view. B.R.Ambedkar acquired deep knowledge in every field of human activity to become a founder of his won independent ideology. He was trained as a social scientist. He believed that social progress and social stability depended on equity. As per his beliefs stability is Necessary not at the cost of change but out of social justice. Everything is changing and change is the law for individuals as well as forsociety.[6]

Annihilation of the caste system

B. R. Ambedkar worked for social integration in India. He believed form and wanted to get rid our society of this curse. He belonged to a community which had been suffering for

generations from the ills of caste system and oppression. Hence, he devoted his career to the cause of depressed classes In course of time he became as a messiah of suppressed community. He evolved a social ideology which is considered by many as the best in the Indian society. Hence, the present study tries to examine his socialideology.[7]

B. R. Ambedkar Public Service

B. R. Ambedkar was a multifaceted personality. His public service started during the second decade of twentieth century. He had achieved many things during his public life. He belonged to the category of politician putting their service to humanity before themselves. Importance is given to his character and role in public life. Thus, the scope of this thesis is related to his role in society as a political leader, legislator, social reformer and humanitarian. A good deal of attention has been given to the biographical as well as ideological studies of political leaders of India and historical studies of political parties of India. Studies have been made on Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru, B.R.Ambedkar, C. Rajagopalachari, K. Kamaraj, C. N. Annadurai, P. Jeevanandan and M. Karunanidhi. So far no one has done reach on B. R. Ambedkar's social ideology and career extensively. Hence, the present study is significant in this respect.[1] Equality is a prominent political ideal of the present day democratic world. It is an essential ingredient for social justice. It constitutes the voice of the oppressed against injustice for changing unfair social conditions. In this sense it is complementary to the principle of liberty. It is essential to understand the nature and essence of equality in order to determine its proper relationship with the principle of liberty.[2]

CONCLUSION:

B. R. Ambedkar's name is written in golden letters in the history of India as a creator of social justice. He was not only the man of age and builder of the constitution but is the founder of a new social order for the betterment of the downtrodden. He shaped a refined casteless society on the principle of democracy. He spent his whole life to uplift the poor, exploited untouchables and troubled classes. Hence, this chapter attempts to examine the social justice visualized by him. Before analyzing deeply the contribution of B.R.Ambedkar to the development of 'social justice' to the modern society of India it is essential to explain the concept of 'Social justice'. The term social justice was coined by the Jesuit lunige

Taparelh in the 1840's based on the teachings of Thomas Aquinas. It is being used indiscriminately not only by naive politicians and activists, but also by some traditionalists, shrewd statesmen, a few legal luminaries and sophiscated intellectuals. During the Gandhian era the spirit of patriotism and nationalism were added to the concept of social justice. Gandhiji believed that the establishment of Sarvodaya Society would deliver the principles of social justice. According to him the Sarvodaya Society aims at the welfare of all citizens. The people of this society adhere to the principles of truth, non-violence and faith in God.

Reference

Shashi S.S,(ed) Ambedkar and social justice, The Director, publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, New Delhi, Government of India, Patiala house published,Maharashtra,1992.pp,12-27.

Moon Vasant,(ed.), Dr. Baba Saheb Ambedkar writings and speeches, Government of Maharashtra, Vol.16, Bombay, Department of Education published, 1991.p.47.

Bakshi,S.R.(ed), B.R.Ambedkar His Political and Social Ideology, New Delhi,Deep&Deep, Publication, 2000.p.2.

Srinivas .M.N. "An obituary on caste as a system," Economic and Political weekly, Vol. X Mumbai, A Sameeksha Trust Publication, February 2003.p.43.

Kusum Sharma, Ambedkar Indian Constitution, New Delhi, Ashish Publishing, 1992

Bakshi,S.R. (ed), Social Ideology of B.R.Ambedkar, New Delhi,Deep&Deep Publication, ,2001.pp,10-25.

Chaman Lal,s Dr.Ambedkar an Ambassador of Humanity, Mainstream Vol,XLVI.No.18, 22 April, 2008.p.352-356.

Tofan Bemal, Dr.B.R.Ambedkar, Crusader Against Caste and Untouchability of Hindu Social order", Bhubaneswar, Utkal publication, 2008.p.34.

Chitkara M.G.Dr. Ambedkar Towards Buddhism,New Delhi, Publishing, 1997.p.53.

Shashi Tharoor, "Ambedkar Remembering and iconoclast the Time of India", May 2007.p.127.

Jatava Dynamics of Ambedkar Ideology, Jaipur, Sublime publications, 2001.p.185.

Bakshi, S. R., B. R. Ambedkar statesman and constitutionalist, New Delhi Anmol Publication,1992. pp,98-105.

Harishs wankhede, "The political and the social in the Dalit movement Today", Economic political weekly,Vol XLI No.40, Mumbai, A sameeksha Trust publication, February 9.2008.p.37.

Ritambhara Hebbar, "Rising Low castes in Politics," Economic and political weekly, Vol. XII-No 29, Mumbai, A

Sameeksha Trust publication, October, 2008.p55.

Jatava Dr. B. R. Ambedkar Study in Society and Politics, Jaipur, National Publishing, 2001.pp,154-165.

Jatava Dr., Indian Society Culture and Ideologies, Jaipur, Surabhi Publications, 1998.p.158.

Chentharassery T.H.P., Ambedkar on Indian History, New Delhi, Rawat Publication,2000.p.47.

Chandra Mouli., B. R, Ambedkar Man and His Vision, New Delhi, Sterling publisher private Limited, 2002.p.278.

Ekta Singh, Caste System in India A Historical Perspectives, New Delhi, Kalpaz publications, 2003.p.104

Ambedkar .B.R.,Annihilation of caste, Bombay, Thacker and co.Ltd., 1937.p.28.

ibid,pp, 43-47

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKARS WORK ON WOMEN EMPOWERMENT AND ITS APPLICATION IN TODAY'S SOCIETY

Dr. Shubhangi L. Godse (Pg. 44-49)

Assistant professor, Adhyapak Mahavidyalaya, Aranyeshwar, pune 9

Abstract

Dr. Babasaheb's mission in his life was to challenge the ideological foundation of graded system of caste hierarchy that denied equality, freedom and human dignity to woman in Hindu Society, but his drown documents as the living documents i.e. Indian constitution brings the equality by the rule of law in this nation. This paper gives insights into the thoughts of Dr. Babasaheb so as to appreciate his ideological basis of political, economic and social justice towards empowerment of the women in Indian Society which is social reformation activity . Education to women is the most powerful instrument of changing their position in the society. Education also brings reduction in inequalities and also acts as a means to improve their status within the family. In order to encourage education of at all levels and to dilute gender bias in the provision and acquaintance of education, schools, colleges and even universities were established exclusively for women in the country.

Keywords: *women empowerment, social justice, Hindu code bill, gender equality.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction: Dr. Babasaheb Ambedkar is the principal architect of the Indian constitution and as an emancipator of the poor and deprived. He was not only a crusader against the caste system and a valiant fighter for the cause of the down trodden but also an elder statesman and a National Leader. Dr. Babasaheb was the beacon of light for the millions of depressed, oppressed and exploited people of India. Dr. Babasaheb Ambedkar fought for untouchability, gender equality and woman empowerment, dignity of women.

Dr. Babasaheb's mission in his life was to challenge the ideological foundation of graded system of caste hierarchy that denied equality, freedom and human dignity to woman in Hindu Society, but his drown documents as the living documents i.e. Indian constitution brings the equality by the rule of law in this nation. This paper gives insights into the thoughts of Dr. Babasaheb so as to appreciate his ideological basis of political, economic and social justice towards empowerment of the women in Indian Society.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Dr. Babasaheb Ambedkar and women's empowerment:

Dr. Babasaheb Ambedkar's contribution was great in the field of women's empowerment who advocated for the liberation of women and gender equality in India. If any persons worked for women's liberation in India, they were none other than Buddha, Dr. Babasaheb Ambedkar, Savitribai Phule and Mahatma Jyotirao Phule. M. leaders fought for the women's Rights in India. Most of them were tried best in their action. But Dr. Babasaheb Ambedkar was the only person who changed the effort via Law. Women are the victim of this evil caste system. They have been carried caste from one generation to another generation. While drafting the Constitution of India, Dr. Babasaheb Ambedkar was the prime mover of the welfare of women.

Woman Empowerment: Empowerment can be defined as the person's capacity to make effective choices and to transform the choices into desired actions and outcomes. The extent to which the person is empowered is influenced by the capacity of the person to make the choice and the degree of opportunities that exists in the context of making choices. Empowerment can also be referred to as a process by which those who have been denied power gain in particular, the ability to make strategic life choices for women; those could be the capacity to choose a marriage partner, a livelihood or whether or not to have children. The scope of empowerment can be broadened as a multidimensional process of civil, political, social, economic and cultural participation and rights. While considering the empowerment of women these points must be considered –

- There should be respect and dignity towards women.
- They should make their decision by their own choice.
- They should not be discriminated while providing any type of education.
- They should have high respect in society.
- They have equal rights in society and judicial work.
- They should select their own economic and financial choices.
- There should not be any discrimination between woman and man while giving jobs and employment.
- They should have safe and secured working location with proper privacy.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Dr. Babasaheb Ambedkar and Women Rights in India:

Dr. Babasaheb Ambedkar strived hard for liberation and empowerment of Indian women. He framed many laws for Women in India some are as follows,

- Dearness Allowance,
- Women Labour welfare fund,
- ESI,
- Provident fund Act,
- Women Labour Protection Act,
- Maternity Benefit for women Labour bill,
- Divorce Act,
- Right over parental Property,
- Leave Benefit to Piece Workers,
- Revision of Scale of Pay for Employees,
- Restoration of Ban on Women Working Underground in Mines etc.,
- No marriage before age of 18 years,
- Maintenance allowance from husband on getting legal separation,
- Widow can adopt a child,
- Mother can change guardian of minor by will.
- Equal pay for equal work irrespective of the sex.

Constitutional provisions done by Dr. Babasaheb Ambedkar:

In the constitution of India equal rights and opportunities are provided for both men and women. They are as follows –

- Article 14: guarantees that the state shall not deny equality before the law and equal protection of the laws.
- Article 15: prohibits discrimination against any citizen on the ground of sex.
- Article 15 (3): empowers the state to make positive discrimination in favour of women and children.
- Article 16: provides for equality of opportunity in matters of public employment.
- Article 23: prohibits trafficking in human beings and forced labour.

- Article 39(a) and (b): enjoins the state to provide equal means of livelihood and equal pay for equal work.
- Article 42: enjoins upon the state to make provisions for securing just and humane conditions of work and for maternity relief.
- Article 51 A (e): imposes a Fundamental Duty on every citizen to renounce the practices derogatory to the dignity of women.

Today's situation of women empowerment:

Education is most important for everyone,

"It is the education which is the right weapon to cut the social slavery and it is the education which will enlighten the downtrodden masses to come up and gain social status, economic betterment and political freedom." - Dr. Babasaheb Ambedkar.

Education to women is the most powerful instrument of changing their position in the society. Education also brings reduction in inequalities and also acts as a means to improve their status within the family. In order to encourage education at all levels and to dilute gender bias in the provision and acquaintance of education, schools, colleges and even universities were established exclusively for women in the country. To bring more girl children, especially from marginalized BPL families, into the mainstream of education, Government has been providing a package of concessions in the form of free supply of books, uniform, boarding and lodging, clothing, mid-day meals, scholarships, free bicycles and so on . Many universities such as SNDT women's university, Mother Teresa Women University have been established for the development of women studies and to encourage higher education among women and their social mobility.

Self Help Groups (Bachat gat) – Self help groups are small homogeneous groups consisting of 12-20 women from BPL families voluntarily organized to promote savings. They are self managed groups of poor women which primarily came into existence to mobilize financial resources through their own savings and lend the same amongst themselves to meet the credit needs of their members.

Skill formation and capacity building- In order to improve the entrepreneurial ability and skill of the women, Government has been imparting various types of training designed to promote self and wage employment.

Skill training programme – skill based training programme for women has been given recognition so as to enable them to start their own income generating activities. The duration of training programme and the cost depends on the nature of the trade selected by the members.

Women and child development - women's empowerment is an important agenda in the development efforts.

Working women's hostel – to provide secured accommodation to the working women, working women's hostel have been established in various places.

Employment and work participation rate - The work participation rate indicates to a great extent the economic empowerment of the women in the society. The education along with participation of women in workforce has been universally recognized as an important element in the adoption of small family norms, which is essential for family planning. There has been a considerable improvement in the entry of women in all sectors of employment in the country.

Women and political participation - The active participation of women in political sphere is integral to empowerment of women and helps to build a gender equal society as well as to speed up the process of national development.

Now a day's many changes and development has been taken into consideration for women empowerment. The schemes available in our country in order to develop women entrepreneurship are as follows- There are various schemes that helps in women empowerment, main schemes are given here,

- Mahila vikas nidhi
- Priyadarshani yojana
- Sukanya yojana
- Trade related entrepreneurship assistance and development
- Women India trust
- Federation of women entrepreneurs
- Self employed women's association
- Women India trust
- Khadi village industries commission

- Self help groups.
- Conclusion:

Our society is in continuous process of evolution. It will take so many years to rectify the imbalances in the society. Education of both men and women will lead to change in attitudes and perceptions. Dr. Babasaheb Ambedkar's vision helps in social reformation activities in which one of the major point is women empowerment. Shortly, Provisions made under the Constitution of India such as: Right to equality under Article 14 of the Indian Constitution guarantees to all Indian women equality before law; Equal pay for equal work under Article 39(d), guards the economic rights of women by guaranteeing equal pay for equal work; and Maternity Relief under Article 42, allows provisions of work and maternity relief for women.

Acts like the Dowry Prohibition Act, 1961, prohibits the request, payment or acceptance of a dowry. Asking or giving dowry can be punished by imprisonment as well as fine; Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005, provides for a more effective protection of the rights of women who are victims of domestic violence. A breach of this Act is punishable with both fine and imprisonment; Sexual Harassment of Women at Work Place (Prevention, Prohibition, and Redressal) Act, 2013, helps to create a conducive environment at the workplace for women where they are not subjected to any sort of sexual harassment. These acts, Hindu code bill help the women in their development, enhancing life values, giving social justice. Because of these acts and provisions gender bias is also minimized.

References :

Satyajit Das (2015) …Ambedkar and Women rights: An Analysis. International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies.(IRJIMS) Vol I, Issue Ipp191-195.

Sanjeev Kumar (2015) … Women Empowerment in India and Dr.B R Ambedkar. International Journal in Commerce, IT and Social Sciences. (IJCISS). Vol 2, issue 05 pp71-77 .

More, Vijay G (2011)…Dr. B. R. Ambedkar's Contribution for Women's Rights", Variorum, Multi-Disciplinary e-Research Journal Vol.-02, Issue-I, pp 1-8

Kavita Kait (2013) Dr. B.R. Ambedkar's Role In Women Empowerment: Legal Articles 2013.(Women Issue).

Bharati, T(1992) Ambedkar and Uplift of Women", published in an edited book "Ambedkar and Social Justice-Volume II", pp 264 (1992)

Singariya M.R(2014) Dr B R Ambedkar and Women Empowerment in India", Quest Journals Journal of Research in Humanities and Social Science, Volume 2~ Issue 1, pp 1-4

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S VIEWS ON DEMOCRACY

Ms. Samita N. Hande (Pg. 50-54)

Department of Political Science, Bhartiya Jain Sanghatna's , Arts, Science and Commerce College, Wagholi, Pune

Abstract

Dr. Ambedkar always had the socialistic approach which is clearly visible in his writings and speeches about democracy. He believed that, Democracy is essential in imparting social justice. Ambedkar fought against caste and injustice because he found that there were no human rights for a large majority of the people. He rebelled against such a social organization. He wanted to vitalize the masses in India, for equal human rights. For removing the social, economic, political and religious disabilities of the untouchables, it was necessary to establish Government of the people, for the people and by the people. Only under a democratic system of government could social economic, political and religious freedom be ensured equally to every citizen of country. His ultimate aim of life was to create a "real social democracy". In views of Dr. Ambedkar, Political democracy cannot succeed without social and economic democracy. For him, the best mode of achieving socio-economic democracy is to achieve political democracy at the first instance. The importance of ideas of political social and economic democracy lies in the fact that, rights cannot be enjoyed by the citizens of any nation in the absence of them. The coexistence of all three democracies is imperative to achieve the goals of equality and fraternity as enshrined in our Constitution in Preamble. This research article is an attempt to analyse to study the Dr. Ambedkar's views on Democracy in context of Indian Constitution, and study the idea of state socialism.

***Keywords**: Democracy, Constitution, Social Democracy, Economic Democracy, state socialism.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction:

"Democracy is not merely a form of Government. It is primarily a mode of associated living, of conjoint communicated experience. It is essentially an attitude of respect and reverence towards our fellow men." **--Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar**

Dr. B.R. Ambedkar was one of the very important political thinkers and social revolutionaries in modern India. If we try to look at Dr. Ambedkar's sociological approach to abolish untouchability, we find that he picked up the mahad water tank issue, temple entry, opening of educational intuitions for Dalit and Backward castes as entry points to attack

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Brahmanical hegemonic theory for exploitation, control and manipulation of the Dalit masses in order to annihilate caste

Dr. Ambedkar's thoughts on democracy is not limited.According to Dr. Ambedkar the most accepted form of government of the world is Democracy. Dr. B. R Ambedkar one of the greatest political thinker, strongly believed in the idea of democracy. Ambedkar viewed democracy as an instrument of bringing about change quietly. Democracy does not merely mean rule by the majority or government by the representatives of the people. This is a formalistic and limited notion of democracy. Ambedkar argued that the meaning of democracy would be understood in a better fashion if we view it as a way of realizing drastic changes in the social and economic spheres of society. Ambedkar's idea of democracy is much more than just a scheme of government.

Objectives:

1. To study the Dr.B.R.Ambedkar's idea of Democracy
2. To study the Dr. B. R. Ambedkar's idea of state socialism
3. To describe the idea of state socialism.
4. To analyse the Dr. Ambedkar's views on Democracy in context of Indian constitution.

1) Dr. B.R. Ambedkar's idea of Democracy

Dr. Ambedkar had complete faith in democracy. Dictatorship may be effective in maintaining discipline but cannot be one's choice of a permanent form of government. Democracy is superior because peoples are sovereign. Among the different form of democratic government Dr. Ambedkar select the parliamentary democracy.

Dr. Ambedkar believed that,in democracy radical changes in the economic, political and social life of the people are agreed about without violence. The conditions for that are as follows: - (1) there should not be glaring inequalities in society, that is, privilege for one class; (2) the existence of an opposition; (3) equality in law and administration; (4) observance of constitutional morality; (5) no tyranny of the majority; (6) moral order of society(7) public principles.

Dr Ambedkar firmly believed that political democracy cannot succeed without social and economic democracy. In his talk given in the Constituent Assembly, he suggested certain

policies essential to maintain democracy: (1) constitutional methods (2) not to lay liberties at the feet of a great man (3) make a political democracy a social democracy

2) Dr. B. R. Ambedkar's idea of state socialism:

The western ideas of liberal democracy and parliamentary form of government do not ensure quality, that's why Dr. Ambedkar turned to socialism. In 1947 Dr. B. R. Ambedkar suggest that the constitution of India incorporate the principle of state socialism. State socialism means the state would implement a socialist programme by controlling industrial and agriculture sector. Dr. Ambedkar understood that political and social equality can be achieved only if economic equality was established. At the end, he advocated state socialism. However, his path of advocating it was not through revolution but by constitutional means. He was known for his practical approach to politics, and refrained from fantasizing violent revolutions are re-organization.

Dr. Ambedkar's state socialism advocated to,

1. Establish state socialism
2. To retain parliamentary democracy
3. Avoid dictatorship.

Dr. Ambedkar supported

1. State ownership and management of important industries
2. State ownership of basic industries
3. Nationalization of insurance sector and provision for compulsory insurance to all.
4. State ownership of land and collective farming.
5. State control over agriculture.
6. State revenue collection from agriculture.

3) Necessary factors for successful Democracy:

Dr. Ambedkar favoured the parliamentary form of government. It is necessary that certain conditions are required for the successful democracy. First condition is political parties are necessary for the effective working of parliamentary democracy, and also existence of opposition is very important. The second condition is natural and non-political service. Bureaucracy would be permanent but not dependant on the fortunes of political parties. This will be possible, when appointments of civil servants are not selected on the basis of political

consideration. Success of democracy depends on many ethics and moral factors also, otherwise constitution becomes the only set of rules. People and politicians must follow certain norms in public life. This will happen when equality and fraternity exist in the society

4) Dr. Ambedkar's views on Democracy in context of Indian constitution:

Dr. Ambedkar became the chairman of the drafting committee of the constituent assembly and played a very important role in framing the Indian constitution. At the time of adoption of the Constitution, Dr Ambedkar warned: "On 26th of January 1950, we are going to enter into a life of contradictions. In politics we will have equality and in social and economic life we will have inequalities. In politics we will be recognising the principles of one man one vote and one vote one value. In our social and economic life, we shall, by reason of our social and economic structure, continue to deny the principle of one man one vote. How long shall we continue to live this life of contradictions? How long shall we continue to deny equality in our social and economic life? If we continue to deny it for long, we will do so only by putting our political democracy in peril. We must remove this contradiction at the earliest possible moment or else those who suffer from inequality will blow up the structure of our political democracy."

Dr. Ambedkar's most important contributions to the Indian constitution is seen in the areas of fundamental rights, strong central government and protection of minorities. Dr. Ambedkar was proud of article 32 of the Indian constitution which guarantees judicial protection to fundamental rights. And also Dr. Ambedkar against the "majoritarianism syndrome" ?

In India to make successful Democracy Dr. Ambedkar suggested some important precautions. Democracy means rule the majority. But this should not result in to tyranny of the majority. Majority must always respect the views of the minority; therefore, it is very essential that the minority must feel free, safe and secure. Caste system could become the most difficult obstacle in the successful functioning of Indian Democracy. Caste will create a barrier in the development of healthy democracy.

Conclusion:

Dr. Ambedkar's thoughts are of great relevance to Indian society even today in achieving social justice, removal of untouchability, in establishing equality and freedom and true

democracy. Democratic socialism is the key note of his political thought and constitutionalism is the only way to achieve it. At the end, it can be said that this research gives closer and analytical insight into the thoughts of Dr. Ambedkar and provides an answer to the question of whether we, the Indians, will achieve religious tolerance, human equality and freedom, true democracy, liberty, gender respect in our society, justice and peace in the light of political philosophy of Dr. Ambedkar whose memory will ever guide the nation on the path of justice, liberty, fraternity and equality.

References:

Dr.Babasaheb Ambedkar's Speeches and Thoughts, (trans) ed. Dr. Dahat Dhanraj, vol.2.
Dr. Babasaheb Ambedkar's Writings and Speeches, (trans) vol.19, Dr. Babasaheb Ambedkar's Biography means publishing committee, Mumbai, 2005.
Keer, Dhananjay, Ambedkar: Life and Mission, Popular Prakashan, Bombay, 1961.
Rodrigues, Valerian, The Essential Writings of Ambedkar, Oxford University Press, Delhi, 2002.
Jatava, D.R., Political Philosophy of B. R. Ambedkar, National Publishing House, Jaipur and New Delhi, 2001.
Khairmode C.B., Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar Charitra (Marathi) Vol. 1 to 12, Sugava Prakashan
http://www.mainstreamweekly.net/article467.html, accessed on 30th March 2016
http://www.austlii.edu.au/au/journals/AJHR/2004/15.html, accessed on 29th March 2016
www.thehindu.com
Pylee, M. V., Constitutional Government in India.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S EDUCATIONAL PHILOSOPHY AND CONTRIBUTION TO INDIAN EDUCATION FOR FUTURISTIC AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT BY USING TRAMS MODEL

Asst. Prof. Priya Kale (Pg. 55-60)
Faculty of Education ,MIT World Peace University priya.kale@mitwpu.edu.in
Asst. Prof. Shalini Tonpe
Faculty of Education, MIT World Peace University shalini.tonpe@mitwpu.edu.in

Abstract

*Dr. Babasaheb Ambedkar is not just a name which is written in golden word in Indian history, but no doubt, that he is a legend who created miracles in education system, culture, rights and in the entire country. His role as a father of Indian constitution proves that he was the one who was keen on providing opportunities of liberty to marginalized people through justice and education. He proved that education can do miracle in any individual's life and it will reflect in the betterment of the society and also help in building the nation. His vision was very clear to look towards marginalized people and for that he has taken the support of law where justice was meant for all people and it keeps all people equal, apart from caste, creed and class. We still need to rethink about all these policies after 72 years of the independence, because we are still dealing with the concepts like marginalized society, women empowerment, poverty, Castism and many more. We can find conflicts between various aspects in society on the issues of reservation, right to quality education, right to choose any profession and so on. We call India as a 'Country of Youth' who will be having higher number of youth talent and manpower in 2020 but at the same time it is facing some crucial problems in unemployment, increasing crime rates, poverty, loss of natural resources, removal of values from the society which will surely result in decline of the society and the day is very near unless we find a quick and firm solution on it and as our past experiences we will be getting this solution through our education system. We need to reform our education system and try to provide such experiences which will help the individual to educate himself, become enlightened to think critically and creatively about the social issues and give courage to solve them creatively. This paper talks about the TRAMS Model held in a classroom based on Dr. Babasaheb Ambedkar's thoughts. We have been discussing his thoughts for several years but this is actual time where we need to implement his thoughts in our actions for sustainable development. For the same TRAMS model is used. Students got liberty to decide their **Time table, Resources, Activities, Modes, Sharing ideas** to learn the philosophy of Dr. Ambedkar.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Introduction: As per the views of Dr. Babasaheb Ambedkar, "It is the education which is the right weapon to cut the social slavery and it is the education which will enlighten the downtrodden masses to come up and gain social status, economic betterment and political freedom". Dr. Ambedkar knew that the era in which he lived in, education was the necessary key element for the reconstruction of the society on the principles of equality and justice to overcome the social barriers such as untouchability, poverty and slavery. When he started studying the development of education in Indian Society he found that right to education was restricted to higher castes and that is the basic reason of fall of other castes in relation to education, culture and fulfilment of basic needs. He fought for the education of masses without discrimination of caste and sex where he emphasized on women education for empowerment. Participation in the budget to debate he said, Education is something which ought to be brought within the reach of everyone.

We all know Dr. Ambedkar's roles as Jurist, Reformer, Politician, Educationist. We all are aware that he was the architect of Indian Constitution in which he tried to give equal justice to all castes and classes. Being a social reformer he always thought of women empowerment. He emphasized the condition of every girl in Indian lower castes family and found the urge for upliftment of women not only for them alone but for the betterment of their families, society and the entire country. Whenever possible he tried to prove the abilities and calibre of the girl and stated the need of their education.

Along with that he was a well known politician who constantly fought for the fundamental rights of marginalized people. He convinced Gandhiji by his own ways of thinking and approached eminent politicians who could stand by him in this fight. Here we will discuss his contribution to the marginalized society through his educational philosophy. Educationist of the Marginalized : - in his entire life he fought for the rights of marginalized people's right to education. He observed that though British people gave right to education to all castes still upper castes didn't allow other people to get quality education and therefore the lower castes were forced to sit outside the class where upper castes maintain untouchability rules and kept them as for away from education as they could. He funded various centres of learning for marginalized people with the help of Chhatrapati Shahu Maharaj. He understood that only by providing centres for learning is not enough; they should get their basic needs fulfilled such

as food, shelter and clothes. For that he prepared hostels where they could stay and eat so the basic and important need would be fulfilled and the barrier in getting education would be temporarily removed. Dr. B.R. Ambedkar wanted the untouchables to undergo both liberal education and technical education as learning was not possible due to traditional methods and abilities to learn as compared to upper castes. He knew the importance of technical education in relation to earn sufficient money for the family and get settled in the society. He particularly opposed education under religious auspices and his basic view was to remove a superstition which was the main cause of illiterate people's condition. The government of India has paid a great tribute to the contributions of Ambedkar to mass education by passing the bill of Right to Education Act 2008. Dr. Babasaheb Ambedkar in his welcome speech at Milind Mahavidyalaya said that by focusing the value of education in the following words: "Coming as I do from the lowest order of the Hindu Society, I know that what is the value of education. The problem of the lower order is to remove from them that inferiority complex which has stunted their growth and made them slaves to others, to create in them the consciousness of the significance of their lives for themselves and for the country, of which they have been cruelly robbed of the existing social order. Nothing can achieve this purpose except the spread of higher education. This is in my opinion the panacea of our social troubles."

Now we need to take a few lessons from history to avoid the chaos which we are facing in our day to day life (and directly or indirectly the victims of our future however it may come to us.) Ambedkar believed that education was the most important means of raising the people's standard of living. His slogan was "Educate, unite, struggle". This is the time where we need to act for the sustainable development. "Sustainable development is development that meets the needs of the present, without compromising the ability of future generations to meet their own needs." If we see the condition of present society we have to find out solutions to remove conflicts. That is why we developed a model to study Dr. Ambedkar's philosophy which will help students to understand his views regarding education and they can implement it. Keeping this in mind we developed a TRAMS model for the students which helped them in better understanding, participating, decision making and problem solving. The model is as follows:

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Educate yourself by **TRAMS** model. This model was performed on B.Ed. first year students for the paper Educational Thinkers in Contemporary Indian Education in 2018. The basic idea behind this model is to prepare the students for future development. To implement the model we had taken the topic of educational thinker: Dr. Babasaheb Ambedkar. Students were to study his history, school life, educational thoughts, social, political, cultural, economical, social background, his contribution to the society, community, nation and world and how they can implement their thoughts in today's world. Let's see how it worked.

TRAMS Model

Time table: students were given the choice to follow the time table or create their own. They were given a task for the month and asked to complete it as per their need and interest. Findings are, students were keen to see that are they were able to complete the tasks allotted to them in time whereas initially they were finding excuses to complete them when it was forced them to attend. They prepared the maximum planning in groups and in result it helped them to understand completely new concepts and in less time as compared to traditional timetable. It was related with Dr. Abmedkar's views about feeling the need to learn. They

were not restricted to follow the timetable but provided with the opportunity to create their own timetable as per their need and requirement.

Resources: Students were told that they will be getting maximum resources for their learning and if required they can create or find their own learning resources. Teachers provided computer instruction material, self learning material, text books, library books, websites i.e. the basic purpose behind providing such resources was to make them aware about the resources available and to decide to whom they can trust. Teacher developed the ability to question instead of keeping blind faith on teacher or on traditional resources. By getting many resources students were able to compare the facts and decide what is right and what is wrong. Also they learnt the importance to create resources and make them available for other people. Students got to know the books of Dr. Ambedkar, the books written about Dr. Ambedkar, Websites, Videos and Movies.

Activity: At the beginning students got lists of activities which they would like to perform for their learning. Discussion, poster presentation, mind map, concept map, seminar, symposia, blog, ppt presentation activities were given by the teacher and asked students to find more activities which they would like to perform. Students added activities like interviews of expert, skit, journal writing, and scrap book making etc. They were serious about selecting and performing the activity. Here they used their inter-personal skills, problem solving and decision making abilities. Few students performed a skit on the life of Dr. Ambedkar, few students wrote book review, few students took part in group discussion and few students wrote blog on it.

Modes : Students were free to decide the modes of communication like face to face or technological. Many students were comfortable in online modes of communication such as blogs, discussion forums, and social networking sites but at the other side they found it more relaxing when teachers asked them for one day digital detox and therefore they had to communicate face to face. This is really very important decision for them because many of them accepted that they can be called as technology addicted (not Tech Savvy) people and they really need to find some solution to get rid of it. If we remember Dr. Ambedkar's views about how to reach out to masses it is important that we need to use mass media but at the same time we should be ready with some offline tools also. This is the real challenge for this

generation to be away from the addiction of the technology and reduce the cyber crime rate. Though the subject was related to Philosophy but it was connected with other subjects by finding correlation with daily life issues.

Share: students were asked to share their findings with others with their own method. Here accepting other person's views is equally important rather than sharing. Students cross questioned each other, examined the facts which are presented , find contradictions or similarities, form generalizations while sharing their views and it is really amazing fact that instead of reading the thoughts of someone else they feel responsible while bringing out any conclusion. Many students shared the political views, social conditions, economical backgrounds of their own society and compared them with others and stated the importance to change it to compete with the world. They also learn how to present the facts in a specific manner where they will not hurt each other's feelings but also will not neglect or cover the crucial aspects. We must agree to disagree and there should not be disagreement. But we are forgetting it and disagreement is increasing in our society day by day and we are the victims of the burning issues which can cause a severe damage to our society. This is a very good lesson they that learn for their life that we are living in multicultural country where one's culture is totally opposite from other cultures. We need to respect each other but at the same time together we need to take few decisions which might be not that good for the particular community but for the betterment of the society.

At the end I would like to emphasize that, Dr. Ambedkar believed that education is a movement. If it does not fulfil its objectives, it is useless. True education cradles humanity, generates sources of livelihood, imparts wisdom and imbibes us with egalitarianism. This is what we need to add in our entire education system. Being a teacher it is our duty to give direct or indirect experiences to our students and make them a Global citizen by head and native by heart.

References:

Purpose of Education is to moralize and socialize the people.
W. & S. Vol. 2-p-39
Dr.Pralhad Chengte Volume : 6 | Issue : 1 | JANUARY 2016 | ISSN - 2249-555X
BabasahebAmbedkar: Writing and Speeches, Vol II, pp. 40-41
BabasahebAmbedkar: Writing and Speeches,Vol
Ambedkar, B.R. "Women and Counter Revaluation". "Riddles of Hindu Women" in Dr. Baba Saheb Ambedkar: Writings and Speech, Vo. 3, Department of Education.
Chirakarode, Paul : Ambedkar : Budhika Vikasobhathinte Agnijwala, Dalit Books, Thiruballa, 1993.
https://www.huffingtonpost.in/2015/04/14/br-ambedkar_n_7059506.html
http://www.sd-commission.org.uk/pages/what-is-sustainable-development.html

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND SOCIALISM

Dr. Kamble Rahul B. (Pg. 61-65)
M.A, M.Ed, SET, NET & Ph.D, JSPM's Rajarshi Shahu College Of Education (B.Ed.), Tathawade, Pune-411033.

Abstract

Bhimrao Ramji Ambedkar (April 14, 1891-December 6, 1956) was not a socialist in the typical term though he had an inclination towards evolutionary socialism; he developed his own ideas and emerged a socialist in his own way. He dissected the economic inequality and exploitation in an empirical manner. His socialism is innovative and indigenous as he analyses the exploitation of the people within the country with a social world approach. It is pragmatic, not dogmatic. It is humane, not violent. He was an esteemed academic intellectual having earned the top qualifications from prestigious universities. He therefore looked at social problems from an academic perspective also; but to discover practical applicable solutions for these problems was his major aim. Dr. Babasaheb Ambedkar, the great Indian Constitution maker, struggled to find out avenues and means – intellectual, organizational and in terms of programs throughout his life. This study attempts to throw light on Ambedkar's quest for socialism in India with special reference to Marxism and Buddhism. He accepted the concept of class struggle but he felt that in the Indian set up, it had to be substantially redefined and ascribed a similar agenda to the Buddha and agreed that one of the major contradictions of capitalism was the social basis of its production in contrast to private appropriation. Moreover, collective farming, one of the major features of his model of democratic socialism, needs to be thoroughly reconsidered as it lacked viability. It is somewhat inconceivable how he could achieve socialism by eliminating socio-economic inequality without undermining the basic economic foundation of society on which the system of inequality was founded.

***Keywords**: Ambedkar, socialism, India.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar (1891-1956), the great Indian Constitution maker and 'a symbol of revolt', was one of the front ranking nation-builders of modern India. He is popularly known as the 'pioneer' who initiated the 'liberation movement' of roughly sixty-five million untouchables of India. Yet, Dr. Ambedkar, not with standing all handicaps of birth, has made, by pursuit of knowledge in the humanities, social sciences, politics and law, an indelible imprint on the body politic of the country. A glance of his copious writings would evidently show that despite his preoccupations with the problems of the

dalits(Untouchables), Ambedkar has in his own way, made significant contributions to the contemporary political ideas.

Socialism

Socialism has several variants and multiple interpretations. Usually it is linked to the equalization of wealth but has a deep meaning for the crisis-ridden social world. Ambedkar and Nehru looked at it from a social perspective, Nehru talked about providing equal opportunities to all the people as socialism but Ambedkar introduced the concept of equality of castes as an ingredient of socialism. He treated this aspect when he contrasted his views with Gandhi and inferred that the "reorganisation of the Hindu Society on the basis of Chaturvarnya is harmful because the effect of the *Varna vyavastha* is to degrade the masses by denying them oppor-tunity to acquire knowledge and to emasculate them by denying them the right to be armed; that the Hindu society must be reorganized on a religious basis which would recognise the principles of Liberty, Equality and Fraternity".

Thus his social ideas touch the basic tenets of socialism which are common to all of its variants. Socialism focuses on the mundane world, there is no role of the divine order to establish the social world. This is a real and practical contribution of the doctrine of socialism and communism to human thought. Ambedkar too believed in the same manner. He stated that in order to achieve this object "the sense of religious sanctity behind Caste and Varna must be destroyed; that the sanctity of Caste and Varna can be destroyed only by discarding the divine authority of the Shastras."

Ambedkar thus established that social construction was the result of the human actions and the caste system was its glaring example. He thus differed from Marx who advocated that economic forces were the only causative factor in determining the social life. Karl Marx had presented the economic interpretation of history as the defining theory of human life. "According to him history was the result of economic forces (and) as to Buckle and Marx, while there is truth in what they say, their views do not represent the whole truth. They are quite wrong in holding that impersonal forces are everything and that man is no factor in the making of history (and) this seems to me to be quite a conclusive answer to those who deny man any place in the making of history. The crisis can be met by the discovery of a new way. Where there is no new way found, society goes under. Time may

suggest possible new ways. But to step on the right one is not the work of Time. It is the work of man. Man therefore is a factor in the making of history and that environmental forces whether impersonal or social if they are the first are not the last things."

Ambedkar thus looks at the caste system as a social problem, a product of human thinking; illogically supported by rotten religious texts. Marxist analysis fails to explain this problem.

Ambedkar accepts that state and government are real entities for human development, rejecting the stateless society conception of Marx. He defined the socialist roles for these and accepted the establishment of equality and sovereignty of people their major work objective. He argues that "a Government for the people, but not by the people, is sure to educate some into masters and others into subjects; because it is by the reflex effects of association that one can feel and measure the growth of personality. The growth of personality is the highest aim of society (and) to be specific, it is not enough to be electors only. It is necessary to be law-makers; otherwise who can be law-makers will be masters of those who can only be electors."

Materials and methods:

In this section, an attempt has been made to throw light on Ambedkar's quest for socialism with special reference to *Marxism* and *Buddhism*. The article is divided into following subsections wherein section I concentrates on the caste system, which negates the very essence and spirit of democracy. Section II depicts the fundamentals of democratic socialism as a social system, followed by the model of democratic socialism as visualized by Ambedkar. In section III, we analyze Ambedkar's insistence on democratic means of social change and his ideological stance with regard to Marxism and communism. Section IV presents a critical analysis on Ambedkar's effort to prove the superiority of Buddhism as an ideal over Marxism. Ultimately.

I

Discussion and analysis

Ambedkar's obsessive concern with Hinduism ultimately induced him to believe that it was not congenial to the promotion of the socialist causes. To him, Hinduism was antithetical to socialism because it advocated *Chaturvarna* system that divided the Hindu society into four

classes, namely *Brahmin, Kshatriya, Vaisya and Shudra*. Caste system owed its origin to the *chaturvarna* arrangement in the society dominated by Hinduism. Contesting the argument that caste system was 'another name for division of labour', Ambedkar pointed out that it was not merely 'a division of labour' but division of labourers'. According to him, civilized society undoubtedly needs division of labour. But in no civilized society, division of labour is accompanied by this unnatural division of labourers into water-tight compartments. Caste system is not merely a division of labourers which is quite different from division of labour- it is a hierarchy in which the division of labourers are graded one above another.

(1) Hinduism did not simply create classes but, according to Ambedkar, it also made it a matter of unalterable dogma. It gave an 'official gradation', 'fixation' and 'permanency' on the principle of 'graded inequality' in society.

II.

Ambedkar also championed the cause of labour .As a labour member of the British government, he made it clear that in all battles between the owners and workers, he would side with the labour.

He observed that there were two enemies of the Indian working class: *Brahmanism* and capitalism. By *Brahmanism*, he meant the negation of the spirit of liberty, equality and fraternity, and considered that the effects of *Brahmanism* were not confined only to such social rights as intermarriage. Under this system, civic rights were also denied. 'So omniscient is *Brahmanism* that it even affects the field of economic opportunities'

III.

During his student life, Ambedkar came across the writings of Karl Marx during his student days in London. Impressed by the writings of Karl Marx, Ambedkar once announced that 'the number of books he had read on communism exceeded the number of books read by all communist leaders of India put together. At the same time, it is true that Ambedkar never took any care to elaborate his views on Marx or Marxism throughout his intellectual life A glimpse at his abundant writings would evidently reveal that he neither accepted the spirit of Marxism nor its contents, rather he was deeply instilled by the idea of Fabianism and in course of time, he developed his own brand of socialism.

IV.

Ambedkar's dislike to Marxism/ Communism is also evident from his advocacy of, and conversion to Buddhism. It may be recalled here that at the far end of his public life, he embraced Buddhism. Before his conversion, in May 1956, he gave a talk entitled, 'Why I like Buddhism and how it is useful to the world in its present circumstances,' which was broadcast from the BBC, London. In that talk Ambedkar reasoned his keenness for Buddhism and accused Marxism / Communism of having 'shaken the religious system of all the countries'. To him, 'Buddhism was a complete answer to Marx and his communism.' For, 'Communism of the Russian type 'aimed at bringing it about 'by bloody revolution' while Buddhist Communism believed in 'bloodless revolution'.

Conclusions

Ambedkar had identified himself with the most deprived and exploited section of Indian society.

Thus, he castigated everything that inscribed poverty. For this, he was reluctant to recognize the traditional norms of bourgeois democracy and market economy. This motivated him to prescribe state socialism which aims to the eradication of poverty. But, at the same time it may be recounted that while accepting the reality of class exploitation, he refused to take note of its 'politicl revolutionary implications ,' as he had no class programme. That is why he wanted the right to private property to remain sacrosanct, and as such was reluctant to liquidate the moneyed class.

Ambedkar's ideas are reassertion of the socialist ideals but he takes a novel approach; he fuses socialism with the social evils of the Indian society and thereby expands its scope. Ambedkar is not a doctrinal Marxist or socialist. He evolves his own brand of socialism in which not only the economic aspects but also the social aspects are emphasized. This is his seminal contribution to the ideology of socialism.

Reference:

B.R. Ambedkar, Annihilation of caste, Writing and speeches vol-1, p-47
What congress and Gandhi had done to the untouchables? Vol-9, p-197
B.R .Ambedkar , Annihilation of caste vol-1, pp-44-46
Keer, Dhananjay, B.R.Ambedkar-Life and Mission ,pp-303-304
W.N. Kuber, Dr.Ambedkar.- A critical study, pp-210-212
B.R.Ambedkar: writing and speeches, vol-1, p-409
Constituent Assembly Debates, vol-7, 1949, pp.494-495 and vol-1, 1946. p.98
Lokhande.G.S., B.R.Ambedkar, A Study in Social Democracy, p-34
B.R. Ambedkar, Writing and speeches., states and minorities , vol-1,p-387
B.R.Ambedkar Writing and speeches, vol-1. p-397

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR.AMBEDKAR'S PHILOSOPHY OF EDUCATION AND VIEWS ON GLOBALIZATION

Prof. Sushama Khandale (Pg. 66-73)

Pratibha College of Education, Chinchwad, Pune e-mail-bhivsaneesushma727@gmail.com

Abstract

The present article gives information about the Dr. Ambedkars Philosophy of education & according to that the impact or view on globalization. He is a constitution maker & he constitutes very nicely and take all things that develop India. Babasaheb's contribution in all areas education, social, politics, economic, literature, constitution is very important.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Dr. Ambedkar was an illustrious son of India, he was born on 14 April 1892 in a downtrodden family, who struggled to restructure the Indian society on the most egalitarian and humanitarian principles. He was not only a great national leader but also a distinguished scholar of international repute. He was the first Indian political thinker who realized the inapplicability of western pattern of democracy in India. For him it was not enough to make a distinction between the state and society, state and government and state and nation. But he went to the roots of these institutions and pointed out, the importance of taking into account the elements constituting these institutions, that is the people. Therefore people have got justice liberty and equality. Dr. Ambedkar believed that in democracy revolutionary changes in the economic and social life of the people are brought about without bloodshed.

Babasaheb's Educational ideas were inspired by his deeprooted regard for Democracy based on liberty, equality and fraternily. Hindu social organization based upon "graded inequality" he has criticized Hinduism mainly because Hinduism does not admit of liberty for individuals who are wrapped in caste hierarchy. Where the will of the caste prevailed over individual whims and caprice. The basic problem with Babasaheb as himself belonging to the lowest strata of this social hierarchy, as also one who was inspired with the spirit of eliminating division of man from man to bring about unity based on equality in a caste ridden

society, how to foster the spirit of liberty and fraternity. He had no doubt that it can be done through the instrumentality of the proper system of education.

Babasaheb's Philosophy of Education

Dr. B.R. Ambedkar was perhaps the first or one of the first few Indian who had an opportunity to be educated in the United States of America and this left a distinct mark of two of the major qualities which can be markedly distinguished from his life and career. His optimism and pragmatism translated in his activities as hope and practicality.

Aim of Education

Babasaheb's philosophy of education aimed according to him to talk in terms of drawing out the best from the potentialities of the child and then to stimulate his/her spiritual, intellectual and physical faculties is to talk very vaguely about education. In a society where seventy percent of its members are treated as if they are not human beings are denied two meals are deprieved of all opportunities of progress and economic well being least to talk about property, where they are suppressed, humiliated, socially isolated and condemned .

Influence of pragmatism

Dewey's pragmatism, his theories of education and democracy seems to have left indelineable mark on much of Ambedkar's later writings. He quotes Dewey "Every society gets encumbered with what is trivial, with dead wood from the past and with what is positively perverse. As a socity becomes more enlightened, it realizes that it is responsible not to conserve and transmit the whole of its existing achievements, but only such as make for a better future society ". in his Annihilation of caste.

According to whom pragmatism essentially is leading purposeful life, in which nothing is sacrasant, everything must be adjudged from the point of view of its utility in life and degrees of success or otherwise to which it leads

Rise of a casteless culture

Babasaheb says the British brought with them a casteless culture and the literature full of thoughts on individual liberty, social fraternity and equality. British administration did not recognize caste as a unit for administration. Ever since 1857 revolt, the Indian army was purged of the higher castes for this point of view Babasaheb says through education we can remove the castes and develop the casteless culture.

Education is a liberating force

that is why in Sanskrit it is said sa vidya ya vimuktaye (vidya or knowledge is that which liberates) freedom all round self dependence in case of individual as well as nation is the second most important aim of education. Freedom also means freedom from want or poverty or material freedom, national freedom as well as spiritual freedom. Education institution must imbibe the spirit of such all round freedom among their students. All this, ultimately, leads, according to him, to self- realization or knowledge of relation between the self and good which is a distinct aim of education.

Character building

According to them the real aim of all education was the building of sound character. A characterless man of knowledge or scholarship is more dangerous to the society than a man of character with scant knowledge or no scholarship. He said education is absolutely worthless if it is not built on a solid foundation of trust and purity. Character building is the supreme aim of education. The character can not be built by motar, steel and stones. It requires individual initiative and effort of the students themselves who can achieve it, it cannot be built by teachers or professors and principals alone. The inspiration for character building comes from within. Having set secular state as an ideal under the prevailing circumstances in India and having defended his views on political as well as positive grounds babasaheb sought to prescribe the programme which the school is meant to carry forward for building the character of its students of tomorrow's India.

Importance of Art & Craft

Babasaheb looked to the future India, India which was to take shape in the days of rapid industrialization and consequent growth of high tech industries without which no nation can survive, no nation can stand on its own, remain or can complete independently with them and assert its existence on equal footing. That is why he wanted to give primary education to literacy which broke open the minds of millions bound by outdated traditions, see things around, think their own conditions comparatively, complete with them and ultimately establish themselves as more than a match establish themselves as more than a match craft oriented education may help in achieving a measure of self sufficiency, may provide employment to millions with mediocre technical skill and thereby help in reducing the

quantum of unemployment but fails to generate new fields of employment. Which an advancement in technology may generate.

Creation of Good Citizenship

Gandhiji's aim of education was to develop the "Whole" man. He said not merely to teach a particular profession or occupation to the children, but to develop the full man through teaching that occupation. Babasaheb's view an education provides opportunities to the child to bring out fully the endowments the child has inherited. He said for a good and great country, its citizens need to be good and dynamic. Good citizenship qualities are sense of responsibility, fellow- feeling, co- operation, love, service, sense of duty and qualities of leadership. Education develops these qualities in good citizens.His creative genius embraces all fields with equal interest, be it Indian society, Religion, Sociology, economics, administration or the collosal task of preparing draft of constitution.

Social Harmony the product of right relationship between man & man

The good or harmony is the product of right relationship between man & man. It is to be carried out through human efforts directed in proper direction. Education is medium for that.

Object of Primary Education

Speaking on the contribution of grants to schools he made clear the objective of education and said, "The object of primary education is to see that every child that enters the portals of a primary school does leave it only at a stage when it becomes literate and countinues to be literate throughout the rest of his life" Quoting the statistics he pointed out that out of every hundred children that enter a primary school only eighteen reach the fourt standared. Its very wrong in our education system.

Education must be within the reach of everyone

Babasaheb was totally against such a state of affairs. "Education" according to him, "is something which ought to be brought withing the reach of every one. Education ought to be cheapened in all possible ways and to the greatest possible extent. We are arriving at a stage when the lower orders of society are just getting into the high schools, middle schools and colleges. The policy of this department therefore, ought to be to mak higher education as cheap to the lower classes as it can possible be made "

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Education & Exam System

He was of the opinion that as an instrument of promoting the better teaching and research or in promoting higher education, if it makes the examination system the be all and end all of defeat, its objective for that purpose they want to improve in exam system. The university accept modern techniques evaluate as well as examine. Such techniques and tools are objective tests, progress report etc. they say improve in higher education research work also.

Education of Depressed Classes

Babasaheb emphasized literary education for those who are denied an opportunity or were debarred from entering the school for it opened up their mind to outside world and to the influence of ideas. Once this is achieved and once their minds are fired with modern ideas, they will be free from the clutches of age old traditions and think for themselves for building their own future. Babasaheb's educational philosophy as well as its application through educational institutions like schools, colleges and universities was centred around "education of depressed classes and their participation through the imstrumentality of education as a means of liberation it had a limited aim also a limited sphere of application beyond which he never looked. Even then his suggestions are very valuable and if applied to existing conditions would certainly help in pulling out the education system from the rut and degradation to which it has been reduced."

Constitutional Safeguards

Babasaheb struggled hard throughout his life for restoration of appropriate social status and dignified place for untouchables especially and scheduled castes and tribes, principles of liberty, equally and fraternity and to restore or establish democracy demolishing all hierarchies based on caste, creed or community and religious sanctity. He therefore showed means of social change in Indian Society.

We shall now take note of the philosophy underlying our constitution as a frame work in general of the mass educative process set on affot, a silent revolution as it were or a dynamic wheel of progress. Set to rotate, through constitution for building future of India of tomorrow. The main features of which are : the preamble of the constitution promises to secure its citizens (1) justice, social economic and political. (2) Liberty of thought, expression, belief, faith and worship (3) Equality of status and of opportunity, and to promote among them all

(4) fraternity assuring the dignity of the individual and the unity and integrity of the nation. The problem also makes it clear that the source of authority or power flows from the people who were absolutely soverign and hence free to determine competently, through their representative constituent assembly the future of the country in any manner it liked.

The preamble mentions essential individual rights as freedom of thought, expression, belief, faith and worship and this are guaranted against all the authourities of the state by part 3 of constitution [vide Arts 19,25-28] subjects of course to the implementation of directive principles [Art 31c] and the fundamental duties introduced [Art 51 a] by the 42nd Amendment,1976

Safeguards :

- Every minority community, whether religious, linguistic or otherwise has the right not only to establish its own educational institutions but also to import instruction to the children of its own community in its own language.
- In making primary education compulsory (Art 45)
- Even though there is no constitutional right to receive state aid, if the state does in fact grant aid to educational institutions, it cannot impose such aid as would virtually, drive the members of a religious or linguistic community of their right under Art(30)
- Minority institutions protected under Art 30(1) are, however subject to regulation by the educational authorities of the state to prevent maladministration and to ensure a proper standard of education.

The constitution makes various special provision for the protection of the interests of scheduled castes and tribes they are :

- Measures for advancement of SC & ST are exempted (Art, 15(4)) from the general low against discrimination on religion caste etc.
- The claims of the members of the SC & ST shall be taken into consideration, consistently with maintenance of administration, in the making of appointments to services and posts in connection with the affairs of the union or of a state[Art 335]
- There shall be special officer for the SC & ST to be appointed by the president[Art 338]

Dr. Ambedkar's Views on Globalization

We are living in the age of globalization,the age of communication and information technology which has transformed the world into a global village.Day by day we are coming closer. The barriers of distance and physical presence are vanishing very rapidly.Enjoying multi cusine food like Italian,Chinese,Mexican along with McDonald's pizza and coke we feel veryproud and feel satisfied with the feeling yes I am also the member of this global village.Jobs are fast disappearing. The public sector jobs, which were accessible to dalits, have been fast decreasing since 1997, effectively marked the end of reservation there. As regards democracy, it has only remained in its symbolic facade of elections, offering little real choice to people. The true processes can be characterised by hybridisation, globalisation and such likes, which means that globalisation rather assimilates what is valuaed by the elite in their local with the dominant global cultural resources. Globalisation is structurally oriented to benefit stray elements, creating an impression that individuals can achieve anything if they possess the wherewithal to compete. At the outset to speak about Ambedkar in relation to globalisation, which represent a paradigmatic transformation of global capitalism into its extremist version, is fundamentally speculative. But there are enough fools who rush in where angels fear to tread. Since they cannot rationally justify their support to globlaisation, they have been awkwardly invoking Ambedkar, speculating that if he had lived, he would have supported globalisation. It has been a veritable strategy of global capital enabled by the information and communication technologies and emboldened by collapse of erstwhile soviet regime. While the state is being used to facilitate these processes of accumulation of global capital, it is being withdrawn as the provider of the social goods such as education, health care, etc. to the people. If this is the character of globalisation, would Ambedkar, whose vision was to see human destiny in the ideals of liberty, equality and fraternity, support it? If anything can be conceived as ideologically opposite to Ambedkar, it would rather be globalisation.

Conclusion-

As like this he is a constitution maker & he is a constitute very nicely and take all things in that for developing the India. Dr. Ambedkar's contribution in all areas education, social, politics, economic, literature, constitution is very important. He was very intelligent and a

hard worker. As an education list he was a great person and he was highly influenced by dewey's ideas on scientific method, experimental approach, democracy and pragmalism in the field of education.

Reference :

Jatava D.R.,(1997), "The critics of Dr. Ambedkar" , surabhi publications, Jaipur(INDIA)
Phadke B.D., Surwade V.,(1996) "Slected Writings and Speeches of Dr. B.R.Ambedkar" , Anand prakashan, Aurangabad.
Shukla J.J.(1998), "B.R.Ambedkar, Gandhi & Tagore- A comparative study on Education" Karnavati publication, Ahmedabad-6
Saxena Swaroop N.R.(2005) "Principles of Education" , R.Lall book Depot, Meerut.
https://www.india.gov.in
https://www.clearias.com

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

IMPACT OF DR. BABASAHEB AMBEDKAR`S THOUGHTS ON INDIAN ECONOMY

Asst. Prof. Anagha Mahajan (Pg. 74-80)

MIT World Peace University, Pune, Email: anagha.mahajan@mitsoer.edu.in

Abstract

The present research paper attempts to discuss about Dr. B. R. Ambedkar's outstanding contribution in economics and also to consider its relevance to current Indian Economy. His writings and speeches on politics reflecte a deep engagement with economic issues of political economy. His thoughts on Indian society and politics have garnered more attention; some of his economic ideas too deserve greater attention. Ambedkar's views on economics were as crucial as his views on politics and it is likely that one shaped the other. As his views on India's agrarian problems indicate that, he saw no contradiction between advocating for industrialization on the one hand and cooperative farming on the other. Ambedkar spoke out in favour of urbanization and industrialization, he also warned of the ills of capitalism, arguing that unfettered capitalism could turn into a force of oppression and exploitation Ambedkar emphasized more on economic and social freedom and equality. his concept of society and socialism aimed for the welfare of the poor classes, ending inequality based on birth eliminating discriminatory practices in social behavior patterns reorganizing the political economy for the benefit of all maintaining equality, full employment and education, providing social security for the weak and the sick.

Keywords: *Constitution, Dalits, Economy, Currency, Land Reforms, Labour, Caste System.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction:

Dr. Ambedkar, one of the multidimensional personalities Known largely as the father of the Indian Constitution and a leader of Dalits, Ambedkar began his career as an economist, making important contributions to the major economic debates of the day. He was economists, in fact, among the best educated economists of his generation in India, having earned a doctorate in economics from Columbia University in the US. and another from the London School of Economics. He is a greater thinker, leader and intellectual of his time in India who has not only changed the life of millions of untouchables, but shaped India as a biggest democratic nation, by writing its constitution. Here are some of Dr. Ambedkar's thoughts that had great impact on Indian Economy.

Welfare of Labourers & Framing Labour Laws: The condition of workers was his main concern during his stint as the Labour Member of the Governor- General's Executive Council from 1942 to 1946 and after. He was instrumental in reducing the factory hours from 14hours to 8 hours. He is also credited in framing various laws for welfare of women labours, mention worthy among them are: Women Labour Welfare, Women and Child Labour Protection Act and Maternity benefit for women. Indian Factory Act was also framed under his supervision. Due to his untiring efforts, National Employment Agency (Employment Exchange) came into being. Dr. Ambedkar also enacted the Employees State Insurance (ESI) scheme for providing workers with medical care, compensation for injuries, insurance etc. Dr. Ambedkar was also instrumental in enacting the Coal Mines Safety (Stowing) Amendment Bill for the benefit of the mine workers on January 31st, 1944. On 8th April 1946, he brought the Mica Mines Labor Welfare Fund, which helped the workers with housing, water supply, entertainment, education and co-operative arrangements. Beside this, he is also credited to introduce various welfare initiatives for workers, such as providing them with Dearness Allowance (DA), Leave Benefit to Piece Workers and Labour Welfare Funds. In 1943, he brought the Indian Trade Unions (Amendment) Bill for the compulsory recognition of trade unions. Apart from the above mentioned initiatives, other significant measures taken by him to ensure the welfare of the workers are: Health Insurance Scheme, Factory Amendment Act, Labour Disputes Act and determination of minimum wages.

While discussing the labour problem, he thought in his mind not only of industrial labour but also agricultural labour. According to him, similar condition of work provident fund employer's liability, workmen's compensation, health insurance including, invalidity pensions should be open to all sorts of labours. He also mentioned about the slavery and exploitation of Labour bounded under caste system. Which is extremely bad for economical development and fought for its abolition.

Dr. Ambedkar's concern for work force in the industrial sector was also driven by his firm faith in industrialization and modernization as an antidote to the caste system. His main concern was that, Dalits should leave the feudal-agrarian sector and migrate to cities to find employment in the newly emerging modern industrial sector as a means to socio-economic mobility.

Agriculture and land reforms:

Dr. Babasaheb Ambedkar had made in-depth study of Indian Agriculture, wrote research articles, organized Seminars and Conferences in order to solve the problems of agriculture and farmers, also led farmer's movement. His thoughts on agriculture are found in his article "Small Holdings in Indian and their remedies"(1917) and also in "Status and minorities"(1947).

He mentioned that holdings of lands by few people is an acute problem of Indian agriculture which has various disadvantages, like difficulties in cultivation and utilization and resources, low productivity, increasing cost, inadequate income and low standard of living. According to Dr. Ambedkar Productivity of agriculture is related to not only the size of holdings of land but also with other factors, such as capital, labour and other inputs. Therefore if capital, or labour etc are not available in adequate quantity and quality, then even a large size land can become unproductive. On the other side small size land becomes productive if these resources are available in plenty. With this thought the 'Land Ceiling Act' was passed after Independence.

His other suggestion for solving agriculture problem are collective farming, economic holding of land or equal distribution of land, Large scale Industrialization, Provision of money, water, seeds and fertilizers by the government, cultivation of waste land by allotting waste land to landless labour, minimum wages to labours, control and regulation of private lenders of loan to farmers.

India's Currency Problems.

Dr. Babasaheb Ambedkar's thoughts has a great impact on current Indian currency system. Under British rule when India Govt. was struggling with falling value of Indian Rupee, Dr. Babasaheb Ambedkar In 1923 wrote that 'The problem of Rupee, its origin and solutions. He focused his studies and research on the condition of Indian currency during British India. He wrote research thesis on it. In his thesis, he argued that the gold exchange standard does not have stability. The developing countries like India can not afford gold exchange standards, and besides this, it also increases the risk of inflation and price rise. He proved with statistics data and reasons, how the Indian Rupee has lost its value and hence the purchasing power of Rupee is falling. He suggested that govt. deficit should be regulated and money should have a

circular flow. He also suggested that, more attention should be given on price stability than exchange rate stability. This book eventually leads to the establishment of Reserve Bank of India.

Dr. Ambedkar was not in favour of linking the rupee with gold and recommended establishment of a fully managed in-convertible currency with fixed limit of issue. Ambedkar stated " It is much better to introduce a currency system which will do away with the exchange standard and also the gold standard reserve" According to him the pure gold standard comprises use of gold in some form convertible standard, paper money is also issued in addition to gold coins and is pledged to be redeemable in gold. In contrast under the gold exchanged standard the medium of exchange comprises only paper money which is kept exchangeable at fixed rates with gold and authorities back it up with foreign currency reserves of such countries as on the gold standard. Dr. Ambedkar criticized Keynes and other supporters of the gold exchanged standard and argued in favour of the gold standard of a modified form.

In his evidence before the royal commission on Indian currency and finance 1925 Ambedkar proposed the following steps for the reform of Indian currency:

1) Stop the coinage of rupees by absolutely closing the mints to the government as they are to public
2) Open a gold mint for the coinage of a suitable gold coin
3) Fix a ratio between the gold coin and the rupee
4) Rupee not to be convertible in gold and gold not to be convertible in rupees, but both to circulate as unlimited legal tender at the ratio fixed by law.

Ambedkar favoured Gold currency and wanted to close down the mint as this will eradicate the money inflation and imbalances in internal payments. To bring flexibility in currency he was of the opinion that Gold is a suitable measure for the flexibility of money.

Views of Taxation policy:

Dr. Ambedkar expressed his views on taxation in the manifesto of 'Swatantra Majdur Party' in 1936. He opposed Land Revenue system and their taxes as the burden of these taxes are significant on the poor sections of the society. He suggested some taxes as follows.

Tax should be imposed on payer's capacity and not on income. Tax should be less on poor and more on rich. Tax exemption should be given up-to certain limit. There should be equality between different sections in tax imposition. Tax should not lead to lowering the standard of life of the people. Land Revenue tax should be more flexible and should not levy on agricultural land. He suggested that Indian tax system at that time was based on discrimination and inequality.

Nationalisation of Industries.

Dr. Babasaheb Ambedkar thought that development of India is impossible without Industrialization. According to him creating large scale of employment produces essential goods for mass consumption. It utilizes raw materials and reduces foreign dependence and increasing security to labour, ultimately leads to the overall economical development of the country. The private sector industries can make big industries for want of large scale investments. So, government should come forward to start large scale industries .The smaller industries should be kept in private sector. The insurance and transport companies should be nationalized. Rights to strike should be given to laborers. After the independence the industrial policy of the Indian government is in keeping with Dr. Ambedkar's expectations.

Strategy for economic development.

Dr. Ambedkar believed that the strategy for India's Economic development should be based on eradication of property elimination of inequities, and ending exploitation of masses. He emphasized on exploitation has many dimensions In fact in the India, social or religious exploitation is no less Oppressive than economic exploitation and it should be eliminated.

Democratic State Socialism:

Dr. Babasaheb Ambedkar has presented a Democratic State Socialism to the constitution committee. According to Ambedkar, All basic industries should be owned and run by the state. Insurance and agriculture should be nationalized and managed by the state. Maintenance of Productive resources by state. Just Distribution of Common produce. Provision for compensation of land or industry acquisition in the form of bonds. The distribution of village and among the families in a village for collective farming No discrimination as landlord, tenants and agriculture labours. All agriculture input like capital, fertilizers, seeds etc. would be provided to collective farming by the government. Distribution

of agriculture income only after payment of land revenue tax. Punishment according to rules, who do not follow.

Dr. Ambedkar had already suggested free economy, globalization, privatization and liberalization as early as in 1923. Recently (in 1991) Indian government has adopted this policy. In this respect, Dr. Ambedkar was a century ahead. He had stressed that the value (Price) of a rupee must be kept stable, if the policy of free economy is to be successful. Population Control-family Planning towards he said that, the control of the country's economy is impossible if the population is not controlled. Hence he forcefully argued for population control and family planning in India. In keeping with his views the government of India has adopted family planning as a national policy.

Dr. Babasaheb Ambedkar thought that, fast development of India is impossible without Industrialization. The private sector industries cannot make big industries for want of large scale investments. So, government should come forward to start large scale industries .The smaller industries should be kept in private sector. The insurance and transport companies should be nationalized. Rights to strike should be given to labourers. After the independence the industrial policy of the Indian government is in keeping with Dr. Ambedkar's expectations. Importantly, the report of the 13th Finance Commission was based on Dr. Ambedkar's research volume. Similarly, the attention was drawn towards the shortcomings, and facts and figures were also provided by the volume.

Economic Upliftment of Indian Women.

Dr. Babasaheb Ambedkars contribution to economic development and progress of women is significant. According to him, participation of women in the economic development is impossible without developing their social status and equality. But due to bad economic conditions of women in India, India's economic progress is hampered. So, it is important to improve the economic condition of women and give those equal rights and freedom of occupation.

Concept of Human Capital.

Dr. Ambedkar argued that concept of human capital in India is useless, if the poorer and down trodden untouchable dalits are not recognized by other classes as human being with

equal social prestige and religious basis. It is therefore impossible to use this human capital in the economic development of India.

Conclusion:

Dr. B. Ambedkar believed in equality. He respected freedom and liberal democracy. Freedom is valuable because it gives us more opportunity to pursue our objectives those things that we value. He respected freedom and he aimed to develop human being through this freedom. Dr. Ambedkar provided such choices (**Reservations**) to the oppressed people through constitutional law.

Ambedkar argued that the real challenge lay in raising the stock of capital and that will be possible only if there is greater savings in the economy. This was not possible as long as a great mass of people depended on land for their livelihoods, he reasoned. Therefore, he posited industrialization as the answer to India's agricultural problem.

His views on India's agrarian problems indicate, he saw no contradiction between advocating for industrialization on the one hand and cooperative farming on the other. Although Ambedkar spoke out in favour of industrialization and urbanization, he also warned of the ills of capitalism, arguing that unfettered capitalism could turn into a force of oppression and exploitation.

According to him creating large scale employment produces essential goods for mass consumption. It utilizes raw materials, reduces foreign dependence and increasing security to labour, and ultimately leads to the overall economical development of the country.

References:

Ransure Pravin, Feb.2018,Impact of Dr. Ambedkar`s Thoughts on Indian Economy.,ISSN(Online)2454-8499, IRJMS

D Sahadevudu[1], G. Ramesh Babu[2],Y. RamchandraReddy[3], C. VCenkateswarulu[4], April 2018, (online)Gurukul multidisciplinary research journal ISSN 2394-8426 | International Impact Factor 4.374 | UGC Approved Journal Sr. No.48455

*RAGHU B. R. ,June 2016 Dr. B.R. Ambedkar as a reformer of Indian Economy: **;** www.academia.edu.in*

Bhuse Basavraj, November 2015, The role of b. R. Ambhedkar in shaping the modern India, International Research Journal of Social Sciences , Vol. 4(11)

S. Vijay Kumar, Impact of Dr. Ambedkar`s thought on Indian Economy,

https://www.academia.edu/29754455/BR_Ambhedkar_-_A_Critical_Analysis.docx

Economic Express, Budget, 9 April 2016, www.livemint.com.

Chaubey P. K. Ambedkar on economic development: visioning and reasoning, www.academia.edu.in

wwwresearchgate.edu.in

www.academia.edu.in

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR.BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM

Prof. More Dadasaheb Kacharu (Pg. 81-86)
In charge Principal, Matoshri Asarabai Darade Women's
College of Education Babhulgaon, Tal- Yeola , Dist- Nasik, Pin-423401

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction- Dr. Bhimrao Ambedkar was born on 14 April 1891 in Mahu Cantt in Madhya Pradesh. He was the fourteenth child of his parents. The life of Dr. Bhimrao Ambedkar was marked by struggles but he proved that all difficulties in life can be solved with talent and firm determination. The biggest barrier in his life was the caste system adopted by the Hindu society according to which the family he was born in was considered 'untouchable '.In the year 1908, young Bhimrao passed the Matriculation examination from Bombay University Four years later Babasaheb graduated in Political Science and Economics from Bombay University and got a job in Baroda. Around the same time his father passed away. Although he was going through a bad time, Bhimrao decided to accept the opportunity to go to USA for further studies at Columbia University for which he was awarded a scholarship by the Maharaja of Baroda. Bhimrao remained abroad from 1913 to 1917 and again from 1920 to 1923. During this period Babasaheb Ambedkar had established himself as an eminent intellectual. Columbia University had awarded him the PhD for his thesis, which was later published in a book form under the title "The Evolution of Provincial Finance in British India". But Ambedkar first published article was "Castes in India - Their Mechanism, Genesis and Development". During his sojourn in London from 1920 to 1923, he also completed his thesis titled "The Problem of the Rupee for which he was awarded the degree of D.Sc. Before his departure for London he had taught at a College in Bombay and also brought out Marathi weekly whose title was 'Mook Nayak' (meaning 'Dumb Hero') Dr. Ambedkar the chief Architect of Indian Constitution is well known not only as a constitutionalist and a parliamentarian but also as a scholar and active reformer all over the world .As a champion of the downtrodden Ambedkar waged a relentless struggle against the oppressive features of Hindu society. Throughout his life , he strove for the establishment

of a new social order based on theories of liberty , equality justice and universal brotherhood Dr. Babasaheb Ambedkar gives his educational thought about Indian educational system through his letters, speeches, writings, journals like Mook Nayak , Bahishkrit Bharat , Janata, Prabuddha Bharat and Essays

Letters – Dr. Babasaheb Ambedkar wanted the Dalits to concentrate on education. Dr. Babasaheb Ambedkar wrote to Dadasaheb Gaikwad, on 3-3-1934 from Rajgriha Hindu Colony, Dadar , Bombay 14."I want the depressed classes to concentrate their energy and resources on politics and education. I hope that they will realize the importance of both." Dr. Ambedkar opined that due to politics and Educational work, a change will come over them. So education seems to have been emphasized by him.

It is true that the servants add more to the development of any institution. Their devotion, loyalty Can be useful to uplift the institution. Dr. Ambedkar seems to have been conscious about the appointment of such persons. Dr. Babasaheb Ambedkar wrote to Dadasaheb Gaikwad on 25-3-1949 from New Delhi."I am worried about the appointment of the principal. We need a suitable principal. We do not need such a principal who cares for his job, who Is not earnest and who does not work for the welfare of the institution." Dr. Ambedkar had love for learning. He had respect for saints. He had great respect for Saint Eknath . Eknath convinced the principle of equality Dr. Ambedkar reassured the workers of Eknath Research Institute to help on behalf of the People's Education Society. Dr. Ambedkar knew that such research work is intricate and needs financial help. Dr. Babasaheb Ambedkar wrote, on 2-9-1951 from the Aurangabad I am happy to know that there has come into existence the Eknath Research Society in Aurangabad .In young days of Dr Babasaheb Ambedkar was very fond of the literary works of the Maharashtra saints and we can say how great a contribution the reading of this literature can make to the moral rearmament of man. he wish the Society every success and can promise all help from the People's Education Society". 12 (Eknath Darshan Vol. I, Shri Eknath Sanshodhan Mandir, Aurangabad, Chitins, N. S. Pohnerkar,128, Marathawada, Sultan Bazar, Hydrabad 1952**)**

2) Speeches –

Dr. B. R. Ambedkar delivered speeches at different occasions. His speeches are full of educational consideration. These thoughts throw light on the facts and situations. He

delivered the speeches so as to bring about change and improvement in the society. On 12-7-1927 he spoke on grants for education .In this speech low progress in education, financial, causes of illiteracy, wastage, necessity to spend more money on primary education, fees and commercialization of education, need to – cheapen the education, the great disparity in the comparative advancement of the different communities in the matter of education, methods towards upliftment of Backward Classes, matter of Scholarship etc.

On 27 July, 1927 Dr. Babasaheb Ambedkar spoke on the Bombay University Amendment Bill- In this speech we observe the following considerations:

1) Organization of the University,

2) Criticism leveled against the university as an examining body,

3) Necessity to alter the statute so as to enable the university directly to undertake teaching besides its usual task of examining the scholars,

A

4} Relation between the professors,

5) Need to undertake undergraduate teaching,

6) Inadequate staff in colleges,

7) Professoriate

8) Ethics in this profession as a professor,

9) Possibilities as to failure in promoting real knowledge or real research,

10) Measures to avoid absolute waste in then present system.

11) Why not to separate colleges from university,

12) Localizing teaching by giving greater control over colleges,

13) Difference between examination and education,

14) Backward class students and education etc.

Dr. Babasaheb Ambedkar and RIGHT TO Education Act 2009

According to Ambedkar, “Education is a weapon of creation of mental and educational Development, weapon of eradication of social slavery of economic development of political Freedom.” While emphasizing on the need of education he puts forth the demand of law of Compulsory education. He knew that the problem of primary education is the problem of nation. He in the conference of Mahabaleshwar held on May 31, 1929 addressed that’ “The

problem of the spread of primary education is the most dominating one. In the present days these countries who bear the maximum Dalit illiterates don't sustain in the competition of life. The spread of primary education is the base of national development. It will take more time if the spread of Primary education is dependent on the interest of common people. So it needs to implement a Compulsory Act of primary education."

Hence what Ambedkar wished through this speech was that there should not be only Act of education but it needs to be with effective implementation. Once compulsory education is Implemented, it needs much expenditure. But if this opportunity is given in the hands of local self- government then it faces the problem of money which results in the failure of Act. But actually the position is that our education system is caught in the hands of those who don't know about it. So, to remove this, it needs free and compulsory education. According to Ambedkar when the situation gets in much expenditure; the state government and central government has to make compromise. Ambedkar further opines that those citizens who are able to pay the fees they should be asked to pay that but those who can't, should be exempted from it. Ambedkar continues saying that the government must take care of moral responsibility of education that it Shouldn't be very costly. Even the poor should get free education so that the country should gain its achievement very soon. While supporting this point Ambedkar says that, "there should not be separate education for boys and girls." For him education doesn't differentiate the sex. After the deep sleep of sixty three years of independence, Indian government realized the Importance of thoughts of Ambedkar and wanted to bring them into reality. If a country wants to sustain their existence in modern period then it needs an effective educational system. When this Educational system becomes effective; it gives proper shape to the scientific and technical Development. If the base of primary education is weak, then what is the use of higher education? There should not be value of saying India as a developing country. Hence to escape from these Obstacles central government declared 'Right to Education' as a fundamental right from April 1, 2010. On the occasion of this day the 'dream' of Ambedkar came into reality when the prime minister of India declared that the right to education is one of the fundamental rights.

Conclusion

From the above discussion it is clear that in the whole life Dr. Babasaheb Ambedkar was a scholar and fighter. Through his knowledge, Ambedkar mobilized and organized people and moved them to solve their problems in a right way. Ambedkar showed a democratic path to them. Ambedkar united the untouchables, raised them to the level of human beings and put them on the social and political map of India. Because of his leadership the bonds between elite and masses have grown and an active educated middle class has been created which is to a great extent absorbed in government service . Manusmriti has been indeed the charter of rights for the caste Hindus and at the same time a Bible of slavery for the untouchables. He attacked the Manusmriti as it was symbol of unjust social laws. The Manusmriti was burnt on December 25, 1927. It is a red-letter day in the annals of India, and demanded a new one in order to reshape the Hindu code governing the life of so vast a people. To some extent, this event changed thoughts of the people of this country. He made an bold attempt for temple entry. So through these movements Dr. Babasaheb Ambedkar made untouchables to think their problems in rational way. So later untouchables of this country began to unite to challenge any issue. These people under the leadership of Ambedkar had chosen the path of westernization than sanskritisation. Reform in the inner caste groups, insistence on the leadership within the group, political demands, rejection of orthodox religion, have given his movement a definite shape. Separatist tendencies were and are visible; but they could be controlled with the help of integrating forces. Western system was abolished. This is great contribution and achievement of Ambedkar. He was always tireless fighter in every effort to uplift untouchables. He was great a crusader. He made a crusade against fundamentalism, traditionalism and dogmatism. He wanted to make Indian politics free from conservative and traditional forces. For the upliftment of down trodden he organized first Indian Labour Party and later the Scheduled Caste Federation. He founded the people's Education society and started colleges at Bombay and Aurangabad. Most of his activities were confirmed to Maharashtra Region only. Till 1946 he was leader of one section of this country. Whenever Ambedkar became member of constituent Assembly, chairman of drafting committee of constitution, he became a Minister for law in 1946, then Ambedkar emerged as a leader of the nation.

According to article 17 of the constitution which abolishes the practice of untouchability in any form. In a simple and brief away this article abolished this age-old anachronism of our society. This is the greatest achievement of Dr. B.R .Ambedkar. Really he was emancipator of untouchables. Dr. Babasaheb Ambedkar gave always priority to the social emancipation of the untouchables. His life aim was to remove literacy of backward people in the country and uplift through only education Dr. Babasaheb Ambedkar spent his whole life for this people .

References

Ambedkars quotations are cited from the book The Legency of Dr. Babasaheb Ambedkar Ed. By D.C.Ahir, B.R.Publishing house, Delhi, 1990

Singh, Ranbir.Sociological Perspective of Dr. Babasaheb Ambedkar, in Essay of honour Ambedkar by S.K. Kushwaha, Kurukshetra University 1998

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. AMBEDKAR'S EDUCATIONAL THOUGHTS AND 21ST CENTURY SKILLS

Asst. Prof. Divya Nair (Pg. 87-89)

School of Education and Research, MIT ADT University, Pune.

Email Address: divya.nair@mituniversity.edu.in

Abstract

Education in the 21st century advocates lifelong learning. It is important that education should create individuals who can adapt, develop and contribute as per the continuous and unexposed changes that take place in the near and far future. This can happen if education focuses more on application of the knowledge in the real world rather than simply being restricted to the goal of clearing the academic examinations. This consideration was given priority by Dr. Babasaheb Ambedkar. He considered education as one of the basic essentialities for bringing about a progressive change in India as well as the masses. His visionary approach on the various dimensions of education with respect to curriculum, syllabus and methodologies can be reflected in the form of creativity and innovation, critical thinking and problem solving, communication and collaboration skills in the 21st century. This paper attempts to put forth the educational thoughts of Dr. Babasaheb Ambedkar and highlight its relevance in the present educational system.

***Keywords**: 21st century, curriculum, syllabus, methodologies, creativity and innovation, critical thinking and problem solving, communication, collaboration.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction:

With the advent of technological advancements in the 21st century the challenges of imparting education to the students has also increased. Information is nowadays available at the fingertips of every individual and hence the main focus of education today is not to provide information but to create independent thinkers. This requires the inculcation of certain skills such as creativity and innovation, critical thinking and problem solving, communication and collaboration. These are also said to be the 4 C's of 21st century education. Dr. Babasaheb Ambedkar's ideas pertaining to education also have some reflection with respect to these 21st century skills. This paper will discuss Dr. Ambedkar's view of education by considering his thoughts on curriculum, syllabus and methodologies. The prevalence of his ideas with the 21st century skills will also be detailed out.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Curriculum and 21st century skills:

According to Dr. Ambedkar the curriculum should pave way towards development of rationality. A person whose approach is rational will have a clear thought process which will be advantageous to him in his life as well as to the nation in the long run. He stressed on the inculcation of Science and Technology in the curriculum. The 21st century education has also given an important place to this thought of Dr. Ambedkar. Inventions such as artificial intelligence and robotics that were not into existence some years ago have become the reality of today due to the interventions of Science and Technology. Thus, today Science and Technology are considered as massive forces that have the potential of shaping the future. Due to the importance given to Science and Technology in the curriculum right at the school stages the students start developing logical thinking and reasoning skills. This also helps the students to develop critical thinking and problem solving skills. All these above mentioned skills can come under the broad umbrella of rationality. Thus, the thoughts expressed by Ambedkar related to curriculum are very much relevant even today.

Syllabus and 21st century skills:

The answer given by Dr. Ambedkar to question number 16 from the questionnaire of University Reforms Committee gives us a clear idea about his viewpoints related to the syllabus. "*The University never seems to have paid attention to the pernicious effect of all this on the teacher and the taught. How to secure freedom for the University teacher to teach as he thinks best and not to restrict him by a hard and fast syllabus is a problem which should be in the forefront of the problems to be solved by this Committee. If freedom for the teacher can be obtained then freedom for the learner will follow. For this purpose the teachers of the University ought under proper safeguards to have entire control of the education and examination of their students and the University ought to be so constituted as to make this possible*." His answer clearly highlights that he expects the syllabus to be a flexible one. Rigidity in the syllabus hampers creativity and innovation and Dr. Ambedkar was clearly against this notion. He was also an advocator of involving teachers in the syllabus formation process as well as giving them freedom of choosing their preferred subjects for teaching. He also believed in the pooling strategy for getting maximum benefits in terms of educational objectives. The pooling strategy is very much related to the 21st century collaboration skills. If teachers collaborate together a rich source of expertise knowledge can be generated. Collaboration in the 21st century is not restricted to teachers alone but due importance has been given to collaboration of students as well. Collaborating together in groups gives students the opportunity of learning from one another, understanding different aspects of the given situation, coming up with new ideas as well as respecting each other's

viewpoints. This collaboration can happen only if teachers provide proper opportunities to their students. Teachers can do this if they are given freedom to deal with their syllabus in their own way. Thus, once again we can see the reflection of Dr. Ambedkar's thoughts as an essential need of today's educational scenario.

Methodologies and 21st century skills:

Dr. Ambedkar believed in formal teaching and learning practices. He was also of the opinion that the methodology used for teaching and learning should be a student centered approach. The role of the teacher should be that of a facilitator and a guide. This is exactly what is expected in the 21st century classroom. The teacher facilitates active participation of the students in the entire learning process by building an environment of collaboration and involvement. The teacher is expected to come up with innovative methodologies and strategies that will enhance activity based learning wherein the students will be taking responsibility of their own learning. This aspect is once again similar to Dr. Ambedkar's belief that students should be motivated in becoming self-learners.

Conclusion:

According to Dr. Ambedkar education should enlighten an individual to use knowledge for his own betterment as well as for the betterment of the nation. Curriculum, syllabus and teaching methodologies play a pivotal role in structuring the base of the knowledge acquiring and creating process. His thoughts are reflected in the 4 C's that form the base of the 21st century skills. Thus, Dr. Ambedkar's vision of education goes hand in hand with the 21st century learning objectives.

References:

Teltumbde, A. Dr. Ambedkar in the Bombay Legislature. Retrieved from https://archive.org/stream/Ambedkar_CompleteWorks/13D.%20Dr.%20Ambedkar%20in%20the%20Bombay%20Legislature%20Appendix_djvu.txt

Salagare, M. (2018). Dr. B.R. Ambedkar's views on Education ResearchGate, doi: 10.13140/RG.2.2.29516.31360

Bhatt, R. (2018). Dr Ambedkar's Empowerment on Educational Thoughts. International Journal of Scientific Research, 7(7), 41-42.

Kaur, H. (2016). Social Philosophy of Dr. B.R. Ambedkar behind Education, Dr. B.R. Ambedkar: The Maker of Modern India (pp.31-36). Haryana, India.

Ananiadou, K. (2009). 21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners in OECD Countries, OECD Education Working Papers, 41, 1-33.

http://dx.doi.org/10.1787/218525261154

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

A SAVIOUR OF THE MARGINALIZED

Asst. Prof. Jovita Nathan & Asst. Prof. Komal Gagare (Pg. 90-97)
MIT Art, Design & Technology University, School of Education & Research Pune
Email:komal.gagare@mituniversity.edu.in , jovita.nathan@mituniversaity.edu.in

"I like the religion that teaches liberty, equality and fraternity"

B.R Ambedkar

Abstract

"I like the religion that teaches liberty, equality and fraternity"

B.R Ambedkar

Religion is considered as one of the most important institution of any society. It can be stated as a social system which follows a common faith, worship, rituals, customs and tradition.It is the human response to those elements in the life and environment of mankind which are beyond their ordinary comprehension. Religion is pre-eminently social and is found in nearly all societies. But the caste system in the Indian society widened the gap between mankind. At this time Dr. B.R Ambedkar who was a social reformer advocated the need for a forum to deliberate on the injustice on the depressed people and to think of their future development and appropriate strategies to eradicate it. He scrutinized the mechanism of caste with the aim of annihilating the social system based on hierarchy.
Dr. Ambedkar Philosophy of religion are as under:

- *Religion should be based on equality, justice and respect for everyone.*
- *The purpose of religion is to origin of the world.*
- *Religion consist of prayer, worship and sacrifice rather than discrimination*
- *God is the essential element in religion, respect to man* is true worship of God
- *Religion should be completely based on rules and principles*

***Keywords**: Marginalized, Caste Discrimination and Inequality*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Religion is considered as one of the most important institution of any society. It can be stated as a social system which follows a common faith, worship, rituals, customs and tradition.It is the human response to those elements in the life and environment of mankind which are beyond their ordinary comprehension. Religion is pre-eminently social and is found in nearly all societies. But the caste system in the Indian society widened the gap between mankind.

Dr. B.R Ambedkar's view on Religion

Dr. B.R Ambedkar was a social reformer who advocated the need for a forum to deliberate on the injustice on the depressed people and to think of their future development and appropriate strategies to eradicate it. He scrutinized the mechanism of caste with the aim of annihilating the social system based on hierarchy. According to Ambedkar liberty, equality and fraternity is a great principle of human life and true religion is the foundation of society on which true governance rests. It is made for the upliftment of mankind rather than eliminating from the society. To him religion not as a spiritual salvation of human souls but more about relation between man and man. Ambedkar observed that caste discrimination was almost disintegrating the Nation, so he decided to fight against it. Ambedkar favored the concept of providing reservations for Dalits and other religious communities. Dr. Babasaheb Ambedkar had firm faith in a unified society, from that he would remove the tribulations of traditional systems and adaptation of marginal section of society into the mainstream of national life and for that he helped in promoting national harmony and integration.

Ambedkar has explained religion in 3 dimensions

1. Religion means theology- it deals with highest metaphysics and divine revelation
2. Understand the religion and justify it
3. Adopt a criterion for judging it.

Ambedkar, in wake of reaching to the people and making them understand the drawbacks of the prevailing social evils, launched a newspaper called "Mooknayaka" (leader of the silent). Once after hearing his speech at a rally, Shahu IV, an influential ruler of Kolhapur dined with the leader. This incident had created a huge disturbance in the socio-political arena of the country.

Caste system in India

Indian society is fragmented into castes. Due to the movement of Dr. Ambedkar and other social reformers there has been change in the caste based Hindu society. In the Hindu society an inhuman treatment existed, which was malpractice by the caste Hindus.

Caste system could be a sensation associated with Hinduism in only.

Its origin, development and survival are weird to Bharat.

class structure could be a system very similar to western idea of discrimination wherever folks are classified against thanks to their skin colour; equally, discrimination is finished on the premise of person's social rank is outlined on the premise of his/her caste within which he/she took birth which is that the sole customary of creating his/her social rank.

It is fastened at the time of a person's birth that whether or not person Theory of origin of class structure is worried, the non-secular theory explains that according the Rig religious writing, that is one among the foremost sacred non secular texts of Hindus, different Varna's were created from totally {different completely different} elements of the primal Purusha's (the 1st Person) body; the Brahmans were created from his head, the Kshatriya's from his hands, the Vaishya's from his thighs and also the Sudras from his feet. Some theories conjointly believe that the primal Purusha was nothing however the God Brahma himself. therefore in line with them, completely different Varnas originated from lord Brahma.

Social stratification on the premise of caste is that the main reason behind varied sorts of exploitation against questionable lower castes, particularly those represented as Sudras and Untouchables. From the start of this method, sudras and untouchables were treated as slaves by questionable higher castes. They were allowed solely to try to to menial works and every one the lowly works however they got no powers or privileges. All the privileges were for Brahmanas and Kshatriyas. All the leadership position in faith, polity, economy or society was assumed and brought hold off by 2 of the questionable higher castes; their political or social influence was continually smallest.

There are some theories like traditional, racial, political, occupational, evolutionary etc. which try to explain the caste system in India.

1. **Traditional Theory**

According to this theory, the class structure is of divine origin. It says class structure is AN extension of the grouping system, wherever the four Varna's originated from the body of Brahma. At the highest of the hierarchy were the Brahmins UN agency was primarily lecturers and intellectuals and came from Brahma's head. Kshatriyas, or the soldiers and rulers, came from his arms. Vaishya's, or the traders, were created from his thighs. At the underside were the Shudras, UN agency came from Brahma's feet.

2. **Racial Theory:**

The Indo-Aryan word for caste is grouping which implies color. Folks were discriminated per their color

3. **Political orientation**

According to this theory, class structure may be a clever device fancied by the Brahmins so as to put themselves on the best ladder of social hierarchy.

The Brahmins even added the thought of religious benefit of the king, through the priest or purohit so as to urge the support of the ruler of the land.

4. **Activity Theory.**

Professions that were thought to be higher and respectable were at the highest level and therefore the professions eg. Of the Shrudras were of a servant was thought-about as a unclean professions According to Newfield, "Function and performance alone is in control of the origin of caste structure in Republic of India." With useful differentiation there came in activity differentiation and various sub-castes like Lohar(blacksmith), Chamar(tanner), Teli(oil-pressers).

5. Evolution Theory

According to this theory, the class structure didn't get existence all of a fulminant or at a selected date. it's the results of a protracted method of social evolution.

• Hereditary occupations;

• The will of the Brahmins to stay themselves pure;

The 'Karma' and 'Dharma' doctrines additionally make a case for the origin of class structure. Whereas the fate philosophical system holds the read that a person is born during a caste due to the results of his action within the previous incarnation, the philosophical system of Hindu deity explains that a person UN agency accepts the class structure and therefore the principles of the caste to that he belongs, lives per Hindu deity. Confirmation to one's own Hindu deity additionally remits on one's birth within the wealthy high caste and violation provides a birth during a lower and poor caste.

• Ideas of exclusive family, worship, and therefore the religious ritual meal;

• Clash of antagonistic cultures notably of the patriarchic and therefore the matriarchic systems;

- Clash of races, color prejudices and conquest;
- Deliberate economic and body policies followed by numerous conquerors
- Geographical isolation of the Indian peninsula;
- Foreign invasions;
- Rural social organization.

The class structure that was followed ages had substandard the lifetime of many of us. Thousands have suffered because of this method, wherever they were empty education and their social rights.

Ambedkar believed that education ought to tend to any or all sections of the society.

CONSTITUTIONAL PROVISIONS

First of all the Preamble to the Constitution envisions Asian nation as a nation wherever socio-economic and political justice is there; wherever there'll be equality of standing and chance and wherever dignity of the individual is secured.

The Constitution guarantees equality before law (Art. 14), and enjoins upon the State to not discriminate against any national on grounds of caste (Art. 15 (1)).

Untouchability is abolished and its observe in any type is proscribed (Art. 17). The Constitution mandates that no national shall, on grounds solely of caste or race, be subjected to any incapacity and restriction (Art. 15 (2)).

It empowers the State to form provisions for reservation in academic establishments (Art. fifteen (4) and (5)), and in appointments for posts in favour of SCs (Art. 16 (4), 16(4A), 16(4B) and Art. 335). Reservation of seats for SCs within the Lok Sabha is provided underneath Article 330, within the State Assemblies underneath Article 332 and within the native Self-Governments bodies underneath Articles 243D and 340T.

To fulfil the Constitutional mandate many different Acts were additionally passed the Parliament to finish the consumptive and discriminatory practices against alleged lower castes. some of these legislations are as follows:

The Untouchability (Offences) Act, 1955, renamed as Protection of Civil Rights Act, in 1976.

To check and deter atrocities against SCs, the scheduled Castes and therefore the scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989 has additionally been enacted.

This Paper Emphasized the annihilation of caste system in the light of the views if Dr. B R Ambedkar. He made valuable contribution to the social and political thinking and denounced the outrageous attitude of the Brahmanical Hinduism towards the untouchables and worked for the liberation of oppressed class from the high caste Hindus. Through his writing and speeches he made the people conscious of the political, economic and social problem of the untouchables and impressed the need of paying special attention to the conditions of untouchables.

The influence of Ambedkar idea is evident from the fact that the new constitution not only assured equality to all the citizens but also took definite steps to abolish untouchablity and made its factors in any form an offence punishable underneath law.

Reforms to eradicate caste system in India:

Dr. Ambedkar was the architect of Indian Constitution. He wanted to establish an ideal society or 'casteless society' and this society is based upon the code of justice. To him, the ideal society should be based on liberty, equality and fraternity. The Hindu 'Shastras' such as Upanishad should be changed. To annihilate caste, the fundamental notions of life and Hindu social order should be changed. The various caste and sub-castes should be changed. The religious notion of Hindus 'Shastras' should be abolished. All men and women should be treated equally.

Dr. Ambedkar endeavored to link the many chains in the history of India in order to show how the caste system grew. According to Dr. Ambedkar the main factor for the advent of the untouchability in Hindus was the persecution of Buddhists, which was followed with other social psychological factors. The caste system gave rise to many social and cultural evil practices if these practices is removed many complex issues of casteism will be solved.Dr. Ambedkar was appointed as India's first Law Minister in the Cabinet of Jawaharlal Nehru. He was posthumously awarded the Bharat Ratna, India's highest civilian honour in 1990.

There were numerous initiatives taken by him for the course of the memorandum that he submitted at the of the round table conference he had outlined the terms and conditions on which the depressed classes will consent to place themselves under a majority rule in a self-governing India as follow:

Ambedkar had recommended some methods to eradicate the caste system in India. He basically made three recommendations to abolish the caste system:

1. Brahmins must avoid the condemn of Shastras: Every citizen musthave right to live in the society so no one should be condemned according to their caste
2. Inter-dining between castes
3. Inter-caste marriage.
4. Equal citizenship and fundamental rights declaring the practice of untouchability as illegal in the society. - The classes must be made free citizens entitled to all the rights of citizenship as enjoyed by other citizens of the state. All people of the state of India without caste, creeds, religions, languages are equal before the law and equal civic rights. The hierarchical caste system must be abolished.
5. Adequate representation in the legislative- The oppressed classes must be given adequate political empowerment to influence legislative and executive action for the purpose of securing their welfare
6. Right to elect the representative- 1) Right to elect their own men as their representatives. Separate electorate for the first ten years, and thereafter be joint electorates with reserved seats.
7. Adequate provision for the education, sanitation, recruitment and other matters of social and political advancement of the depressed classes.

The eradication of caste system in India is not as easy as it sounds. The caste system has become an inherent part of the lives and mentalities of many Indians.

Conclusion

Dr Ambedkar had tirelessly worked for the upliftment of the oppressed in the Indian society. He is the pioneer to equality. Hence, he is called the architect of the constitution on India which talks about equality of rights of mankind where everyone can live with dignity in the society without any differences.

References

Christophe Jaffrelot(2005) Dr Ambedkar and untouchability analyzing and fighting caste,Permanent Black, New Delhi

S N Mishra(2010) Socio-Economic and Political vision on Dr. B.R Ambedkar, P

List of websites referred:

http://www.yourarticlelibrary.com/religion/essay-on-religion-meaning-nature-role-and-other-details-5931-words/8586

https://teenatheart.com/dr-babasaheb-ambedkar-short-speech-essay-paragraph-article/

http://globalvisionpub.com/globaljournalmanager/pdf/1393661526.pdf

https://legaldesire.com/dr-b-r-ambedkar-views-on-abolition-of-caste-system-in-india/

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

EDUCATION IS SELF-ACTUALIZATION

Vinny Ramteke (Pg. 98-104)

Department of Education and Extension, Savitribai Phule Pune University Pune, Maharashtra, India. Email Id: advaitavin@gmail.com

Prof. Megha M. Uplane

Department of Education and Extension, Savitribai Phule Pune University Pune, Maharashtra, India.

Abstract

The paper deals with Self-actualization and Dr. B. R. Ambedkar. This paper sheds light on Education the fact that knowledge does not only deals with and understanding of subject matter, it is more than that. Education is an activity for achieving emancipation and enlightenment. It is related with continuous acquiring of knowledge components for being a good human. Then a question arises in our mind, "Who is a Good Human?" and if we follow to find out answer of this question, every individual opines differently because they use the term of 'Being Good' as per their beliefs and considerations which were result of individual capacity and environment. This article is focused on the thoughts of Dr. B. R. Ambedkar on man-making education. It is the fount of livelihood because education promises a quality of life; education also takes people out of the rural areas to more developed and industrial settings to eke out a livelihood and earning. So, even a minimal education which may not have the trappings of degrees, or for that matter, diplomas can enable a person to earn and at the same time learn. In developing countries the issue is that of sustainable education leading to livelihood. At the same time, education is a continuous force and one can continue to learn and earn simultaneously.

Keywords: *education, self-actualization, literature, self-actualized personality.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

"Self-actualization" represents a concept derived from Humanistic psychological theory and, specifically, from the theory created by Abraham Maslow. Self-actualization, according to Maslow, represents growth of an individual toward fulfillment of the highest needs; those for meaning in life, in particular. Carl Rogers also created a theory implicating a "growth potential" whose aim was to integrate congruently the "real self" and the "ideal self" thereby cultivating the emergence of the "fully functioning person". It was Maslow, however, who created a psychological hierarchy of needs, the fulfillment of which theoretically leads to a

culmination of fulfillment of "being values", or the needs that are on the highest level of this hierarchy, representing meaning.

Theory of self-actualization

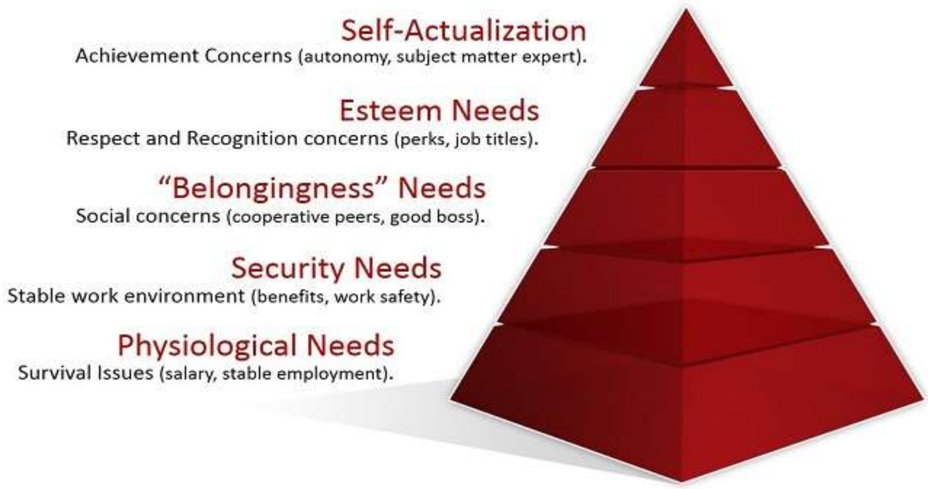

[Source: Maslow. A. H. (1943)]

Maslow's hierarchy reflects a linear pattern of growth depicted in a direct pyramidal order of ascension. Moreover, he states that self-actualizing individuals are able to resolve dichotomies such as that reflected in the ultimate contrary of free-will and determinism. He also contends that self-actualizers are highly creative, psychologically robust individuals. It is argued herein that a dialectical transcendence of ascension toward self-actualization better describes this type of self-actualization, and even the mentally ill, whose psychopathology correlates with creativity, have the capacity to self-actualize.

Maslow's hierarchy is described as follows:

1. Physiological needs, such as needs for food, sleep and air.
2. Safety, or the needs for security and protection, especially those that emerge from social or political instability.
3. Belonging and love including, the needs of deficiency and selfish taking instead of giving, and unselfish love that is based upon growth rather than deficiency.
4. Needs for self-esteem, self-respect, and healthy, positive feelings derived from admiration.
5. And "being" needs concerning creative self-growth, engendered from fulfillment of potential and meaning in life.

Having analyzed papers dealing with self-actualization, the researchers of the present

article point out those studies that can clarify the term self-actualization of the research subject and meet authors' approach to self-actualization in modern educational environment. Many scientists stress the significance of students' motivationindicating students' learning directions (intentions) to form professional self -actualization anddetermining intensity of its manifestation in educational environment (Perfilyeva, 2008). These two basic parameters describe educational process of students' development as effective education activity in case of ideal coincidence of four developing stages: violence, manipulation, non-action and self-actualization.

The concept of "self-actualization" has become popular in scientific literature due to humanistic psychology, where this concept is explained as a result of personal development and personal needs and abilities to implement individual potentials in any significant activity. The most popular and detailed humanistic theory of developing people's self-actualization is carried out by A.H. Maslow (1969), who defines self-actualization as one of the main human needs.

A.H. Maslow (1969) believes that self- actualization is typical formost people and it can be developed under certain influence of social conditions. However, the scientist points out that the social and cultural components of education process often suppress person's self-actualization (due to cultural standards accepted in the society). Therefore, to form self-actualization in educational environment, the teachers must appeal to students' systems of values as pedagogic support of students' self-actualization (Maslow, 1969). In the context of the research problem under consideration self-actualization is considered to be basic students' needs to become "a functioning personality" (Rogers, 2007, p. 256).

Methodological Framework

Objective 1: To identify literature (Books) by Dr. B. R. Ambedkar or written on him in which education is self-actualization.

The procedure for objective 1 is followed according to steps given below.

After a lot of reading**;** researcher identified the literature books with the following criterias:

- Content of the book reflected aspects of self-actualization.
- Dr. B. R. Ambedkar's letters, speeches and instances of life mentioned.
- Historically significant for the present study.

Objective 2: To analyze the identified books, letters, speeches (in objective 1) for achieving the concept 'education is Self-Actualization'.

The Methodology and procedure for objective 1 is followed according to steps given below.

STEP 1: Aspects of Self-actualization were identified and taken for the present study.

1. Embrace the unknown and ambiguous
2. Prioritize and enjoy the journey, not just the destination
3. Inherently unconventional, they do not seek to disturb
4. Motivated by growth
5. Purposeful
6. Humble
7. Share deep relationship with a few, but also feel identification & affection towards the entire human race
8. Resist enculturation

STEP 2: Indicators and their synonyms (exhaustive) were laid out from aspects of Self-Actualization.

1. **Embrace the unknown and ambiguous**:
   - grasp,grab,embrace,clasp,clinch,cling,clutch,cradle,cuddle,encircle,enfold,entuine,envelop,fold,fondle,grab,grip,hug, lock, nuzzle, press, seize, snuggle, squeeze, take in arms, wrap.
2. **Prioritize and enjoy the journey, not just the destination:**
   - prime concern, first concern, most important consideration, matter of greatest importance, primary issue, preference, pre-eminence, precedence, predominance, primacy, the lead, first/highest place.
3. **Inherently unconventional, they do not seek to disturb:**
   - unusual, irregular, unorthodox, unfamiliar, uncommon, uncustomary, unwanted, rare, out of ordinary, atypical, singular, distinctive, individual, individualistic, free-spirited, alternative, different, new, novel, innovative, groundbreaking, experimental, pioneering, original, unprecedented, unheard of, eccentric, odd, strange, bizarre, weird, outlandish, quaint, offbeat, radical, anomalous, curious, outré.

4. **Motivated by growth:**

- prompt, drive, actuate, inspire, stimulate, influence, lead, persuade, activate, impel, push, propel, provoke, trigger, cause, induce, incite, encourage, galvanize, arouse, rouse, fire with enthusiasm, fire the imagination of incentivize.

5. **Purposeful:**

- determined, resolute, resolved, firm, steadfast, single-minded, enthusiastic, ambitious, committed, dedicated, persistent, persevering, tenacious, dogged, unfaltering, unwavering, and unshakable.

6. **Humble:**

- apprehensive, context, courteous, differential, demure, docile, fearful, gentle, hesitant, lowly, manageable, mild, modest, obliging, ordinary, polite, quiet, reserved, respectful, reverelatial, self-effacing, shy, simple, standoffish, timid, withdrawn, unostentatious.

7. **Share deep relationship with a few, but also feel identification & affection towards the entire human race:**

- humanity, mankind, human kind, brotherly love, charity, compassion, empathy, feeling, generosity, goodness, goodwill, heart, kindheartedness, kindness, mercy, sympathy, love.

8. **Resist enculturation:**

- Abide, abstain, hold, buck, check, battle, refuse, turn down, repel, firm, curb, defy, persist, duel, endure, countervail, contend, dispute, suffer, confront, remain.

STEP 3: For every Indicator a colour code was assigned

1. **Embrace the unknown and ambiguous: Blue**
2. **Prioritize and enjoy the journey, not just the destination**: **Red**
3. **Inherently unconventional, they do not seek to disturb**: **Orange**
4. **Motivated by growth**: **Pink**
5. **Purposeful**: **Green**
6. **Humble**: **Purple**
7. **Share deep relationship with a few, but also feel identification & affection towards the entire human race**: **Violet**
8. **Resist enculturation**: **Black**

STEP 4: Later all the colour codes were categorized.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

STEP 5: And lastly all the colour codes were analyzed in chapter IV.

Results and Discussion

Objective wise findings

Objective 1 - To identify literature (Books) by Dr. B. R. Ambedkar in which education is self- actualization or education's importance or the work done by Dr. B. R. Ambedkar gives an essence of education is all that one needs has been discussed.

Findings:

The Sampling Criteria used for identifying the books was identifying self-Actualization or its meaning, its essence, synonyms or gist obtained from words, phrases, quotes or paragraphs in context /Index of the books.

1) Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches
   Volume .17 Part One
2) Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches
   Volume .17 Part Two
3) Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches
   Volume .17 Part Three

Objective 2 - To analyze the identified books, letters, speeches (in objective 1) for achieving the concept 'education is Self-Actualization'.

Findings:

The list of Analysis Criteria for analyzation of identified books are

1) The researcher identified self-Actualization or its meaning, synonyms or gist obtained from words, phrases, paragraphs in context /Index of the books.
2) Books concentrating and concerning the concept "Education" of Dr. B. R. Ambedkar.

Conclusions

The researcher had focused on identification of books, analysis of books and contemporary usability of self-actualization in people.

Roger himself said that **"The good life is a process, not state of being. It is a direction, not a destination."**It can help many of us to know that because we aren't fully actualized as of now doesn't mean that we can't hope to be at a later stage.

At the end of the day, realizing one's potential is a personal endeavor that depends on where one's creative, intellectual lies. Self-actualization is not about making money or becoming

famous person. It is about reaching one's personal potential, whether that means becoming a teacher, a politician or a philosopher. It is about achieving your dreams.

The main purpose of this paper was to ascertain/ to know education is self-actualization through Dr. B. R. Ambedkar's literature. Education can be self-actualization provided we inculcate naturalistic learning process through Maslow's theory of self-actualization. His active participation in learning due to many reasons such as poor family background, belonging to a dalit community, no exposure, the hunger of grasping knowledge, the acceptance of reality gave the world an active participant in the form of Dr. B. R. Ambedkar.

The process of self-actualization is different for everyone, and not all individuals achieve all levels of the hierarchy throughout their lives. Achieving self-actualization is somewhat rare: According to Maslow, only about 1% of the adult population has self-actualized. People may travel between several levels of the hierarchy over the lifespan, based on life circumstances, individual choices, and mental health.

References

Actualization International Journal of Education, New Frontiers in Education, Vol. 41(3), p.p. 243-247

Ahir, D.C. (1990) "The Legacy of Dr. Ambedkar" B. R. Publishing corporation, New Delhi.

Adler, P.A., & Adler, P. (1994).Observational techniques.In N.K.Denzin& Y.S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative research (pp. 377-392). Thousand Oaks, CA: Sage.

Affecting career success. Research in Higher Education, Vol.9, pp.123-136

Best, J. W. & Kahn, J. V, (2001).Research in Education.

Bharathi, K.S., Foundations of Ambedkar's Thought, Nagpur: Dattsons Publishers,1990

Bhatia & Bhatia (2000), The Philosophical and Sociological Foundations of Education,

Delhi :Douba House. P3

Bogdan R C, Biklen SK. Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods. Boston :Allyn and Bacon; 1982

Bovbjerg, K. M. (2003). "Kaldettilselvrealisering: Mod en nyarbejdsetik". Scandinavian Journal of Social Theory, 4 (2), 75-90.

Braun, J.R. Search for correlates of Self-actualization. Perceptual and Motor Skills, 199, 28, 557-558

Butin, D. W. (2010). The Education Dissertation: a guide for practioner scholars. SAGE Publications, USA.

Maslow, A. H. (1943). A theory of Human Motivation Psychological review, 50 (4)

Narakehari, ed, Dr. BabasahebAmbedkar Writings and Speeches, Higher Education Department, Government of Maharashtra, Mumbai, vol -17, part 3, 2003.

Newell, G. (1977). The Emerging Self: A Curriculum of Self-Actualization. The English Journal, 66 (8), 32-34.

Patton. M.Q.(1990) Qualitative Evaluation and Research Methods (2nd edition).Newbury Park, CA : Sage Publications

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM

Ajita D. Rase (Pg. 105-108)

M.Ed, MIT-WPU, Faculty of Education, Kothrud, Pune

Abstract

According to Dr.Ambedkar"Education is not only the birthright of every human being but also a weapon of social change." This paper deals with the various factors such as importance of education, Upliftment of Dalit's education and Women empowerment. Dr. Ambedkar has emphasized on the development of an individual education. He has given a famous slogan of Educate, Agitate and organize with thus he has explained the necessity for Dalit's education. He also emphasized that education eradicates the bias of people. For the progress of the Indian education he has put forth the concept of "Law of Compulsory Education". He has shown the major contribution in women empowerment as he believed that women education may lead to the social change.

Keywords: *Education system, Dalit's education, Women empowerment, Curriculum, Methodology.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar belonged to 20th century. He was born on 14th April 1891 in Madhya Pradesh.Ambedkar was a great thinker. Generally thinker always searches for knowledge. But Ambedkar had search for knowledge, search for truth in religion and in social life.*(David Raju andSyam Mohan B, 2013)*. Dr. BabasahebAmbedkar is the frontier of Dalit's emphasized on the need of education.*(Haribhau. S, 2014)*.Education plays a vital role in human life.

Importance of Education

For a development of society, Education is the most important component.Education act as the foundation of the progress of India. Ambedkar considered that Education is the most powerful agent which can help in launching any social movement in modern times.Ambedkar always said that education should be related to the social, economic, political needs of developing nation. Dr. Ambedkar stated that the true function of philosophy is not only to explain the nature of the world, but also to inspire man for changing it in order to make it a better habitation for mankind (*Waghmare.P, 2016*).

Ambedkar in one of his thoughts said, "If you want to develop the society then you need to spread up the education. Education eradicates the bias of people which results on to minimize the exploitation, domination, of those people who try to take the benefit of the so called illiterate people. If the people get knowledge through education then they can face the problems created by the dominators. Education reforms opinions, it tries to remove the walls built among the people. The biggest gift that is given by the education is that it creates self confidence among us which is considered as the first stage of our development."*(Bhagwan.A, 1999).*

Aim of Education

Dr. Ambedkar gave stress or stressed on self- Realization of an individuals. To prepare the different classes of individual for their actual needs of life. After the independence the education has brought the qualitative changes in India. Many committees and commissions were appointed during this time and aims of Modernization, National Integration, Development of social and moral values; Increasing Productivity; promoting secularism were enforced in education. These aims are also stressed by Babasaheb*(Agarwal, J.C. 1999: 48-56)*

According to the Ambedkar, "An educated man without character and humility is more dangerous than a beast. If his education is detrimental to the welfare of the poor, the educated man is a curse to society. Character is more important than education." (Dr. Ambedkar College of Commerce &Economics; 1992).Hence Ambedkar has given an importance to personality development through education.

Curriculum

Curriculum acts as the holistic development of a child. A curriculum is all the experiences a child has, regardless of when or how they take place. (Bhatia & Bhatia; 2000).Curriculum helps an individual to achieve a desire goal. Ambedkar emphasized on Modernization, science and technology and Self-Realization should be inculcate by the individuals.

Methodology

According to the Ambedkar, interactive Teaching-learning process is important where teacher acts as the Friend, Guide, Facilitator and Philosopher for students learning. He

majorly emphasized on self-study. He had firm belief that, the body needs food, the mind needs thoughts which only can be realized through education *(Varshaa.K, 2018).*

Contribution for Dalit Education

Human Dignity means one is entitled to have respect by virtue of human nature. Since the Dalits have been dominated by the upper caste Hindus for the centuries, Ambedkar has given his heart and soul for the upliftment and dignity of the Dalits. The Untouchables 'have to face a lot of social, economic and educational discrimination on account of their birth status.*(Varshaa.K, 2018).*According to Ambedkar, "Education is a weapon of creation of mental and educational development, weapon of eradication of social slavery of economic development of political freedom." Through this Ambedkar put forth the demand of Law of Compulsory Education. He knew that primary education is the base of national development.Ambedkar wanted untouchables to get educated for their better settlement. This is best reflected in Ambedkar's famous slogan of Educate, Agitate and organize.

1) Educate

Education is the key component of human society. Education enables individual to take a right decisions in life. It provokes the thinking process of the individual. Getting education that does not mean acquiring any field degree certification but through education inculcating various values and understanding own Responsibilities towards society. Education must be taken with interest and thought generating process.

2) Agitate

Agitation is the mental revolution stage in which individual should start agitating the thoughts in mind. With this step the individual can move to the next step organize.

3) Organize

Educated and Agitated minds helps in organizing the thoughts in a proper manner. This can be achieved only through acquiring education. Organized thoughts will help in achieving the desire goal. Such organization of thoughts may lead to the change in education system in India. For example, Change in an academic syllabus.

Hence, Ambedkar insisted Dalit people to take education for the betterment of their life.

Women Education

Dr. Ambedkar considered education as an essential tool for the development of women. He emphasized more on women empowerment. Addressing the Second All-India Depressed Classes Women's Conference held on 20 July 1942 at Nagpur, he said, "I measure the progress of community by the degree of progress which women have achieved. I shall tell you a few things which I think you should bear in mind. Learn to be clean; keep free from all vices. Give education to your children. Instill ambition in them. Inculcate on their minds that they are destined to be great. Remove from them all inferiority complexes".*(Waghmare. P, 2016).* Education is the most important factor for the women because if in the house one women is educated then she will definitely educate her children and other members in house and hence the whole house will become educated. With this the national progress will take place. Education helps women to think independently and take an appropriate decision. Education is the most important factor for molding the life of all individuals.

Summary

Dr. Ambedkar has enlightened the key features of Education. He has enhanced the Dalits education by introducing the 'Law of Compulsory education'. He has also explained the importance of women education which may lead to the national progress.

References

Bhagwan A. (1999),VidyaUpasak Dr. BabasahebAmbedkar(Trans), Nanded, Nirmal Publication.

David Raju,Syam Mohan B, (2013), "Life and Philosophy of Dr. B.rAmbedkar's for Mankind", Paripex–Ind. Jou.of research.Vol. 3 Issue 5, pp 67-69.

Bhatia & Bhatia (2000), The Philosophical and Sociological Foundations of Education, Delhi;Douba House.

Waghmare P (2016), "Relevance of educational philosophy of Dr. B.R. Ambedkar in 21st century", BODHI Int. Jou.of Research in Humanities, Arts and Science.Vol.1 No. 1, pp 11-18.

SarangGajananHaribhau (2014), "Dr. Ambedkar's Educational thoughts and rights to Education Act: A Narration", New Man international journal of multidisciplinary studies.Vol.1, Issue 12, pp 59-62.

Shastri, Shankaranand (1992), "Three Commandments or Golden Slogans", Dr.B. R. Ambedkar Birth Centenary Commemoration,Wadala: Dr. Ambedkar College of Commerce and Economics, p 17.

Varshaa.K and Vezhaventhan.D (2018), "A study on view of Dr. BabasahebAmbedkar in formation of modern India", Int. Jou. of Pure and Applied Mathematics.Volume 120 No.5,281-296.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB'S VIEWS ON EDUCATION AND SOCIAL CHANGE

Dr. Suvarna G. Shikare (Pg. 109-112)
Assistant Professor, Tilak College of Education, Pune-30
Email id-suvarna16shikare@gmail.com

Abstract

The present paper highlights on Dr. Babasaheb Ambedkar's views on education and social change. Education is the most important component of any developed society. But the present education system is far away from the real social content and goals. Ambedkar thought that education was of tremendous importance as a foundation of progress. He did not consider education simply as a means for the development of a child's personality or as a source of a earning one's livelihood. Rather he considered education as the most powerful agent for bringing about desires changes in society. Dr. Ambedkar's views on education and social change definitely proves milestone for shaping modern society.

***Keywords**:- Dr.Babasaheb Ambedkar, Education, society, change.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction:-

Dr. Babasaheb Ambedkar was Indian Jurust, political reformer, great economist strong proponent of logical and scientific education. He rightly said that education should be co related to the social, political and economic needs of a developing nation. It should be an instrument of social change. It should be so devised ,as to meet the realities of the times. Dr. Ambedkar felt that for the betterment of society only education at school would not be enough but informal education at home along with the education through newspapers and other sources was also necessary. He became the first man in history to correctly diagnose the ills of Indian society in the context of social, political, economic and religious revolution. His approach to life was empirical and realistic.

" Dr. Ambedkar was a great dissenter against the unjust social order but the value of his dissenting voice was not negative. His protest was positive and a vote for the construction of a just system where everyone had the freedom to assert his ideas.''-Rightly said by V. R. Krishna Iyer about ambedkar. He was not a person but a great personality. It simply shows that he has given shape to social aspect without exploitation.

Objectives:-

1. To know Dr. Babasaheb Ambedkar's views on education
2. To know Dr. Babasaheb Ambedkar;s views on social change.

To know Dr. Babasaheb Ambedkar's views on education

According to Dr.Ambedkar , "education is something which ought to be brought within the reach of everyone...the policy therefore ought to be to make higher education as cheap to the lower classes as it can possibly be made. If all these communities are to be brought to the level of equality, then the only remedy is to adopt the principle of equality and to give favoured treatment to those who are below level."He rightly said about what real education and society mean. I measure the progress of a community by the degree of progress which woman have achieved. It also wisely comments on the importance of women education. He strongly favoured the women education throughout his life. He wanted to use **education** to establish justice, equality, fraternity, freedom and fearlessness in society .Taking active part in the discussion on Bombay University Act and Primary Education Amendment Bill, he contributed his views in the reform of Education. He founded the eople"s Education ? society, and started colleges at Bombay and Aurangabad. He repeatedly with the government that providing equal educational opportunities to all without discrimination was its responsibility however, boys and girls should get the different Education. It is unfortunate that in the past India got divided into castes based on birth. The people belonging to low castes i.e. He scheduled castes were denied all privileges and Facilities, including educational facilities. They were so poor that they could never think of sending their children to educational institutions. Door of all educational institutions were closed to them. If at all any scheduled caste dared to get elementary education he was required to sit outside the class room. His shadow should not fall on other student.

Dr. Ambedkar also insisted that Character is more important than education.
That education was a sword and being a double edged weapon, was dangerous to wield. An educated man without character and humanity was more dangerous than a beast. If his education was detrimental to the welfare of the poor, the educated man was a curse to society. Fie upon such an educated man. So Character is more important than education.

To know Dr. Babasaheb Ambedkar's views on social change.

Dr. Ambedkar condemned the caste system because it is based on hierarchy not equlity, lack of social efficiency, social immobility and opposition to social mobility, destructive tendencies than harmonies-communication instead of union. He also condemned caste system because it prevented assimilation and promoted regression. He answered meaningfully for the question-"reform and change to achieve what?" what type of society we aim at and what type of citizens' e wish to produce? He answered nicely by throwing light on the relationship between person and society. He says as follows:

Knowledge is the foundation of a man's life and man is nothing without society. He gave the conception of an ideal society as my ideal would be a society based on liberty, equality and fraternity. According to him an ideal society should be mobile, should be full of channels for conveying a change taking place in one part to other parts. In such society, there should be many interests consciously communicated and shared. There should be varied and free points of contact with other modes of association. In other words, there must be endosmosis.

Dr. Ambedkar's philosophy of life enriched with the feelings of social justice and peace. He dedicated his whole life to secure social justice and equal status for all. He wanted to secularize politics & protest politics from narrow mindedness and blind traditionalism .Throughout his life, he worked as eradicator of evils from society but unfortunately he couldn't succeed fully. So we have to fulfil his philosophy as a teacher, researcher, academician, reformer, social worker.

Conclusion:-

Dr Ambedkar a man who dedicated his whole life for social justice, educationfor downtrodden society, women, to true democracy. He was a man who had great faith in young people and their capacity to lead a social revolution. His life is a lesson for our country who is concerned about changing society. So again thinking about his great work we should recommit to **educate, agitate and organize** for the betterment of the society .His dedicated, inspirational ,glorious tone always motivate the youth of the nation to realise the true sense of social harmony.

References:

Basaheb Ambedkar: Writing and Speeches, Vol II, pp. 40-41

Babasaheb Ambedkar: Writing and Speeches,Vol XIX

Dr. Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches, Vol. I, p. 15, Bombay: The Education Department, Government of Maharashtra, (1979)

Dr. Babasahab Ambedkar Writings and speeches Bombay 1979, Vol.14, part 2.

Dr. Navjot - Education and Vulnerable Communities- Reading B.R. Ambedkar's Visionhttp://ijellh.com/education-and-vulnerable-communities-reading-b-r-ambedkars-vision/ 2-10-2016 2-25pm

Ambedkar,B. (1995).Writings and Speeches,14(1) Education Department, Govt of Maharashtra https://www.forwardpress.in/2017/10/ambedkars-thoughts-on-education-an-overview/

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND DEMOCRACY

Tapkir Sarika S. (Pg. 113-118)

S. N. D. T. College of Education, Pune.

Abstract

The main goal of the study is to analyze and evaluate critically the idea of B. R. Ambedkar, the great Indian constitution maker, regarding Indian democracy and to capture the position of Ambedkar on issues whose relevance is even felt at present. Analyzing the idea of democracy of Ambedkar in details, it can be found out that Ambedkar had unshakeable faith in democracy. In his conception of exploitation less society, democracy has an extra-ordinary role which he defined as 'one person, one vote'; and 'one vote, one value'. Democracy means empowerment of any person for participating in the process of decision-making relating to her/him, democracy means liberty, equality and fraternity - Ambedkar's definition of democracy had such a tone. This research gives closer and analytical insight into the thoughts of Ambedkar and provides an answer to the question of whether we, the Indian, achieve religious tolerance, human equality and freedom, true democracy, gender respect in the society, justice and peace in the light of political philosophy of Ambedkar whose memory will ever guide the nation on the path of justice, liberty and equality.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

1. Introduction:

Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar (1891-1956), 'a symbol of revolt' (as mentioned by Pandit Jawaharlal Nehru, the first Prime Minister of independent India), was one of the front-ranking nation-builders of modern India. He is popularly known as the 'pioneer' who initiated the 'liberation movement' of roughly sixty-five million untouchables of India. Yet, Dr. Ambedkar, the chief architect of Indian Constitution, notwithstanding all handicaps of birth, has made, by pursuit of knowledge in the humanities, social sciences, politics and law, an indelible imprint on the body politic of the country. A glance of his copious writings would evidently show that despite his preoccupations with the problems of the *dalits* (Untouchables),

Ambedkar has in his own way, made significant contributions to the contemporary political ideas. B. R. Ambedkar stood apart from his well-known famous contemporaries of India in three respects. First, being a great scholar, social revolutionary and statesman, he had in himself a combination of these attributes that one rarely possesses which made him

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

distinguished from other intellectual personalities of that time. As an intellectual, gigantic personality and creative writer, he had imbibed knowledge that was truly encyclopedic. The range of topics, width of vision, depth and sophistication of analysis, rationality of outlook and essential humanity of the arguments that he came-up which made him different from his illustrious contemporaries.

Secondly, Ambedkar never wrote merely for literary purpose. In his scholarly pursuit as in his political activities, he was driven by a desire to comprehend the vital issues of his time and to find solutions to the problems of Indian society. With this motivation, he intervened, at times decisively in shaping the social, economic and political development of the nation during its formative stage. There was hardly any issue that arose between the early 1920s and the mid-1950s in India to which Ambedkar did not apply his razor-sharp analysis, whether it was the question of minorities, reorganization of states, partition, constitution or the political and economic framework for an independent India.

The third unique aspect of Ambedkar lies with the nature and kind of questions he delved into. What is probably most important in a thinker and intellectual is not so much the answer they provide but the question they raised. Ambedkar raised the questions that were simultaneously relevant and uncomfortable. Relevant as they were critical for the nation-in the making and uncomfortable as very few were willing to acknowledge the existence of those issues. Ambedkar raised certain pressing issues in his characteristic style that no one was willing to take up or deal with. In course of his public life over three decades, Ambedkar was fully convinced that politics should be the instrument to fight for justice in adorning all sections of the Indian people with freedom.

2. General connotation of Democracy:

Democracy is the most valued and also the indistinct political terms in the modern world. The ancient Greek word ‘democracy’ means rule by the *demos,* which can be translated as either ‘the people; or ‘the mole’ depending on one’s ideological preference. By itself, democracy means little more than that, in some undefined sense, political power is ultimately in the hands of the whole adult population and that no smaller group has the right to rule. Democracy can only take on a more useful meaning when qualified by one of the other word with which it is associated, for example, liberal democracy, representative democracy,

participatory democracy or direct democracy. Although all free societies are democratic, democracies can fail to protect individual freedom. Countries are generally considered democratic to the extent that they have fair and frequent elections in which nearly all adults have the right to vote, citizens have the right to vote, citizens have the right to form and join organizations and to express themselves in alternative sources of information existed. Architects of democracy must determine the constitutional structure that best suits the needs of a particular country, alternative forms of constitutional democracy include parliamentary versus presidential forms of government, plurality versus proportional representation system and federal versus unitary systems.

3. B.R. Ambedkar's idea of Democracy in Indian context:

According to Ambedkar, democracy means fundamental changes in the social and economic life of the people and the acceptance of those changes by the people without resorting to disputes and bloodshed. He wanted to establish the principle of one man, one vote and one value not only in the political life of India but also in social and economic life.

According to Ambedkar, the aim of democracy is essentially need for the interest of society as a whole, and not for any class, group or community. Therefore, Dr. Ambedkar, while speaking on "conditions precedent for the successful working of Democracy", in Poona, emphasized that, "The first condition which I think is a condition precedent for the successful working of democracy is that there must be no glaring inequities in the society. There must not be an oppressed class. There must not be a suppressed class. There must not be a class which has got the entire privileges ad a class which has got all the burdens to carry. Such a thing, such a division, such an organization of society has within itself the germs of a bloody revolution and perhaps it would be impossible for democracy to cure them." To him, real democracy is opposed to the suppression of minorities. The suppression and exploitation of minorities in any form is the negation of democracy and humanism. If suppression is not stopped, then democracy degenerates into tyranny. Ambedkar holds that the individual in society is an end in him and he has certain inalienable right in social relationship, which must be guaranteed to him by the consumption on certain reasonable conditions and be protected by the state.

He attaches importance to human well being and human rights. The essence of democracy, to Ambedkar, is that as many members of a society as far as possible should share in the exercise of human rights. It means that there should be equal opportunities for all citizens and harmony among the claims of each person. Discrimination in human rights is the very negation of social and political democracy. Thus, Ambedkar puts emphasis on equality, and liberty of human rights. According to Ambedkar, parliamentary democracy has all the marks of a popular Government, a government of the people, by the people and for the people. In parliamentary democracy, there is the executive who is subordinate to the limitative and bound to obey the legislative. The Judiciary can control both the executive and legislative and keep them both within prescribed bounds. Ambedkar says, parliamentary democracy has not been at a standstill. It was progressed in three directions. It began with equality of political rights by expanding in the form of equal suffrage. Secondly, it has recognized the principle of equality of social and economic opportunities. Thirdly, it has recognized that the state cannot be held at bay by corporation which is anti-social in their purpose. Parliamentary democracy produces the Journal of Education and Practice best result in the long run, because it assigns great significance to virtues like ability and cooperation, mutual respect and self help, discipline and devotion to work, for the happiness of the millions of people. The system of parliamentary democracy, thus, embodies the principle of change and continuity to which Ambedkar attaches great importance. To him, only the spirit of the people can help parliamentary democracy to function well. People and democracy are closely related to each other. Ambedkar says, democracy is another name for equality. It is, therefore, a matter of some surprise that there has been a revolt against parliamentary democracy although not even a century has elapsed since its universal acceptance and inauguration. There is revolt against it in Italy, in Germany, in Russia and in Spain, and there are very few countries in which there has not been discontent against parliamentary democracy. Why should be this discontent and dissatisfaction against parliamentary democracy ? There is no country in which the urgency of considering this question is greater than it is in India. India is negotiating to have parliamentary democracy of the erroneous ideologies which have been responsible for the failure of parliamentary democracy. I have no doubt that the idea of freedom of contract is one of them. The idea became sanctioned and was uphold in the name

of liberty. Parliamentary democracy took no notice of economic inequalities and did not care to examine the result of freedom of contract on the parties to the contract, in spite of the fact that they were unequal in their bargaining power. It did not mind if the freedom of contract gave the strong opportunity to defraud the weak. The result is the parliamentary democracy in standing out as a protagonist of liberty has continuously added to the economic wrongs of the poor, the downtrodden and the disinherited class. Ambedkar says, the second wrong ideology which has initiated parliamentary democracy is the failure to realize that political democracy cannot succeed where there is no social and economic democracy.

Some way question this proposition. To those who are disposed to question it, I will ask a counter question.

4. Summary & Conclusion:

The main goal of the study is to analyze and evaluate critically the idea of Ambedkar regarding Indian democracy and to capture the position of Ambedkar on issues whose relevance is even felt at present.

A detailed analysis of his life and mission reveals that Ambedkar held the basic and fundamental norm, to the equality- social, economic and political, from which he proceeded to lay down a collection of 'ought' propositions; in this hierarchy of 'ought', the initial fundamental 'ought' on which the validity of all the other ultimately rests, the fundamental norm seems to be the social equality, the justification for the rest of the legal reforms and changes he persistently fought for. It was a society full of social inequalities in which Ambedkar was born. The humiliation he experienced in such an in- egalitarian society bore on imprint in all thought his life.

Democratic socialism is the key note of his political thought and constitutionalism is the only way to achieve it. In conclusion, it can be said that this research gives closer and analytical insight into the thoughts of Ambedkar and provides an answer to the question of whether we, the Indians, achieve religious tolerance, human equality and freedom, true democracy, gender respect in the society, justice and peace in the light of political philosophy of Ambedkar whose memory will ever guide the nation on the path of justice, liberty and equality.

References

B.R.Ambedkar: Writing and Speeches, vol-9 ,p-168.
B.R.Ambedkar: Writing and Speeches,vol-1, p-41.
Lokhande. G. S., B.R. Ambedkar: A study in social democracy p-23
Constituent Assembly Debates, (25-11-1949) vol. xi, p- 972
5.Op.cit.Keer.Dhananjay, P-490
Ibid, P-491
B.R.Ambedkar: Writing and Speeches,vol-9, p-295
Op.cit.Lokhande.G.S, p-29

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM

Dr. Nisha J. Valvi (Pg. 119-122)
Assistant Professor, Department of Education and Extension, Savitribai Phule Pune University, Email. Id:- gaurinisha77@gmail.com

Ms. Swapna D. Gaikwad
Research Scholar, Department of Education and Extension, Savitribai Phule Pune University. Email. Id:- swapnadg09@gmail.com

Abstract

Education was assigned a revolutionary role in Ambedkar's conception of social progress and in his vision of equal society but these social and educational thought remains surprisingly neglected in Indian educational discourse. Ambedkar's social-philosophical views rested on the bedrock of egalitarianism. Human dignity and self-respect were central to his social philosophy. He wanted to use education to establish justice, equality, fraternity, freedom and fearlessness in society. He wanted to replace the birth-based society with a value-based one. It goes without saying that these moral values can be promoted only through education. This article explores Babasaheb Ambedkar contribution in Indian education system.

Keywords:- *Dr. Babasaheb Ambedkar, Indian Education System.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction:

Ambedkar believed that education is a movement. If it does not fulfil its objectives, it is useless. True education cradles humanity, generates sources of livelihood, imparts wisdom and imbues us with equal rights and opportunities. Human dignity and self-respect were central to his social philosophy. He wanted to use education to establish justice, equality, fraternity, freedom and fearlessness in society. He wanted to replace the birth-based society with a value-based one and these moral values can be promoted only through education.

Ambedkar was deeply influenced by Buddhist philosophy and he advocated development of morality in all people. He said only such objectives of education are meaningful that aid in making humans happy and prosperous and helping society progress. He was also in favour of making education relevant to employment. Education can help make society stable. Good behaviour and good conduct arise from logical reasoning and that can be acquired only

through education, experience and dialogue. Ambedkar's objectives of education were the same as his social, economic and political objectives. He was a strong proponent of logical and scientific education.

Contribution in Indian Education:

"Educate, Agitate and Organise" these three words play very important role in Indian society and in education. Education should reach to everyone and this is possible only if education will be cheap for lower classes. This will help to achieve the principle of equality. Purpose of Education is to moralize and socialize the people.

(W. & S. Vol. 2-p-39**).** The aim and functions of University Education should be to see that the teaching carried on there is suited to learners, that it is scientific, detached and impartial in character; that it aims not so much at filling the mind of the student with facts or theories as at calling forth his own individuality, and stimulating him to mental effort; that it accustoms him to the critical study of the leading authorities, with perhaps, occasional reference to first hand sources of information, and that it implants in his mind a standard of toughness, and gives him a sense of the difficulty as well as the value of reaching at truth."

W. & S. Vol. 2-p-296.

Character is more important than education because education was a sword and being a double edged weapon, was dangerous to wield. An educated man without character and humility was more dangerous than a beast. If his education was detrimental to the welfare of the poor, the educated man was a curse to society. Character is more important than education." L. & M.— P-305.

For Successful education medium of instruction is very important. Success cannot be achieved unless the educational institutes adopts vernacular as the medium of instruction, which in the present circumstances is a far cry. He had strong view on the use of vernacular as a medium of instruction. But the problem cannot be solved unless Indian public opinion decides which vernacular it selects for common intercourse." W. & S. Vol. 2-p-312.

If education will provide to that stratum of Indian Society which has a vested interest in maintaining the Caste System for the advantages it gives them, then the Caste System will be strengthened. At the moment the indiscriminate help given to education by the Indian Government and American Foundation is going to strengthen the Caste System. To make rich

richer and poor poorer is not the way to abolish poverty. The same is true of using education as a means to end the Caste System. To give education to those who want to keep up the Caste System is not to improve the prospect of Democracy in India but to put our Democracy in India in greater jeopardy." W. & S. Vol. 17(lll)-p-522-523

On curricula he had a practical approach. He believed that utility should be the basis for deciding curricula. But he was in favour of flexible curricula. He said, "Nothing is immortal. Nothing is binding for an indefinite period of time, everything needs to be tested and examined, nothing is final, everything is bound by the cause-effect relationship, nothing is everlasting; everything is changeable. Things are happening continuously. In short curriculum should be framed as per need and demand of the learner and society.

According to Ambedkar teacher must be well-read, good orator and an experienced person." The teacher's job is to understand the mental abilities of the students and to develop them. He should guide his students. A good teacher is the friend, philosopher and guide of his students." A teacher's awareness about the reality of society makes teaching relevant to the real world. Such a teacher deserves the respect of his students.

Dr Ambedkar favoured the use of scientific teaching methodologies starting with primary education which include good health, hygiene and physical education. He emphasized on inculcating the right values and the right habits in the children from the beginning. He also proposed technical education should be given to lower class students for securing employment and better life. He also proposed, scholarships should be given in the form of loans, instead of grants. He also proposed 10 per cent of the seats for those who have attained the minimum standard of education for seeking admission.

For Dr Ambedkar, the lack of education among women was the biggest problem facing Indian society. He insisted that women should be treated with dignity and given adequate opportunities for growth. Ambedkar's views on women's education and development of their personalities were no less radical than those of the feminist movements under way today. He was in favour of compulsory education for women, but only up to the matriculation level, after which, he suggested that they acquire home-management skills. He was not in favour of uniform education for men and women because both have different roles in society. However

he made ample provisions for development of women and their economic self-dependence which claim a status equal to that of men in independent India.

Conclusion:

Dr Ambedkar was not a professional educationist and he has not made any theoretical analysis of teaching methodologies. But despite that, he has put forward excellent ideas on education. He was convinced that there shouldn't be much difference between the teaching methodologies for different age of learners. He believed that teaching shouldn't be separated from research. He advocated autonomy of universities in admissions, teaching, examinations and appointments.

Dr Ambedkar's thoughts are not only relevant for the Dalit community but for the entire Indian society. Today, we talk of enhancing the budgetary allocation and expenditure on education. But what we envisage is a maximum two per cent of the total budget. Ambedkar had raised this demand long ago. While we have implemented Right to Education for the primary classes, no one is concerned about what a student will do after acquiring primary education.

References:

Padma Velaskar July 18, 2012, Education for Liberation: Ambedkar's Thought and Dalit Women's Perspectives.

Meenakshi Meena Oct 2017, Ambedkar: An educationist of the marginalized.

https://drambedkarbooks.com/2015/01/27/dr-ambedkar-on-education

https://www.forwardpress.in/2017/10/ambedkars-thoughts-on-education-an-overview

https://drambedkarbooks.com/2015/01/27/dr-ambedkar-on-education

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

DR. BABASAHEB AMBEDKAR AND INDIAN EDUCATION SYSTEM

Ms. Ruchi. K. Vasudev (Pg. 123-129)

Assistant Professor, D. Y. Patil College Of Education, Pimpri, Pune

Abstract

The main aim and objective of the education system of a country is to create skilled, responsible, respectable, knowledgeable and reasonable citizens for the nation. Education propagates processes to provide knowledge to individuals based on their abilities .The function of education system of a country is to address to the curriculum and methodology of teaching by catering to all sections of the society and providing equal opportunities for learning. Indian Education System has it's origin in the ***Gurukula system of education*** *in which anyone who wished to study went to a teacher's (Guru) house and requested to be taught. The modern school system was brought to India, including the English language, originally by Lord Thomas Babington Macaulay in the 1830s. The curriculum was confined to "modern" subjects such as science and mathematics. Since then Indian Education System has seen many transitions with the contributions of great educationists of India They wanted new national educational polices for the country . In view of these demands ,Indian Education System has seen many committees being setup and subsequently Education policies being formulated and implemented. The recent being the draft report prepared by the committee on the 'New Education Policy(NEP) (August 16,2018) which in spirit has reflections of Dr.Ambedkar's philosophy of education. Dr.Ambedkar also known as "Father of the Indian Constitution", has not only provided a strong foundation for our constitution but has positively influenced the Indian Education system as well. This paper aims to discuss the gradual emergence and progress of Indian Education system, Dr. Ambedkar's idea of universal education ; his contributions to the education system of our country and incorporation of his ideas in the education policies of the country. His views and ideas on education are discussed in this paper which would highlight the changes in the current educational situation in India within the constantly changing national policies.*

Keywords*: Indian Education System, Dr. B. R Ambedkar, Universal Education, Right To Education (RTE), New Education Policy (Draft, Jan2019)*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

Introduction

Indian education system envisages more or less the same approaches, objectives and functions across the country. In ancient times, the educational values were imparted through gurukula system of education, in which the student stayed at guru's place and was taught everything from Sanskrit to Holy Scriptures and from Mathematics to Metaphysics and also

Life Skills. The British Invasion was the precursor of the beginning of the modern period in the Indian Education System. Various reforms were brought in, which included : Indian Universities Commission 1902, Indian Universities Act 1904, National Education Policy for 1912, Hertog Committee report in 1929.The modern school system brought in during this time stressed mainly on "modern subjects" such as Science, Mathematics and English. In these reforms, a public education system was part of the western ideas for creating an administrative system in India. However, major section of the Indian reformists criticized the British. Since then Indian education system has seen many transitions with contributions of Sri Aurobindo, Swami Dayanand, M.K. Gandhi, Rabindranath Tagore, Dr. S. Radhakrishnan, Jawaharlal Nehru, M. N Roy, Raja Ram Mohan Roy, Annie Besant, M.G Ranade- they all demanded educational reforms for the nation. They believed that the British education system is against the interests of the Indian citizen. And then there was another towering personality," the maker of the Indian constitution" , Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar, who was the first untouchable student who pursued higher education from abroad .His philosophy of life was influenced by Buddha, Kabir, Mahtma Phule and it's reflections were seen in his writings too. This paper aims to discuss the Indian Education System in reference to Dr. B.R Ambedkar. His contribution ranges from educational reforms made by the British Indian government in the education system from before independence to the post-Independence era. This paper highlights the philosophical contributions of Ambedkar and how the thoughts of this revolutionary leader have been incorporated in the Indian school system.

Ambedkar was an impeccable leader, who took up the leadership to light the lamp of enlightenment. His emphasis on education advocated an educational system which serves all. With his immense reading and clarity of thoughts and arguments, he deliberately included Article 45 in the Directive Principles of State Policy .It states that" The State shall endeavour to provide, within a period of ten years from the commencement of the constitution, for free and compulsory education for all children until they complete the age of fourteen years ".The government of India has passed the bill of Right To Education Act 2008 (RTE,2009) and paid a great tribute to the contributions of Ambedkar to mass education. He emphasized: **'Educate, Agitate and Organize'**.(Ambedkar 145). He was a person with high intellect and was trained under the then distinguished scholars like John Dewey, Charles Beard and R. A.

Seligman (Sirswal, 2011). He could understand the importance of education with his deep knowledge of the Indian society. He said "Culture is observed by language. He knew that India being a multilingual country has the possibility of problems for the unity of the country on account of regional pressures and pulls. So, he had a vision of universal education. When the ideas of linguistic states were mooted , he favoured it for two reasons. Firstly, to facilitate functioning of democracy and secondly to remove racial and cultural tensions. But he was never in favour of giving official status to regional languages as it would pose a threat to the national unity. Since Indians wish to unite and develop a common culture, it is the duty of all Indians to own Hindi as Language'(ibid). Indians should be Indian first and one language can only unite us and that is the National language 'Hindi'.In accordance to this , the recent draft report presented under K.Kasturirangan Committee(The Indian Express,10 Jan 2019)has also proposed strict adherence to the Three-Language Formula with Hindi mandatory till Class 8 across the country. At present, Hindi is not compulsory at schools in many non-Hindi speaking states such as Tamil Nadu, Karnataka, Telangana, Andhra Pradesh, Goa, West Bengal and Assam. The last NEP (National Education Policy)was brought in 1986 and revised in 1992. Based on the NEP, the National Curriculum framework (NCF) was released in 2005 and expected to be revised after 10 years. However the present government decided to finalise the NEP instead of the proposed revision.The latest being the draft report prepared by the **nine-member K.Kasturirangan Committee on the New Education Policy(NEP)** on August 16,2018. Apart from the former ISRO chief Kasturirangan the members of the committee included educationists from various prestigious universities of national and international repute. Among others, the key role was played by ex-Vice Chancellor Ram Shankar Kureel of BabaSaheb Ambedkar University of Social Sciences, Indore. The various ideas in the draft policy are reflective of Ambedkar's views on importance of Hindi as National language, development of tribal dialects, skill based learning and so on.

The exhaustive text of the Indian Constitution is a proof that Ambedkar was a leader who strongly believed and worked for secularity of the nation. He has contributed to a plethora of educational books and journals. He lists two purposes of knowledge first to acquire it for betterment of others and secondly to use it for one's own betterment. The latter is pursued by a larger circle of people than the former(ibid). Ambedkar has explained the nature and

importance of education in his writing before University Reforms Committee set up for Mumbai University Reforms. Taking active part in the discussion on Bombay University Act and Primary Education Amendment Bill, he contributed his views for the reform of education. He founded People's Education society (July 1945) and started colleges at Bombay and Aurangabad. He maintained that it is responsibility of the government to provide equal educational opportunities to all without discrimination and provide uniform education system in India. He said that the partition of degree education from research is harmful for the latter and listed the following three objectives for policy makers:-

1.Recasting the aims and purposes of education

2.Education as an instrument of substantive equality

3.Women's education(Velaskar,2012)

Being from a community which was socially excluded and disregarded throughtout history ,his thoughts and ideas were considered as threatening and misleading by the fundamentalists .But during past few years his thoughts about universal education, women education, right to education has been incorporated in subsequent educational policies. Ambedkar negated the external intervention in space of education (globalization and education), and directed towards a socialist model of education according to Buddhist ideology. This also examines the relevance of his philosophy of education with the movements of liberation of depressed classes, which are in turn based on education. The educated can assert their rights and be motivated for development. Ambedkar not only remains just a constitution maker for millions of people but sensitivity to his ideas on education and liberation has recently been developed amongst the policy makers. His philosophy of education should have been discussed separately and implemented in India's education system. It will take some time to address the educational process that Ambedkar's pedagogy proposes for the students of this country. If his ideas in the field of education, whether it was primary or university education, were accepted they would make great a new addition to India's educational philosophy.

Since 1920, when he actively became a part of the public platform till his death in 1956, Dr. B. R. Ambedkar had constantly been on the forefront With his expertise in world thought and his broad education which he accomplished in a short span of time he initiated new ideas in the process of engagement with the learning process. Ambedkar's thoughts are not only

limited to the cause for a particular section of the society, but for the entire nation. All this while it is forgotten that the exhaustive text of the Indian Constitution was for because of Ambedkar who can be seen as the leader who strongly believed and worked for the secularity of the nation.

Across the country, enormous strides towards establishing schools within the reach of every habitation have been made. Attempts to put larger number of children through schooling have proved to be successful. But pockets of children still remain to be reached- children from the socially weaker sections, those belonging to the scheduled castes and tribes, those belonging to the minority groups, and particularly girls, in each of these groups. The need of the hour is to identify the extraordinary socio-cultural circumstances which restrict these children from accessing schools. Ambedkar has also argued against professional learning which aims at creating a clerical nature of workers, inclucating a non-questioning attitude as the objective of learning. Ambedkar had explained the importance of education in his written testimony before the University Reform Committee set up by the Municipal Government regarding Mumbai University reforms. He discussed various issues related to education and also the reasons for the failure of the education system.The argumentative capability reflects a person's thinking prowess and his ability to reach the truth and identifying it through a procedure. This makes it clear that the education and its continuation through implementing it in one's life is necessary for constant and meaningful learning. He had recognized education as the major tool of the masses to stand up and claim their rights. The base of education should provide rationale, strength and the perseverance which distinguishes between truth and cultured opinions. Education formed the fundamental part of his eloquent speeches and messages, making us perceive his early understanding of it as a fundamental right and also as the major tool of rebelion among the discriminated. Ambedkar's speeches many a times mention the transformative nature education has, which he would have imbibed from the diverse range of academic learning he had. Ambedkar had a deep relation with education and his writings show expertise and indepth analysis of the subject. The great leader has in spirit contributed to the Indian Education System which his foresight and vision for a equitable and united nation.

Conclusion

Dr. Ambedkar knew that education was the necessary precondition for reconstruction of the society on principles of equality and social justice. He discussed various issues related to education and also the reasons for the failure f education system. The policy of government of universalisation of elementary education which focuses particularly on marginalised groups, poorer sections and the girl child has it's origin in the vision of Dr Ambedkar. He also argued against non-questioning attitude as the objective of learning. According to him, the argumentative capability reflects a person's thinking prowess which should be developed through school curriculum. The government should put in efforts for enhancing enrolment in secondary education as well its commitment to expand education facilities will empower and equip youth to face the future with hope and confidence. There is a need to frame such policies starting from primary stage to the higher stage that help to realize the vision of Ambedkar. He had a deep relation with education and his vision of equalitarian society should be traced and nurtured. He considered education to be a priority for society and for growth of individuals with character. His thoughts resonate with the current academic discourse and hence make him relevant to being a perspective which has been missing and should be captured in textbooks, cutting across boundaries of the states. Though realised late, but his educational thoughts have found place in educational policies of our country in the past decade . National Curriculum Framework, NCF(2005) on similar lines as his proposed that curriculum should aim at building intellectual assertion, life skills, patriotism and character among the students. The latest draft committee report(nine-member K.Kasturirangan committee) has also proposed **education based on "Hunar(skill)" and aims at "India-centric"and "Scientific"system of learning in schools.**(*The Indian Express,Jan10,2019)*.More of such educational ideas of these great visionaries like Dr.Ambedkar should be taken into account for formulation of education policies and the Indian Education System should aim to propel the masses and aspire for change.

References

Sirswal.D.R(2012).Special Edition On Dr. B.R.Ambedkar. Journal Milestone Education Review,Vol2,p.35 .
Velaskar.P.(2012).Dr.Ambedkar;Writings and Speeches,Vol 16,p.56.
Chatterjee.A (2008).Response to 'From Ambedkar to Thakkar and Beyond'.EPW. Vol. XLIII, No. 51.
Encyclopedia of Philosophy of Ed.: www.educao.pro.br/;links.htm.

Government of Maharashtra (1982), Babasaheb Ambedkar: Writings and Speeches, Vol. 2, p. 62

Kotzee.B (2013). Introduction: Education, Social Epistemology and Virtue Epistemology. Journal of Philosophy of Education.Vol.47, No.2.

Mukherji.N (2002).Academic Philosophy in India. Economic and Political Weekly. Vol. XXXVII, No.10

Naik. C. D. (2003). Thoughts and Philosophy of Dr. B.R. Ambedkar.Sarup and Sons. New Delhi.

Rafaqi.M (2013).Dalit Education and Government Policies.Research Journal of Humanities and Social Sciences.Vol.3. issue. 3.

Sirswal. R. D. (2011). Dr.Ambedkar's Ideas on Education and social change. Weslyan Journal of Research.Vol.4, No.1.

Valeskar.P. (2012). Education for liberation: Ambedkar's Thought and Dalit Women's Perspective. Sage. 9(2) 245-271

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Mk- ckck lkgc vEcMdj vkj lekt l/kkj.kk

lk- योगिता अमोल देशपांडे (Pg. 130-132)
,e- ,- ,e- fQy- ch- ,M- ¼fgnh½] gkVy eu teV dky t] ¼fgnh v/;kfidk½

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

ikLrkouk % &

Mk- vEcMdj d le; dk ;x jktuhfr d uoekuooknh मूल्यों का युग था। विश्व में नई घटनायें घटिंत हो रहीं थीं। सामन्तवाद, उपनिवेशवाद एवं साम्राज्यवाद को समूल नष्ट करने के प्रयास py jg FkA ykd pruk ,d ub 'kfDr d :i e mHkj dj lkeu vk jgh FkhA Hkkjr e Lor=rk प्राप्ति का संघर्ष चल रहा था। शिक्षा dk ilkj gk jgk FkkA Jfed vkUnkyuk dh pruk Qyu yxh FkhA vk|kfxd dkfUr dk vlj gk jgk FkkA bl idkj Mk-vEcMdj d le; e vUr% l?k"k dk nkj ikjHk gk pdk FkkA

Mk- vEcMdj u lkekftd l/kkj dh pruk yku dh nf"V l /ke dh djhfr;k dk mtkxj fd;kA mUgku nfyr ox d fgr e ;ktukc/ni.k dk; djuk ikjHk fd;k FkkA o tku pd Fk fd nfyr ox vKku] vFkkHkko] lkekftd ifr"Bkfoghu] mif{kr ,o ;krukvk l cjh rjg ihfMr gA o nfyrk dk vkil e ,d djuk pkgr FkA o ,lk ekur Fk fd fl Q eY;k dh LFkkiuk l dke ugh py ldrkA l?k"k d ckn d {k.kk e Hkh cuk; j[kuk जरूरी gA Mk-vEcMdj dh lkekftd pruk के संदर्भ चिंतन अनुशीलन एवं कार्य क्षेत्र सामाजिक उत्थान की भावना से प्रेरित रहा है।

Mk- vEcMdj d fopkj u doy ,d fopkjd d :i e g] oju ,क l/kkjd ,o dkuuoRrk के रूप में भी है, जिसने मानव जाती के समकक्ष सर्वश्रेष्ठ व्यवहारिक आदर्श रखे। इसलिए तो दलितों d Hkxoku g Mk- ckcklkgc vEcMdj A mUgku thou e mu fl/nkrk ij vkpj.k Hkh fd;kA mud आदर्श काल्पनिक नहीं ये, वरन व्यवहारिक थे। वे उस दर्शन एवं ज्ञान को मान्यता देते थे, जो मानव dh leL;kvk e :fp j[kA mud lkekftd fl/nkUr dN bl idkj g] ftlls U;k; lxr lekt dh LFkkiuk dh tk ld] ,o lekt vkx c<+ ld A o doy Hkkjrh; lekt dk l/kkjuk ugh pkgr Fk cfYd cnyuk Hkh pkgr FkA o bldk ,d ek= lek/kku dkfr e n[kr FkA mudh dYiuk d lekt e Lor=rk] lekurk ,o Hkkbpkjk ie[k FkA

Mk- vEcMdj u ykxk dk ijijkxr 0;olk; NkMu d fy, vkj dN u;k viuku dk संदेश दिया। उन्होंने कहा कि अपने अंदर आत्मसम्मानu ink djkA ol gh foifRr vk tku ij Hkh vkRelEeku Nkड़uk ugh pkfg;A

Mk- vEcMdj lkekftd thou dh foMcuk tkur Fk] blfy, o fpfrr Fk] blh fprk dk 0;Dr करते हुए उन्होंने कहा था 26 जनवरी 1950 को हम विरोधाभास पूर्ण जीवन में प्रवेश कर रहे हंA jktuhfrd nf"V l ge leku gkx ij lkekftd ,o vkfFkd nf"V l vleku gA mUgku dj प्रणाली ग्रामीण पुनर्रचना, शिक्षा एवं शासन प्रबंध के बारे में vyx ,o Li"V nf"Vdk.k viuk;k FkkA

Mk- vEcMdj ;g tkur Fk dh jktuhfrd l/kkj l ie[k lekt l/kkj gA mudk ;g ekuuk Fkk fd jktuhfrd 'kfDr leLr lkekftd ixfr dh dth gA o ,d u;k oxghu lekt LFkkfir djuk pkgr FkA Mk- vEcMdj d fopkjkulkj ufrd ,o lo/kkfud fof/k;k lkekftd ifjoru d fy; mfpr gkrh gA

Mk- अम्बेडकरजी प्रार्थना पर विश्वास नहीं करत FkA o HkkX;oknh ugh FkA o 'kfDr d mikld थे आशावादी थे। उनका संघर्ष करने पर विश्वास था। उन्होंने अपना संपूर्ण जीवन दलितों का उद्धार dju d fy, lefir fd;k A o dgr Fk fd xykeh dh cfM;k dkVk vkj vkx cढ़kA mUgku djhfr;k dk ley u"V dju ij tkj fn;kA

Mk- अम्बेडकर जीवन भर अधिकारो के प्रति जागरूक रहे। इसीलिए उन्होने कहा था, ‘‘शिक्षित cuk] lxfBr cuk] l?k"k djk**A U;k; d fy, yMuk fl[kk o dgr Fk dh] nfyr m/nkj d bl अंदोलन से न केवल लोगों का भला होगा, वरना देश e bl idkj dk lekt cuxk ftle iR;d dk सामाजिक आर्थिक एवं राजनीतिक मूल्य निश्चित हो सकेगा।

Mk- vEcMdj dk ;g ekuuk Fkk fd eu"; dk bruk ;kX;rki.k gkuk pkfg, dh Lo; viu U;k; d fy, y<uk pkfg, doy ukj vkj Hkk"k.kk l dke ugh gkxk A o ,lk Hkh pkgr Fk fd] iR;d L=h&i:"k dk शास्त्रों की गुलामी से मुक्ति मिले । हानिप्रद विचारों से उनके मन को मुfDr feyA

i.k e fLFkr lukifr ckiV jkM e ckcklkgc dk lxkgy; Hkh fLFkr g mle mud thou dk lex fp=.k gA mUg Hkkjrjru Hkh dgk tkrk gA vkt Hkh Mk- vEcMdj dk uke gj ,d Hkkjrh; vknjiod yrk gA

bl idkj Mk- vEcMdj d i;kl l Hkkjrh; lfo/kku e nfyrk d fgr e iko/kku cuk; गये, जिनके प्रकाश में केंद्र और राज्यों के स्तर पर अनुसूचित जाति, जनजाति एवं अन्य पिछड़ oxi d

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

0;fDr;k d lkekftd] vkfFkd] 'kf{kd ,o jktuhfrd Lrj ij lekurk d i;kl fd; x; A Mk- अम्बेडकर ने सुधार द्वारा समाज के परिवर्तन एवं कानून द्वारा दलितों को संरक्षण की स्थिती प्रशस्त की।

Mk- ckck lkgc vEcMdj dk g
ge vfHkeku
gekj Hkkjr dh gj og 'kku”

lnHk %

Mk- jktUn egku HkVukxj && Mk- अम्बेडकर जीवन और दर्शन
Mk- ch- vkj- vEcMdj && vU;k; dkb ijijk ugh
,p- ,y- ikM xk/kh] ug:] Vxkj ,o vEcMdj
nfyr tu mHkkj
ckck lkgc Mk- vEcMdj d i=
Mk- ch- vkj- vEcMdj 'kn dku
jkbfVXl ,.M Lihp t
Mk- /keohj Mk- vEcMdj ,o nfyr vkUnksyu

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

Mk- vEcMdj dk opkfjd ;kxnku
¼lkekftd fopkjk d fo'k"k lnHk e½

x.k'k rkjkpn [kj **(Pg. 133-136)**
'kk/kkFkh&ih ,p-Mh-] fgnh foHkkx] pkney rkjkpn ckjk egkfo|ky;] f'k:j] ft- i.k]
b&ey% *gt.khaire@g-mail.com*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

- iLrkfod %

Mk- vEcMdj lkekftd ØkfUr d tud Fk] mUgku fgn lekt dh djhfr;k vkj :f<;k l =Lr eu"; dh nn'kk n[kh FkhA lekt e fofHkUu leg e cV g, vyx&vyx ykxk dk n[kkA ble 0;fDr dh igpku x.kk l ugh tkfr tl nlj dkj.kk l gkrh gA og fgn lekt dh bl nn'kk l cgr fpfUrr FkA

Mk- vEcMdj u lkekftd l/kkj dh pruk dk tkxr dju d fy, /ke dh djhfr;k dk lkeu yku dk i;kl fd;k gA mUgku nfyr ox d fgr e ;ktukc/n rjhd l dk; djuk ikjHk dj fn;k FkkA og tkur Fk dh nfyr ox vKku] vFkkHkko] mif{kr] lkekftd ifr"Bkfoghu vkni l ihfMr gA og nfyrk e vki l e Hkh ,drk ykuk pkgr FkA Mk- vEcMdj dh lkekftd pruk d lnHk e e[; Hkfedk jgh gA mudk lex fpru] vu'khyu vkj dk;{k= lkekftd mRFkku dh Hkkouk l ifjr jgk gA

- Mk- vEcMdj dk lkekftd fopkjk e ;kxnku %

nfyrkRFkku d lc/k e fopkj %

nfyrk d ifr lgkuHkfr j[ku d dkj.k Mk- vEcMdj viuh ;okoLFkk e gh xfjck d ofdy bl uke l e'kgj gk pd FkA mUgku ^cfg"कृr fgrdkfj.kh lHkk* dh LFkkiuk djd lekt lok d {k= e inki.k fd;k FkkA lfo/kku vlEcyh dh ik#i lfefr d v/;{k d :i e mUgku tk ,frgkfld dk; fd;k og vknj dh nf"V l n[kk tkrk gA

Mk- vEcMdj u lkekftd Økfr dh 'k:vkr dh] mUgku nfyr ox dk u;h pruk ,o u;h ij.kk inku dh mUgku li.k thou nfyrk dk ckf/nd Lrj e of/n d fy, lefir dj fn;kA o ^?k.kk* dk tkfrokn dk ey ekur FkA o tkfr 0;oLFkk dk NvkNr dh tM ekur Fk vkj blfy,

og bl lekIr djuk pkgr FkA mUgku jktuhfrd vkj /kkfed 'kk"k.k d fo#/n tkxfr ink djd Hkkjrh; lekt e lekurk yku dk i;kl fd;kA

og nfyrk dh ekx dk fdlh fgurk ;k fglk d lkFk ugh tkMr FkA o vjktdrk dk i{k Hkh ugh yr Fk] mudh lkjh ekx ykdrkf=d <x dh FkhA Mk- vEcMdj nfyr fL=;k dh f'k{kk d i{k e FkA o tkur Fk dh f'k{kk d fcuk fL=;k dh ixfr vlHko gA mudk fopkj Fkk dh cgtuk dh Hkkxhnkjh d fcuk lkekftd vkj vkfFkd cny lHko ugh gA

Mk- vEcMdj dk lex fpru vkj vuHkfr 'kk"k.k d fo#/n FkhA o uoeY;oknh ufrd lLFkkvk dh LFkkiuk djuk pkgr FkA mudk bl lnHk e nf"Vdku 0;kid FkkA Mk- vEcMdj dk fopkj Fkk fd NvkNr dk gVku d fy, jktuhfrd 'kfDr egRoi.k gA NvkNr leLr lkekftd 0;oLFkk dk vLr&0;Lr djuokyh gA Mk- vEcMdj ugh pkgr Fk fd vNriu tlk dkb fpUg lekt e fn[kkb nA blh dkj.k o xk/kh th dh gfjtu dh vo/kkj.kk d f[kykQ Fk] D;kfd mll vNr gku dk dyd ugh feVrkk FkkA o vNrk d chp ijLij Hkn dk Hkh lekIr djuk pkgr FkA

Mk- vEcMdj fgn lekt e pyh vk jgh HkknHkko dh uhfr dk lekIr djuk pkgr FkA o tkur Fk dh Hkkjr dk Hkfo"; cgl[;d nfyr ox d Hkfo"; ij fuHkj gA mUgku viuh iLrd ^'knk dh [kkt* e Hkfedk d vrxr 'knk dh fLFkfr ij idk'k Mkyr g, 'knk dk vk;k dh tkfr dk l;o'kh Bgjk;k gA mud vulkj fgn lekt d bfrgkl dk vf/kdk'k Hkkx 'knk ij vR;kpkj dh dgkuh g] ftl mle LFkku ugh fn;k x;kA

mudk dguk Fkk dh tc ,d n'k dk nlj n'k ij jkT; djuk xyr g] rk ,d lekt dk nlj lekt ij ,o ,d ox dk nlj ox ij jkT; djuk lgh ugh gA lcdk fodkl d leku volj ikIr gku pkfg,A lHkh dh mUufr l lekt dh mUufr gk ldrh gA mUgku nfyrk d lj{k.k dh ekx dh Fkh fd tc rd lkekftd vk/kkj ij lekt e lekurk LFkkfir ugh gk ldrh rc rd fdlh idkj dk fodkl lHko ugh gA

^^Mk- vEcMdj u nfyr lekt dk cgr utnhd l n[kk FkkA og nfyr Hkkjr dh LFkkiuk ugh djuk pkgr Fk] o flQ nfyrk dh efDr pkgr FkA nfyrk d ifr mud eu e ihMk FkhA cgr l?k"k d ckn Hkh o viu thou dky e mPp tkfr;k d iHkRo dk lekIr dju e lQy ugh g,A ij lo/kkfud iko/kkuk d ek/;e l vkt fuEu Lrj dk 0;fDr Hkh mPp LFkku ij igp jgk g vkj bl ckr dk Lohdkj djuk iMxk fd lRrk ij Åph tkfr dh idM <hyh gb gA**[1]

---

[1]xk/kh] ug#] Vxkj vkj vEcMdj & ,p- ,y- ik.M] i-147

Mk- vEcMdj dk fopkj Fkk dh vNrk dh lkekftd fLFkfr ;g g dh o viuh ghu fLFkfr;k d fy, dHkh f'kdk;r ugh djrA nfyrk d eu e ghu Hkkouk bruh ?kj dj x;h Fkh fd o blfy, tUe g] mUgku dHkh ;g Hkh ugh lkpk Fkk fd mudk foLrkj Hkh gk ldrk gA mUg dkb ;g ugh le>k ldrk dh eu"; ,d gh feVVh d cu g vkj mUg ;g vf/kdkj Hkh g dh o viu lkFk vPN 0;ogkj dh ekx djA

Mk- vEcMdj d vulkj ij n'k e vNrk dk vlfo/kkvk dk lkeuk djuk iMrk gA vNrk d ifr gkuoky vU;k;k dk lkeuk djuk iMrk g] bl idkj o Hkkjr e vNrk dk lokf/kd frjLकृr 0;fDr ekur FkA mudk fpUru ;g Fkk fd ekuo tkfr 'kk"k.k dh iofRr l viu vki dk eDr dj ld vkj LoLFk lekt dh LFkkiuk gk ldA

Mk- vEcMdj u ekuo ox d ,d cM leg dk nfjn vkj n;uh; n'kk e n[kkA mUgku n[kk dh vf/kdk'k ykx in&nfyr vkj mRihfMr g] mUg fu/kurk] vKkurk] vf'k{kk] tkfr ,o NvkNr dh cjkb;k u ?kj j[kk gA ekuo dk bu cjkb;k dk uk'k djuk pkfg,A bl idkj ekuo d vfLrRo dk vkfpR;] 'kk"k.k] mRihMu] vU;k;] vlekurk vkj tkfrxr HkknHkko] Nvknr tlh dfjfr;k d ifr fonkg djuk pkfg,A Mk- vEcMdj u nfyrk d fy, rhu =;h l?k crk, gA

1- f'k{kk] lxBu vkj l?k"kA
2- Lor=rk] lerk vkj HkkrRoA
3- c/n] /kEe vkj l?kA

Mk- vEcMdj u nfyrk dh ihMk dk lgk] fu/kurk dh nxfr dk >yk ,o n%[k dk Lo; vuHko fd;kA bld vk/kkj ij mUgku le; vkj LFkku d vulkj bl lkekftd =;h dk viuk;kA o nfyrk d fy, 0;ogkfjd] ;FkkFkkUe[kh dk; djuk pkgr FkA blfy, mUgku f'k{kk] lxBu vkj l?k"k dk jkLrk fn[kk;kA mUgku nfyrk d f'kf{kr gku ij tkj fn;kA mudk ;g er Fkk dh] f'k{kk l tkx:drk vkrh gA tkx:drk gh ykxk dk lxfBr dju d fy, ifjr djrh gA lxBu gh ykxk dk l?k"k dju d fy, ep nrk gA lxBu dh lgk;rk l gh 0;fDr l?k"k dju d fy, r;kj gkrk gA

Mk- vEcMdj nfyr ox e Lor=rk] lekurk vkj Hkkbpkj dk Hkko ink djuk pkgr FkA ekuo vkj lekt dk lketL;] lryu] Lor=rk] lekurk vkj Hkkbpkj fd Hkkouk e gh lkdkj gk ldrk gA eu gh 0;fDr vkj lekt d e/; lr dk dk; djrk gA bll Hkkbpkj dh Hkkouk ink gkrh gA

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

^^Mk- vEcMdj dk vU; =;h fl/nkr c/n] /kEe vkj l?k e fufgr gA ekuo lc/kk d {k= e bl =;h fl/nkr dk ie[k LFkku gA**[2] Mk- vEcMdj u c/n dh 'kj.k Kku d ifr :i e yh FkhA o Kku dk leLr v/kfo'okl vkj cjkb;k d :i e n[kr FkA Kku d }kjk gh 0;fDr mRrjnkf;Ro dk fuokg dj ldrk gA /kEe dk o l?k l Hkh vkx ufrd dr0; d :i e Lohdkjr FkA ,lk ufrd dr0; tk c/n dh f'k{kkvk ij vk/kkfjr gA l?k l mudk vfHkik; Kku vkj dr0; d ifr mudh :fp dk ifjpk;d FkkA l?k dk Mk- vEcMdj ,d leg d :i e u n[kr g, ,d ,l lxBu d :i e n[kr Fk tgk 0;fDr Lo; dk tku ldA

bl idkj mudk ;kxnku nfyrk dk Lo; lgk;rk d fy, ifjr djuk Fkk o efLr"d] ân; vkj gkFk }kjk ekuokf/kdkjk dk iklr dju d fy, r;kj djuk pkgr FkA o lEeku dk ljf{kr j[kuk pkgr FkA mUgku nfyrk dk ekuo vf/kdkjk d ifr tkxr fd;kA mUgku rRdkyhu ljdkj ij tkj Mkyk dh o vNrk d fy, cuk, x, fu;ek dk ikyu djA mUgku nfyr oxk d vkRel/kkj ij viuk /;ku dfnr fd;kA mUgku nfyrk dk l= fn;k Fkk fd tk l?k"k djrk g] og vdy mUufr dj yrk gA

Mk- vEcMdj u ,d txg fy[kk g dh] ^^vLi';rk e Lor= lkekftd 0;oLFkk dh lHkh cjkb;k feyrh gA Lor= lkekftd 0;oLFkk e vfLrRo dk l?k"k gA thfor jgu dk nkf;Ro 0;fDr fo'k"k ij jgrk g] ;g nkf;Ro Lor= lkekftd 0;oLFkk dh lcl cMh cjkb gA**[3]

Mk- vEcMdj ;g pkgr Fk dh ^^gj ekuo dk ,d thou n'ku viukuk pkfg,A ftld }kjk mldk eY;kdu gk ldA eY;kdu dk Lrj gj ekuo dk Lo; gh r; djuk pkfg,A**[4]

- fu"d"k %

fu"d"k :i e dgk tk ldrk g dh Mk- vEcMdj u nfyrk d mRFkku d fy, egRoi.k dk; fd;k gA mUgku mudh vkfFkd lekurk d fy, Hkh dk; fd;k gA lkekftd vknkyu d ek/;e l mUgku ,drk dk ln'k fn;k gA

[2]Mk- vEcMdj d =;h fl/nkr & Mh- vkj- tkVo] i-31&44
[3]xk/kh] ug#] Vxkj vkj vEcMdj & ,p- ,y- ik.M] i-115
[4]Mk- vEcMdj thou vkj n'ku & jktn HkVukxj] i-158

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहब अम्बेडकर का दलित महिलाओं की राजनितिक भागीदारी बढ़ाने में योगदान

सुकेशनी आसाराम थोरात (Pg. 137-146)

पीएच.डी. (सत्र 2017-18), डॉ.बाबासाहब अम्बेडकर सिद्धो –कान्हू मुर्मू दलित एवं जनजातीय अध्ययन, महात्मा गाँधी अंतर्राष्ट्रीय हिंदी विश्वविद्यालय वर्धा

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

भारत में महिला हमेशा से ही शोषण का शिकार रही है। पुरूष इस सत्य को हमेशा नकारता रहा है कि समाज कि उन्नेति, निर्माण और विकास में महिला और पुरूष समान रूप से सहभागी हैं। वैसे तो पूरे भारतीय समाज की स्त्रियां पुरूष प्रधानता के बोझ के निचे कराह रही है। पर जहाँ तक दलित महिलाओं का प्रश्नक है वह दोहरे शोषण का शिकार है। दलित महिलाओ को न केवल अपने समाज की पितृसत्ता् को झेलना पडता है बल्कि गैर दलित समाज की पुरूष प्रधानता और जाति व्देश भी उनका शोषण और दमन करती है। साथ-साथ गैर दलित महिलाओं व्दाजरा होने वाले जाति भेद का भी सामना करना पडता है।

डॉ. आंबेडकर ने कहा था कि, “मैं किसी भी समाज की उन्नति का अनुमान इस बात से लगाता हूँ कि उस समाज की महिलाओं की कितनी प्रगति हुई है।” महिलाएं मानव समाज की आधी आबादी है और आधी आबादी को अधिकारहिन बनाए रखने से किसी भी मानव समाज का विकास नहीं हो सकता।डॉ. आंबेडकर ने कहा था कि “राजनीतिक सत्ताम वह मास्ट र चाबी (key) है, जिससे आप सभी समस्याओं का समाधान कर सकते है।”भारत में दलित महिलाओं को अपनी समस्याओं के समाधान के लिए राजनीतिक सत्ता हात में लेनी होगी तभी वह दोहरे शोषण से मुक्ति पा सकती है।

इतिहास से पता चलता है कि दलित महिला ईमानदार, कर्मठ, साहसी, और शूरवीर है। दलित महिलाएं योग्य और प्रतिभाशाली है। यदि दलित महिलाओं को राजनीतिक क्षेत्र में अवसर मिल जाए तो

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

वह देश को चलाने की क्षमता रखती है। मुख्यमंत्री, लोकसभा अध्यक्ष, केन्द्र एवं राज्य में विभिन्ने महत्वपूर्ण मंत्रालयों में दलित महिलाएं अपनी कार्यक्षमता, निर्णय प्रक्रिया, बुध्दिमत्ताे और कर्तव्यम निष्ठां सिध्दि कर चुँकि है।

भारत के ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्य में दलित महिलाओं की राजनीतिक एवं सामजिक स्थिति

सिंधु स्भ्यता में दलित महिला

इतिहास के पन्ने पलटने से पता चलता है कि ई. स. पू. 3000 से लेकर ई. स. पू. 1500 तक दलित महिलाये समाज में विशिष्ट स्थान रखती | सिन्धु देश में राजनितिक व्यवस्था के बारे में डी. डी.कोसंबी कहते है की "ब्रिटेन के कुछ प्रसिद्ध पुरातत्व वेत्ताओ ने कहा है की दोनों बड़े शहर इतने बड़े साम्राज्य की उत्तर तथा दक्षिण की राजधानी थी| यहा मिस्र सदृश्य ईश्वरीय राजे नाथे बल्कि यहा उन्नति इस लिए हुई की यहा अवश्य ही ब्रिटन की तरह कोई शक्ती शाली राजसत्ता रही होगी"|

वैदिक काल में दलित महिलाओं की स्थिति:-

"सिन्धु सभ्यता के विलोप के बाद ई. स. पू. 1500 के आसपास भारत में आर्यों का आगमन हुआ। इसी दौरान ऋग्वेद की रचना हुई फिर सामवेद, यजुर्वेद, अथर्ववेद भी लिखे गए"| .25 इन वेदों से तत्कालीन जीवन पद्धति संबंधी तथ्य प्राप्त होते है। इतिहासकारो ने वैदिकयुग को, महिलाओं की सामाजिक स्थिति के संदर्भ में अंधकारमय युग कहा है, इसी दौरान समाज में महिलाओं की स्थिति का क्षरण हुआ। दौरान मनुस्मृति की रचना सुमति भार्गव नामक ब्राह्मण ने की।

मनुवादी व्यवस्था की गुलाम दलित महिला:-

""ढोर पशु शुद्र नारी

सब है ताडन के अधिकारी"

अर्थात ढोल गावार पशु शुद्र नारी ये सभी पीटने के लायक है| इस समय तक नारी से शिक्षा का अधिकार छीन लिया गया। सम्पत्ति पर भी महिलाओं का अधिकार समाप्त कर लिया गया। इस समय तक जाति व्यवस्था ने अपने पैर पसर लिए थे।

1857 के स्वाधीनता संग्राम से लेकर 1942 की जन क्रांति और फिर आझादी तक दलित महिलाओं की राजनितिक भागीदारी

इतिहास से पता चलता है की 1857 के स्वाधीनता संग्राम से लेकर 1942 की जन क्रांति और फिर आझादी मिलने तक दलित महिलाओं ने न सिर्फ पुरुषो के साथ आझादी के महायज्ञ में अपनी आहुति दी अपितु कई मोर्चो पार तो उन्होंने स्वयं अंग्रेजो से लोहा लिया और साइन पर गोलिया खाई गुलामी के उस दौर में झलकारी बाई जैसी दलित महिला वरांगना भी थी जिसने अकेले अपने बल पर लोहे के चने चभा दिए थे कई दलित महिलाओं ने मोर्चे पर सशस्त्र संघर्ष में हिस्सा लिया था। एक और जहा शसस्त्र संगर्शो का सहारा लिया गया तो दूसरी और लड़ाई का मैदान राजनीती था। परतंत्रता के उस युग में भी महिलायें राजनीती में सक्रीय थी। स्वतंत्रता संग्राम का अर्थ राजनीती क्षेत्र में विदेशी साम्राज्य से टक्कर लेना ही नहीं वर्ण जनसाधारण को उस संग्राम के लिए प्रेरित करना भी था। और इस अहम काम को अंजाम दिया था। जिसमे उधादेवी,महाबिरा देवी,पन्ना,लाजो ,अन्नातिबाई ,ई. कई दलित महिलाओं ने अंग्रोजों से लढाई लड़ी और देशकी रक्षा के खातिर प्राणों की आहुति दी|

महिलाओं के सर्वांगिन विकास एवं राजनीतीक भागीदारी के लिए डॉ. आंबेडकर व्दारा निर्मित 'हिन्दुक कोड बिल" का योगदान

भारतीय समाज में स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद भी हिंदू महिलाओ की दुर्दशा शुद्रो जैसी ही थी 'महिलाओ की सुरक्षा और सन्मान के लिए हिंदू धर्म में कोई विधि में विधि-विधान नहीं था वे संपत्ति के अधिकार से भी वंचित थी| जब पुरुष अपनी पत्नियों को छोड़ देते थे, तब अधिकतम चार या पाच रुपये

गुजरा भत्ते के लिए दिया जाता था| डॉ . अम्बेडकर ने इनके उद्धार और विकास के लिए संविधानिक अधिकार दिलाने के उद्देश से हिंदू कोड बिल बनवाया| इसे न्याय समता एंव विवेक की दिशा में मोड़ने का ऐतिहासिक कार्य डॉ अम्बेडकर ने किया| इस बिल में महिलाओं के हित रक्षण और अधिकार दिए है। इसमें विधवा विवाह तलाक, सम्पत्ति का अधिकार भरण पोषण का अधिकारइ.अधिकार महिलाओं के लिए दिए गए है।

डॉ. आंबेडकर और दलित महिला आंदोलन

भारतीय समाज का 2000 सालो के इतिहास पर जब हम नजर डालते हैं, तो हमें देखने को मिलता है। कि भारतीय समाज ने महिलाओं को उसके नैसर्गिक अधिकारों से दूर रखा था।

महाड सत्याग्रह

डॉ.अम्बेडकर ने अपने भाषणों, लेखो और आंदोलनों के जरिये महिलाओं में स्वाभिमान की चेतना जगाई। दलित महिलाए अपने अधिकारों प्रति आन्दोलन करने लगी आधुनिक भारत के इतिहास में महाड सत्याग्रह महत्वपूर्ण घटना है इसमें डॉ अम्बेडकर ने महिलाओं में चेतना की चिंगारी फुक दी। "25 दिसम्बर 1927 के दिन तालाब के किनारे हजारो आस्प्रुश्योने , उनकी स्त्रियों ने ब्रम्हानोव्को उँचा और अस्पृश्य को निचा बताने वाले ग्रंथ "मनुस्मृति "का दहन किया किया|" 3

1942 की अखिल भारतीय दलित महिला परिषद

इस परिषद में 20 हजार महिलाओं ने भाग लिया। सुलोचना डोंगरे की अध्यक्षता में यह सम्पन्न हुई इस परिषद की स्वागत अध्यक्ष कीर्ति पाटिल थी।"7 ऐसे सफल परिषदों के आयोजन से महिलाओं में दिन–ब-दिन जागृती और चेतना हो रही थी। इस तरह शुरवाती के दौर में महिलाओं में आई जागृति आई ।

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JAN-FEB, 2019, VOL- 6/54

येवला धर्मातरन में दलित महिलाए

यह सत्याग्रह डॉ अम्बेडकर के अध्यक्षता में हुआ इस में हिन्दू धर्म को त्याग ने घोषणा की थी तो इस सत्याग्रह में बहुत दलित महलाएँ सहभागी हुई , इस सत्याग्रह का परिणाम यह हुआ की नारियो में इतनी चेतना की आग 7 अप्रिल 1930 को एक गैर दलित पुजारी द्वारा पिछे धकेले जाते ही एक दलित स्त्री ने पुजारी के मुह पर सनसनाता थप्पड़ रससिद दिया |

कालाराम मंदिरद सत्याग्रह

बाबासाहेब के कार्यो की प्रेरणा लेकर दादा साहेब गायकवाड के नेतृत्व में यह सत्याग्रह सम्पन हुआ | नासिका कालाराम मंदिर दलितों के लिए खुलवा ने के लिए 2 मार्च 1930 से 3 मार्च 1934 तक लगातार जथे बनकर यह सत्याग्रह किया गया | इस में एक महीने का कारावास भी स्त्रियों ने भोगा उस सत्याग्रह में सीताबाई, गीता बाई, गायकवाड ,रमाबाई गायकवाड ,रमाबाई जाधव ,ताराबाई ,यमुनाबाई लोखंडे ,भिकुबाई सुभानराव ,थाकुबाई सालवे, सरुबाई भालेराव,शांताबाई दानी, गंगुबाई पगारे अदि शेकडो स्त्रियों ने भाग लिया | "

दलित महिलाओं की राजनीतिक भागीदारी बढाने के लिए डॉ. आंबेडकर व्दारा किए गए

संविधानिक प्रावधान :-

"भारतीय संविधान में महिलाओं को पुरुषो के समान ही अधिकार मिले है। उनके लिए शिक्षा, व्यवसाय, राजनीति समाजसेवा आदि सभी क्षेत्र खुले हुए है। स्वतंत्रता के समय से देश के संविधान के सकारात्मक सिद्धांतो के आधार पर कानून कि नजर में सभी महिलाए समान है। "संविधान के अनुसार जातीयता, लिंग, धर्म, आदि, पर कोई भेदभाव नहीं किया जायेगा।" राजनीति में दलित महिलाओ तथा समस्त महिलाओ को समानता का अधिकार दिया है| "समानता का अधिकार एक महत्त्व पूर्ण अधिकार है और इसका तात्पर्य यह है की प्रत्येक क्षेत्र में व्यक्ति होने के नाते सम्मान और महत्व प्राप्त हो ना चाहिए|

संविधान द्वारा नागरिकों को निम्नं प्रकार की समानताए प्रदान की है :- कानून के समक्ष समानता, समगिक समानता, सरकारी पदों के प्राप्ति के लिए अवसर की समानता,अस्पृशता का अंत, उपाधियो का अंत . ई समानता के अधिकार है |

"धारा 15 के अनुसार राज्य किसी भी नगरी के साथ मात्र धर्म,जाती, लिंग, जन्मस्थान, इनमे किसी भी स्थान पर भेद भाव नहीं करेगा |

धारा 16 के अनुसार राज्य के अधीन किसी रोजगार या नियुक्ति बाबत नागरिको को अवसर की समानता देगा |

स्वतंत्रता का अधिकार :- भारतीय सविधान का उद्देश विचार अभी व्यक्ति, विश्वास, धर्म, एवं उपासना की स्वाधीनता सुनिच्शित करना है अत : अनुच्छेद 19 से लेकर 22 तक स्वर्तंत्रता के अधिकार का उलेख किया है |

73 वा संशोधन सविधान की धारा 243 दी (3) के तहत (1992) ग्राम पंचात में कम से कम एक –तिहाई सिट महिलाओ के लिए आरक्षित है | ये बारी बारी से पंचायत के विभिन्न वार्डो में महिलाओ के लिए आरक्षित की जाती है | इसके साथ साथ धारा 243 डी (20) के तहत यह प्रावधान है की 243 डी (1) के तहत अनुसूचित जातियों –जनजातियो के लिए आरक्षित सिट उस श्रेणी की महिला के लिए आरक्षित रहेगी |धारा 243 डी के तहत (4) के तहत प्रत्येक स्तर पर पंचयतो के अध्यक्षों की कुल संख्या की एक तिहाई सिट महिलाओ के लिए आरक्षित होगी | 73 सविधान संशोधन के जरिये मूल सविधान में भाग 9 (पंचायते) जोड़ा गया जो 24-4-93 से प्रभावी हुआ |

74 वा संशोधन धारा 243 टी (3) के तहत नगरपालिका की कमसे कम एक तिहाई सिटे महिलाओ के लिए आरक्षित रहेगी जो विभिन्न वार्डो में बारी बारी से आरक्षित की जा सकती है | धारा 243 टी (2) के अनुसार अनुसूचित जातियों – जनजातियो के लिए आरक्षित सीटो में से एक तिहाई सिटे

महिलाओ के लिए आरक्षित रहेगी| धारा 243 टी (4) अनुसार नगरपालिका के अध्यक्षों का पद राज्य की विधायीका द्वारा बनी गए कानून के मुताबिक आरक्षित किया जा सकता है | 74 वे संशोधन के जरिये मूल सविधान में 9 ए जोड़ा गया जो दी.1-6-1993 को प्रभावी हुआ | ”

महिलाओं के प्रमुख अधिकार

लीकॉक ने इन अधिकारों की परिभाषा करते हुये कहा है की “क़ानूनी अधिकार देश के सभी महिलाओं और पुरुषो को कुछ अधिकार प्रदान कर उन्हें नागरिको के मूल अधिकार कहा जाता है|

राजनितिक अधिकार

राजनितिक अधिकार का तात्पर्य उन अधिकारों से है जो व्यक्ति के राजनितिक जीवन के विकास के लिए आवश्यक होते है। और जिनके माध्यम से व्यक्ति प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूप से शासन प्रबंध में भाग लेते है। साधारणत: एक प्रजातंत्रात्मक राज्य के द्वारा अपने नागरिको को निम्नलिखित राजनितिक अधिकार प्रदान किये जाते हैं।

अ) मत देने का अधिकार

वर्तमान समय के विशाल राज्यों में प्रत्यक्ष प्रजातंत्रीय व्यवस्था संभव नहीं रही है और इसलिए प्रतिनिध्यात्मक प्रजातंत्र के रूप में एक व्यवस्था की गई है। जिसमे जनता नेता अपने प्रतिनिधियों का निर्वाचन करती है और इन प्रतिनिधियों के द्वारा शासन कार्य किया जाता है इस प्रकार जनता मताधिकार के माध्यम से ही देश के शासन में भाग लेती है और मतदान को प्रजातंत्र की आधारशिला कहा जा सकता है वर्तमान समय के प्रवृति मताधिकार को प्रजातंत्र की आधार शिला कहा जा सकता है। वर्तमान मताधिकार को अधिकाधिक व्यापक बनाने की संभव नहीं रही है। ”

ब)निर्वाचित होने का अधिकार

प्रजातंत्र में शासक ओर शासित का कोई भेद भाव नहीं होता ओर योग्यता संबधी कुछ प्रतिबंधो के साथ सभी नागरिको को जनता के प्रतिनिधि के रूप में निर्वाचित होने का अधिकार होता है। इसी अधिकार के माध्यम से व्यक्ति देश की उन्नति में सक्रिय रूप से भाग ले सकते हैं ।

क) सार्वजनिक पद ग्रहन करने का अधिकार

व्यक्ति को सभी सार्वजनिक पद ग्रहण करने का अधिकार होना चाहिए ओर इस संबध में योग्यता के अतिरिक्त अन्य किसी आधार पर भेद नहीं किया जाना चाहिए। "

ड) आवेदन पत्र एवं सम्मति देने का अधिकार

लोकतंत्र का आदर्श यह है कि शासन का संचालन जनहित के लिए किया जाए। अत: नागरिको को अपनी शिकायते दूर करने या शासन को आवश्यक सम्मति प्रदान करने के लिए व्यक्तिगत या सामूहिक रूप से कार्यपालिका या व्यवस्थापिका अधिकारीयो को प्रार्थना पत्र देने का अधिकार प्राप्त होना चाहिए इसके के अंतर्गत ही शासन आलोचना का अधिकार भी सम्मिलित किया जाता है।

महिलाए समाज के लगभग आधे भाग का प्रतिनिधित्व करती है। लेकिन यदि उनकी अब तक की राजनीतिक सहभागिता के प्रतिशत को देखा जाये तो वह नगण्य ही है । 73 वे संविधान संशोधन में प्रावधान था कि पंचायतो के तीन स्तरों पर अर्थात ग्राम पंचायत, पंचायत समिति और जिला पंचयत पर महिलाओं की एक-तिहाई भागीदारी, सदस्य और अध्यक्ष दोनों तरह के पदों पर होगी। इस प्रकार इस प्रावधान से पंचायतो के लगभग 34 लाख पदों में से 11 लाख पद पर महिलाओं के लिए सुनिश्यित हुए है।

पंचायतो में महिलाओं की भूमिका को अधिक प्रभावशाली बनाने कि आवश्यकता है। महिला प्रतिनिधियों को अपने क्षेत्र की समस्याओ के अध्ययन के लिए घुमने फिरने और लोगों से मिलने-जुलने के अधिक अवसर दिए जांए। इन्हें प्रशिक्षण देने की व्यवस्था की जांए। अपनी प्रमाणिकता सरलता और

कल्याण की मूल भावना को अमली जामा पहनाने में महिलाओं को ऐसे प्रशिक्षण से पर्याप्त सहायता प्राप्त होगी।”

डॉ. अम्बेडकर ने संविधान का निर्माण किया तो उसमे भी समस्त महिलाएं तथा दलित महिलाएं जो देश की आधी आबादी है इनके लिए संविधान में स्त्री पुरुष समानता का अधिकार दिया। संविधान के तहत “कोई भी व्यक्ति लिंग, वर्ण, वंश, जाती, के आधार पर भेदभाव नही करे”। सभी स्त्री पुरुष समान है। संविधान द्वारा आरक्षण की वजह से ही आज पंचायत स्त र तक महिलाओं को 50 प्रतिशत कानूनन आरक्षण मिला है।लेकिन विधानसभा, एवं संसंद तक निर्णय प्रक्रिया में दलित महिलाओं की भागीदारी अभी अधुरी है।

निष्कर्ष

भारतीय समाज व्यवस्था में महिलओं को वर्ण,जाती व्यस्था के तहत दोयम दर्जा दिया तथा दलित महिलाओं को की वो लिंग के आधार पर महिला है,जातिव्यवस्था की गुलाम है सदियों से महिलाओं का शोसन होता रहा है पर डॉ. अम्बेडकर ने हिन्दू कोड बिल और संविधान बनाकर दलित तथा समस्त महिलाओं को समता,स्वतंत्रता,न्याय दिया और समस्त भारतीय महिला तथा दलित महिलों को रजनीती में भागीदारी करने के लिए . मत देने का अधिकार,सार्वजनिक पद ग्रहन करने का अधिकार,निर्वाचित होने का अधिकार, आवेदन पत्र एवं सम्मति देने का अधिकार बहाल किया और आज वर्त्तमान समय में जिसके नतीजे हमें दिख रहें है की किसी युग में महिला गुलाम थी उस का शोर्य भरा इतिहास इस मनुवादी व्यवस्था ने छुपाए रखा वह महिला आज डॉ.अम्बेडकर के बदोलत देश की शासक है| अगर महिलाओं को अवसर मिलता है तो वो देशको चला सकती है यह साबित भी किया देश की प्रथम महिला पंतप्रधान इंदिरा गाँधी,पहिली लोक सभापति दलित महिला मीरा कुमार ,उ.पी.की दलित महिला चार बार मुख्यमंत्री रही सु.श्री मायावती ,प्राणिति शिंदे,सुलेखा कुंभारे,कुमारीशैलजा,वर्षा गायकवाड,किरण पाटनकर,सावित्रीबाई

फुले इ,महिला वर्तमान में राजनीति में अपनी सक्रिय भागीदारी व् जिम्मेदारी निभाते हमें दिख रही है | जो डॉ. बाबासाहब अम्बेडकर के अथक प्रयासों से ही| डॉ. अम्बेडकर कहते है,की "महिला राष्ट्र की निर्मात्री है। राष्ट्र का हर नागरिक उसकी गोद में पलकर आता हैं । महिला को जागृत किये बिना राष्ट्र का निर्माण असंभव है।"

संदर्भ ग्रंथ सूचि

डॉ.धर्मकीर्ति,'मानवाधिकारों के पुरोधा' डॉ. बी.आर. अम्बेडकर, सम्यक प्रकाशन,

सिंह, निशांत. (2010) महिला राजनिति और आरक्षण. नई दिल्ली: ओमेगा पब्लिकेशन्स.

शास्त्री.विद्यावाचस्पति सोहनलाल.(2009) 'हिंदू कोड बिल डॉ.अम्बेडकर' सम्यक प्रकाशन नईदिल्ली -63

Adv.Khobragade,Ram.Dr.Ambedkar Asymbol of Global Socio-political Revolution,Ballarpur-442701

kumari.Arachana.(2010) women political Leadership in India, Searials publications new delhi-110002

मेघवाल,कुसुम."भारतीय नारी के उद्धारक बाबासाहब डॉ. बी .आर.अम्बेडकर सम्यक प्रकाशन नई दिल्ली 11006308

निम्बालकर: वामन दलित साहित्य एक वांड्मय: चलवल

नैमिशराय मोहनदास,(2003) क्रांतिकारी विर बालाए, : सम्यक प्रकाशन

फडके य.दी. कृत कलालाराम मंदीर प्रवेश सत्याग्रह

डॉ.शर्मा.कृष्णकुमार(2012),महिला कानून एवं मानवाधिकार,अर्जुन पब्लिशिंग नई दिल्ली 11 0002

डॉ.अम्बेडकर लेखन आणी भाषणे(2002)डॉ.बाबासाहेब अम्बेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समिति उच्च तंत्र शिक्षण विभाग महाराष्ट्र शान,खंड 2 ,1936 -194 5

डॉ. सुमन मंजू संकलन (2009) दलित नारी एक विमर्श सम्यक प्रकाशन नई दिल्ली 63

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार

अर्चना ज्ञानोबा अडसुळे (Pg. 147-150)
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
प्राची सुरेश तांबे
आझम शिक्षणशास्त्र महाविदयालय, पुणे

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मूळ नाव भीमराव रामजी सकपाळ यांचाजन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी मध्यप्रदेशातील महू या ठिकाणी झाला बाबासाहेबांनी आपले प्राथमिक शिक्षण सातारा येथे, माध्यमिक शिक्षण मुंबई येथे तर उच्च शिक्षणासाठी त्यांनी बडोदा संस्थानच्या सयाजीराव गायकवाड यांनी शिष्यवृत्ती दिल्याने पुढील शिक्षणासाठी ते अमेरिकेत गेले. अमेरिकेतील कोलंबीया विद्यापीठात एम.ए., पीएच. डी. पूर्ण केले तर पुढील शिक्षणाची डी. एस.सी. ही पदवी लंडनमधून प्राप्त केली. त्याचबरोबर त्यांनी बॅरिस्टरची पदवीही उत्तीर्ण केली होती बुद्धीमान, प्रकांड पंडित, संपादक – लेखक अस्पृश्यांसाठी लढणारे झुंजार नेते समाजक्रांतीचे कायदेपंडीत, भारतीय घटनेचे शिल्पकार, केंद्रीय विधीमंत्री, बौद्ध तत्वज्ञानाचे अभिनव भाष्यकार आणि आधुनिक भारतातील समाजक्रांतीचे उद्‌गाते म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना ओळखले जाते.

❖ **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक तत्वज्ञान –**

➢ शिक्षण म्हणजे परिवर्तन होय हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शैक्षणिक तत्वज्ञानाचे मुख्य सूत्र आहे

➢ शिक्षण म्हणजे ज्ञान आणि प्रज्ञा यांचा सुरेख संगम होय.

➢ मूल्याधिष्ठित शिक्षण म्हणजेच उच्च नैतिक बैठक असलेले शिक्षण होय.

➢ शिक्षण सामाजिक, आर्थिक, राजकीय क्रांतीचा मूलाधार आहे.

➢ शैक्षणिक तत्वज्ञानाचा पाया ''शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा'' हा विचार आहे.

➢ क्रियाशील बनणे, अन्यायाच्या विरोधात संघर्ष करणे आणि ध्येय प्राप्तीसाठी संघटन बांधणे म्हणजे क्रांतीचा मार्ग खुला करणे होय.

➢ शिक्षण ही एक सामाजिक समता आणि स्वातंत्र्य यांचे संरक्षण आणि संवर्धन करणारी शक्ती आहे.

➢ शिक्षणाने स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुभाव निर्माण व्हावा.

❖ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार —

१. व्यक्ति स्वातंत्र्यासाठी शिक्षण —

व्यक्ती स्वातंत्र्याची आवश्यकता जर मान्य असेल तर प्रत्येक व्यक्तीच्या ठिकाणी आपले स्वातंत्र्य रक्षण करण्याची शक्ती उत्पन्न होणे अत्यंत गरजेचे आहे. ती शक्ती शिक्षणाशिवाय उत्पन्न होऊ शकत नाही.

२. विषमता नष्ट करण्यास व सामाजिक लोकशाहीसाठी शिक्षण —

समाजात जाती, धर्म, पंथ इत्यादी अनेक क्षेत्रात विषमता असलेली दिसून येते. त्यामुळे जनसामान्यांची सतत पिळवणूक होताना दिसते विविध समाज बांधवात त्यांचे हित संवर्धन व सामंजस्याचे वातावरण तयार करण्याची जाणीव निर्माण करण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे.

३. संघटित होणे व संघर्षासाठी शिक्षण —

शिक्षण हा शोषण मुक्तीचा मार्गच होय असे डॉ.आंबेडकरांना वाटे त्यांच्या मते ''उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस हीनबल होऊ अल्पायुषी होतो. तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुद्ध राहिल्यास जिवंतपणी दुसऱ्यांचा गुलाम होतो.'' समाजाने उच्च स्तरावर आपली प्रगती करावी आणि योग्यता सिद्ध करावी म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जनतेला ''शिका, संघटित व्हा व संघर्ष करा.'' असा संदेश दिला.

४. शिक्षण : स्वोद्धाराचा मार्ग —

अन्न, वस्त्र, निवारा आणि शिक्षण देणे हे या देशातील कायदे करणाऱ्या सत्तेचे कार्य आहे. व्यक्तिचा उद्धार हा शिक्षणाच्या मार्गानेच होणार असे डॉ. बाबासाहेबांना वाटत असे.

५. समानतेसाठी शिक्षण —

समाजात दिवसेन्दिवस असमानता दिसत असल्याबद्दल डॉ आंबेडकरांना खंत वाटत होती त्यांच्या मतानुसार ''शिक्षण प्रत्येकाच्या आवाक्यात आणता आले पाहिजे. म्हणून निम्नस्तरीय वर्गासाठी शिक्षण जेवढे स्वस्त व सुलभ करता येईल तेवढे करता आले पाहिजे.'' समानतेचा अर्थ म्हणजे खालच्या वर्गाची पातळी वरच्या वर्गाच्या पातळीपर्यंत आणणे होय. म्हणून खालच्या पातळीच्या लोकांना शिक्षण घेण्यासाठी विशेष सवलती उपलब्ध करुन दिल्या पाहिजेत.

६. शिक्षणातून नैतिकता व लोकशाही जीवनमूल्यांचे संवर्धन —

नैतिकता, शिक्षण व लोकशाही या विषयी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात ''लोकशाही यशस्वी करावयाची असेल तर जनता किंवा समाज नैतिक मूल्याधिष्ठित शिक्षणाद्वारे संस्कारित असावा लोकशाहीसाठी सुशिक्षित समाजाची अत्यंत गरज आहे. शिक्षित नैतिक मूल्याधिष्ठित समाजाची लोकशाही ही सर्वाधिक यशस्वी किंवा हमखास यशस्वी ठरु शकेल.''

७. चारित्र्य संवर्धनासाठी शिक्षण –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडर यांच्या मते, ''चारित्र्यामुळे ज्ञान चांगल्या अथवा वाईट कामासाठी वापरावयाचे की नाही ते ठरविता येते. मानवी सभ्यता व संस्कृतीचा खरा पाया म्हणजे शिक्षण होय.'' त्यासाठी चारित्र्य आणि एकता यांची गरज भासते. चारित्र्य संवर्धनात प्रज्ञा, करुणा, शील आणि मैत्री या गुणाचा समावेश होतो. प्रत्येक विद्यार्थ्यांने आपले चारित्र्य बनवले पाहिजे यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा कटाक्ष असे.

८. प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण करणे –

वयाच्या ६ ते १४ वर्षाच्या मुलांचा शाळेत पाठविण्याची सक्ती करण्यात यावी प्राथमिक शिक्षण पूर्णपणे मोफत करु नये. ज्यांना शुल्क देणे परवडत असेल तर ते त्यांच्याकडून घ्यावे व ज्यांना शुल्क देणे परवडत नसेल तर त्यांच्याकडून ते न घेता त्यांना मोफत असले पाहिजे.

९. शिस्त व विकासासाठी शिक्षण –

जीवनात शिस्त नसेल तर व्यक्तीचे भविष्य अंध:कारमय बनू शकते. शिक्षणाने शिस्तबद्धता आणता येते. त्यामुळे सामाजिक प्रगती व्यक्ती व विकास घडून येण्यास मदत होते. यातच विकासाचा खरा मार्ग आहे असे म्हणता येईल. शिक्षित असल्यास तिच्यामध्ये अनुशासनता व सामाजिक प्रगतीचा विकास दिसून येतो.

१०. लोकजीवनातील शिक्षणाचा स्तर –

''लोकशाही म्हणजे सहजीवनाने राहण्याची एक पद्धती लोकशाहीची मुळे सामाजिक बंधनात शोधावयाची असतात. ज्यांना जातिव्यवस्था मोडावयाची आहे. त्यांना शिक्षण दिले तर भारतात लोकशाहीचे भवितव्य उजळेल.''

११. शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे व क्रांतीचे साधन –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी वैचारिक क्रांती व समाज परिवर्तनासाठी शिक्षणाचा वापर स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुभाव यासाठी केला. त्यामुळे त्यांचे व्यक्तिमत्व उत्तुंग झाले. ज्यांनी प्रगतीसाठी 'समता' विकासासाठी 'स्वातंत्र्य' आणि सौहार्द्र प्रेमासाठी बंधुभाव यांचा वापर केला. सामाजिक क्रांती घडवून आणण्यासाठी शिक्षणाद्वारे त्याची बीजे बालकांच्या बालवयातच रुजविली जावीत असे त्यांचे मत होते.

१२. स्त्री शिक्षण –

शिक्षणाची संधी सर्वांना असावी असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी यांना मनोमन वाटे. स्त्रियांना शिक्षण उपलब्ध करुन देणे म्हणजे एकप्रकारे त्यांचा सन्मान करण्यासारखे आहे. स्त्रियांच्या दैन्यावरचा खरा उपाय म्हणजे शिक्षणच होय अशी त्यांची धारणा झाली होती

समारोप–

शोषणमुक्त समाजाची पायवाट म्हणजेच शिक्षण होय. मागास जनतेच्या सामाजिक क्रांतीचे प्रभावी साधन म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी यांनी बहुजन समाजाला 'शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा' हा तेजस्वी संदेश दिला. एकंदरीत 'शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा' या तीन तत्त्वात डॉ बाबासाहेब

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

आंबेडकरांच्या सर्व शैक्षणिक विचाराचे सार सामावलेले आहे

संदर्भ

घोरमोडे, डॉ. के. यु. आणि डॉ. कला घोरमोडे (२६ जाने.२००६). शैक्षणिक विचारवंत. भारतीय व पाश्चात्य, विद्याप्रकाशन, नागपूर
भगत, रा. तु. (१७ जून २००५) शिक्षणातील थोर विचारवंत, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर
ताटके, अरविंद (१९८२) ज्ञानयोगी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, मीनल प्रकाशन, कोल्हापूर
खरात, डॉ. शंकरराव (संपा.) (१९८७) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची आत्मकथा.
फडके, डॉ. भालचंद्र (१९८५) फुले आंबेडकर शोध आणि बोध, आनंद प्रकाशन, औरंगाबाद
पवार, ना. ग. (२००४) शिक्षणक्षेत्रातील विचारवंत, नुतन प्रकाशन, पुणे

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणारी दलित कवयित्री आणि तिची कविता – एक अभ्यास

डॉ. मीना ल. आहेर (Pg. 151-159)

एस.एन.डी.टी. बी.एड. कॉलेज, पदव्युत्तर विभाग – पुणे

Abstract

डॉ. भीमराव आंबेडकर हे सर्व वंचित समाजाचे कल्याणकारी होते.त्यांचा सामाजिक समता आणि न्याय या मूल्यांवर भर होता.वंचितांना तुम्ही माणूस आहात आणि माणूस म्हणून जगण्याचा तुम्हाला पूर्ण अधिकार आहे ही जाणीव निर्माण करणारे ते सामाजिक कार्यकर्ते होते.बहुजन समाजातील दलित समाज हा ख-या अर्थाने वंचित समाज होता. समाजातील स्त्री ही वंचित घटकात येत होती.समाजात 'स्त्रिला शूद्रादी शूद्र' समजले जात होते. स्त्री आणि ती पण वंचित घटकातील मग तिला समाजात काय स्थान असेल ? अशा स्त्रिची अस्मिता जागृत करण्याचे काम आंबेडकरांनी केले.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

१९६0 नंतर सवर्णांच्या साहित्यात दोन महत्त्वाचे प्रवाह येऊन मिसळले. ते दोन प्रवाह म्हणजे १.ग्रामीण साहित्य २. दलित साहित्य.यापैकी ग्रामीण साहित्यात गावकुसा आतील समाजाचे जगणं ,भोगणं , निसर्गाचा कोप आणि त्यात होरपळलेलं बहजनसमाजाचं जीवन यांचे चित्रण आले आहे. हा समाज निसर्गाची अवकृपा आणि सामाजिक रूढी , परंपरा यांनी ग्रासलेला आहे; पण त्यांच जीवन समाजाकडून नाकारलं नाही ,त्यांच जीवन गावकुसा आत सुरक्षित आहे. या साहित्यात आनंद यादवांच्या झोंबी या कादंबरीला विशेष स्थान आहे. पण दलित समाजाचं जगणं हे

मानवाचं जगणं नव्हतचं . गावकुसा आतील समाजाने नकारलेले जीवन ते जगत होते .या नकारातून त्याच्या साहित्यात नकार आणि विद्रोह आला आहे .

दलित समाजातील स्त्रिला जगण्याचं बळ मिळालं ते बाबासाहेबांमुळे तिच्या साहित्यातही नकार आणि विद्रोह आहे; पण कधी कधी ते साहित्य स्त्री वादाकडेच जास्त झुकतांना दिसते . नव शिक्षित दलित समाजातील स्त्री जास्त मोकळेपणाने अभिव्यक्त होतांना दिसते ती अभिव्यक्त होतांना बाबासाहेबांचे ऋण मानते का ? हे जाणून घेण्यासाठी संबंधित संशोधन हाती घेतले .

या संशोधनासाठी संशोधकाने प्रज्ञा पवार संध्या रंगारी ,हिरा बनसोडे उषा अंभोरे आणि ज्योती लांजेवार या कवयित्रींनी बाबासाहेबांवर लिहिलेल्या कवितांचे विश्लेषण केले आहे . या कवयित्री आपले अस्तित्व बाबासाहेबांच्या संदर्भातच आहे हे मान्य करतांना दिसतात .

प्रस्तावना :– भारतरत्न डॉ . भीमराव आंबेडकर अशा व्यक्तीचं नाव की ज्यांनी दलित समाजाला एक नवी ओळख दिली . त्यांना ज्ञानाची ज्योत दाखवली . संविधान निर्माते आणि आधुनिक विचारांचे धनी असलेल्या आंबेडकरांनी पहिल्यांदा आरक्षणाचा पाया रचला.' शिका,संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा ', हा मूलमंत्र त्यांनी दलित समाजाला दिला .आत्तापर्यंतच्या प्रस्थापित समाजाकडून गांजल्या गेलेल्या दलित समाजाला सन्मानाने जीवन जगण्याची दिशा मिळाली .दलित समाज शिकू लागला . या समाजातील स्त्रिलाही शिक्षणाची कवाड खुली झाली . तिच्या स्व – अभिव्यक्तीतून साहित्याचा जन्म झाला .

आत्तापर्यन्त मध्यम वर्गीयांच्या समस्यांचे भावभावनांचे चित्र रेखाटणारे साहित्य १९६0 नंतर बदललेले दिसते . गावकुसाआतील आणि गावकुसाबाहेरील समस्यांवर भाष्य करतांना दिसते . काव्याचे विषयही बदलतांना दिसतात . स्वत:चे अस्तित्व शोधणारी कविता जन्माला येते आहे याचा प्रत्यय विशेषत: स्त्रियांच्या काव्यातून येऊ लागला . कौटुंबिक विषयात रमलेली तिची कविता जीवनाचा व जीवनातील द्वंद्वाचा कानोसा घेतांना दिसते . या अगोदर बहिणाबाई चौधरी यांनी त्यांच्या काव्यातून सामाजिक लोकजीवनाचे वास्तव चित्रित केले होते; परंतु १९६0 नंतरच्या काव्याची वातच और होती . नव्या प्रवृत्ती नव्या उर्मी साहित्यात आल्या आणि जीवनातील न पाहिलेल्या भागाचे विराट दर्शन झाले . सर्व समाजातील स्त्री जात उपेक्षित होती हे जरी खरे असले तरी स्त्री आणि ती ही दलित म्हणजे तिच्या नशिबी दुहेरी उपेक्षित्व . दलितेतर स्त्री चार भिंतींच्या आत सुरक्षित होती; पण दलित स्त्री मात्र कुठेच सुरक्षित नव्हती.

स्त्री केवळ उपभोग्य वस्तू, पुरूषांचे अंगवस्त्र , वंशवेल वाढवणारी मादी किंवाा शोभेची बाहुली नसून एक व्यक्ती आहे याची जाणीव दलित स्त्री कवितेला झाली आणि पुरुषप्रधान संस्कृतीने केलेला छळ ,दिलेल्या जखमा त्यातून आलेली तीव्र वेदनेची अभिव्यक्ती तिच्या कवितेतून होऊ लागली . हिरा बनसोडे, सुरेखा भगत, प्रज्ञा पवार,मीना गजभिये प्रतिमा अहिरे, उमा गवई, संध्या रंगारी , सूषमा अंभोरे , मलिका अमरशेख ,उषाकिरण आत्राम यांच्या कवितेतून

भावकोमलतेपेक्षा विदारक वास्तवाची जाणीव प्रकट होऊ लागली. मध्यमवर्गीय माजघरातील भावभावनांत अडकलेल्या स्त्री कवितेला छेद देत ही कविता आत्मभान व्यक्त करू लागली. अशी ही कविता ज्या बाबासाहेबांनी हे सर्व करण्याचं सामर्थ्य दिलं त्या बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करते का? हे जाणून घेण्यासाठी हे संशोधन केले.

संबंधित साहित्याचा अभ्यास :–

डॉ. बाबासाहेबांवर त्यांच्या सामाजिक कार्यावर खूपच संशोधने झालेली आहेत. त्याच बरोबर दलित साहित्यिकांचे साहित्य त्यांच्या अभिव्यक्तीची शैली, या विषयावरही बरीच संशोधने झालेली आहेत . दलित कवयित्री आणि त्यांचा स्त्रीवाद याविषयावरही संशोधने झालेली आहेत. त्यापैकी काहीच संशोधनांचा इथे आढावा घेतला आहे.

Namdev Dhasal : Poet and Panther या विषयावर Laurie Havell यांनी संशोधन केले आहे. यात त्यांनी नामदेव ढसाळ कवी मनाचे सामाजिक कार्यकर्ते होते त्यांनी १९७२ मध्ये दलित पॅंथर या राजकीय पक्षाची स्थापना केली व मोठी दलितांची चळवळ उभी केली. यात त्यांनी नामदेव ढसाळ यांच्या साहित्याची समीक्षा दलित कवि आणि दलितांच्या कार्य कर्त्याची अभिव्यक्ती या अंगाने केली आहे.

www.englishjournals.com/download/82/2-4-41-559.pdf

Indian Dalit Literature – A Reflection of Culture Marginality या विषयावर Soumya Nair Anoop Kumar यांनी संशोधन केले आहे त्यात त्यांनी 'Poikayil Appachan', 'T. M. Yesudasan' आणि 'Raghavan Atholi '(Malayalam poet) यांच्या काव्याची समीक्षा केली आहे. त्या दलित ही संकल्पना मांडतांना म्हणतात की Dalit is a Sanskrit word which meant downtrodden, oppressive, exploitive or the peripheralistic lives. (The term Manuscript received September 7, 2016; revised December 9, 2016. Soumya Nair Anoop Kumar is with the Department of English, & Centre for Research St. Teresa's College Mahatma Gandhi University, Kerala, India
(e-mail: soumyaanu_2005@yahoo.com).

'Poikayil Appachan', 'T. M. Yesudasan' (Malayalam poet)' या दोघांच्याही काव्यात दलित समाजाचं जगणं ¸ भोगणं समाजाचा त्याच्या प्रति असलेला दृष्टिकोन या गोष्टींची अभिव्यक्ती आहे . या कवयित्रींच अभिव्यक्त होण संशोधकास भावलं आहे. T. M. Yesudasan' यांच्या कवितेची समीक्षा करतांना संशोधकाने त्यांनी केलेल्या दलित या संकल्पनेचे स्पष्टीकरण ही दिलेले आहे 'Throughout the world the so-called 'other' is totally engaged in serious explorations of cultural schizophrenia. Dalits in the present day scenario are the nameless and faceless strata of the society'तसेच कवि Raghavan Atholi comments that Dalit is

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

not the experience of one person but the humanity as a whole. या कविने आपल्या काव्यातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि म. फुले यांचे ऋण व्यक्त केले आहे.

http://www.ijlll.org/vol2/97-SA1019.pdf

Pathak Rajesh यांनी Dr. B.R. Ambedkar : The ultimate inspiration for literature 'या विषयावर शोध निबंध लिहिला आहे त्यात त्यांनी संपूर्ण भारतातीलच नव्हे तर जगातील दलित वाङ्मयाचे प्रेरणास्त्रोत हे बाबासाहेब होते असा निष्कर्ष काढला आहे. यात त्यानी आण्णाभाऊ साठे , नरेंद्र जाधव , ओम प्रकाश वाल्मीकी , बेबी कांबळे निंबाळकर यांच्या साहित्याचा परामर्ष घेतला आहे .त्यात त्यांनी हे ही सांगितले आहे की मानवतावादी तत्त्वज्ञानामध्ये बी. आर. आंबेडकर यांना महत्त्वाचे स्थान आहे. पुढे ते हे ही म्हणतात की , ' Dr. B. R. Ambedker believed that education is the panacea for social evils. And his ideas inspired even African, and Afro-American black leaders such as Nelson Mandela, in South Africa , and Martin Luther King in America'

(www.englishjournals.com)

शीर्षक :—बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणारी दलित कवयित्री आणि तिची कविता – एक अभ्यास

प्रस्तुत संशोधनाचे उद्दिष्टे :—

- संध्या रंगारी , प्रज्ञा पवार, हिरा बनसोडे, उषा अंभोरे, ज्योती लांजेवार या दलित कवयित्रींच्या डॉ. बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणा—या कवितांचे संकलन करणे.
- संकलित केलेल्या कवितांचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करणे.

कार्यात्मक व्याख्या :—

बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणारी कविता :— डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्याबद्दल आदरभाव व्यक्त करणारी,आपण आज जे आहोत त्याबाबतचे श्रेय बाबासाहेबांना देणारे पद्य.

दलित :— सामाजिक आर्थिक शैक्षणिक दृष्ट्या वंचित समाज

कवयित्री :— भावनेच्या अभिव्यक्तीचे पद्य लिहिणारी स्त्री.

अभ्यास :— कवितांचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन.

व्याप्ती व मर्यादा व परिमर्यादा :—

- प्रस्तुत संशोधन हे ज्या अभ्यासकांना दलित कवयित्रींचा अभ्यास करावया असेल त्यांच्यासाठी उपयुक्त आहे.

- फक्त पाचचं दलित कवयित्रींच्या बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणा–या काहीच कवितांचा इथे अभ्यास केला आहे, ही या संशोधनाची मर्यादा आहे.
- संध्या रंगारी , प्रज्ञा पवार, हिरा बनसोडे, उषा अंभोरे, ज्योती लांजेवार या दलित कवयित्रींच्या डॉ. बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणा–या कवितांचाच इथे विचार केला आहे.ही संशोधनाची परिमर्यादा आहे.

प्रस्तुत संशोधनाचे वेगळेपण :–

दलित कवयित्रीच्या काव्याचे नकार□विद्रोह ,स्त्रीवाद या अंगाने संशोधन झाले आहे. पण बाबासाहेबांचे ऋण व्यक्त करणारी कविता या विषयावर संशोधन झाले नाही.

प्रस्तुत संशोधनाची पद्धती :–

आशयनिष्ठ व प्रकारनिष्ठ या संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. आशयनिष्ठ पद्धती म्हणजे साहित्यातील आशयाचे विश्लेषण करून अर्थ निर्वचन करणे. आणि प्रकारनिष्ठ म्हणजे साहित्याचे विश्लेषण करतांना त्याचा प्रकार लक्षात घेणे.□शेळके भास्कर –पृ. ५६□५७□प्रस्तुत संशोधनात दलित या वाङ्मय प्रकाराचा तसेच कवितांमध्ये समाविष्ठ असलेल्या आशयाचा विचार केला आहे.

आशय विश्लेषण आणि अर्थनिर्वचन :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ऋण व्यक्त करणारी कवयित्री आणि तिची कविता :–

- **संध्या रंगारी :–**

बाबासाहेबांमुळे दलित समाजाला प्रस्थापित समाजाने माणूस म्हणून स्वीकारले: पण या अगोदर या संस्कृतीने त्यांना बहिष्कृत जीवन जगायला भाग पाडले होते. गावकुसाबाहेरच राहणं, भिकेतून मिळालेले अन्न खाणं हेच आपल प्राक्तन आहे याचा स्वीकारही या समाजाने केला होता,पण केवळ आणि केवळ बाबासाहेबांच्या प्रयत्नांमुळे भावना , संवेदनशील मन असलेला माणूस म्हणून जगण्याचा हक्क मिळाला म्हणुनच कवयित्री आपल्या आघात या कवितेत बाबासाहेबांना म्हणते,

बाबा
'तुम्ही जन्मांस येण्यापूर्वी
आम्ही माणूस बनण्यासाठी
जेव्हा जेव्हा प्रयत्न केले
तेव्हा तेव्हा आमच्यावर
इथल्या बेईमान संस्कृतीने केला हल्ला

पण

बाबा

तुम्ही जन्मलात

सिंहाचे बळ घेवून'.

➢ **प्रज्ञा पवार : –**

आंबेडकरी चळवळीतून दलित कविता जन्माला आली आहे. तिची जडणघडण मुळी आंबेडकरी तत्त्वांवर झाली आहे. मराठी कवितेवर आलेला साचलेपणाचा तवंग खरवडून काढणारी ही कविता आहे. पारंपारिक कला मूल्यांकडे पाहण्याची दृष्टी या कवितेने बदलली आहे. कवितेतील वेदनेच्या आक्रोशामागे तिचा आत्मशोधही आहे.

डॉ. बाबासाहेब व म. फुले यांच्या विचार धारेतून समाजपरिवर्तनाचे बीज या कवयित्रीने घेतले आहे: यांच्यावरील अपार श्रद्धा व्यक्त होताना दिसते ;बाबासाहेब नावाचा वारसा आपल्याला पिढीजात मिळाला आहे हे सांगतांना त्या म्हणतात –

चैत्यभूमीतल्या ओसंडत्या गर्दीत

मेणबत्तीतून सांडणा–या लख्ख उजेडात

माझं बोट बापाच्या मुठीत बंद होत

मला आठवतं बाबासाहेब,

तेव्हापासूनच

तुझं नाव माझ्या काळजावर कोरलं होतं.

'अंतस्थ'

(प्रज्ञा पवार क्रलोखंडे या दया पवार यांच्या सुकन्या. दगडू मारूती पवार हे आंबेडकरी चळवळीचे एक शिलेदार,दलित साहित्यिक□

बाबासाहेबांना दीन, दलितांच्या समस्या माहीत होत्या. त्यांच भोगणं , जगणंही माहीत होत. दलित पुरूषांच्या तुलनेत दलित स्त्रिची अवस्था अतिशय वाईट होती; पण बाबासाहेबांमुळे तिच्यात आत्मविश्वास निर्माण झाला,तिला स्व–अस्तित्वाची जाणीव निर्माण झाली ,तिला आत्मभान मिळालं म्हणूनच ती महाडच्या चवदार तळयाच्या सत्याग्रहाच्या तसेच राममंदिर प्रवेशाच्यावेळी पुरूषांच्या बरोबरीने मानवी हक्कासाठी चाललेल्या सत्याग्रहात सामील झाली, या संदर्भात कवयित्री म्हणते–

तरी तुझे डोळे

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

इतके स्वच्छ पारदर्शक कसे?

माणसांच्या –हासातून

पसरणारं अथांग कारूण्य

आणि तू उसवलेला

एक एक टाका

पाण्यासाठी

भाकरीसाठी

फुटणा–या कंठासाठी

धारदार शब्दांच्या हत्यारांसाठी

'अंतस्थ'

➢ हिरा बनसोडे :–

मृतपाय समाजात चेतना पेटविणे तुमचा माणूस म्हणून जगण्याचा अधिकार तुमच्यापासून कोणीही हिरावून घेऊ शकत नाही ही जाणीव दलितांमध्ये निर्माण करणे आणि दलितांच्या हक्कासाठी प्रस्थापितांशी लढणे अशा दुहेरी भूमिका बाबासाहेबांना कराव्या लागत होत्या त्या करतांना त्यांना असंख्य अडचणींना तोंड द्यावे लागत होते पण ज्या लोकांनी त्यांना विरोध केला होता तेच आता त्यांचा जयजयकार करीत आहे. हे सांगतांना त्या म्हणतात–

'ज्यांनी तुझ्या मार्गात काटे पेरले

आज ते तुला फुलं वाहतात.

नि तुझा जय– जयकार करतात

तेव्हा मात्र कमाल झाली '.

महापुरूष

➢ उषा अंभोरे –

आपण या सामाजिक संस्कृतीकडून नाकारलो गेलो होतो ही वेदनादायी गोष्ट न विसरता येण्यासारखी आहे. आपल्या जन्माला अर्थ देण्याचे श्रेय कवयित्री बाबासाहेबांना देतांना म्हणते –

'गावकुसाबाहेर वस्ती अंधाराची

तुझ्या जन्माने चाहूल लागली प्रकाशाची

वस्तीवर उगवला प्रकाशमान तारा

अढळपदी जाऊन दिला आम्हा निवारा'.

□हुंकार वेदनेचे □

- **ज्योती लांजेवार –**

बाबासाहेबांनी विधीविधानाच्या पातळीवरून स्त्रिच्या मुक्तीचा जाहिरनामा सादर केला. गुलामीच्या शृंखलांनी स्वत□ला बांधून घेतलेल्या स्त्रियांचे विषमतेचे दोरच त्यांनी कापून टाकले.दलित समाजाला नवी ओळख देण्यासाठी धर्मांतर करणे बाबासाहेब यांना महत्त्वाचे वाटल्याने हिंदू धर्म सोडून त्यांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला आणि ही गोष्ट अनेक संवेदनशील मनाची प्रेरणा बनली म्हणूनच कवयित्री म्हणते –

'बाबासाहेब

माझ्या पायात त्यांनीच घातल्या

या मनामनाच्या बेड्या मी तर मुक्त (?) आहे.

तरी बरे ………. . तू तोडल्यास

माझ्या दास्यत्वाच्या बेड्या

पुढे त्या म्हणतात

आमच्या दु□खगर्भ रात्रीची

तू पहाट आहेस

…………………….

ओसाड माळरानावर उगवणा–या फुलांचा

तू ध्यास आहेस'.

शब्द निळे आभाळ

निष्कर्ष ः– दलित कवयित्रींच्या काव्यातून बाबासाहेबांवद्दल अपार श्रद्धा व्यक्त होतांना दिसते.

समारोप ः–

दलित कविता ही शतकानुशतके दुःख □अपमान □दारिद्र्य□अन्याय□अत्याचार यांच्या आगीतून होरपळून निघाली आहे□तिच्यातून व्यक्त होणारा विद्रोह हा ललित–मधुर शब्दांतून व्यक्त होणे शक्यच नाही; पण ती जेव्हा बाबासाहेबांबद्दल बोलते तेव्हा कमालीची हळवी होते.

बहुजन दीन □दलित समाजाला शहाणे करण्याचे काम शाहू महाराज □म. फुले□बाबासाहेबांनी केले. हजारो वर्षांची परंपरा काही वर्षांत मोडून काढणे□समाज व्यवस्थेला छेद देणं हे काम म्हणावं तितकं सोप नव्हत; पण प्रयत्नांची पराकाष्टा करून या त्रयींनी ते करून दाखवलं.

महाडच्या चवदार तळयाच्या सत्याग्रह तसेच काळा राम मंदीर प्रवेश या घटनांचा संदर्भ देत प्रज्ञा पवार म्हणतात. 'पण आज बाबासाहेब नाहीत तेव्हा त्या दीन दलितांची भूक कोण समजून घेणार ? 'कधीही जात नाही ती जात.' हे २१ व्या शतकातील खरं सत्य आहे. समाज आजही जातीय उतरंडीच्या मानसिकतेत अडकून पडलेला आहे. बाबासाहेबांची आजही गरीब पिडीत समाजाला गरज आहे. बाबासाहेब विशिष्ट समाजाचे आहे हे म्हणने असंयुक्तिक आहे. बाबासाहेब गरिबी□ अज्ञानी आणि समाजाने बहिष्कृत केलेल्या सर्व जाती □जमातीचे आहेत हे विसरता कामा नये'

मनोहर□यशवंत. □१९९□ आंबेडकरवादी मराठी साहित्य□नागपूरः भीमरत्न प्रकाशन

शेळके भास्कर. □२०१२□ संशोधन □स्वरूप आणि पद्धती□संपा. □जुन्नरः शब्दश्री प्रकाशन

व्हटकर□जयवंत. □१९९□ दलित साहित्याची संकल्पना□पुणेः दिलीपराज प्रकाशन

https://divyamarathi.bhaskar.com/news/MAG-pradnya-daya-pawar-poem-and-personality-4326102-NOR.html

https://www.livemint.com/Politics/uf9yry68CRnw2YJ0ERWqFN/A-Dalit-woman-faces-layers-of-victimization-Pradnya-Daya-Pa.html

http://www.ijelr.in/3.1.16/139-142%20KUNTAL%20D.%20BOMPILWAR.pdf

www.englishjournals.com/download/82/2-4-41-559.pdf

http://www.ijlll.org/vol2/97-SA1019.pdf

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार व शैक्षणिक कार्यातील योगदान

डॉ. भांबरे अरूणा (Pg. 160-164)
सहा. प्राध्यापक, श्री समर्थ कॉलेज ऑफ एज्युकेशन अॅन्ड रिसर्च (बी. एड.) म्हसणे फाटा, ता. पारनेर
प्रा. मेहेत्रे स्वाती
सहा. प्राध्यापक, श्री समर्थ कॉलेज ऑफ एज्युकेशन अॅन्ड रिसर्च (बी. एड.) म्हसणे फाटा, ता. पारनेर

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

एक थोर भारतीय पुढारी, अस्पृश्याचे नेते व भारतीय संविधानाचे शिल्पकार म्हणून अवघ्या जगाला ज्यांनी प्रेरित केले ते म्हणजे भीमराव रामजी आंबेडकर हे होत. १४ एप्रिल १८९१ रोजी जन्मलेल्या भिमरावांचे मूळ गाव रत्नागिरीतील मंडणगडजवळील आंबावडे हे होय. वडीलांच्या लष्करातील सेवेमुळे भिमरावांचा जन्म महू या ठिकाणी झाला. वडील रामजी हे सुभेदार मेजर या पदावर काम करत असल्याने घरात शिस्त होती. सहा वर्षातच मातृछत्र हरपल्याने वडील व बहिण मीराबाई यांनीच त्यांचे पालन पोषण केले. लष्करातील सेवेनंतर वडील सातारला नोकरी साठी आले. त्यामुळे भिमरावांचे प्राथमिक शिक्षण सातारा येथे तर माध्यमिक शिक्षण व विश्वविदयालयीन शिक्षण मुबईच्या एल्फिस्टन हायस्कूल व कॉलेजमध्ये झाले. कोलंबिया विदयापीठातून अर्थशास्त्र विषयात एम.ए. व पीएच.डी हया पदव्या मिळविल्या. या शिक्षणासाठी सयाजीराव गायकवाड महाराज (बडोदा) यांच्याकडून शिष्यवृत्ती मिळाली होती.

इंग्लंडला जाऊन एम. एस्सी. (१९२१) डी. एस्सी. (१९२३) बार अॅक्ट लॉ या पदव्याही मिळविल्या. इ.स. १९५२ मध्ये एल.एल.डी तर इ.स. १९५३ मध्ये डी. लिट या उच्च सन्मानाच्या पदव्या मिळविल्या. प्रा. सेलिग्मन यांच्या मार्गदर्शनाखाली 'भारताचा राष्ट्रीय लाभांश : इतिहासात्मक आणि विश्लेषणात्मक अध्ययन' या विषयावर १५ मे १९१५ साली त्यांनी प्रबंध सादर केला.

अंदाजपत्रक व प्रांतवार अर्थव्यवस्था या बाबतचे अर्थपूर्ण विवेचन त्यांनी केले होते. ब्रिटीश साम्राज्यशाही कर, स्थानिक स्वराज्य संस्था कर तसेच प्रांतिक सरकारचे कर अशा अर्थव्यवस्थेचा बारकाईने अभ्यास त्यांनी आपल्या प्रबंधातून मांडलेला दिसून येतो. हा प्रबंध इ.स. १९२५ मध्ये 'ब्रिटीश भारतातील प्रांतिक अर्थव्यवस्थेची उत्क्रांती' या नावानं लंडनच्या प्रकाशनाने प्रसिध्द केला.

९ मे १९१६ रोजी आंबेडकरांनी 'भारतातील जाती : त्यांची रचना, उत्पत्ती आणि वृध्दी' हा शोधनिबंध वाचला. तो ऐकून समता आणि सामाजिक न्यायाच्या कल्पनानी डेव्हीही प्रभावित झाले होते. त्यामुळेच बाबासाहेब आंबेडकरांनी ' स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता' तत्वांचा प्रथम अनुभव घेतला. डॉ. आंबेडकरांनी मिळालेल्या शिष्यवृत्तीचा वापर करून अमेरिकेतील अभ्यासक्रम केवळ दोन वर्षातच पूर्ण

केला. यावरून लक्षात येते की, शिक्षणासाठी कष्ट करण्याची त्यांची तयारी होती. जिदद् होती त्यामुळेच शैक्षणिक जीवन जरी हलाखीचे व कठिण असल्यानेच केवळ ते उच्च शिक्षणातील अनेक पदव्या मिळवू शकले. म्हणूनच त्यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य अत्यंत उच्च दर्जाचे असल्याचे लक्षात येते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार

'स्वातंत्र्य, समता व बंधुता' या तीन तत्त्वांचा अमेरिका व लंडनच्या उच्च शिक्षणादरम्यान त्यांना चांगला अनुभव आला. ही तीनही तत्त्व मानव कल्याणाच्या विकासासाठी तसेच मानव कल्याणाच्या तत्त्वास अनुसरून जीवन जगणारा समाज निर्माण होण्यासाठी आवश्यक आहेत हा विचार डॉ. बाबासाहेबांच्या मनात होता. त्यांचे शैक्षणिक विचार सामान्य जनांसाठी व शिक्षणापासून वंचित असलेल्यांसाठी होते. त्यासाठी सतत प्रयत्न करणे आवश्यक आहे असे त्यांना वाटत असे. त्यासाठी त्यांनी आपले विचार मांडले.

शिक्षण हे

- व्यक्तीला जाणीव करून देण्यासाठी
- शिक्षण एक शस्त्र
- सामाजिक समतेसाठी व विषमता नष्ट करण्यासाठी
- समानतेसाठी
- अन्न व शक्ती म्हणून शिक्षण
- शिस्तिसाठी
- चारित्र्य संवर्धनासाठी
- मूल्य जोपासण्यासाठी
- समाजपरिवर्तन व क्रांतीसाठी
- प्राथमिक शिक्षण व स्त्री शिक्षणासाठी

Education is that which realises a person. 'व्यक्तीला जाणीव करून देते ते शिक्षण' अशी परिपूर्ण व सुंदर शिक्षणाची व्याख्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केली होती. शिक्षण नसणारा माणूस हा माणूस न राहता केवळ पशु बनतो. निर्बुध्द राहिल्यामुळे त्याचा गुलाम होतो. त्यांच्या शैक्षणिक तत्वज्ञानामुळे शिक्षण हे संघटन व संघर्षाचा मार्ग दाखविते. शिक्षणाने माणूस प्रस्थापित व्यवस्थेविरोधात आपल्या हक्क व मागण्यांसाठी बंड पुकारू शकतो. समाज व स्वत:च्या बऱ्या वाईट गोष्टींचा विचार करू शकतो. अन्याय होत असेल तर विरोध करण्याचे धाडस माणसांत येऊ शकते. या सगळया जाणिवा शिक्षणानेच मिळतात. असे त्यांचे ठाम मत होते. म्हणूनच व्यक्तीला जाणीव करून देण्यासाठी शिक्षणाची गरज आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. आंबेडकरांनी ज्ञानाला शस्त्रांची उपमा दिली आहे. ते म्हणतात, 'विद्या हे एक असे शस्त्र आहे की, ज्याच्या जवळ ते असेल व तो शीलवान असेल तर त्यामुळे तो एखाद्याचे संरक्षण करू शकेल. पण ताच मनुष्य शीलवान नसेल तर विद्येच्या शस्त्राने दुसऱ्याचा घात करू शकेल. मात्र चारित्र्यवान व्यक्ती या शस्त्राचा दुरूपयोग करणार नाही.' म्हणून शिक्षणात नैतिकता असावी. विद्येने दुष्टांचा संहार करता येतो तसे रक्षणही करता येते. म्हणून शिक्षणास शस्त्र म्हटले आहे.

स्माजात अनेक जाती, धर्म, पंथ यामुळे विषमता आलेली दिसून येते. त्यामुळे समाज एकमेकांपासून दूर गेल्याचे दिसून येते. जातीप्रथेच्या चौकटीबाहेर जायचे असेल तर शिक्षणाची गरज असल्याचे ते सांगतात. विविध समाजाचे हित पाहून त्यांच्यात एकोपा निर्माण व्हावा. तसे वातावरण केवळ शिक्षणामुळेच होऊ शकते. सामाजिक विषमता नष्ट व्हावी व लोकशाही येण्यासाठी शिक्षण हाच एक मार्ग आहे. असा आत्मविश्वास डॉ. आंबेडकरांना वाटत होता.

संघटित होण्यासाठी व संघर्ष करण्यासाठी शिक्षण हा मार्ग आहे. स्त्रियांचे दैन्यावस्था व शोषण कमी होण्यासाठी शिक्षण मिळाले पाहिजे. म्हणूनच त्यांनी 'शिका, संघटित व्हा व संघर्ष करा' असा संदेश दिला होता.

समाजातल्या असमानतेमुळे डॉ. आंबेडकरांना खंत वाटत होती. त्यामुळेच त्यांनी आवाहन केले की, शिक्षण प्रत्येकाच्या आवाक्यात आले पाहिजे. म्हणून निम्न स्तरातील लोकांसाठी शिक्षण स्वस्त व सुलभ करता येईल तेवढे केले पाहिजे. शासनाने मागासवर्गीय समाजाला आपुलकीची वागणूक द्यावी असे आवाहन केले. याबाबत युक्तीवाद करताना डॉ. आंबेडकर सांगतात की, सर्व जाती जमातींना एका समानतेच्या पातळीवर आणायचे असेल तर त्यावरील एकमेव उपाय म्हणजे असमानता कमी करणे व जे खालच्या स्तरावर आहेत असे मानतात त्यांना आपुलकीची वागणूक देणे. समानतेचा अर्थ म्हणजे खालच्या वर्गाची पातळी वरच्या वर्गापर्यंत आणणे होय. त्यासाठी लोकांनी शिक्षण घ्यावे यासाठी विशेष सवलती द्याव्यात.

डॉ. आंबेडकरांचे मते शिक्षण हे अन्न व शक्ती आहे. ज्याप्रमाणे मानवाला अन्नाची गरज आहे त्याप्रमाणे शिक्षणाचीही गरज आहे. अन्न सेवनाने शक्ती मिळते व ती जोमाने काम करू शकते. शिक्षणाने मन व शरीर सदृढ राहते. शिक्षण हे मानवाच्या शरीरात भिनले पाहिजे. कारण अन्न घेणे तसे शिक्षण घेणे ही सतत चालणारी प्रक्रिया झाली पाहिजे. हे त्यांच्या शैक्षणिक जीवनातील अध्यायाकडे पाहिले की लक्षात येते. पुस्तक वाचन हे शक्तीवर्धक साधनच आहे. हे त्यांचे ठाम मत होते.

व्यक्तीच्या जीवनात शिस्तही महत्वाची आहे असे डॉ. आंबेडकरांनी मांडले. जीवनात शिस्त नसेल तर त्या व्यक्तीचे जीवन अंधकारमय बनू शकते. शिक्षणाने ही शिस्तबध्दता आणता येते. व्यक्ती अशिक्षित असेल तर नियम पाळणे, अनुशासन न ठेवणे याकडे कल असतो. मात्र शिक्षणाने नियमबध्दता येऊन समाजविकास होण्यास मदत होते. म्हणून शिस्त व विकासासाठी शिक्षण महत्वाचे आहे.

डॉ. आंबेडकरांच्या मते शिक्षण मूल्याधिष्ठीत असले पाहिजे. माणसाच्या मनावर शिक्षणाचा योग्य प्रभाव असला पाहिजे. मानवता, विनम्रता, दुसऱ्यांविषयी कणव, जाणीव, त्याग या प्रकारची मूल्ये ही रूजविली पाहिजेत. उपजत असणारी मूल्येही विकसीत करण्यासाठी शिक्षणाचा महत्वाचा वाटा असणार आहे. नैतिकता व शिक्षण या एकमेकांना पूरक बाबी आहेत म्हणून शिक्षण महत्वाचे आहेत.

शिक्षण हे एक पवित्र कार्य आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या मते,'शिक्षकांच्या हाती समाज आणि राष्ट्रउन्नतीचे कार्य असल्याने ते काम पवित्र समजून केले पाहिजे.' राष्ट्र व समाज यांच्यासाठी सेवाभावनेने त्यांनी करावे असे ते म्हणतात. शिक्षणामुळे अनेक गैरपरंपरा, रूढी, गैरसमज, अंधश्रध्दा यांना दूर ठेवता येते. डॉ. बाबासाहेबांना त्याकाळच्या समाजाकडून मिळालेल्या तुच्छतापूर्ण वागणूकीमुळे व सामाजिक परिस्थितीने अस्वस्थ केले होते. त्यामुळे त्यांचे विचार धारदार बनले होते. त्यासाठी प्रत्येकाने शिक्षण घेतलेच पाहिजे यावर त्यांचा कटाक्ष होता.

डॉ. आंबेडकर आपले प्राथमिक शिक्षणाविषयी विचार मांडताना म्हणतात, 'प्राथमिक शिक्षण सार्वत्रिक व्हावे, सहा ते चौदा वयाच्या मुलांना शाळेत पाठविण्याची सक्ती करावी. पूर्णपणे मोफत शिक्षण असले पाहिजे. तसेच स्त्रियांना शिक्षण देणे ही काळाची गरज आहे. देव, दैव, नशीब, धर्मभोळेपणा अशा काही खोटया कल्पनांबाबत त्यांना चीड होती. मुलींच्या शिक्षणासाठी धडपड केल्यास आपल्या समाजाची प्रगती वेगाने होऊ शकेल असे त्यांचे मत होते.

विद्येसोबत प्रज्ञा, शील, करूणा आणि मैत्री या चार बाबी खूप महत्वाच्या आहेत असे डॉ. आंबेडकर सांगतात. त्यांच्या मते शहाणपणासाठी प्रज्ञा, चांगल्या आचरणासाठी शील, मानवासाठी प्रेमभाव राखण्यासाठी करूणा आणि प्राण्यांविषयी आत्मीयता असण्यासाठी मैत्री या सर्वांची विद्येबरोबर सांगड असली पाहिजे त्यासाठी शिक्षणाची गरज आहे.

एकूणच मानवाचे कल्याण, मानवाची प्रगती, मानवाचे जीवन, आयुष्य या सर्वच बाबींसाठी शिक्षण हाच एकमेव महत्वाचा भाग असल्याचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारातून व्यक्त झालेले दिसून येते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक कार्य

डॉ. आंबेडकरांनी आपले विचार कृतीत आणण्यासाठी शैक्षणिक कार्याचा डोंगर उभा केलेला दिसून येतो. त्यांनी आपल्या आयुष्यात विविध प्रकारचे काम केले. १. विशेषतः मागास व दलित वर्गातील मुलांना शिक्षण घेता यावे यासाठी मोठया गावांमध्ये, तालुका, शहर याठिकाणी वसतीगृहाची योजना काढली. त्यादृष्टीने २० जुलै १९२० रोजी 'बहिष्कृत हितकारिणी सभा' स्थापन केली. या सभेचे ब्रीदवाक्य होते, 'शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा.' व उद्दिष्टे होती —१. वसतीगृहे काढून दलित वर्गाच्या शिक्षणाच्या प्रसाराचे कार्य करणे. २. वाचनालये, अभ्यासमंडळे उघडून संस्कृतच्या प्रसाराचे काम करणे. ३. उद्योगधंदे, शाळा व कृषीशाळा सुरू करून दलितांच्य आर्थिक स्थितीमध्ये सुधारणा करणे. १९२५ साली सोलापूरला

हायस्कूल, विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृह सुरू केले. विद्यार्थ्यांना कपडे, लेखन सामग्री, भोजन यांचा खर्च वसतीगृहातर्फे केला जाई.'सरस्वती विलास' नावाचे मासिक सुरू करून संस्कृती जोपासली. तर मुंबई येथे मोफत वाचनालय व महार हॉकी क्लब ची स्थापना केली.

२. शिक्षण व्यवसायात प्रवेश – डॉ. आंबेडकर बहुआयामी व्यक्तिमत्व होते. अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक, विधी महाविद्यालयीन प्राध्यापक व त्याच महाविद्यालयाचे प्राचार्य म्हणून नियुक्ती झाली. विद्यार्थीप्रिय शिक्षक म्हणून खूप नावलौकिक मिळविला.

३. पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना – ८ जुलै १९४५ रोजी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुंबई येथे स्थापना केली. मागासलेल्या विशेषतः अनुसूचित जातींमध्ये उच्चशिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी या शिक्षण संस्थेची स्थापना केली. सिध्दार्थ कला व विज्ञान महाविद्यालय सुरू केले (२० जून १९५६) उच्च शिक्षणाच्या गरजा या महाविद्यालयामुळे पूर्ण केल्या गेल्या.

४. औरंगाबाद येथे १९ जून १९५० ला मिलिंद कला व विज्ञान महाविद्यालय, तर १९५६ साली मुंबईत विधि महाविद्यालयाची स्थापना केली गेली. ही महाविद्यालये दलित उद्धारासाठी प्रेरित होऊन स्थापली होती. त्यामुळे ती प्रेरणास्थाने बनली.

५. राजकिय पक्षाची स्थापना – सन्मानाने जीवन जगण्यासाठी राजकिय जागृती करणे आवश्यक होते. म्हणून स्वतंत्र मजूर पक्ष, शेडयुल्ड कास्ट फेडरेशन, रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया (भारतीय लोकसत्ताक पक्ष) यासारख्या राजकिय संघटना निर्माण करून चळवळ सुरू केली. दलित वर्गीय समाजाला जागृत करण्याचे कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हाती घेतले व पारही पाडले. दलित समाजात मानाने जगण्यासाठी उभे करण्याचे कामही केले.

एकूणच शैक्षणिक पार्श्वभूमी उच्च शिक्षित होऊन प्रगल्भ केली. शैक्षणिक विचार सामाजिक बांधिलकी व सामाजिक उच्चस्तराकडे नेणारे ठेवले व त्यासाठी लागणाऱ्या पूरक संस्थाही निर्माण करण्याचे महान कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले.

त्यांच्या कार्याचा प्रत्येक क्षेत्रात ठसा उमटलेला दिसून येतो. देव, देश, धर्म, राष्ट्र, संविधान या सर्वच क्षेत्रांना त्यांनी आपल्या कामाने व्यापून टाकलेले दिसून येते. त्यांचे हे महान कार्य आजही सर्वांना मार्गदर्शक व प्रेरणादायी आहे. त्यांच्या कार्याची पुनः पुन्हा ओळख करून घेणे हे त्यांना आदरांजली ठरणार आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

भारतीय शिक्षण पध्दतीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक योगदान

प्रा. डॉ. प्रभाकर बोरगांवकर (Pg. 165-170)

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

भारत नावाच्या मातृभूमीवर शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक सत्तेपासून शतकानुशतके वंचित ठेवण्यात आलेल्या अस्पृश्य समाजात जन्मास येऊन, ज्ञान, परिश्रम आणि चिकाटीच्या जोरावर देशातील, परदेशातील नामांकित उच्च पदव्या प्राप्त केल्या परिवर्तनाच्या मार्गातील अडथळा म्हणून निरक्षता दूर करण्यासाठी आपल्या अस्पृश्य बांधवांना शिका, संघटित व्हा, आणि संघर्ष करा असा सल्ला देणारे सामाजिक समतेचे पुरस्कर्ते व भारतीय राज्य घटनेचे शिल्पकार, भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होय. आपल्या असपृश्य बांधवाना शिक्षणाचे महत्व पटवून सांगताना म्हणतात, जातीप्रथेच्या तटबंदीवर उघड उघड हल्ला करण्यासाठी अस्पृशांनी शिक्षण घेतलं पाहिजे. आपले पोट भरण्यासाठी जगू नका, परंतू सांस्कृतिक विकासासाठी मानवप्राणी म्हणून जगा, असा उपदेश दिला.शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे साधन आहे, असे ते मानीत. ज्ञानाचा उपयोग त्यांनी हिंदू समाजातील विषमतेविरुध्द लढण्याचे एक हत्यार म्हणून केला.

त्यांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी मध्यप्रदेशातील महू येथे झाला. प्राथमिक शिक्षण सातारा, माध्यमिक शिक्षण मुंबई, १९०७ साली मॅट्रीक परीक्षा उत्तीर्ण, बी.ए. मुंबई, एम.ए.,पीएच. डी (कोलंबिया विद्यापीठ),एम.एसस्सी, (लंडन युनिर्व्हसिटी), बार ॲट लॉ (लंडन), एल.एल.डी. (कोलंबिया विद्यापीठ), व डी.लिट. (उस्मानिया विद्यापीठ), संबंधित विद्यापीठाकडून त्यांना चार वेळा डॉक्टर म्हणून सन्मानित केले. त्यांनी शिक्षणासाठी आयुष्य झिजविले. ते या देशातील सर्वोच्च विद्वान ठरले. अतिशय प्रतिकूल परिस्थितीत जातीयतेचे चटके सहन करीत उच्च विद्या प्राप्त केली. त्यांना या विद्ववत्तेच्या जोरावरच या देशाची घटना लिहिण्याची संधी प्राप्त झाली. त्यांनी लिहिलेली राज्यघटना २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी स्वीकृत झाली. आणि २६ जानेवारी १९५० पासून अंमलात आणली. लोकशाही प्रवाहात देशातील आम जनता येण्याकरिता त्यांचे कार्य शैक्षणिकदृष्टया मोलाचे आहे. त्यांनी भारतीय राज्यघटनेच्या ४५ व्या कलमामध्ये ६ ते १४ वयोगटील सर्व मुलामुलींना सक्तीचे, मोफत व सार्वत्रिक शिक्षण देण्याचे नमूद केले. शिक्षणापासून कोणीही वंचित रहाणार नाही म्हणून १९२४ मध्ये त्यांनी बहिष्कृत हितकारणी सभेची स्थापना केली. ही संस्था स्थापन करण्याचा त्यांचा एवढाच उद्देश होता की तिच्यामार्फत वसतीगृह उघडून

दलितांना शिक्षणाचा प्रचार, प्रसार करणं, वाचनालयं, समाज केंद्र किंवा अभ्यास मंडळ स्थापन करुन दलित समाजात संस्कृतीचे प्रचार, प्रसार करणं, या संस्थेच्या मार्फत बाबासाहेबांनी शिक्षणाला प्राधान्य दिल. 'शिक्षण ही आजची मोठी गरज आहे, वेळ आली तर उपाशी रहा, पण मुलाबाळांना शिकवा, शिकेल तोच टिकेल' अस ते म्हणत.

त्यांनी स्वत:ला जीवनभर विद्यार्थी संबोधलं. कारण त्यांनी संपूर्ण हयातभर अभ्यास केला. त्यांची ग्रंथ संपदा एवढी विपूल होती, की ते फक्त आपल्या जीवनात पुस्तकाशिवाय दुसरं काहीच खरेदी करत नसतं, विद्यार्थ्यांना संबोधतांना म्हणत, 'विद्यार्थी दशेत विद्यार्थ्यांनी केवळ शिक्षण हेच एकमेव ध्येय बाळागायला हवं. विद्यार्थ्यांनी केवळ शिक्षण घेऊन नंतर स्वावलंबी व्हायला हवं. शिक्षण घेतांना कोणत्याही राजकीय पक्षांच्या, नेत्यांच्या जाळयात अडकू नये. विद्यार्थ्यांना जीवनात उच्च शिखर गाठलं पाहिजे. आपल्यातील वकृत्त्व कला विकसित केली पाहिजे. चिकाटींन अभ्यासाची सवय लावून घेतली पाहिजे. आपल्यातील इतर कलागुणांचा विकास केला पाहिजे. शिक्षण व विद्या या गोष्टीशिवाय आपला उध्दार होणार नाही, तुम्ही भरपूर वाचन केलं पाहिजे, रोज अर्धे पुस्तक संपविण्याचा सराव तुम्ही केला पाहिजे. असं बाबासाहेब विद्यार्थ्यांना सांगत, राजकीय, सामाजिक चळवळीचा भलामोठा व्याप सांभाळत बाबासाहेबांनी शिक्षणप्रसाराचं, शिक्षण संस्था, उभारण्याचे नवीन पिढी घडविण्याचे, शिक्षणाबद्दल जागृती निर्माण करण्याचं बहुमोल कार्य खास वेळ काढून केलं.

त्यांनी अभ्यासाची वेळ दररोज थोडी—थोडी वाढवून सहा महिन्यात ते बारा तास अभ्यास करु लागले. आपल्या अभ्यासक्रमातील विषयांवर या काळातच त्यांनी प्रभुत्व मिळविलं होतं. अखंड अभ्यासाच्या दृढनिश्चियातून पुढं ते सोळा ते अठरा तास अभ्यास करीत. शाळेत असतानाच त्यांनी इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व मिळविल होते. त्याबाबत बाबासाहेबांनी म्हटलं आहे, वडिलांना इंग्रजी शिकविण्याची फार हौस होती. ते मला नेहमी सांगत हार्वर्डची पुस्तक तोंडपाठ करुन टाक. त्यांनी त्याप्रमाणं तरखर्डकरांची भाषांतर पाठमालेची तीन पुस्तकं पण त्यांनी माझ्याकडून तोंडपाठ करवून घेतली होती. मराठी भाषेतील शब्दांना योग्य इंग्रजी प्रतिशब्द शोधून काढण्यास व त्यांचा योग्य ठिकाणी उपयोग करण्यासाठी माझ्या वडिलांनीच मला शिकविलं. मी इंग्रजी चांगलं बोलतो व लिहितो, अशी माझी थोडीबहूत ख्याती आहे, अस मला वाटतं, पण योग्य शब्दांचा तोलून मोलून उपयोग कसा करावा, हे माझ्या वडिलांनी मला जसं शिकवलं तसं इतर कोणत्याही मास्तरांनी उलटसुलट शब्द विचारुन ते माझ्या ज्ञानाची नेहमी चाचणी करीत. त्याचप्रमाणं इंग्रजी वाक्प्रचार व योग्य भाषाशैली कशी वापरावी, हेही त्यांनीच मला शिकवलं.

हिंदू कॉलनीमध्ये बाबासाहेबांनी १९३१ मध्ये स्वतःची इमारत उभी करताना त्यात ग्रंथालय कसे असावे, याचा अभ्यासपूर्ण आराखडा तयार केला होता. परदेशात त्यांनी पाहिलेल्या उत्तमोत्तम ग्रंथालयाची वैशिष्टये आपल्याकडे असावीत, असा प्रयत्न त्यांनी केला. राजगृह या इमारतीमध्ये असलेली ग्रंथालयाची मांडणी न्युयॉर्कमधील ग्रंथालयाच्या मांडणीसारखी आहे तर, इंग्लंडमधील ग्रंथालयाच्या भव्य इमारतीत असतात तशा भव्य अशा खिडक्या आहेत. त्याचबरोबर भरपूर सुर्यप्रकाश येईल, अशा विशिष्ट अंतरावर खिडक्या आहेत. रोमन पध्दतीप्रमाणे भव्य व उंच खांब आहेत. त्यांची ऑक्सफर्ड रेड क्लिक दालनासारखी अंतररचना आहे. भिंतीमध्ये बांधलेला सज्जा आणि पोटमाळा ही पुस्तकांसाठी बांधलेल्या 'राजगृह' ची वैशिष्टये आहेत.

ते मॅट्रिक पास झाले. त्यावेळी त्यांचा सत्कार करण्यात आला. त्या सत्कारप्रसंगी बाबासाहेबांचे गुरुजी कृष्णाजी अर्जुन केळुसकर यांनी बाबासाहेबांना गौतमबुध्दाचे चरित्र असलेले पुस्तक भेट म्हणून दिले. बुध्द चरित्र ग्रंथाने ते खूपच प्रभावित झाले. या राजगृहात बाबसाहेबांनी आणलेला अखेरचा ग्रंथ देखील बुध्दाविषयीच होता. बुध्द आणि धम्म हा शेवटचा ग्रंथ आणला. बाबसाहेबांनी राजगृहामध्ये ही वास्तू साक्षीदार आहे. केवळ इंग्रजी व मराठीच नको, तर फ्रेंच, जर्मनी, उर्दु, हिंदी अशा अनेक भाषांतील हजारो मौलिक ग्रंथ राजगृहात विराजमान झाले होते. त्यात हिस्टरी ऑफ द वर्ल्डचे २४ भाग, एनसायक्लोपिडिया ऑफ सोशल सायन्सचे १५ भाग याशिवाय अनेक महत्वाचे अहवाल आणि विविध मानव्यविद्याशाखेतील महत्वाचे बहुतेक सर्व ग्रंथ होते. पुढे त्यांनी त्यांचा हा ग्रंथसंग्रह पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीला विनामूल्य दिला. सिध्दार्थ कॉलेजला आपण ग्रंथसंग्रह देत असताना ते म्हणाले होते, 'माझ्या जीवनातील स्नेही, सोबती मी तुम्हांला देत आहे. समाजाने बहिष्कृत केलेल्या माझ्या सारख्यांना या थोर ग्रंथांनीच जवळ केले. या जगात ग्रंथाइतका परमसेन्ही दुसरा कोणीही नाही'.

अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठाने २५०व्या वर्धापन दिनानिमित्त विद्यापीठात शिक्षण घेतलेल्या १००महान माजी विद्यार्थ्यांची यादी प्रसिध्द केली. यात अमेरिकेचे तीन राष्ट्राध्यक्ष व अन्य राष्ट्राचे सहा राष्ट्राध्यक्ष असून नोबेल पारितोषिक विजेत्यांचाही सामवेश आहे. या विद्वानामधून प्रथम क्रमांकासाठी निवड समितीने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची निवड केली. ही यादी एका शिल्पात कोरुन स्मारक स्वरुपात विद्यापीठाच्या दर्शनी भागात लावलेली आहे.

आपल्या देशातील लोकांचे हृदयपरिवर्तन होईल व ते दलितांना जवळ घेतील, यावर बाबासाहेबांचा विश्वास नव्हता. आपला विकास आपल्यालाच करावा लागेल, असे बाबासाहेब आपल्या भाषणात सांगत असत. म्हणून त्यांनी 'अत्त दीप भव' हा बुध्दाचा संदेश आपल्याला

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

दिला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी देश—विदेशात उच्च शिक्षण घेऊन जगातल्या विद्वानांच्या यादीत स्थान पक्के केलेले आहे. अज्ञान हेच मानवाच्या सर्वांगिण अप्रगतीचे मूळ आहे, हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी ओळखले होते. अज्ञानातून अंधश्रध्दा वाढीस लागते. शिक्षणातून माणूस स्वालंबी आणि स्वाभिमानाने जगतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर उच्च विद्याविभूषीत होवून इथल्या व्यवस्थेने बहिष्कृत केलेल्या समाजाला शिका संघटित व्हा आणि संघर्ष करा असा उपदेश करताना त्यांनी परिस्थिती शिक्षणाच्या आड येत नाही, हे दाखवून दिले. राष्ट्रपिता महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले यांनी शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रोवली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व राष्ट्रपिता महात्मा जोतीराव फुले यांना गुरु मानीत. शिक्षण हे वाघीणीचे दूध आहे. ते प्यायलावर माणूस गुरुगुरतो. सन १९४५ साली पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केली. त्या सोसायटीच्या माध्यमातून २० जून १९४६ रोजी मुंबईत वडाळा येथे सिध्दार्थ महाविद्यालयाची स्थापना केली. औरंगाबादला मिलिंद कॉलेजची स्थापना करुन शिक्षणाच्या सुविधा निर्माण करुन दिल्या. इतकेच नव्हे तर समाजातील लोकांना उच्च शिक्षण घेता यावे म्हणून त्यांना इंग्रजाविरुध्द कर्जरुपाने पैसा उपलब्ध करुन समाजातील विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणासाठी परदेशात पाठविले होते. दुर्देव एकच की, हे हया पैशावर परदेशात गेले. त्यातील काही भारतात आले नाहीत. जे आले त्यांनी समाजासाठी फारसे काही केले नाही. अशा परिस्थितीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आपल्या ध्येयापासून स्वत:ला परावृत्त केले नाही.

समाजाच्या उत्कर्षाचा आणि प्रगतीचा मार्ग दिला आणि प्रत्यक्षात १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी विजयादशमीला नागपूर येथे लाखोंच्या अनुयायांसह बुध्दधम्माची दीक्षा लाखो लोकांसह घेतली. त्यांनी गोलमेज परिषदा आणि बुध्द हिज धम्म या ग्रंथातून बुध्दांचे तत्वज्ञान जगापुढे मांडले. लोकांनी लोकांसाठी चालविलेले राज्य म्हणजे लोकशाही, जगातील सर्वात मोठी लोकशाही संविधानाच्या माध्यमातून दिली. सामाजिक व आर्थिकदृष्या मागसलेल्या दलित, आदिवासी, मागसवर्गीय समाजाला इतरांच्या बरोबरीने आणण्यासाठी त्यांनी संविधानात राखीव जागेसाठी कलम ३४० मागासवर्गीयांच्या राखीव जागेसाठी तसेच कलम ३४१,३४२ हे दलित आदिवासींच्या राखीव जागेसाठी तरतूद केली.

औरंगाबाद येथे मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना केली. तसेच मुंबई येथे सिध्दार्थ व महाड येथे महाविद्यालयाची स्थापना केली. ही महाविद्यालयेचे स्थापन करण्याचा मुख्य हेतू असा होता की, दलित समाजातील विद्यार्थी शिक्षणापासून वंचित राहणार नाहीत. तर त्यांना त्यांच्या शिक्षणाचा अधिकार मिळावा व उच्च शिक्षण घ्यावे आणि ते स्वावलंबी बनावे हा त्या मागचा मुख्य उद्‌देश

होता. सर्व क्षेत्रातील विकासाचा आणि परिवर्तनाचा मुख्य हेतू कोणता असेल तर ते म्हणजे शिक्षण होय. समाज परिवर्तनासाठी शिक्षणाची अत्यंत गरज आहे. आपल्या देशाला स्वातंत्र्य मिळून ७२ वर्षे पूर्ण झाली ही या काळात शिक्षणाचा प्रसार आणि प्रचार खूप झाला असला तरी निरक्षरांची संख्या मोठी आहे. १९९१ च्या जनगणेनुसार ती ४६% एवढी होती. स्त्रियांची साक्षरता ५२.३२% होती तर २९%मुले शाळेच्या बाहेर होती. यामध्ये आता थोडीफार प्रगती झाली आहे. तरी आणखी व्हावी. ग्रामीण भागात अर्धवट शिक्षण सोडत असलेल्या मुलींची टक्केवारी दखल योग्य आहे. गरीबांच्या विद्यार्थ्यांना अद्यापही गरीबीमुळे शिक्षणाच्या विशेषत: उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात येता येत नाही. यासाठी समूहात शिक्षणच्या संदर्भात मोठं काम करण्याची गरज आहे.

लोकशाही देशात व समाज जीवनात अमुलाग्र बदल घडवावयाचा असेल तर शिक्षणच रामबाण उपाय आहे, हे जाणून घेतले पाहिजे. शिकलेला माणूस समाजात अनुकूल बदल घडवून आणू शकतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सारे आयुष्य हीन, दिन, अस्पृश्य आणि दुबळया समाजाला अज्ञान, अंधश्रध्दा आणि दरिद्रियाच्या चिखलातून बाहेर काढण्यासाठी खर्च केलेले आहे. जातियता आणि चातुरवर्ण व्यवस्थेच्या विरोधात न डगमगता ठामपणे उभे राहून न्याय, स्वातंत्र्य, समानता आणि बंधूता या तत्वासाठी आपल्या साऱ्या आयुष्यभर झुंज दिली. कोणत्याही बाहय व आंतरिक अमिषाला व दबावाला बळी न पडता आपला बाणेदारपणा व स्वाभिमान जपला आणि आपल्या अनुयायांना व समाजालाही बाणेदारपणा स्वाभिमान आणि आपली अस्मिता जोपासायला भाग पाडले. कोणीही श्रेष्ठ व कनिष्ठ नाही. या तत्वाचा पुरस्कार व प्रसार करुन देशात समता आणि समानता प्रस्थापित करण्याचा अखंड प्रयत्न केला व भारतीय राज्यघटनेत तशी तरतूदीही करुन ठेवली. हजारों वर्षापासून उच्च वर्णियांची मक्तेदारी मोडीत काढून प्रत्येकाला समानतेचा हक्क बहाल केला. संविधानाच्या माध्यमातून त्यांनी लोकांच्या मनातून गुलामगिरी काढून टाकली. दलित समाजाला एक गतीमान विचारांची नवी दिशा दिली. १९४२ मुंबई कामगार मैदानात भाषणातून ते म्हणाले, 'वाईट गोष्टी सोडून द्या' असा उपदेश केला. जीवनाचे ध्येय शिक्षण घेणे व ज्ञान मिळविणे असून बाहेरच्या देखाव्याला बळी पडू नका. मनुष्य जन्माने नव्हे तर कर्माने श्रेष्ठ असतो. मनुष्य धर्मासाठी नाही, तर धर्म माणसांसाठी आहे, असे सांगितले. अशा महापुरुषांच्या स्मृतिंना, प्रतिमेला, विचारांना व कार्यांना विनम्र अभिवादन.

संदर्भ

कोतिडकर सुरेश, बाबासाहेबांचे ग्रंथप्रेम, पुणे, सकाळ ६ डिसेंबर २०१३.

कांबळे राजकुमार ज्ञानतपस्वी डॉ. आंबेडकर आणि कोलंबिया विद्यापीठ, सम्राट, मुंबई १९ एप्रिल २०१५ (पृष्ठ क्र. ४)

जाधव केशर, डॉ.बाबासाहेबांचा जन्म दिवस समता दिन म्हणून साजरा करावा, सम्राट, मुंबई १९ जुलै २०१५ (पृष्ठ क्र. ४)

वाघ विलास, स्वत:च स्वत:चा सुर्य व्हा! पुण्यनगरी १० जानेवारी २०१६ (पृष्ठ क्र. १६)

जोगदंड बबन डॉ.बाबासोबांचे शैक्षणिक क्रांतीचे तत्वज्ञान, पुण्यनगरी, ६ मार्च २०१६ (पृष्ठ क्र. १६)

मोकळ सुरेश, डॉ. बाबसाहेबांचे शैक्षणिक, सामाजिक आणि राजकीय योगदान, सम्राट, मुंबई ९ मार्च २०१६ (पृष्ठ क्र. ४)

घाडगे एम.एम., सुज्ञानाचा निर्मल झरा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, सम्राट, मुंबई ६ जानेवारी २०१९ (पृष्ठ क्र. ४)

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विकासासाठी विचार

डॉ. विजय जनार्दन चव्हाण (Pg. 171-175)

एस. एन. डी. टी. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पुणे

डॉ. संध्या विजय चव्हाण

निर्मलताई थोपटे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पुणे

Abstract

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अर्थशास्त्राच्या विविध क्षेत्रात लिखाण करुन महत्वपूर्ण विचार मांडले आहेत. त्यांच्या सुरुवातीच्या काळातील (1915–1925) लिखाणा त्यांनी सार्वजनिक, वित्त, मौद्रिक आणि आंतराष्ट्रीय अर्थशास्त्र यावर प्रामुख्याने लक्ष केंद्रीत केले होते. नंतरच्या काळात त्यांनी अर्थशास्त्राच्या इतर विशयांवर लिखाण केलेले आहे. त्यामध्ये आर्थिक विकास आणि नियोजन, जाती व्यवस्थेचे अर्थशास्त्र आणि अन्य इतर विषयांवरही सखोल लिखाण केलेले आहे. नंतरच्या काळात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर कायदेमंत्री असताना मुंबईतील विधानपरिषदेस आणि संसदेमध्येही विविध मंडळाचे सदस्य म्हणून काम करत असताना धोरणात्मक मुद्यांवर त्यांनी आपले विचार मांडलेले आहेत.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :–

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आर्थिक विकासासंबंधीच्या वैचारिक भूमिकेची व आर्थिक विकसासंबंधी सन 1918 साली लहान शेतकऱ्यांच्या समस्या व त्यावरील उपाय या लेखामध्ये प्रथम मांडणी केलेली आहे व हीच भूमिका त्यांनी पुढच्याही काळामध्ये मांडलेली दिसून येते. त्यांच्यामध्ये अल्पभूधारकांवर आधारित भारतीय शेतीची उत्पादकता व उत्पन्न कमी असण्याचे मुख्य कारण म्हणजे शेतीमधील अल्प भांडवली गुंतवणूक असे त्यांनी म्हटले आहे. त्यांच्या मते मजूरांच्या तुलनेने भांडवलाचा वापर अपुरा होतो व त्यामुळे श्रम व भांडवल या उत्पादनाच्या दोन घटकांचा शेतीमधील वापर असमान पध्दतीचा होतो. मजूरांचा अधिक उपयोग मुख्यतः लोकसख्यंेचा जमीनवर भार अधिक असल्यामुळे होता. जमिनीच्या तुलनेने लोकसंख्येचा भार जास्त असल्याने दरडोई उत्पन्न कमी व त्यामुळे बचत कमी, शेवटी भांडवली गुंतवणूक कमी, दरडोई उत्पन्न वाढविण्यासाठी व त्यातून बचत व भांडवली गुंतवणूक वाढविण्यासाठी शेतजमीनीवरचा लोकसंख्येचा भार कमी होतो किंवा अतिरिक्त भार हा मजूरांचा बिगर शेती व्यवसायात रोजगार न मिळाल्यामुळे आहे असे त्यांचे मत होते. आजच्याही काळामध्ये शेती आणि

गुंतवणूक यामधील परस्पर संबंध असा दिसतो. बाबासाहेबांच्या मते औद्योगिकीकरणामुळे भोतीवरील मजूरांचा भार कमी होईल, त्यामुळे दरडोई जमीन क्षेत्र वाढून, दरडोई उत्पन्न वाढेल, बचत वाढेल, व भांडवली गुंतवणूक वाढेल व शेवटी शेती व्यवसाय अस्थिरतेच्या चक्रव्युहातून बाहेर पडून आधुनिकीकरणाच्या मार्गावरुन वाटचाल करेल. म्हणजेच शेती व्यवसायाला जोडधंद्यांची जोड असणे गरजेचे आहे व शेती व्यवसाय औद्योगिकीकरणाची जोडणी करणे गरजेचे आहे, असे मत बाबासाहेबांनी मांडले आहे.

आर्थिक नियोजनासंबंधी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचारः—

1942 ते 1946 या कालावधीमध्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर केंद्र सरकारमध्ये श्रम, जल, व विद्युत विभागाचे मंत्री होते. या काळात केंद्र सरकारने युध्दोत्तर आर्थिक पुर्नरचना योजना आंमलात आणली होती. यापूर्वी सरकारने नमूद केल्याप्रमाणे या योजनेची उदिद्श्टे व भूमिका ठरविण्यासाठी ज्या पाच सदस्यांची समिती स्थापन केली होती, त्या समितीचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एक सदस्य होते. श्रम, जल, व विद्युत मंत्रालयातही ते धोरण समितीचे अध्यक्ष होते. या दोन्हीही समित्यांचे अध्यक्ष डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर असल्यामुळे आर्थिक योजनांची उदिष्टे व भूमिका ठरविण्यामध्ये त्यांचा महत्वपूर्ण सहभाग होता. आर्थिक विकासाच्या संबंधात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी 1918 मध्ये जो एक सिध्दांत मांडला आणि तोच विचार त्यांनी 1942च्या आर्थिक नियोजनाची भूमिका व उदिष्टे निश्चित करण्यामध्ये त्यांचा महत्वपूर्ण वाटा होता, ते दिसून येते. म्हणूनच शेतीच्या विकासासाठी औद्योगिकीकरणाला मिळालेले प्राधान्य आजच्या काळात स्पष्टपणे दिसून येते. वरील विचारांचा योग्य पध्दतीने जर अवलंब केला गेला असता तर आजच्या काळात समाजाचे आर्थिक विकास या दृष्टीकोनातून स्वरुप वेगळे दिसले असते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते देशातील गरीबीस शेतीचे मागासलेपण व औद्योगिकीकरणामध्ये देशाची झालेली पिछेहाट या गोष्टी कारणीभूत आहेत. याबाबतही त्यांनी आपले विचार मांडलेले आहेत.

योजना समितीच्या एका बैठकीमधील चर्चेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार

1. शेती हा आजचा मुख्य व्यवसाय आहे व तो दीर्घकाळ चालू राहणार आहे.
2. शेतीचे उत्पन्न वाढविण्यासाठी शेती फायदेशीर होणे आवश्यक आहे.
3. शेती फायदेशीर होण्यासाठी शेतीवरील लोकसंख्येचा भार कमी करुन भांडवली गुंतवणूक वाढविणे आवश्यक आहे.

4. शेतीवरील लोकसंख्येचा भार कमी करण्यासाठी व शेती फायदेशीर करण्यासाठी देशातील उद्योगांचा सर्वागिंण विकास करणे महत्वाचे आहे.
5. वाढत्या औद्योगिकीकरणामधून शेती व उद्योगांचा समतोल विकास होईल.
6. शेतीवरील लोकसंख्येचा भार कमी झाल्यामुळे जमिनीचा आकार वाढेल त्यातून दरडोई उत्पन्न वाढेल, बचत वाढेल, गुंतवणूक वाढेल व ग्रामीण भागातील दरडोई उत्पन्नही वाढेल.

वरील मुद्यांचा विचार केल्यास शेती व्यवसाय फायदेशीर कसा होईल, याबाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कारण व परिणाम व उपाय याबाबतीत सखोल विचार केलेला दिसतो.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर असे म्हणत की, उद्योगांच्या विकासासाठी मुलभूत सेवासुविधांचा विकास होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी विद्युत शक्ती, सिंचन व्यवस्था, रस्ते, दळणवळण, वाहतूक सुविधा, आणि तांत्रिक मनुश्यबळ या गोष्टींना उच्च प्राधान्य दिल्यास आर्थिक विकास साधला जाईल. त्यांच्या मते सार्वजनिक कार्य व विद्युत भाक्तीवरील धोरण समिती त्यांनी स्वस्त आणि मुबलक विद्युत यावर भर दिला. त्याशिवाय औद्योगिकीकरण यशस्वी होणार नाही., असेही त्यांनी म्हटले आहे. आपल्या देशात या गोष्टींचा व्यवस्थितपणे उपयोग न केल्यामुळे विकासामध्ये अनेक अडचणी दिसतात.

आर्थिक नियोजन, श्रमिक व पददलित यांच्या विषयी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचारः–

आर्थिक नियोजनाची भूमिका ठरविण्यामध्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर वैयक्तिकरित्या सहभागी होते व श्रम धोरण, जलनियोजन आणि शक्तीसाधनांच्या विकासातही त्यांचा अधिक सहभाग होता. याबाबत त्यांनी त्यांचे विचार मांडलेले आहेत.

- श्रमिक व गरीब यांना आर्थिक सुरक्षा देण्यास भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेला मर्यादा पडतात ही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भूमिका होती.
- देशाच्या नियोजनबध्द आर्थिक विकासात श्रमिक आणि गरीब वर्ग यांना महत्वपूर्ण स्थान असावे अशी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची भूमिका होती.
- नियोजनबध्द आर्थिक विकासात सामान्य माणसांच्या गरजा, उदा. भाांतता, निवारा, पुरेस वस्त्र, शिक्षण, उत्तम आरोग्य आणि सन्मानाचे अधिकार इ. गोश्टी समाधानकारकपणे मिळण्यासाठी राज्याने नियोजनात योग्य तरतूद करावी, ही भूमिका सर्वप्रथम डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडली.

- गरीबांना त्यांच्या गरजेनुसार वैयक्तिक विकासासाठी आव" यक सुविधा पुरविण्याची मोठी जबाबदारी सरकारने घ्यावी, त्यासाठी सरकार निर्हस्तक्षेपाच्या धोरणाचा स्वीकार करणारे असू नये तर आव" यक अशा स्थितीत अर्थव्यवस्थेत हस्तक्षेप करणारे असावे, असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे मत होते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा प्रभाव 1940च्या काळातील ब्रिटनमधील मजूर सरकारामुळे आर्थिक विकासाच्या युध्दोत्तर योजनेच्या उदिदश्टास 'श्रमिक' या घटकाला महत्वपूर्ण स्थान मिळावे. याबरोबरच सामाजिकदृश्टया मागासलेल्या अनुसूचित जाती, जमाती यांनाही नियोजनामध्ये वेगळे स्थान असण्याची किती आवश्यकता आहे, यासाठी त्यांनी योजने अंतर्गत वेगळया स्वरुपाची उपाययोजना असावी, अशा प्रकारची स्पष्ट भूमिका मांडल्यामुळे गरीबी निराकरणासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत व आर्थिक स्वरुपातील विशमता दूर झाली पाहिजे, असे विचार प्राप्त होतात.

भांडवलशाहीच्या मर्यादा व पर्यायी अर्थव्यवस्था याबाबतचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचारः—

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचा आढावा घेताना असे दिसते की, त्यांनी 1946 पूर्वीचा व 1946 नंतर भांडवली अर्थव्यवस्थेबाबत विचार किंवा वैचारिक भूमिकेत अमुलाग्र बदल दिसतो. 1946 पर्यंतच्या आढाव्यामध्ये आर्थिक विचार व विकासाच्या धोरणाबाबत काही भूमिका मांडलेल्या दिसतात. त्यामध्ये औद्योगिकरणावर भर, शेतीमध्ये भांडवली गुंतवणूकीची गरज, आर्थिक नियोजनाचे समर्थन व श्रमिक, गरीब व दलित यांना मुख्य स्थान, प्रगतीशील मजूर कायदा इ. समावेश केलेला दिसतो. याच काळामध्ये त्यांनी कुळांचे निर्मुलन, उदा. महाराश्ट्रातील खोती व्यवस्था व महार वतन, जमिनीचे वितरण, कुळ कायदा सुधारणा, सरकारी शेती यांचा यामध्ये समावेश होतो. या सर्व भूमिका त्यांनी खाजगी अर्थव्यवस्थेची चौकट गृहित धरुन केलेल्या दिसतात. निवडक क्षेत्रामध्ये राज्यासाठी सहभाग असावा, असे त्यांनी म्हटले आहे. त्यामध्ये वीज उत्पादन व पुरवठा सरकारी क्षेत्रात आणणे, शिक्षण सरकारी क्षेत्रात आणणे किंवा इतर सेवा सरकारी क्षेत्रात आणणे, अशी भूमिका डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडलेली आहे. आजच्या काळात यापेक्षा वेगळया पध्दतीने अंमलबजावणी केल्यामुळे आर्थिक विकासामध्ये अनेक उणीवा जाणवतात.

सन 1947 नंतर भांडवली उणीवा ठरविण्याऐवजी तिला संपूर्ण नकार केलेला दिसतो व पर्यायी समाजवादी, पुरोगामी, आर्थिक व राजकीय व्यवस्थेचे समर्थन पहावयास मिळते. सन 1946 नंतर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजवादाचा पुरस्कार केलेला दिसतो. त्यांनी राज्य अल्पसंख्याक या पुस्तकात राज्य समाजवादातील दायित्वात गरीबांचे कल्याण आहे, अशी भूमिका मांडलेली आहे. यामध्ये जमिनीचे सपाटीकरण, मुलभूत व प्रमुख उद्योगधद्यांचे उत्पादन, सरकारी क्षेत्रात व विम्याचे राष्ट्रीयीकरण यांचाही

त्यांनी पुरस्कार केलेला आहे. याशिवाय जातीय भेदभावापासून संरक्षण मिळावे म्हणून राखीव जागांच्या धोरणांचा ते पुरस्कार करतात व आर्थिक नियोजनच्या सहायाने सरकारचा आर्थिक, सामाजिक विकासामध्ये सक्रीय सहभाग असला पाहिजे असे नमूद करतात.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची समाजवादाची भूमिका ही कार्लमार्कसच्या भांडवलशाही विश्लेशणावर आधारित होती. राज्य व अल्पसंख्याक या पुस्तकात भांडवलशाहीच्या मर्यादेविशयी ते म्हणतात. मार्कचे जे भांडवशाली अर्थव्यवस्थेचे जे विश्लेशण आहे त्याच्याशी जवळीक दिसते. खाजगी मालकीचा आधार असलेली अर्थव्यवस्था ही उत्पनाचे साधन नसलेल्या व बेरोजगार असलेल्या दलितांची पिळवणूक व दारिद्र्य दूर करणार नाही, तीच भूमिका डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडलेली आहे.

सन 1955 मध्ये काठमांडू येथील जागतिक परिशदेमध्ये ते म्हणतात की, काही प्रमाणात मार्कचे विचार अनुभवाच्या आधारावर निश्फळ ठरले आहेत व काही विचार जे शिल्लक आहेत. ते अतिशय महत्वाचे आहे. यावरुन असे दिसते की, खाजगी मालकी सर्वहारा वर्गाच्या पिळवणूकीचे मुख्य कारण आहे. खाजगी संपत्तीचे निर्मूलन करुन दुःख नाहीसे करणे, समाजाच्या भल्यासाठी आवश्यक आहे. यावरुन असे दिसते की, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्वीकारलेला राज्य समाजवादाचा तात्विक आधार हा मार्क व बुध्द यांच्या एकत्रित तत्वज्ञानात आहे असे स्पष्ट होते. म्हणूनच त्यांनी राज्य समाजवाद, भारतीय घटनेमध्ये समाविष्ट करण्याचा शेवटपर्यंत प्रयत्न केला व राज्य समाजवाद हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा भाग बनावा अशीही भूमिका त्यांनी 13 सप्टेंबर 1946 रोजी भारतीय संविधानाचे हेतू व उदिष्ट ठरविणाऱ्या चर्चेत त्यांनी मांडला. 16 डिसेंबर 1946 रोजी नेहरु ठरावावर प्रतिक्रिया व्यक्त करताना ते म्हणतात की, हा ठराव फक्त आर्थिक, सामाजिक व राजकीय अधिकाराविशयी आग्रह धरतो परंतू हा ठराव मार्ग निश्चित करण्यामध्ये अपूरा पडतो. ज्यामध्ये उद्योगधंद्याचे राष्ट्रीयीकरण नाही तिथे आर्थिक समानता व न्याय कसा मिळेल?

समारोप

वरील विचारांवरुन असे दिसते की, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आर्थिक विकासाच्या अनेक योजना मांडलेल्या आहेत. त्याबाबत त्यांनी सखोल व अभ्यासपूर्ण विचार केलेला आहे. त्यांच्या या विचारांची आजच्या काळात गरज आहे ते दिसून येते.

संदर्भः

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर–1946, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर : लिखाण आणि व्याख्याने खंड–13, पृश्ठ क्र 9,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, नियोजन, जल व विद्युत विकास, भूमिका व योगदान पृश्ठ क्र 33, डॉ. सुखदेव थोरात.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

आंबेडकरवाद आणि शिक्षण

स्वप्निल केशव धेंडे (Pg. 176-183)

विद्यार्थी शिक्षक, अध्यापक महाविद्यालय, अरण्येश्वर, पुणे – ०९, *swapnild076@gmail.com*

प्रा. डॉ. बापूसाहेब गणपत चौगुले

प्राचार्य, अध्यापक महाविद्यालय, अरण्येश्वर, पुणे – ०९, *bapusahebchaugule@gmail.com*

Abstract

शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास करत असताना निसर्गवाद, आदर्शवाद, कार्यवाद इ. तत्त्वज्ञानांचा आधार घेतला जातो व या वादांनुसार शिक्षणाची उद्दिष्ट्ये काय असावीत, अभ्यासक्रम कसा असावा, शिक्षक व विद्यार्थ्यांची भूमिका कशी असावी अशा अनुषंगाने विचार केला जातो. प्रस्तुत लेखात 'आंबेडकरवादाच्या' अनुषंगाने शिक्षणाचा विचार करण्यात आला आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी त्यांच्या हयातीत 'आंबेडकरवाद अशी संकल्पना सूत्ररूपाने मांडली नव्हती. दलितांच्या राजकीय चळवळीला योग्य दिशा देण्यासाठी सुस्पष्ट राजकीय सिद्धांतांची गरज भासू लागली व त्यातूनच 'आंबेडकरवाद' या नव्या संकल्पनेनं जन्म घेतला. बाबासाहेबांनी मांडलेले सामाजिक समानतेचे विचारच शिक्षणाचे स्वरूप कसे असावे, शिक्षणाची ध्येये व उद्दिष्ट्ये काय असावीत, अभ्यासक्रम कसा असावा याचे मार्गदर्शन करतात. प्रस्तुत लेखात लेखकांनी बाबासाहेबांची विविध ठिकाणी केलेली भाषणे व त्यांचे लेख यांचा अभ्यास करुन 'आंबेडकरवाद' व शिक्षण यांची सांगड घालण्याचा प्रयत्न केला आहे.

Keywords:- ***आंबेडकरवाद, तत्त्वे, उद्दिष्ट्ये, अभ्यासक्रम, शिक्षकाची भूमिका, विद्यार्थ्यांची भूमिका.***

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना:-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या निधनानंतर दलित चळवळीचा जसजसा विकास होत गेला तसतशी दलितांच्या राजकीय चळवळीला सुस्पष्ट राजकीय सिद्धांताची आवश्यकता जाणवू लागली. या आवश्यकतेपोटीच 'आंबेडकरवाद' या नव्या संकल्पनेने भारतीय राजकीय विचारविश्वात जन्म घेतला. या ठिकाणी तीन प्रमुख गोष्टी सुरुवातीलाच स्पष्ट केल्या पाहिजेत. त्यांपैकी पहिली ही कि,

बाबासाहेब आंबेडकरांनी 'आंबेडकरवाद' नावाची अशी कोणतीही विचारसरणी सुत्ररुपाने मांडलेली नव्हती. आंबेडकरवाद हा शब्दच मुळी बाबासाहेबांच्या निधनोत्तर काळात उच्चारला गेला व दलित पँथरच्या आणि दलित साहित्याच्या उदयानंतर तो रूढ झाला. त्यामुळे हा वाद आपल्याला बाबासाहेबांच्या लिखाणातून शोधून काढावा लागतो. दुसरी गोष्ट म्हणजे, बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९१६ साली लिहिलेल्या 'कास्ट्स इन् इंडिया : देअर् मेकॅनिझम्, जेनेसिस् अॅन्ड डिव्हेलपमेंन्ट' या निबंधापासून ते त्यांच्या निधनोत्तर प्रकाशित झालेल्या 'द बुद्ध अॅण्ड हिज धम्म' या ग्रंथापर्यंत त्यांनी जे विविध विषयांवर विपुल आणि विद्वत्तापूर्ण लिखाण केलेले आहे, त्यासर्वांचा साकल्याने विचार होणे आवश्यक आहे. तिसरी गोष्ट म्हणजे त्यांनी स्वतःच आपल्या विचारात अनेकदा सुधारणा केलेली आहे. त्यामुळे एखाद्या विषयावरील त्यांचे सुरुवातीचे मत व नंतर सुधारून मांडलेले मत यांतील नेमके कोणते बरोबर आहे यावर वादविवाद होऊ शकेल.

संकल्पना:-

जॉन रॉल्सच्या मते, एका व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचा बळी घेऊन दुसऱ्याला मिळू नये. तसेच केवळ सर्वाधिक दुर्बल घटकाच्या लाभासाठीच समतेच्या तत्वाचे उल्लंघन होऊ शकेल. 'समतेचा प्रखर पुरस्कार आणि दुर्बल घटकांच्या लाभासाठी विषमतेचे समर्थन' हे रॉल्सच्या विचाराचे सार आहे. भारताच्या संदर्भात सांगायचे झाल्यास ही तत्वे सर्वांना परिचित आहेत. भारतात खोलवर रुजलेल्या सामाजिक विषमतांना नष्ट करण्यासाठी समता, स्वातंत्र्य आणि बंधुत्वाचा पुरस्कार करणे गरजेचे होते. त्यासाठी दूरदर्शी आणि सर्जनशील राजकीय विचार निर्माण होणे आवश्यक होते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या रूपाने काळाने भारतीयांची ही गरज पूर्ण केली. डॉ. आंबेडकरांनी विषमता आणि लोकशाही यांवर सखोल चिंतन केले. तसेच त्याकडे पाहण्याची एक नवी दृष्टी जगाला दिली. भारतासारख्या पारंपारिक व कठोर जातीव्यवस्था असलेल्या देशात समतेच्या तत्त्वाचा पुरस्कार करणे म्हणजे एक आव्हानच आहे. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर संविधान मसुदा समितीचे अध्यक्ष

म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी संविधानाला न्याय आणि समतेकडे जाणारी दिशा दिली. तसेच न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी समतेपासून दूर जावे लागेल हे देखील त्यांनी सूचित केले. समाजात असलेल्या भेदभावांना नष्ट करण्यासाठी हे आवश्यक होते. डॉ. आंबेडकरांच्या मते, लोकशाही आणि सामाजिक विषमता एकत्र राहू शकत नाही. म्हणून भारतीय संविधानात जाणीवपूर्वक अशी व्यवस्था करण्यात आली की जेणेकरून इतिहासात वंचित राहिलेल्या समुदायांना लाभ मिळेल.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक आणि सांस्कृतिक विषयांवर मौलिक ग्रंथ लिहिले आहेत. मात्र शिक्षणावर स्वतंत्र असा ग्रंथ त्यांनी लिहिलेला नाही. तथापि शिक्षण हा त्यांच्या निरंतन चिंतनाचा विषय होता. विविध प्रसंगी व विविध ठिकाणी शिक्षणावर त्यांनी आपल्या भाषणांतून मुलभूत विचार व्यक्त केले आहेत. त्यांनी सुरु केलेल्या मूकनायक, जनता, समता व बहिष्कृत भारत या साप्ताहिकांतून शिक्षण या विषयावर त्यांनी स्फुट लेखन केले आहे.

आंबेडकरवादाची तत्वे:-

बाबासाहेबांच्या शैक्षणिक विचारांचा व कार्याचा आशय समजून घ्यायचा असेल तर प्रथम त्यांचे सामाजिक तत्वज्ञान समजून घ्यावे लागेल. कुठल्याही शिक्षणपद्धतीचा विचार हा राजकीय-सामाजिक-आर्थिक-सांस्कृतिक अशा संदर्भातच करावा लागतो. तसा तो करणे भाग आहे. बाबासाहेबांनी तो संदर्भ तर लक्षात घेतलेलाच होता, पण त्याच बरोबर भविष्यातले राजकीय-सामाजिक-आर्थिक-सांस्कृतिक जीवन कसे असावे याचाही त्यांनी खोलात जाऊन विचार केलेला होता. त्यांच्या शैक्षणिक विचारांना आशय आणि अभिव्यक्ती मिळाली ती अशा या परिस्थितीत.

डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक तत्त्वज्ञान लक्षात घेतल्याशिवाय त्यांची वैश्विक दृष्टी (Cosmic Vision) **आपल्याला समजून घेता येणार नाही. बाबासाहेबाचे सामाजिक तत्त्वज्ञान हेच त्यांचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञानही आहे, हे आपल्या लक्षात येईल. त्यांना एकमेकांपासून विभक्त करता येत नाही.**

१) स्वातंत्र्य, समता व मानवता हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या तत्त्वज्ञानाचे ध्रुव वाक्य आहे.

२) स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता तसेच 'शिका, संघर्ष करा व संघटीत व्हा' या शब्दांचा शब्दार्थमीमांसा शास्त्रानुसार (Semantics) **अन्वयार्थ लावणे गरजेचे आहे.**

३) आपला समाज शिकला पाहिजे आणि शहाणा झाला पाहिजे यावर त्यांचा कटाक्ष होता.

४) समाजामध्ये जो बदल अपेक्षित आहे, जी समता हवी आहे, जे स्थित्यंतर व्हावयास पाहिजे ते केवळ शिक्षणाच्या माध्यमातून होणे शक्य आहे.

५) शिक्षण ही स्वातंत्र्याची प्रेरक शक्ती आहे.

६) शिक्षण ही अतिशय मुलभूत गरज असून मानवी विकासास पोषक अशी बाब आहे.

७) शिक्षण ही शक्तींची शक्ती होय, विद्या ही शास्त्रांचे शस्त्र आहे.

८) शिक्षण ही जीवनासोबत चालणारी प्रक्रिया आहे त्यामुळे केवळ पदव्या मिळवणे म्हणजे शिक्षण हे बाबासाहेबांना अपेक्षित नव्हते.

९) नवी मूल्ये, नव्या जाणीवा, नवा समाज घडवणारी शक्ती म्हणजे शिक्षण होय.

आंबेडकरवाद आणि शिक्षणाची उद्दिष्ट्ये:-

अ) शिकणे ही आयुष्यभर चालणारी निरंतर प्रक्रिया आहे. गुलामी लादण्याचे षड्यंत्र वेगवेगळ्या स्तरावर, वेगवेगळ्या पद्धतीने सुरूच असते. म्हणून ही गुलामी कशी, कोण, कोणती लादू पाहतो आहे, हे ओळखणे म्हणजे शिकणे होय.

ब) "उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस हतबल होऊन अल्पायुषी होतो. तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुद्ध राहिल्यास जीवंतपणी दुसऱ्याचा गुलाम बनतो." मानवतेला अपमानित करणारी आणि देशाला पांगळे करणारी अन्यायकारी समाजरचना उलथून टाकावयाची असेल तर शिक्षण हे क्रांतीचे पहिले प्रकरण आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

क) शिक्षणामुळे माणसात विधायक परिवर्तन घडून येते हे महात्मा फुलेंनी ओळखले होते. महात्मा फुले हे आंबेडकरांचे गुरु असल्यामुळे त्यांच्या सबंध विचारांचा प्रभाव हा बाबासाहेबांवर मोठ्या प्रमाणावर होता, म्हणून महात्मा फुल्यांनंतर बाबासाहेब त्यांचाच हा शैक्षणिक विचार अधिक गतिमान करताना दिसतात. शिक्षणामुळेच स्वत्व, सत्व आणि स्वातंत्र्याचे भार प्रखर होतात असे ते मानतात.

आंबेडकरवाद व अभ्यासक्रम:-

शाळा ह्या संस्कार केंद्र असल्या पाहिजेत. शाळेत नुसत्या बाराखड्या शिकवायच्या असत्या तर ती गोष्ट निराळी पण, शाळेत मुलांची मने सुसंस्कृत करुन त्यांना समाजहितास योग्य असे वळण लावायचे असते. शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक तयार करण्याचे कारखाने आहेत. अर्थात या कारखान्यातून सुसंस्कृत नागरिक बाहेर पडणार आहेत.

शिक्षणावर प्रांतिक सरकारचाच ताबा असणे इष्ट व आवश्यक बाब आहे. बारभाईचा कारभार तेथे उपयोगी नाही. प्रांतिक स्वायत्तता मागा आणि राष्ट्रीय दृष्टीने शिक्षणाचे धोरण ठरवा. शिक्षणात एकसूत्रीपणा असला पाहिजे. शाळांचा कारभार शिस्तीने चालला पाहिजे आणि शिक्षण चोख असले पाहिजे. शिक्षण क्षेत्र स्वतंत्र व स्वायत्त असावे. शिक्षणाशी ज्यांचा काही संबंध नाही अशा व्यक्तींच्या हाती शैक्षणिक सूत्र जाता कामा नये. आर्थिक सहकार्याने किंवा बळकटीने समाज सुसंस्कृत होतो असे नाही, तर त्यासाठी शैक्षणिक गुणवत्ता आवश्यक आहे.

आंबेडकरांनी उपयुक्तावादी अभ्यासक्रम सुचविला आहे. ते प्राथमिक शाळेत चरखा सादर करण्याच्या विरोधात होते. कारण ते शिक्षण अनुसूचित जातीतील लोकांच्या जिज्ञासेला बाधा ठरणारे होते. अमेरिकन विद्यापीठातील निवडीचे स्वातंत्र्य त्यांना प्रेरणा देत होते. त्यांनी एक गतिशील, प्रगत्तशील आणि वैज्ञानिक अभ्यासक्रम प्रस्तावित केला. शैक्षणिक क्षेत्रात स्त्री – पुरुष असा निष्कर्ष न लावता स्त्रियांचे शिक्षण पुरुषांच्या बरोबर असले पाहिजे असे त्यांचे मत होते.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

आंबेडकरवाद आणि शिक्षकांची भूमिका :

१२ डिसेंबर १९५५ रोजी मिलिंद कॉलेज येथे विद्यार्थी व प्राध्यापकांच्या समोर भाषण दिले. 'मिलिंद प्रश्न' हा ग्रंथ प्राध्यापक व विद्यार्थी यांनी आवर्जून वाचायला हवा, विशेषतः प्राध्यापकांनी. प्राध्यापक हे खऱ्या अर्थाने आचार्य असले पाहिजेत, करण ते विद्यार्थ्यांचे प्राक्तन घडवतात. 'मिलिंद प्रश्न' या ग्रंथात आचार्यांची कर्तव्ये सांगितलेली आहेत त्यातील महत्वाची काही पुढील प्रमाणे –

१) आचार्याने आपल्या शिष्याकडे पूर्ण लक्ष द्यावे.

२) शिष्याला आपल्या कर्तव्याची जाणीव करुन द्यावी.

३) त्याला सतत सावधान राहण्याचा उपदेश करावा.

४) त्याला काय प्राप्त झाले व काय नाही याची नोंद ठेवावी.

५) त्याचा स्वभाव जाणून घ्यावा.

६) त्याला सतत प्रोत्साहित करावे.

७) कुणाच्या संगतीत राहावे हे त्याला सांगावे.

८) कुठे जावे व कुठे जाऊ नये हे त्याला सांगावे.

९) व्यर्थ गप्पांत वेळ घालवू नकोस हे त्याला सांगावे.

१०) त्याच्या चुकांबद्दल क्षमाशील असावे.

११) त्याला पूर्ण उत्साहाने शिकवावे.

१२) त्याच्या अध्ययनात खंड पडू नये याची काळजी घ्यावी.

१३) तो आपल्या ध्येयापासून विचलित होणार नाही याची काळजी घ्यावी.

१४) त्याला आपल्या विषयात पारंगत करावे.

१५) तो आपल्या कर्तव्यापासून ढळणार नाही याची काळजी घ्यावी.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी 'मिलिंद प्रश्न' हा गंथ काळजीपूर्वक वाचला होता. या भाषणात प्राध्यापकांना त्यांनी त्यांच्या कर्तव्यांची जाणीव करुन दिली. आजच्या प्राध्यापकाचे शिकवणे हे प्रेरणादायी असले पाहिजे. त्याने संशोधन करुन आपल्या विषयाच्या ज्ञानात भर घातली पाहिजे. तो आपल्या विद्यार्थांच्या खऱ्या अर्थाने मार्गदर्शक, मित्र व तत्त्वज्ञ असला पाहिजे. मिलिंद प्रश्न या ग्रंथात शिक्षकाच धर्म सांगितला आहे. त्या धर्माची आठवण डॉ. आंबेडकरांनी आपल्या विद्यार्थ्यांना व प्राध्यापकांना करुन दिली.

आंबेडकरवाद आणि विद्यार्थ्यांची भूमिका:-

बाबासाहेबांना राजकीय चळवळींपेक्षा शिक्षणाला महत्व दिले पाहिजे असे वाटत होते. शिक्षणाशिवाय आपल्याला मोक्याच्या जागा काबिज करता येणार नाही आणि जो पर्यंत मोक्याच्या जागा आपल्या हाती येणार नाही तोपर्यंत आपल्या हाती खरीखुरी सत्ता येणार नाही असे बाबासाहेब म्हणत असत.

विद्यार्थ्यांनी केवळ ज्ञानसंपादनाच्या पाठीमागे लागावे, अधिकाधिक ज्ञानसंपन्न व्हावे ही बाबासाहेबांची अपेक्षा होती. म्हणून विद्यार्थ्यांनी शिक्षणापेक्षा राजकारणात जास्त दंग होऊ नये, कारण हा एक शैक्षणिक ऱ्हास होय असे बाबासाहेब मानतात. राजकारण हाच विद्यार्थी चळवळीचा हेतू होय, हा बऱ्याच पुढाऱ्यांचा दृष्टीकोन आपल्याला मुळीच मान्य नाही. तर विद्यार्थ्यांनी विद्यार्थी जीवनाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाच्या असणाऱ्या ज्ञानसंपादनाच्या प्रश्नाकडे लक्ष पुरवावे असा सल्ला ते विद्यार्थ्यांना देतात.

आंबेडकरांच्या एकूणच जीवन प्रवासातून विद्यार्थ्यांनी घ्यावयाची मूल्ये –

१) विद्यार्थ्यांनी सतत वाचन केले पाहिजे.

२) विद्यार्थ्यांनी पुस्तकांचा संग्रह बाळगला पाहिजे.

३) विद्यार्थ्यांनी आपले व्यक्तिमत्व सुधारण्यासाठी सदैव प्रयत्न केले पाहिजे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

४) विद्यार्थ्यांनी विद्यार्थी दशेपासूनच आपल्या सहकारी मित्रां मधील भेदभाव व विषमता दूर करण्यासाठी प्रयत्न करावेत.

५) विद्यार्थ्यांनी विविध ज्ञानशाखेंचा अभ्यास करुन स्वतःचे ज्ञान समृद्ध करावे.

समारोपः-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे पूर्ण आयुष्य हे एक प्रचंड तूफान होते. तो एक झंझावात होता. त्यांचे विचार क्रांतिकारक होते. त्यांनी ते अतिशय आक्रमकपणे मांडले. त्या विचारात कमालीची स्पष्टता होती. त्यात कुठेही संदिग्धता नव्हती. भारतीय समाजाची, विशेषतः हिंदू समाजाची पुनर्रचना करणे हे त्यांचे उद्दिष्ट होते. त्यांना हवा होता जातीविहीन व वर्गविहीन समाज. ते अस्पृश्यतेचे निर्मुलन करण्यासाठी कटिबद्ध होते. बाबासाहेबांचे सामाजिक तत्त्वज्ञान हे शिक्षणाला दिशा देणारे होते. समाजामध्ये अपेक्षित असलेला सकारात्मक बदल जर कशाने घडवून आणता येईल तर ते शिक्षणच आहे असे त्यांचे मत होते. समाजाच्या विकासासाठी सामाजिक विषमता दूर करणे गरजेचे आहे आणि ही सामाजिक विषमता दूर करण्यासाठी शिक्षण हे एकमेव प्रभावी साधन आहे. त्यांनी दाखविलेला शिक्षणाचा मार्ग आजही भारतीय समाजाला योग्य आकार देण्यासाठी उपयुक्त आहे.

संदर्भ ग्रंथः-

डॉ. कसबे रावसाहेब, (ऑक्टोबर २००४), आंबेडकरवादः तत्त्व आणि व्यवहार, पुणेः सुगावा प्रकाशन.

डॉ. वाघमारे जनार्दन, (एप्रिल २०१५), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे क्रांतिकारक शैक्षणिक विचार आणि कार्य, पुणेः सुगावा प्रकाशन.

भार्गव राजीव / आचार्य अशोक, (२०११), राजकीय सिद्धांत परिचय, पियरसन प्रकाशन.

कीर धनंजय, (२००६), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, मुंबईः पॉप्युलर प्रकाशन.

डॉ. भोळे भा. ल., (२००५), आधुनिक भारतातील राजकीय विचार, नागपूरः पिंपळापुळकर प्रकाशन.

डॉ. हाडेकर डी. वाय., (२००५), डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक विज्ञान, पुणेः सुगावा प्रकाशन.

Dr. T. Mrunali / Prof. Ghanta Ramesh (2008), Philosophical foundations of Education, New Delhi: Neelkamal Publications.

Shodhganga.infibnet.ac.in

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीचा भीमगीतावर झालेला परिणाम (सामाजिक व ऐतिहासिक)

डॉ. प्रताप मारूती गायकवाड (Pg. 184-191)

मराठी विभागप्रमुख, पदव्युत्तर मराठी विभाग, श्री.ना.दा.ठा. महिला विद्यापीठ, कर्वे रोड, पुणे ३८.

pratapgaikwad@rediffmail.com

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना

स्वाभिमानाने जागृत झालेल्या आंबेडकरी आंदोलनाच्या वादळी वाटचालीत आंबेडकरी गीतांचे योगदान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. स्वतःचा उद्धार करण्यासाठी जे आवाहन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दलित जनतेला दिले होते ते पेलण्याची जबाबदारी भीमगीतकारांनी उचलली आणि जनसामान्य माणसाचे प्रबोधनकरीत, करमणूक करीत, युगानुयुगे झोपलेल्या माणसाला जागे करणे आणि त्यांच्यात नवा प्राण फुकणे हे सोपे काम नव्हते, आपल्या अधिकारापासून वंचित समुहाला स्वतःच्या मुक्तीलढ्यासाठी, तयार करावयाचे होते. हे महानकार्य आंबेडकरी गीतकारांनी आंबेडकरांच्या विचाराचे मुखपत्र बनून अथकपणे पार पाडले.ज्याला इतिहासात तोड नाही. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचाराने प्रचंड ऊर्जा निर्माण झाली. खेडोपाडी राहणारा गायक, कलावंत, कवी यांना नवी ओळख मिळाली आणि डॉ. बाबासाहेब आंडेकरांनी सुरूवात केलेली चळवळ बाबासाहेबांच्या नंतर अव्याहतपणे चालवित आहेत.आणि समाजसुधारणा करीत आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा समाज निर्माण झाला पाहिजे हा त्यांच्या डोळ्यासमोरचा उद्देश आहे. मी या निबंधाची मांडणी खालील मुद्याच्या आधारे करणार आहे.

१. अस्पृश्यताविषयक जाणिवेची भीमगीते
२. चवदार तळ्याचा सत्याग्रहावर निर्माण झालेली भीमगीते
३. काळाराम मंदिर प्रवेशावरील भीमगीते
४. पुणे करारावरील भीमगीते

१. अस्पृश्याताविषयक जाणीवेची भीमगीतेः

भारतीय समाजव्यवस्था विषमतावादी आहे. इथल्या नागरिकांना समान हक्क मिळाले नाहीत. म्हणून भारतातील चौथा वर्ण मागे पडला. तोच अस्पृश्यवर्ण होय. या संदर्भात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, ‘‘महारांना अधोगतीस नेणारी जर कोणती बाब असेल तर ती महारकी होय.’’[१] डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अस्पृश्यतेचे चटके लहानपणीच

बसले होते. म्हशीचे केस भादरणारा वारीक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे केस कापण्यास नकार देतो. तेव्हा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विचार करतात. आपण आणि आपली जात वेगळी का? हे वरिष्ठवर्णीय आपल्याशी असे का वागतात, आपल्याला वेगळे का वागविले जाते. हे कितीवर्षापासून चालू आहे. ह्या अस्पृश्य समाजाची सोडवणूक या जाचातून कशी होईल हा प्रश्न भिमरावाच्या बालबुद्धीला पडू लागला. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षणानंतर समाजसुधारणेकडे वळले. अस्पृश्यतेच्या प्रश्नांकडे साऱ्या जगाचे लक्षवेधले म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी गोलमेज परिषदेमध्ये हा प्रश्न मांडला. आणि सर्व बाजूने अस्पृश्यता निवारणासाठी प्रयत्न करू लागले. पण अस्पृश्यता आजही गेली नाही. डॉ. बाबासाहेबांच्या नंतर ही चळवळ भीमगीतकारांनी भीमगीतांच्या माध्यमातून चालवली आहे. ज्ञानेश पुणेकर यांनी ‘‘होता भीमाचा कयास ’’ या भीमगीतात म्हणतात.

‘‘ थोपविले बा भीमाने
जातीवादी प्रलयास
नष्ट करीन अन्यायास
होता भीमाचा कयास
कुणी दिले नाही पाणी
नित केली मानहानी’’[२]

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जातीवादी प्रलयाला थोपविले आहे. बाबासाहेबांना कुणी पाणी दिले नाही. त्यांची रोज मानहानी करीत होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या रुपाने समाजाला वाली मिळाला आहे. अस्पृश्य समाजाचा छळ उच्चवर्णीयांनी केला या विषमतेला भीमाने आग लावली दलितांच्या उद्धारासाठी अतिप्रयत्न केले या सर्वाचे फलित म्हणजे एक गांव आणि पाणवठा केले. अस्पृश्यमाणसांना जगण्याचा हक्क मिळवून देण्याचा प्रयत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केला. या महामानवाच्या कार्याला तोड नाही. या संदर्भात बाबुराव बागुल म्हणतात, ‘‘ माणसाला महान करणे, शुद्रत्वात त्याचे मनुष्यत्व व्यक्तिमत्व दडवले आहे, ते त्याला दाखवणे हा आमचा ध्येयवाद’’[३] बाबुराव बागुलाच्या म्हणण्यानुसार माणसाला महान करण्याचे कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वात शेवटी बुद्ध दाखविला. ज्या धर्मात श्रेष्ठ कनिष्ठ असा भेदभाव नाही. म्हणून सामान्य माणसांना त्यांनी बुद्धाच्या आश्रयाला घेऊन गेले. या संदर्भात अनिल संपकाळ म्हणतात ‘‘आंबेडकरी चळवळीमुळे आत्मभान आलेला दलित समाज संघटित होत होता. संघटितपणे तो हिंदू धर्माच्या शोषणसत्तेविरूद्ध आघात करत होता. महाडचा सत्याग्रह, मनुस्मृती दहन, नाशिक येथील काळाराम मंदिर–सत्याग्रह या आंदोलनातून अस्पृश्यांच्या सामाजिक हक्कांची जाणीव प्रस्थापित वर्गाला करून दिली जात होती’’[४] अनिल संपकाळानी जे मार्मिक भाष्य केले आहे आहे ते उचित वाटते. तर सांगोलेकर म्हणतात. ‘‘मनुस्मृती ’’ ने

समाजात रूजवलेली चातुवर्ण्यव्यवस्था, त्यातून वाढलेली श्रेष्ठ-कनिष्ठतेची भावना तिचे वर्णभेदात झालेले रूपांतर, वर्णभेदातून निर्माण झालेलेजातिभेद हे हिंदू समाजव्यवस्थेतील विषमतेचे कालिक टप्पे होत. घ्या प्रत्येक टप्प्यावर सामाजिक विषमता वाढतच गेली आणि तिचे सर्वाधिक चटके चौथा आणि शेवटचा वर्ण जो शूद्र त्याला बसत गेले. अस्पृश्यता हा एक महत्त्वाचा चटका होय.''[५]अविननाश सांगोलेकरांच्या मतानुसार शेवटचा वर्ग किंवा वर्ण जो आहे तो अस्पृश्य होय. याला सर्वात जास्त हालआपेष्टा सहन कराव्या लागल्या. अनेक भीमगीतकारांनी अस्पृश्यतेची समस्या आपल्या गीतातून मांडली आहे. त्यामध्ये वामनदादा कर्डक आघाडीवर होते ते आपल्या गीतात म्हणतात स्थापू ''समानतेचे राज ''

आत्मोनती करून घ्याया उठ मानवा आज
स्थापू समानतेचे राज
उच्चनीचता थोर हिनता
शूद्र भावना नको ती आता
नको अधर्म नको भ्रष्टता
जगी मानवी हवी एकता
जातीयता घालवून राखू ये धर्माची लाज
स्थापू समानतेचे राज''[६]

ज्याच्या जन्मामुळे दलितांच्या कोटी कोटी कुळांचा उद्धार झाला. त्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळी मुळे वामनदादा म्हणतात ही जातिव्यवस्था फार पूर्वीपासून चालत आलेली आहे. ती घालवण्याचे काम बाबासाहेबांनी केले. माणसाला माणूस म्हणून जगण्याचा अधिकार मिळवून दिला ही जबाबदारी डॉ. बाबासाहेबांच्या नंतर भीमगीतकार उचलताना दिसतात. आपणपूर्वी कोण होतो आता कोण आहोत याची जाणीव भीमगीतकार करून देताना दिसतात. अशोक वि. गाणार यांनी 'माझ्या भीमाच्या लोकांना ' हे गीत लिहिले आहे त्यात ते म्हणतात,

'' माझ्या लोकांना द्या – हक्क समान द्या
जेव्हा भीमाने हे म्हटले तेव्हा वादळ लय उठले
सवर्णीयांचे, कुंभकर्णी यांचे दणानले हे धाबे
हानून पाडले, मातीत गाडले, घातक जे मनसुबे ''[७]

अस्पृश्य समाज शासनकर्ती जमात झाली पाहिजे, असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात मग समान अधिकार मागण्याची गरज नाही. बाबासाहेबांचे विचार समस्त अस्पृश्य समाजाला नवसंजीवनी देणारे आहेत. हजारो वर्ष चालत

आलेली अस्पृश्यतेची परंपरा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घटनेच्या माध्यमातून घालवली. दलित समाजाच्या माणसांना जागे करण्याचे काम डॉ. बाबासाहेबांच्या नंतर भीमगीतकारांनी अव्याहतपणे करीत आहेत म्हणून ही चळवळ आजतागायत जीवंत आहे.

२) चवदार तळ्याचा सत्याग्रहावर निर्माण झालेली भीमगीते (ऐतिहासिक)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी चवदारतळ्याचा सत्याग्रह का केला? याचे फलित काय? अस्पृश्य समाजाला पिण्यासाठी पाणी मिळत नव्हते का? जर पाणी पिण्यासाठी मिळत होते तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हा संघर्ष कशासाठी केला? या संदर्भात न. म. जोशी म्हणतात ‘‘महाडच्या नगरपालिकेने तिथलं चवदार तळं अस्पृश्यांना खुलं केलं. जाहीरात केली प्रत्यक्षात अस्पृश्य तिथं पोचला नव्हता कारण स्पृश्याची त्याना भीती वाटत होती.’’[८] डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९२७ साली सत्याग्रह करावयाचे ठरविले याचे कारण शोधताना असे दिसते की अस्पृश्योद्धाराची चळवळ संघटित करण्यासाठी, त्याच्या जागरणासाठी योजनाबद्ध कार्यक्रम तयार केला. अस्पृश्यमाणसांना त्याच्या हक्काची जाणीव करून देणे गरजेचे होते. या सत्याग्रहावरती शाहीर पांडुरंग वनमाळी यांनी पोवाडा रचना आहे.

> ‘‘१९२७ सालांत/मार्च महिन्यांत/महाड भागात
> निघाली दलितांची दिंडी
> मुले तान्हाली घेऊन पाठी
> पाणी हक्काने पिण्यासाठी
> चवदार तळ्याभोवती/घेऊन शीर हाती/सान थोर येती ’’[९]

पांडुरंग वनमाळी यांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या जीवनातील महत्त्वाची घटना शब्दबद्ध केली आहे. निसर्ग निर्मित पाण्यासाठी सत्याग्रह करावा लागतो. हे भारताच्या इतिहासात पहिल्यांदाच घडत होते. स्पृश्य जनतेला अस्पृश्य जनतेने आव्हान केले होते. आम्हाला समजून घ्या जातीभेद तोडून टाका आम्हाला हक्क द्या. यावर राजानंद गडपायले यांनी ‘‘महाड सत्याग्रह ’’ हे गीत लिहिले आहे.

> ‘‘पहिला वहिला दिला भीमाने सनातन्याना शह
> इतिहासातून जगी गाजला महाड सत्याग्रह
> महाडचे ते तळे प्रसिद्ध नाव तयाचे चवदार
> अस्पृश्यांना इथले पाणी पिण्यास नव्हता अधिकार
> हक्क मिळावा तो भीमरायाने धरला हा आग्रह ’’ [१०]

ज्या तळ्याचे पाणी कुत्रे-मांजर पित होते. पण तेच पाणी अस्पृश्य माणसांना पिता येत नव्हते. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सत्याग्रह केला.

वामनदादा कर्डक हे लोककवी होते. त्यांनी अनेक विषय हाताळले आहेत. चवदारतळ्याचा सत्याग्रह ही घटना वामनदादाच्या नजरेतून कशी सुटणार. '' भराभरा रे पाणी'' हे गीत त्यांनी यासंदर्भात लिहिले आहे.

''भराभरा रे पाणी भरा स्मरा भीमाची वाणी स्मरा रे

महाड जे पाणी प्याले

तेच इथे सेनानी झाले

तशीच क्रांती आज करारे भराभरा रे ''[११]

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची पराक्रमांची गाथावर्णन करतात. आता भरा पाणी कारण माझ्या बाबासाहेबांनी तुमच्या घरापर्यंत पाणी आणले आहे. पाणी पित असताना बाबासाहेबांना विसरू नका. महाडच्या सत्याग्रहात जे लोक होते ते आता सेनानी झाले आहेत.

डॉ. बाबासाहेबांच्या या कार्यामुळे अस्पृश्य समाजाचे जीवन पावन झाले आहे. अस्पृश्य समाजाला डॉ. बाबासाहेबांनी माणसात आणले. आपल्या हक्काची जाणीव करून दिली आणि नवा इतिहास घडविला आहे.

३. काळाराम मंदिर प्रवेशावरील भीमगीते (सामाजिक)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी चवदारतळ्याचा सत्याग्रह करून अस्पृश्य समाजाला जागे केले होते.याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे चळवळ निर्माण करणे होय. त्याशिवाय आपल्याला न्याय मिळणार नाही. न्याय मिळवायाचा असेल तर प्रथम समाजाला संघटित केले पाहिजे. आणि या सत्याग्रहाला जवळ जवळ पंधरा हजार अस्पृश्य जनता जमली होती. कवी राजानंद गडपायले यांनी गीत रचने आहे. ते याप्रमाणे

''नाशिकच्या त्या सत्याग्रहाला भीमांचे सैनिक धावलं

म्हणून काळाराम मंदिरा बडव्यानी कुलूप लावलं

पहिला सत्याग्रह तो केला मिळाया मानवी हक्क

मानवतेचा लढा देऊनी केले विरोधी ते थक्क

भीमरावाने दलित क्रांती पर्व सुरू केले '' [१२]

काळाराम मंदिराचा सत्याग्रह हा भारतीय इतिहासातील देवालयात जाण्यासाठी केलेला हा पहिलाच सत्याग्रह होता. म्हणून राजानंद गडपायले म्हणतात, देवाच्या दर्शनासाठी जनता आलीच नव्हती तर समानतेचा अधिकार मिळवण्यासाठी आली होती. डॉ. बाबासाहेब म्हणतात, आम्ही नवा इतिहास घडवू तोही जीवात जीव असे पर्यंत आम्ही

संघर्ष करीतच राहू. या संदर्भात आर जे डोळस म्हणतात, ''समाजपरिवर्तन आणि प्रबोधन हे कलामाध्यमातून करता येऊ शकते ''[१३] जलसे किंवा गीतगाणारे गायक हे समाज परिवर्तनाचे महत्त्वाचे माध्यम आहेत. दलित समाजाच्या विकासाच्या वाटचालीत भीमगीतकाराचा महत्वाचा वाटा आहे. भारताच्या इतिहासात समता, स्वातंत्र्य, बंधुभाव स्वीकारणारा महान नेता म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होय. म्हणून दलित समाजाने डॉ. बाबासाहेबांना डोक्यावर घेतले आहे. वामनदादा कर्डक पराक्रमाची गाथा या गीतात म्हणतात.

''पराक्रमाची कथा सांगती उत्तुग डोंगराकडे
फक्त पायदळ सेना होती, माझ्या भीमाची
भीम गर्जना करीत सारे रणांगणी ठाकले
काळ्या रामाभवती पडले निधाराचे कडे
चकीत झाली गोदा वदली, नवल घडे केवढे ''[१४]

वामनदादा म्हणतात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांकडे काहीच नव्हते. फक्त पायदळ सेना होती. बाबासाहेबांच्या हाकेला धाऊन येणारी अस्पृश्य जनता होती. म्हणून बाबासाहेबांनी काळाराम मंदिराचा सत्याग्रह केला आणि अस्पृश्य बांधवाना समानतेचा अधिकार मिळवून दिला. हे घडले ते केवळ बाबासाहेबांच्या अथक प्रयत्नामुळे म्हणून दलित माणसांना नवीन बळ मिळाले नव चैतन्य मिळाले हे या दोन सत्याग्रहाचे फलित होय.

४) पुणे करारातील भीमगीते (ऐतिहासिक)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अनेक चळवळी, सत्याग्रह केले यातून संपूर्ण जगाचे लक्ष अस्पृश्य समाजाच्या प्रश्नांकडे वेधले गेले. अस्पृश्यता हा समाजाचा कलंक आहे आणि तो पुसला जावा यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रात्र दिवस कष्ट घेत होते. ७ नोव्हेंबर १९३२ रोजी आंबेडकर गोलमेज परिषदेला रवाना झाले. ''तिसऱ्या गोलमेज परिषदेचे काम ठरल्याप्रमाणे पार पडले. या परिषदेच्या समितीने असा निर्णय दिला की वयात येणाऱ्या प्रत्येक माणसाला मतदान हक्क देणे अव्यवहार्य आहे. अस्पृश्य वर्गापैकी फार मोठ्या मतदारसंघाला प्रतिनिधी मिळावा म्हणजेच त्यांचा स्वतंत्र मतदारसंघ करावा असे परिषदेने ठरविले.''[१५] या परिषदेमध्ये असे ठरले होते की अस्पृश्यवर्गाला वेगळा मतदारसंघ देण्यात येईल. ज्यामध्ये उभा राहणाराही अस्पृश्य आणि मतदारही अस्पृश्य अशी गोची निर्माण झाली. महात्मा गांधी म्हणाले, अस्पृश्य समाज हिंदू धर्मापासून वेगळा होईल म्हणून याच्या विरोधात आमरण उपोषण सुरू केले. त्यातून समेट घडून आला. त्याला पुणे करार असे म्हणतात.हा करार बाबासाहेबांच्या जीवनातील महत्त्वाचा होता. अनेक भीमगीतकारांनी हा विषय हाताळला आहे.

''झाली गडबड मिठना गांधीचं लफडं
गांधी भक्ताना पडलं कोडं कसंमिटवाव लफडं
म्हणे भिमा कुस्तुरबा गांधी बघा माझ्या कुकवा कडं
भिमरायाच्या पुढे प्रश्न पडला चोहूबाजून
वाचऊ किंवा मरू देऊ ह्या गांधीचा प्राण ''[१६]

इंग्रज सरकारने स्वतंत्र मतदारसंघ देण्याचे मान्य केले आणि गांधीजीची गडबड चालू झाली. जर समजा गांधी मेले तर माझ्या समाजाचे काय होईल आणि त्यांचा वाली कोण मलाही हे लोक जगू देणार नाहीत. या गीताची कवी कल्पना वाखणण्यासारखी आहे. यातून गांधी आंबेडकराचा संघर्ष रेखाटला आहे. राजानंद गडपायले यांनी,

''बाबा बाबा! तुमच्या हाती आमचे अशास्थान
वाचवा बापूजीचे प्राण
बापूचे आम्ही अनुयायी
करीत याचना आलो काही
नका म्हणू हो नाही नाही''[१७]

महात्मा गांधीची काया आता क्षीण झाली आहे. त्यांच्यात आता त्राण उरला नाही. तेव्हा बापूजीचे प्राण अशी विनंती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना करण्यात येते. बापू गेले तर हा देश पोरका होईल. सर्वात शेवटी गीतकार म्हणतो भीमाची कृपा झाली आणि बापूचे प्राण वाचले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी राखीव जागा मान्य करून घेतल्या पण ते समाधानी झाले नाहीत. कवी सिद्धार्थ जाधव यांनी पुणे करार नावाचे गीत लिहिले आहे.

''जगामध्ये गाजला तो पुणे करार
कस्तुरबा बोले बाबा करा विचार
असा भीम होता दयावान
करारावर सही करून
गांधीजीला दिले जीवदान ''[१८]

गांधी आणि आंबेडकर हे दोघेही दिग्गजनेते होते. या दोन महापुरूषांत चाललेला हा संघर्ष आहे. आंबेडकरावर प्रचंड दबाव आला त्यातून हा करार झाला आहे. म्हणून हा कवी म्हणतो, भीमाने माझ्या तीन्ही लोकात मान मिळविला आहे.

पुणे करारावरती जी भीमगीत रचना झाली आहे त्यात नायकत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना दिले आहे. आणि खलनायकत्व महात्मा गांधीला देऊन टाकले आहे. या दोन महापुरुषात जो करार झाला यावरती अनेक गीतकारांनी रचना केली आहे.

समारोप

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी चालू केलेल्या चळवळीला जिवंत ठेवण्याचे काम भीमगीतकारांनी केले आहे. भीमगीताचा परिणाम समाजजीवनावर होत असतो. आणि समाज जागृत होतो.

प्रबोधन आणि मनोरंजन ही दोन उद्दिष्टे डोळ्या समोर ठेवून आंबेडकरांनी गीतकार भीमगीतांची रचना करतात.भीमगीत म्हणजे सामाजिक आणि ऐतिहासिक ठेवा आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची गाजलेली भाषणे. प्र. आ. रघुंवशी प्रकाशन, पुणे प. आ. १९८८ पृ. ४५
भीमाचा दरारा – ज्ञानेश पुणेकर प्र. आ. सेन्ट्रल प्रकाशन पाववाला स्ट्रीट, मुंबई – ४ प्रथमावृत्ती २००४ पृ. ६२
दलित साहित्य आजचे क्रांतिविज्ञान – बाबुराव बागुल, प्र. आ. बुद्धिस्ट पब्लिशिंग हाऊस, नागपूर प्रथमावृत्ती १९८१ पृ. ८
समीक्षा : पहिली खेप – डॉ. अनिल संपकाळ प्र. आ. प्रतिमा प्रकाशन पुणे प्रथमावृत्ती २००८ पृ. ५२
दलित साहित्य : उगम आणि विकास – डॉ. अविनाश सांगोलेकर प्र. आ. प्रतिमा प्रकाशन पुणे प्रथमावृत्ती २०१० पृ. ७३
तुफानातील दिवे – वामनदादा कर्डक प्र. आ. कौशल्य प्रकाशन औरंगाबाद प्रथमावृत्ती २०१४ पृ. ४०
गीत सुगंध – अशोक वी. गाणार प्र. आ. क्षितीज प्रकाशन, वर्धा प्रथमावृत्ती २०१५ पृ. १०
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र व कार्य – न. म. जोशी प्र. आ. रघुवंशी प्रकाशन पुणे प्रथमावृत्ती १९८६ पृ. ३०
डॉ. बाबासोहब आंबेडकर यांचा पोवाडा व भीमगीते – शाहीर पांडुरंग वनमाळी प्र. आ. सेंट्रल प्रकाशन विजय चेंबर्स मुंबई ४ प्रथमावृत्ती २००० पृ. १७
गीत भीमायन – राजानंद गडपायले प्र. आ. ''कवी राजानंद पडपायले समग्र वाङ्मय निर्मिती मंडळ '' पुणे प्रथमावृत्ती २०११ पृ. ३७
आंबेडकरी चळवळीचा महान लोककवी वामनदादा कर्डक (संपा) आचार्य सुर्यकांत भगत प्र. आ. सुधीर प्रकासन वर्धा प्रथमावृत्ती २००४ पृ. ५१
गीत भीमायन – राजानंद गडपायले ३ नि. पृ. ३९
फुले – आंबेडकर प्रेरणेची रंगभूमी (संपा) आर. जे. डोळस प्र. आ. युगांतर प्रकाशन नागपूर प्रथमावृत्ती १९९९ पृ. ६३
मोहळ – वामनदादा कर्डक प्र. आ. आनंद प्रकाशन औरंगाबाद नववी आवृत्ती २०१६ पृ. ९८
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र व कार्य – न. म. जोशी उ. नि. पृ. ५९
भीम बुद्ध गीतमाला – तु. ग. हाटकर प्र. आ. सेंट्रल प्रकाशन पाववाला स्ट्रीट, मुंबई प्रथमावृत्ती १९८७ पृ. ४३.
गीत भीमायन – राजानंद गडपायले ३ नि. पृ. ४३.
माझे जीवन गाणे – कवी सिद्धार्थ जाधव प्र. आ. बनाई प्रकाशन औरंगाबाद प्रथमावृत्ती २०१२ पृ. ४०

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समाजसुधारक कार्याचा चिकित्सक अभ्यास

प्रा.गावित विद्या (Pg. 192-195)

पी.ई.एस.बी.एड.कॉलेज शिवाजीनगर पुणे 5

Abstract

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर नुसते पुस्तकी पंडीत नव्हते तर त्यांनी आपल्या आयष्यात आचार आणि विचार यांची सांगड घातली व आपल्या तत्वज्ञानाला कृतीची जोड दिली. अस्पृश्य लोकांना त्यावेळी तुच्छ वागणूक दिली जात होती त्यावेळी त्यांना मदत करण्यासाठी कोणी पुढे आले नाही.बाबासाहेब असे एक व्यक्ती होते जे त्यावेळी अस्पर्श लोकांच्या न्यायासाठी पुढे आले.त्यांनी दलित लोकांना प्रोत्सान देण्याचा व मदत करण्याचा प्रयत्न केला.डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे समाजतील अस्पृश्यता व जातीय वर्गीकरणाच्या विरूध्द होते.त्यांनी समाजातील प्रत्येक माणसाला समान न्याय मिळवण्यासाठी खूप प्रयत्न केले.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी महिला व दलिताच्या अधिकरासाठी चळवळी केल्या.माणसांमध्ये जातीवरून भेदभाव नसावा अशी शिकवण त्यांनी समाजाला दिली.आपण सर्व वेगवेगळया जातीचे असलो तरी एक समान मानव आहोत. डॉ.बाबासाहेब यांनी केलेल्या समाजसुधार कामातील दलितसाठी केलल्या कार्याची तसेच स्त्रीयांसाठी केलेल्या कार्याची माहिती व डॉ बाबासाहेबाच्या सामाजिक चळवळीची माहिती या पेपरमध्ये दिली आहे.या पेपरच्या हेतूसाठी वर्णात्मक पध्दतीचा व दुय्यम माहिति स्त्रोतांचा वापर केला आहे.

***सुचनक शब्द* ः सामाजसुधारक,कार्य,अभ्यास.**

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना ः

भारताच्या पावन भूमीवर अनेक महापुरूषांनी जन्म घेऊन समाजासाठी आहोरात्र कार्य करून सामाजिक बांधिलकी व राष्ट्रनिष्ठा जोपासली आहे.त्यांचा सेवेचा वारसा आजही देशवासियासाठी आदर्श,मार्गदर्शक व दिशा दर्शक ठरलेला आहे.अशा या थोर महापुरूषात डॉ.बाबासाहेब यांचे नाव सर्वात वर आहे.डॉ.बाबासाहेब म्हणजे अष्टपैलू व्यक्तीमहत्व होते.त्यांना प्रत्येक क्षेत्राचे परिपूर्ण ज्ञान व माहिती होती सामाजिक,राजकीय,आर्थिक,शैक्षणिक,धार्मिक,पत्रकरिता,कायदे अशा विविध क्षेत्रात आपल्या अमोध वक्तृत्वाने व कुशल नेतृत्वाने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दीन,दलितांच्या,श्रमिकांच्या विस्थापितांच्या,शोषितांच्या अंधकारमय जीवनाला जीवनाला प्रज्ञेचा संदेश दिला.या थोर समाजसुधारक डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या कार्याचा अभ्यास सदर संशोधनात केला आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

उद्दिष्टये ः

1 डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी अस्पृश्यासाठी केलेले समाजिक कार्याचा अभ्यास करणे.

2 डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्त्रियांसाठी केलेले सामाजिक कार्याचा अभ्यास करणे.

3 डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक चळवळींचा कार्याचा अभ्यास करणे.

संशोधन पध्दतीः

सदर संशोधनात ऐतिहासिक पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे.

माहिती संकलन

सदर संशोधनात माहिती संकलन करण्यासाठी प्राथमिक व दुय्यम माहिती स्त्रोतांचा वापर केला आहे.

- **डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिकसुधारणेतील योगदान**

  1 अस्पृश्यासाठीचे कार्य

  2 स्त्रीयांसाठीचे कार्य

  3 डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराच्या चळवळीचा अभ्यास

➢ **अस्पृश्यासाठीचे कार्यः**

अस्पृश्यता निर्मूलनासाठी आंबेडकरांनी सतत प्रयत्न केले 1924 पासून आपल्या आयुष्याच्या शेवटपर्यंत त्यांनी अस्पृश्यासाठी आंदोलने केले.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्य लोकांचे जीवन सुधारण्यासाठी स्वतःला समर्पित केले.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी गव्हरमेंट ऑफ इंडिया ॲक्ट 1990 बाबत साऊथबरो कमिटीसमोर आपले विचार मांडले.यावेळी त्यांनी दलित व इतर मागसलेल्या समाजांसाठी वेगळे मतदान व आरक्षण यांची मागणी केली.अस्पृश्यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अनेक चळवळी व सत्याग्रह केले .समाजातील अस्पृश्यता नष्ट व्हावी यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले.यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी कायदाचा आधार घेतला.अस्पृश्य व दलित समजल्या जाणा–या जातीसाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी संघर्ष केला.यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व महात्मा गांधी यांच्यात अनेक वेळा वादविवाद झाल्याचे दिसते.मागसवर्गातील जाती जमाती यांना आरक्षण मिळावे यासाठी त्याच्यात वादविवाद झाले.साऊथबरो व गोलमेज परिषद यासरख्या ठिकाणी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्याच्या मागण्या मांडल्या त्याच्यासाठी न्याय मागितला.गोलमेज परिषदेत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यता बेकादेशीर ठरवली जावी यासाठी मागणी केली.यासारख्या गोष्टी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजातील जातीय व्यवस्था बदलण्यासाठी केल्या. हे सर्व करतांना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजाला पुढील संदेश दिला.

"संघर्ष आणि संघर्ष करा.आपल्यावर जर अन्याय होत असेल तर विरोध करा.अन्याय सहन करू नका आपल्या स्वतःला सिध्द करायचे असेल तर शिका संघटित व्हावा व संघर्ष करा."(डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर,माझी आत्मकथा)

- **डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्रियांसाठीचे कार्य ः**

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते कोणत्याही समाजाचे मूल्यमापन त्या समाजातील स्त्रियाची परिस्थिती कशी आहे यावरून करता येते.समाजाने स्त्रियांच्या विकासाकडे लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे.अशी त्यांची भूमिका होती. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रीयांसाठी पुढील कार्ये केले आहे.

1 महिलांना प्रस्तुती भत्ता,बहुपत्नी प्रथेला पायबंद,दुखापत झाल्यास नुकसान भरपाई, 20 वर्षाची सेवा झाल्यावर निवृत्ती वेतन ,प्रस्तुती रजा मिळावी ह्या मागण्या डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अखिल भारतीय अस्पृश्य महिला परिषद नागपूर येथे 1942 साली मांडल्या.कामगार किंवा नोकरी करणा-या स्त्रीला प्रस्तुती रजा मिळवून देणारे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे जगातील पहिले व्यक्ती होते.

2 1947 साली हिंदू कोड बीलमध्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी लग्नातील स्त्री-पुरूष समानता, स्त्रीयांना काडीमोड घेण्याचा अधिकार वारसाहक्काचे लाभ,स्त्रियांनाही देण्याची तरतूद या तत्वाचा समावेश केला.

3 ज्या मतदानाच्या अधिकारासाठी युरोपातील महिलांना संघर्ष करावा लागला तो अधिकार भारतीय महिलांना न मागताच डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिला.

4 डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रीयांना पुरूषांच्या बरोबरीने अधिकार देऊन सर्व महिलांना धार्मिक शैक्षणिक सांस्कृतीक आर्थिक राजकीय गुलामगिरीतून मुक्त केले.

- **डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यानी समाजसुधरणेसाठी केलेले सत्याग्रह व चळवळी ः**

1 महाडचा सत्याग्रह ः इ.स. 1927 च्या सुमारास डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यतविरूध जागृती निर्मिण करण्यासाठी चळवळ सुरू करण्याचा निर्णय घेतला त्यांनी यांनी सुरवात पिण्याच्या पाण्यापासून केली त्यावेळी संपुर्ण देशात बहुसंख्य ठिकाणी अस्पृश्यांना सार्वजनिक पाणवठयावर पाणी भरण्याचा किंवा पाणी पिण्याचा अधिकार नव्हता.त्यासाठी महाड येथील चवळदार तळयातील पाणी अस्पृश्यांसाठ खुले करावे व पाण्यावर कोणत्याही जाती धर्माचा अधिकार नाही यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सत्याग्रह केला त्यासाठी 20 मार्च 1927 रोजी घेतलेल्या परिषदेत त्यांनी लोकांना चवळदार तळयाकडे चला असे सांगितले. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वप्रथम तळयातील पाणी प्याले व नंतर आंबेडकरानुययांनी त्यांचे अनुकरण केले.

2 मनुस्मृती दहन : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मते दलितांच्या सर्व समस्या या मनुस्मृतीमुळे निर्माण झालेल्या आहेत.मनुस्मृती हा ग्रंथ अस्पृश्यांवर होणा–या अन्यायाचे क्रुरतेचे व विषमतेचे प्रतिक आहे म्हणून मनुस्मृती दहन **25** डिसेंबर **1927** रोजी सामारंभपूर्वक दहण करण्यात आले.

3 काळाराम मंदिर सत्याग्रह : अस्पृश्यांना त्या काळात प्रवेश दिला जात नव्हता.दलितांमुळे मंदिर किंवा मंदिरातील मूर्ती अप्रवित्र वा अशुध्द होते असे लोकांचे म्हणणे होते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी देवदर्शनासाठी नव्हे तर समानतेच्या अधिकारासाठी मंदिर प्रवेशाचा संघर्ष केला.**2** मार्च **1930** रोजी काळाराम मंदिराचा सत्याग्रह करण्यात आला.**8000** महार सत्याग्रहींनी काळाराम मंदिरात प्रवेश करून काळाराम मंदिर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वासाठी खुले केले.

निष्कर्ष :

अस्पृश्य जातीतील लोकांना व स्त्रीयांना त्या काळात तुच्छ वागणूक मिळत होती.त्यावेळी त्यांच्या मदतीला कोणीही पुढे आले नाही.अशावेळी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर ही एकमेव व्यक्ती अस्पृश्य लोकांना व स्त्रीयांना न्याय देण्यासाठी पुढे आली डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दलित लोकांना प्रोत्साहन देऊन मदत करण्याचा प्रयत्न केला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दलित लोकांसाठी सार्वजनिक पिण्याच्या पाण्याची तळी चालू केली त्यासाठी त्यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी चळवळी केल्या.त्यासाठी पहिला सत्याग्रह महाड येथील चवदार तळयाचा सत्याग्रह त्यांनी केला.हिंदू मंदिरामध्ये प्रवेश करण्यासाठी अस्पृश्यांना अधिकार देण्याचे काम त्यांनी सुरू केले. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे अस्पृश्यता आणि जातीय वर्गीकरणाच्या विरूध्द होते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रत्येक माणसाला समान न्याय मिळविण्यासाठी खुप प्रयत्न केले. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी महिला व मजुरांच्या अधिकारासाठी खुप चळवळी केल्या.माणसांमध्ये जातीवरून भेदभाव नसावा अशी शिकवन डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्याला दिली.आपण सर्व वेगवेगळया जातीचे असून एक समान मानव आहोत आणि कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव आपल्यात नसवा असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे म्हणणे होते.भष्टाचार अनिती अत्याचार अन्याय ह्याचा त्यांनी प्रखर विरोध केला.जातीभेदाच्या ते विरोधात होते जातीभेद म्हणजे समाजाला लागलेली कीड ते मानत होते.सामाजिक कीड नष्ट केल्याशिवाय समाज एकसंघ होणार नाही असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर समजत.

संदर्भ :

डॉ.आंबेडकर बाबासाहेब,हिंदूची जातीयप्रथा व ती मोडण्याचा मार्ग,रघुवंशी प्रकाशन,पुणे.
डॉ.आंबेडकर बाबासाहेब,माझी आत्मकथा,रघुवंशी प्रकाशन,पुणे.
कांबळे बी.सी.,समग्र आंबेडकर चरित्र खंड 7 वा,प्रभादेवी प्रकाशक, मुंबई.
https://in.m.wikipedia.org
www. marathi.webdunia.com

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदान

प्रा. अजित जयराम जाधव (Pg. 196-200)

सहाय्यक प्राध्यापक, आठल्ये - सप्रे - पित्रे महाविद्यालय, देवरुख. ता. संगमेश्वर, जि. रत्नागिरी.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे १९२० च्या दशकातील थोर सामाजिक क्रांतिकारक होते. त्यांना समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, इतिहास, धर्मशास्त्र, मानववंशशास्त्र इ. ज्ञान शाखांमध्ये सखोल व्यासंग होता. याबरोबरच अर्थतज्ज्ञ, शिक्षणतज्ज्ञ, कायदेपंडित, पत्रकार संसदपटू, राजकीय मुत्सदी, समाजसुधारक, बौध्द धम्म प्रवर्तक अशा वेगवेगळया पातळीवर आपला ठसा उमटविला आहे. मात्र यासाठी त्यांना आयुष्यभर सतत संघर्ष करावा लागला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या कार्याची सुरुवात दलितांच्या मुक्तिलढयापासून केली. कारण अस्पृश्य समाजाला राजकीय स्वातंत्र्यापेक्षा सामाजिकवातंत्र्याची जास्त गरज होती. सामाजिक स्वातंत्र्य नसेल तर कायदयाने कितीही स्वातंत्र्य दिले तर त्याचा काही उपयोग होणार नव्हता हे बाबासाहेबांनी ओळखले होते. शिवाय अस्पृश्य समाजाला जातीयतेचे किती दाहक चटके सोसावे लागतात याचे प्रत्यक्ष अनुभव डॉ. बाबासाहेबांनी अगदी लहानपणापासून पुढे कितीतरी वेळा सोसले होते. त्यामुळे जातीयता किंवा अस्पृश्यता किती भयानक आहे हे अस्पृश्यतेमुळे अस्पृश्यांस कोणतेच अधिकार नव्हते. शिवाय त्यांना कुत्र्या-मांजरापेक्षाही हिन वागवले जात होते. त्यामुळे बहिष्कृत वर्गाचा एक मोठा गट निर्माण झाला होता. जे हिंदू होते पण हिंदूंचे कोणतेच अधिकार त्यांना नव्हते. अशा बहिष्कृत समाजाला संघटित करून अस्पृश्यतेच्या विरोधात बाबासाहेबांनी लढा देण्याचे योजिले तेही योजनाबध्द रितीने.

दलितांवरील होणाऱ्या अन्यायाला वाचा फोडण्यासाठी, त्यांना प्रबोधन करण्यासाठी, संघटित करण्यासाठी, चळवळ उभारण्यासाठी बाबासाहेबांनी ३१जानेवारी १९२०रोजी 'मूकनायक' हे पाक्षिक सुरु केले. मूकनायकाचे बारा अंक प्रसिध्द झाल्यावर डॉ. बाबासाहेब ५ जुलै १९२० रोजी लंडनला आपल्या अभयासक्रम पूर्ण करण्यासाठी गेले पुढे १९२७ मध्ये 'बहिष्कृत भारत' हे पाक्षिक सुरु केले. हे पाक्षिक ही कालांतराने बंदपडले. त्यानंतर १९३०मध्ये जनता हे पाक्षिक सुरु केले. जनता पाक्षिकाने जनजागृतीचे काम मोठ्या प्रमाणावर केले आहे. पुढे 'जनता'चे रूपांतर 'प्रबुध्द भारतात झाले. या सर्वच पाक्षिकांमुळे सामाजिक प्रश्नांचीमांडणी करण्यात आली त्यामुळे दलित समाजमन ढवळून निघाले.

डॉ. बाबासाहेब १९२३मध्ये लंडनकडून भारतात आले आणि दलितांच्या संघटनात्मक कार्याची सुरूवात केली. अस्पृश्य वर्गाच्या समस्या सरकारपुढे मांडण्यासाठी २०जुलै १९२४रोजी 'बहिष्कृत हितकारिणी सभा' स्थापन

केली. बाबासाहेबांनी स्थापन केलेली ही पहिलीच संघटना होती. या संघटनेमार्फत अस्पृश्य समाजातील मुलांसाठी पहिले वसतिगृह सुरु केले. या सभेमार्फत अनकविध अस्पृश्यांच्या परिषदा घेण्यात आल्या. याचा परिणाम असा झाला की, सामाजिक चळवळीला मूर्त रूप येऊ लागले. याचाच परिणाम म्हणून बहिष्कृत हितकारिणी सभेमार्फत १९ व २० मार्च १९२७ रोजी महाड येथे परिषदेचे पहिले अधिवेशन बाबासाहेबांच्या अध्यक्षतेखालीभरवण्यात आले.

महाड परिषदेत महाड येथील चवदार तळयाचे पाणी पिण्याचा ऐतिहासिक निर्णय घेण्यात आला. त्याप्रमाणे बाबासाहेब महाड तळयाच्या पायरी उतरून खाली वाकून ओंजळभर पाणी घेऊन ते प्राशन केले त्यानंतर त्यांच्या हजारो अनुयायांनी चवदार तळयाचे पाणी प्राशन केले. दलितांच्या जीवनातील हा अभूतपूर्व असा प्रसंग ज्याला क्रांतिकारक इतिहासात तोड नाही. याप्रसंगी झालेल्या भाषणात बाबासाहेब म्हणाले होते की, "स्वातंत्र्याचे हक्क भीक मागून मिळत नसतात, ते स्वसामर्थ्याने संपादन करायचे असतात." चवदार तळयावर जायचे ते केवळ त्या तळयाचे पाणी पिण्याकरिता जायचे नाही, तर इतरांप्रमाणे आम्हीही माणसे आहोत, हे सिध्द करण्याकरिताच बाबासाहेबांनी चवदार तळयाचा सत्याग्रह केला. मात्र अस्पृश्यांनी स्पर्श केलेल्या तळयाचे स्पृश्यांनी शुध्दीकरण केले. असे असले तरी अस्पृश्यांच्या स्वातंत्र्याचे बिगुल वाजू लागले होते याचाच परिणाम म्हणून २५ डिसेंबर १९२७ रोजी महाड येथे हिंदूंच्या पवित्र अशा मनुस्मृती ग्रंथाचे बाबासाहेबांनी दहन केले. या संदर्भात बाबासाहेब म्हणतात, "या ग्रंथात शूद्र जातीची निंदा करणारी, त्यांचाउपमर्द करणारी, कुटाळ उत्पत्तीचा कलंक त्यांच्या माथी मारणारी व त्यांच्याविषयी समाजात अनादर वाढविणारी वचने ओतप्रोत भरलेली आहेत. त्यात धर्माची धारणा नसून धर्माची विटंबना आहे." अशाप्रकारे धार्मिक ग्रंथावर झालेला हा मोठा आघात होता. हा दिवस म्हणजे भारताच्या इतिहासातील एक अविस्मरणीय प्रसंग होता. कारण या ग्रंथामुळे अस्पृश्यांच्या अनेक पिढया गुलामगिरीमध्ये बरबाद झाल्या होत्या. माणूस असूनही माणसांसारखे वागवले जात नव्हते.

महाड येथील चवदार तळयाच्या सत्याग्रहानंतर सत्याग्रह समिती स्थापन करण्यात आली त्यानुसार १३ ऑक्टोबर १९२९ रोजी पुण्याला पर्वती मंदिर प्रवेश व त्याआधी २७जुलै १९२७रोजी अमरावती येथे अंबादेवी मंदिरप्रवेश सत्याग्रह सुरू झाला होता. पण या दोन्ही ठिकाणी अस्पृश्यांना मंदिर प्रवेश नाकारला होता. मंदिरप्रवेशाबाबत बाबासाहेब म्हणतात, "अस्पृश्य लोक देवळातशिरण्याचा जो आग्रह करीत आहेत ते केवळ साकाराचे प्रत्यक्ष पूजन करीता यावे म्हणून नव्हे. अस्पृश्य लोकांना देवळात प्रवेश करून ही गोष्ट सिध्द करून दयायची आहे ती ही की, 'त्यांच्या प्रवेशाने देवालय भ्रष्टहोत नाही किंवा देवळातील मूर्तीला स्पर्श केला असता तिचे पावित्र्य कमी होत नाही." या सत्याग्रहातील लोकांना सनातन्यांनी मंदिर प्रवेश करू दिला नाही उलट दलितांना मारहाण केली होती.

३ मार्च १९३० रोजी बाबासाहेबांच्या नेतृत्वाखाली नाशिकच्या काळाराम मंदिर प्रवेशाचा सत्याग्रह झाला होता. या सत्याग्रहामध्ये श्री दादासाहेब गायकवाड आणि त्यांच्या सहकार्यांनी पुढाकार घेतला होता. या सत्याग्रहाच्या सुरूवातीस बाबासाहेब भाषणात म्हणतात, "रामाच्या मंदिरात आम्हाला प्रवेश मिळाल्याने आमचा खराखुरा प्रश्न झटपट सुटणार आहे असे

मुळीच नाही□□□पण आम्हीउच्चवर्णीय हिंदू मनाची ही एक परीक्षा घेत आहोत□माणसाला माणूस म्हणून वागवावे□माणसाला माणुसकीचे अधिकार दयावेत□मानवतेची प्रतिष्ठापणा करावी या नवयुगातील उच्च प्रेरणा हिंदुमन मानावयास तयार आहे का नाही□याचीच कसोटी लागणार आहे□हेच साध्य करण्यासाठी आम्ही सत्याग्रहाचा निर्णय घेतला आहे□"हा सत्याग्रह दीर्घ काळ चालला परंतु यशस्वी झाला नाही□त्यामुळे ३मार्च १९३४रोजी डॉ□बाबासाहेब दादासाहेब गायकवाडयांना लिहिलेल्या पत्रात म्हणतात□"या प्रश्नावर सत्याग्रहाची भूमिका मला पसंत नाही□त्याची आता आवश्यकता नाही□□□अस्पृश्यांना आपल्या हक्कांबददल जागृत करणे त्यांच्यात जागृती निर्माण करणे हाच सत्याग्रह सुरूकरण्यामागे माझा हेतू होता□तो हेतू आता साध्य झाला आहे□यापुढे मला मंदिरप्रवेशाचा उपयोग नाही□" चवदार तळयाचा सत्याग्रह असो या नाशिकचा काळाराम मंदिराचा सत्याग्रह असो स्पृश्य समाजाकडून कोणताच प्रतिसादमिळाला नसला तरी दलित समाजामध्ये आत्मोध्दाराची जाणीव निर्माण झाली होती□हे काही कमी नव्हते□

२० नोव्हेंबर १९३० रोजी पहिली गोलमेज परिषद लंडन येथे झाली या परिषदेसाठी अस्पृश्यांचेप्रतिनिधी म्हणून बाबासाहेबांना निमंत्रित केले होते□या परिषदेत बाबासाहेबांनी अस्पृश्य समाजाच्या मूलभूत हक्कांचा जाहीरनामा प्रसिध्द केला□२९ऑगस्ट १९३१रोजी बाबासाहेब पुन्हा दुसऱ्या गोलमेज परिषदेसाठी लंडनला रवाना झाले□तेव्हा परिषदेत त्यांनी स्वतंत्र मतदार संघाची मागणी केली परंतु मागणीला परिषदेत असलेल्या महात्मा गांधींनी विरोध केला□त्यामुळे बाबासाहेब व महात्मा गांधी यांच्यात जोरदारसंघर्ष निर्माण झाला□१९३२मध्ये ब्रिटीश पंतप्रधानांनी अस्पृश्यांच्या स्वतंत्र मतदार संघाची मागणी मान्य केली□

महात्मा गांधीजींना हा जातीय निवाडा मान्य नव्हता□त्यामुळे तो रद्द व्हावा यासाठी येरवडा कारागृहात आमरण उपोषण सुरू केले□कारण या जातीय निवाडयामुळे ग्रामपातळीवरील हिंदूधर्म दोन गटात विभागला जाईल ही भीतीहोती. बाबासाहेब आणि महात्मा गांधी यांच्यात यावरून जोरदार संघर्ष झाला□गांधीजींची प्रकृती ढासळू लागली□बाबासाहेबांविरूद्ध गांधीजींच्या अनुयायांचा रोष वाढू लागला बाबासाहेब द्विधा अवस्थेत होते□शेवटीबाबासाहेबांनी स्वतंत्र मतदारसंघाची मागणी सोडून दिली व अस्पृश्यांसाठी राखीव जागा वाढवून घेतल्या□हा समझोता पुणे करार या नावाने ओळखला जातो□

बाबासाहेब तेरा चौदा वर्ष दलित समाजासाठी निरंतर कार्य करीत होते परंतु जातीय व्यवस्थेमध्ये काहीही बदल होत नव्हता□नाशिक सत्याग्रहात आलेल्या अनुभवांविषयी बाबासाहेब म्हणतात□"या सत्याग्रहाच्या द्वाराने अस्पृश्य बांधवांनी स्पृश्य हिंदूजवळ समतेची कमीत कमी मागणीकेली पण या भाकरीऐवजी त्यांच्या पदरात ब्राम्हणादी स्पृश्य हिंदूंनी दगडधोंडे टाकले"□बाबासाहेबांना कळून चुकले की□हिंदू समाजाची जातीय मानसिकता बदलायला तयार नाही□अशा या जातीव्यवस्थेबद्दल मूकनायकाच्या ३१जानेवारी १९२०अग्रलेखात बाबासाहेब लिहितात□"हिंदू समाज हा एक मनोरा आहे व एक एक जात म्हणजे त्याचा एक एक मजलाच होय□पण लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की□या मनोऱ्यास शिडी नाही आणि म्हणून एका मजल्यावरून दुसऱ्या मजल्यावर जाण्यास मार्ग नाही□ज्या मजल्यावर ज्यांनी जन्मावे□त्याच मजल्यात

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

त्यांनी मरावे. खालच्या मजल्यातला इसम, मग तो कितीही लायक असो, त्याला वरच्या मजल्यात प्रवेश नाही व वरच्यामजल्यातला माणूस मग तो कितीही नालायक असो, त्याला खालच्या मजल्यात प्रवेश नाही."[६] अशाप्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जातीयव्यवस्थेवर हल्ला केला होता. हा जातीयतेचा मनोराच त्यांना जमीनदोस्त करायचा होता.

स्पृश्य समाज अस्पृश्यांना माणूस म्हणून मानायला तयार नसेल तर त्यांच्यावर होणारे अन्याय, अत्याचार थांबणार नसतील तर या हिंदुधर्मात राहून उपयोग तरी काय? असा बाबासाहेबांना प्रश्न पडतो. म्हणूनच १३ऑगस्ट १९३५साली नाशिक येथील येवले या ठिकाणी बाबासाहेब प्रतिज्ञा करतात, "मी हिंदू म्हणून जन्मलो तरी हिंदू म्हणून मरणार नाही."[७] बाबासाहेबांनी धर्मांतराची घोषणा केली तरी त्यांनी त्याबाबत तावडतोब निर्णय घेतलानाही कारण हिंदू समाज मन आता तरी बदलेल अशी बाबासाहेबांना अपेक्षा होती. पण बाबासाहेबांची ही अपेक्षा फोल ठरली. परंतु एक मात्र खरे हिंदुसमाजाला प्रचंड हादरा बसला. अनेक प्रकारच्या आरोपप्रत्यारोपांचे वादळउठले. परंतु बाबासाहेब आपल्या निर्णयावर ठाम होते. धर्मांतराबाबत आपल्या समाजाला उद्देशून बाबासाहेब म्हणतात, " माणुसकी प्राप्त करुन घ्यायची असेल तर धर्मांतर करा. सामर्थ्य संपादन प्राप्त करायचे असेल तर धर्मांतर करा. समता प्राप्त करायची असेल तर धर्मांतर करा"[८]. स्वातंत्र्य प्राप्त करुन घ्यायचे असेल तर धर्मांतर करा. सुखाचा संसार प्राप्त करुन घ्यायचा असेल तर धर्मांतर करा. बाबासाहेबांचीधर्मांतराची भूमिका स्पष्ट होती. बाबासाहेबांनी आपल्या धर्मात यावे म्हणून मुसलमान, ख्रिश्चन धर्माचे लोक बाबासाहेबांना आग्रह करीत होते. पायघडया घालीत होते. प्रलोभने दाखवित होते.

डॉ. बाबासाहेबआंबेडकरांचा या जातीयव्यवस्थेवर प्रचंड राग होता. जातीयव्यवस्थेतील चातुर्वण्यामुळे दलितांच्या अनेक पिढया बरबाद झाल्या होत्या. म्हणूनच धर्मांतर करण्याची वेळ आली तेव्हा हिंदू समाजाशी सूडबुध्दीने वागायचेअसते तर मुस्लिम किंवा ख्रिश्चन धर्म स्विकारला असता. परंतु तसे न करता या मातीतीलच बौध्द धर्म १४ऑक्टोबर १९५६रोजी आपल्या लाखो अनुयायांसोबत नागपुर येथे स्विकारला आणि या देशावरच उपकार केले. धर्मांतरामुळेअस्पृश्य समाजाला एक नवीन ओळख मिळाली. धर्मांतरामुळे या समाजात फार मोठे सामाजिक परिवर्तन झाले जो धर्म स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या मूल्यांवर आधारित आहे. बुध्दिप्रामाण्य व चिकित्सा हा ज्याचा पाया आहे अशाधर्मामुळे अस्पृश्य समाजाला माणूसपण मिळाले. बौध्द धर्माचे महत्त्व सांगताना बाबासाहेब म्हणतात, "हा धर्म येथलाच आहे. याच मातीतीलच आहे या देशामध्ये २00वर्षे बौध्द धर्म होता खरे म्हणजे यापूर्वीच आम्हीबौध्द धर्मात का गेलो नाही याचीच खंत वाटते. भगवान बुध्दाने सांगितलेली तत्त्वे अजरामर आहेत पण बुध्दाने तसा दावा केलेला नाही. कालानुरुप बदल करण्याची सोय त्यात आहे एवढी उदारता कोणत्याही धर्मात नाही."[९]

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या डोळयासमोर समाजाचे हित ठेवले होते. समाजाच्या उन्नतीसाठी अखंड परिश्रम घेतले. संविधानाच्या माध्यमातून राखीव जागांची तरतूद करुन कायदेशीर हक्क प्राप्त करुन दिले. "शिका, संघटित

व्हा आणि संघर्ष करा" हा नवजीवनाचा मंत्र देऊन समाजाला सामाजिक प्रतिष्ठा मिळवून दिली खरखरच डॉ बाबासाहेब आंबेडकर हे २०व्या शतकातील थर समाजसुधारक व युगप्रवर्तक आहेत

संदर्भ ग्रंथ

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर धनंजय कीर चौथी आवृत्ती २००६ पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई.पृष्ठ ८३
डॉ बाबासाहेब आंबेडकर संपादन वसंत आबाजी डहाके पहिली आवृत्ती २००७ लकवाड मयगृह मुंबई.पृष्ठ ३६ ४० ७६
बलि महामानवाचे खंड २ डॉ नरेंद्र जाधव पहिली आवृत्ती २०१२ ग्रंथाली प्रकाशन मुंबई. पृष्ठ ४२ ४०१ ४१०
दलित साहित्याची वैचारिक पार्श्वभूमी डॉ जनार्दन वाघमारे पहिली आवृत्ती २०१४ स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद . पृष्ठ १७३

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतीय जलसाधनसंपत्ती व्यवस्थापनातील योगदान

डॉ. रत्नप्रभा संतोष जाधव **(Pg. 201-205)**

सहयोगी प्राध्यापक, भूगोल विभाग, एस. एन. डी. टी. महिला विद्यापीठ

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची प्रकांड विद्वता, अर्थविषयक गाढ अभ्यास लक्षात घेऊनच स्वातंत्र्यपूर्व काळात व्हाईसरॉयच्या मंत्रीमंडळात श्रममंत्री म्हणून नियुक्ती करण्यात आली होती.याचकाळात देशाची भौगोलिक रचना, देशापुढील दारिद्र्य, भूकबळी, आर्थिक व सामाजिक विकासाच्या समस्यांचा अभ्यास करून या समस्यांचे मूळ कारण शोधून त्यावर दीर्घ कालीन विचार मांडणारे देशभक्त होते. त्यांच्यामते देशाच्या आर्थिक विकास साधण्यासाठी देशातील जल व वीज या मुलभूत गरजांचे नियोजन करणे अत्यावश्यक असून या समस्या समूळ नष्ट करण्यासाठी फक्त जल संवर्धन व व्यवस्थापन विषयक विचारच सुचविले नसून त्यास मूर्तीची जोड देण्यासाठी ब्रिटीश सरकारला पाणी नियोजन आराखडा सादर करणारे जलतज्ञ होते. सन २०क्र०७क्र१९४२ ते २४क्र०८क्र१९४६ या कालावधीत उहापोह करण्याचा प्रयत्न या लेखात केला आहे. याचबरोबर जलव्यवस्थापनाद्वारे भारतीय विकासात त्यांचे योगदान अभ्यासण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उद्दिष्टे:

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जलव्यवस्थापन विषयक विचारांचा आढावा घेणे.

२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतातील जलसाधनसंपत्ती नियोजन व विकास यातील योगदान अभ्यासणे.

साधनसामग्री आणि अभ्यासपद्धती:

प्रस्तुत संशोधनाकरिता विश्वकोश, संदर्भग्रंथ, नियतकालिकातील लेख, शासकीय अहवाल, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे, भारतीय संविधानं इंटरनेटवरील संकेतस्थळे, माहिती व डेटाबेस इ. द्वितीयक साधनसामग्रीचा वापर केला आहे. यासाठी ऐतहासिक व वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जलनितीविषयक विचार:

- जल राष्ट्रीय संपत्ती, निसर्गाने दिलेल्या पाण्यावर समाजातील सर घटकांचा समान अधिकार असून तिचे वितरण निश्चित झाले पाहिजे.
- पाणी हा देशाच्या शाश्वत विकासाचा अविभाज्य घटक आहे.
- पाण्याच्या प्रत्येक थेंबाचे नियोजन होणे आवश्यक पाणी वापर जागृतीने करणे आवश्यक आहे.

- महापूर ही नैसर्गिक आपत्ती नसून अतिरिक्त पाण्याची साठवणव्यवस्थितपणे झाली पाहिजे□
- महापूर आल्यास पूर नियंत्रण हा एक कलमी कार्य□म न राहता विकसित राष्ट्रांप्रमाणे कालवे काढून पाण्याची कायम स्वरूपी साठवण केली पाहिजे□
- नदी ख□रे प्राधिकरण संकल्पनेचा स्वीकार अवलंबव बहुद्देशीय नदी ख□रे विकास ही जलव्यवस्थापनाचा दीर्घकालीन प्रभावी उपाय आहे□
- जल व्यवस्थापनातील जल प्रब□धन□जनजागृती हा महत्त्वपूर्ण घटक आहे□

पाणी□देशाच्या शाश्वत विकासाचा अविभाज्य घटक□

भारत □षिप्रधान देश □षी हा अर्थव्यवस्थेचा कणा□भारतीय शेती मात्र अनिश्चित व लहरी पावसावर अवलंबून आहे त्यामुळे □षी उत्प□ही अनिश्चित□म्हणून □षी विकासातून राष्ट्रीय विकास घडविण्यासाठी सिंचनाखालील क्षेत्रात वाढ ह□णे□जल निय□जन व्यवस्थापन□जनजागृती याद्वारे शेती विकास□उत्पादन विकास घडवून आणणे ही काळाची गरज आहे□ त्यासाठी जलसाठवण□वितरण प्रणाली नियंत्रण□पाण्याचे वाद मिटविण्यासाठी लवाद नेमण□नदी ख□रे विकास प्रकल्प□ बहुउद्देशीय नदी ख□रे विकास□नदी ज□ड प्रकल्प अशा अनेक तरतुदी यशस्वीपणे पूर्णकरण्यात डॉ□बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महत्त्वपूर्ण य□गदान आहे□

१९४२□१९४६ या कालावधीतील जल ध□रण

सन १९३५च्या भारत कायद्यानुसार जल□िन आणि विद्युत निर्मिती ही प्रांत आणि संस्थानिकांच्या अखत्यारित ह□ते□ सर्व उत्पादनाची साधने समाजाच्या मालकीची म्हणजेच देशाच्या मालकीची असावी हा डॉ□बाबासाहेबांचा महत्त्वाचा विचार ह□ता यानुसारच जलसमाजवाद ही संकल्पना मांडली आणि संविधान निर्मितीत जल संदर्भातील निर्णय घेण्यासाठी स्वतंत्रपणे निर्मिती केली□□भारतीय संविधान कलम २६२ व २६३□ बाबासाहेब श्रम मंत्री असताना त्यांच्या अध्यक्षतेखाली एकूण ५ जलपरिषदा भरवण्यात आल्या□त्या जलपरिषदेतून जलसंपत्ती विषयीअभ्यासपूर्ण मांडलेले विचार आपणास पाहायला मिळतात□

बहुद्देशीय प्रकल्प□

पूर्वीच्या काळी जल हे धरणात अतिरिक्त पाणी हीच प्रमुख समस्या ह□ती□डॉ□बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते जल ही नैसर्गिक राष्ट्रीय संपत्ती ह□य□पाण्याचे निय□जन त्याचे य□ग्य वितरण करणे□पाण्याचे उपय□ग सिंचनवीजनिर्मिती□जलनिर्मिती□दळणवळण□म□नयन □जलवाहतूक□यासाठी करता येत□यावर बाबासाहेबांचा ठाम विस्वास ह□ता□पाण्याच्या बहुद्देशीयवापरामुळे त्यांच्या संभाव्य वाईट परिणामांचे रूपांतर चांगल्या शक्तीमध्येहोते यावर बाबासाहेबांचा विश्वास ह□ता□ दाम□दर ख□रे प्रकल्प य□जना□हिराकुंड धरण य□जना□स□नख□रे य□जना इ□य□जनांना डॉ□बाबासाहेबांच्या नेतृत्वामुळे चालना मिळाली□

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

१. दामोदर धरण प्रकल्प:

पहिली जल परिषद ३जानेवारी १९४४रोजी कलकत्ता येथे डॉ. बाबासाहेबांच्या अध्यक्षतेखाली पार पडली. बंगाल, बिहार राज्यातील प्रतिनिधी परिषदेत हजर होते. राज्यातील प्रतिनिधींसमोर अध्यक्षीय भाषणातून बाबासाहेब म्हणतात, "देशातील प्रत्येक नागरिकाने पाण्याचा वापर अगदी जागृतीने करणे आवश्यक आहे. तरच ते फायदेशीर ठरेल.दामोदर प्रकल्पाचा उद्देश केवळ महापुरापासून निर्माण झलेली समस्या हाताळणे एवढाच नाही, तर त्यातून जलसिंचन, विद्युत निर्मिती, नौकानयन करणे होय. सिंचन क्षेत्रातील विकास हा या जलनीतीचा प्रमुख पैलू होता. दुसरी जल परिषद २३ ऑगस्ट १९४४ रोजी कलकत्ता येथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या अध्यक्षतेखाली भरली. दामोदर नदी बहुद्देशीय विकास प्रकल्प व त्यासंबंधी प्राथमिक अहवालावर चर्चा करणे हा उद्देश परिषदेचा होता. केंद्र व राज्य सरकारच्या अनेक विभागांचे प्रमुख हजार होते. दामोदर प्रकल्पातून चार धरणांची निर्मिती करण्यात आली. या प्रकल्पामुळे साधारण २.५ ते ६.५१ लक्ष क्यूसेक पुराच्या पाण्याचे नियोजन केले जाते. तर ९१३५ मेगावॅट वीजनिर्मिती केली जाते. ३.६४ लक्ष हेक्टर जमीन सिंचनाखाली आणली आहे.

२. हिराकुड धरण प्रकल्प:

महानदी ही ओरिसा राज्यातील सर्वात मोठी नाही. महानदीला येणाऱ्या सततच्या पुरामुळे ओरिसाचे फार मोठे नुकसान होत होते. १९३७ च्या महानदीला आलेल्या पूर्णे ओरिसाची फार मोठी हानी झाली होती. ३ नोव्हेंबर १९४५ रोजी कटक येथे झालेल्या जल परिषदेत अध्यक्षीय भाषणात तत्कालीन श्रम मंत्री डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, " ओरिसातील पाण्याचा प्रश्न हा प्रामुख्याने पूर नियंत्रणाचा प्रश्न आहे. ओरिसातीलपाण्याचा प्रश्न हा प्रामुख्याने पूर नियंत्रणाचा प्रश्न आहे. ओरिसातील जनतेला त्यामुळे नेहमी संकटांना सामोरे जावे लागते. यातून सुटका होण्यासाठी, सिंचन, नौकानयन, दळणवळण, स्वस्त वीज निर्मिती या बहुद्देशीयहे स्पष्ट केले. (गायकवाड, २०१६) केंद्रीय जलमार्ग, सिंचन व नौकानयन आयोगाचे अध्यक्ष डॉ. ए. एन. खोसला यांच्याशी बाबासाहेबांनी चर्चा करून हिराकुड धरणाची कार्यवाही सुरु केली. तत्कालीन ओरिसा राज्याचे गव्हर्नर हाऊथर्न लेविस यांचे हस्ते दि. १५ मार्च १९४३ रोजी या धरणाचा कोनशीला समारंभ पार पडला. सन १९५३ ला धारण पूर्ण होऊन तत्कालीन पंतप्रधान पंडित नेहरूंच्या हस्ते १३ जानेवारी १९५७ ला धरणाचे उद्घाटन झाले. या धरणाचीसिंचन क्षमता २,३५,४७७ हेक्टर असून ३०७ मेगावॅट वीज निर्माण होत आहे.

हिराकुडधरणाच्या उद्घाटन प्रसंगी तत्कालीन पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू म्हणाले होते की, ' धरणे ही भारताची आधुनिक मंदिरे आहेत. "या कार्यक्रमाचा अध्यक्षस्थानी केंद्रीय जल आयोगाचे अध्यक्ष डॉ. ए. एन. खोसला होते. ते अध्यक्षीय समारोप करताना म्हणाले, 'ज्या धरणांना नेहरू भारताची आधुनिक मंदिरे म्हणतात त्याच्या पायाभरणीचे कार्य हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले होते." (मंगळे, २०१६)

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

३. सोन नदी खोरे प्रकल्प :

१० मार्च १९४५ च्या परिषदेत डॉ. बाबासाहेबांनी सोन नदी खोरे प्रकल्प हा बहुद्देशीय नदी खोरे व्यवस्थापन योजनेसंबंधीचे आपले विचार मांडले. उत्तरप्रदेश बिहार या राज्यांचा व संस्थानांचा आर्थिक विकास साधण्यासाठी या परिषदेत बहुद्देशीय जलनीती हे जलसिंचन, वीज, विकास व नौकानयन या मूळतत्त्वावर आधारित राहील असे जाहीर केले. बाबासाहेबांनी व्यापक दृष्टीकोन डोळ्यासमोर ठेवून देशाचा जल व विद्युत संसाधनाचा आणि नदी खोरे यांचा सामाजिक आणि आर्थिक नियोजन व विकास महत्त्वाचा मानला.

बहुद्देशीय नदी खोरे विकासाच्या माध्यमातून नदी जोड विकासाची संकल्पनाडॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मांडली. नदीला आलेल्या पुराचे पाणी हीसमस्या नसून तो पाण्याचा एक अतिरिक्त स्रोत आहे. त्यासाठी पाण्याची साठवण करणे तसेच स्थानांतर करणे यासाठी नदी जोड प्रकल्प आवश्यक आहे. शेवटी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर इशारा देतात की " भारत सरकारने पाण्याचे नियोजन योग्य पद्धतीने केले नाही तर अराजक सदृश्य परिस्थिती निर्माण होईल." हे टाळण्यासाठी मुबलक पाण्याचे योग्य पद्धतीने नियोजन करणे आवश्यक आहे. इतिहास काळात राज्य जिंकण्यासाठी लढाया झाल्या परंतु भविष्यकाळात पाण्यासाठी लढाया होतील(कुचेकर २०१८) डॉ. बाबासाहेबांनी ब्रिटीश सरकारला दिलेल्या योजनांप्रमाणे मोठी धरणे बांधण्याचा कार्यक्रम राबविला गेला. दामोदर धरण, हिराकुड धरण, सोन नदी प्रकल्प, भाक्रा नांगल प्रकल्प यासारखे मोठे प्रकल्प राबवून वीजनिर्मितीस सुरुवात झाली. त्यामुळे भारताची आर्थिक प्रगती झपाटयाने होऊ लागली. हे नियोजन करताना पर्यावरणालाबाधा पोहोचणार नाही याची हे काळजी घेतलेली दिसते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दूरदृष्टीचा व जलनीतीचाच हा विकास व विजय आहे.

नदी जोड प्रकल्प :

गंगा, ब्रह्मपुत्रा, महानदी आणि गोदावरी या नद्यांना बारमाही पाणी असते. दरवर्षी या नद्यांच्या महापुरामुळे जीवित व वित्तहानी होत असते. या नद्यांचे पाणी दक्षिणेकडील कावेरी, कृष्णा आदिनद्यांमध्ये स्थलांतरीत केल्यास तेथील दुष्काळ कमी होण्यास मदत होईल म्हणजेच देशाची भौगोलिक रचना लक्षात घेऊन एकाच वेळी पूर नियंत्रण व दुष्काळ या समस्यांचे निवारण करण्यासाठी दिसतीलसर्व मोठ्या नद्या एकमेकींना जोडण्याची महत्त्वकांक्षी योजना सर्वप्रथम मांडली होती.

निष्कर्ष :

दि. २०/०७/१९४२ ते दि. २४/०८/१९४६या कालावधीत श्रम मंत्री असताना जल आणि ऊर्जा विभागाची जवाबदारी डॉ. बाबसाहेब आंबेडकर यांच्याकडे सोपविली होती याचकाळात केंद्रीय जल आयोगाची स्थापना व वीज प्राधिकरण स्थापना (एप्रिल १९४५, नोव्हेंबर १९४४) करून जल व वीज या मुलभूत गरजांचे दीर्घकालीन नियोजन करण्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचेनिर्णय भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासात महत्त्वपूर्ण ठरले आहेत. यामुळेच देशाच्या जलनितीविषयक धोरणास खऱ्या अर्थाने गती मिळाली.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

पाण्याचे साठे समान वाटप वितरण व्यवस्था जल नियोजन याद्वारे देशांच्या विकासाकरिता जल धोरण व जल नीतीच्या माध्यमातून राष्ट्र प्रगती साधणारे डॉ बाबासाहेब आंबेडकर हे जलनीतीचे जनक होते म्हणूनच डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांना ‘Water Man’ म्हणून ओळखले जाते सन १९४२ ४५ या कालावधीत म्हणजेच ७५ वर्षापूर्वीजल संपत्तीचा उपयोग जल संवर्धन व जलसंपत्ती विकासासाठी नदी खोऱ्यांचा बहुद्देशीयदृष्टीकोन नदी खोरे प्राधिकरण संकल्पनेचा स्विकार व अवलंब करणारे डॉ बाबासाहेब आंबेडकर हे जल संसाधन विकासाचे आद्यप्रवर्तक होते देशाच्या दीर्घकालीन विकासासाठी दृष्टीकोन सुचविणारे त्यासाठी १९४२ १९४६या चार वर्षाच्या कालावधीत अखिल भारतीय जल धोरणाची पायाभरणीच डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांनी केल्यामुळे जलसिंचन आणि विद्युत ऊर्जेची प्रगतीझाल्याचे दिसून येते

संदर्भ

कुचेकर एच एस (२०१८) “डॉ. बाबासाहेबांचे जलविषयक धोरण दैनिक सम्राट डॉ बाबसाहेब आंबेडकर जयंती विशेषांक पृष्ठ ५ .
गायकवाड दत्तात्रय २०१५ “डॉ. आंबेडकरांची जलनीती स्वयंदीप प्रकाशन पुणे
गायकवाड डी टी २०१५ भारतातील नद्यांचा विकास आणि डॉ आंबेडकरांचे मौलिक चिंतन सम्राट महामानव डॉ बाबासाहेब आंबेडकर जयंती विशेषांक पृष्ठ ५ .
गायकवाड डी टी २०१६ “ऊर्जा आणि जल नियोजनाचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर” शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी जयंती विशेषांक पृष्ठ १६ .
गायकवाड डी टी (२०१६) “आधुनिक भारताच्या जलनीतीचे प्रवर्तक- डॉ. बाबसाहेब आंबेडकर” दैनिक सम्राट शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी जयंती विशेषांक पृष्ठ १६ .
भारतीय संविधान ९३व्या सुधारणेपर्यंत अद्ययावत (२००७) महाराष्ट्र राज्याच्या भाषा संचालनालयाद्वारे अनुदानित भारत सरकार (२००७) पृष्ठ १११
मगरे प्रकाश २०१६ शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी जयंती विशेषांक १४एप्रिल २०१६ “ऊर्जा आणि जल नियोजनाचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर” पृष्ठ ११
लुलेकर प्रल्हाद २०१५ “अनंत पैलूंचा सामाजिक योद्धा” सायन प्रकाशन पुणे पृष्ठ ३६ ३८ ३९ .
वराळे यशोधरा २०१८ “जल नियोजन व जल व्यवस्थापनामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान’ सम्राट महापरिनिर्वाण दिन विशेषांक पृष्ठ ४

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत असलेले सर्वसमावेशक शिक्षण

प्रा. शोभा नेताजी जाधव **(Pg. 206-215)**

सहाय्यक प्राध्यापक, अध्यापक महाविद्यालय,अरण्येश्वर, पुणे

Abstract

प्रस्तुत शोधनिंबधात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सर्वसमावेशक शिक्षणाबद्दलच्या विचारांवर प्रकाशझोत टाकण्यात आला आहे. सर्वसमावेशक शिक्षण ही संकल्पना अलिकडच्या काळात उदयास आली आहे. त्यानुसार सर्व प्रकारचे भेद असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना शिक्षणात सामावून घेणे अपेक्षित आहे. हे भेद बौद्धिक, शारीरिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक इ. प्रकारचे असू शकतील. युगप्रवर्तक भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपले जे क्रांतिकारक शैक्षणिक विचार मांडले आहेत. त्यामध्ये त्यांना सर्वसमावेशक शिक्षण अभिप्रेत आहे. यानुसार त्यांनी समाजातील पीडित व वंचित घटकांना व आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकांना शिक्षणात सामावून घ्यावे असे विचार मांडले. डॉ. आंबेडकर यांना भारतीय राज्यघटनेचा शिल्पकार म्हटले जाते. सामाजिक व आर्थिक समावेशनाचा विचार राज्यघटनेत प्रतिबिंबित झालेला दिसतो. प्रस्तुत शोधनिबंधात त्यांनी मांडलेल्या सामाजिक व आर्थिक समावेशनाबद्दलच्या विचारांचा ऊहापोह करण्यात आला आहे. राज्यघटनेतील तरतूदी त्याचप्रमाणे बाबासाहेबांनी विविध भाषणांमध्ये सामाजिक व आर्थिक समावेशनाबद्दल उद्धृत केलेले त्यांचे विचार. त्यांनी लिहिलेली पुस्तके यामधून त्यांना अभिप्रेत असलेले सर्वसमावेशक शिक्षण प्रतिबिंबित झालेले दिसले.

पारिभाषिक शब्द *: सर्वसमावेशक शिक्षण, सामाजिक समावेशन, आर्थिक समावेशन, राज्यघटना, मूलभूत हक्क, निदेशक तत्त्वे.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :-

भारत हा एक लोकशाहीप्रधान देश आहे. शिक्षण हा प्रत्येक बालकाचा मूलभूत हक्क आहे. प्रत्येकाला आपल्या कुवतीनुसार शिक्षण मिळणे हा हक्क आहे. प्रत्येकाला आपल्या कुवतीनुसार शिक्षण मिळणे हा हक्क आहे. विविधता हे कोणत्याही समाजाचे वैशिष्ट्य असते. 'हाताची पाचही बोटे सारखी नसतात' असे आपण बोली भाषेत या विविधतेबद्दल म्हणत असतो. वंश, धर्म, जाती,-जमाती, भाषा, रंग, चालीरिती अशा कित्येक बाबतीत समाजात विविधता असते. मात्र या सर्व विविधतेला सामावूनही एकसंध राहतो. तोच सुदृढ, सुसंस्कृत समाज असे म्हणता येते.

अशाच प्रकारे शालेय वर्गातही विविधता असते. वर्गातील बालकात विविध प्रकारचे भेद असतात. संपादन पातळी, बुद्धिमत्ता, भाषिक ज्ञान, सामाजिक आंतरक्रियांचे कौशल्य, शारीरिक वैशिष्ट्ये, कारक विकास, आरोग्य, ज्ञानेंद्रियांची क्षमता आणि इतर कितीतरी व्यक्तिमत्त्व वैशिष्ट्ये या सर्वांबाबत खूप भेद बालकात असतात. विद्यार्थ्यात क्षमता/अक्षमता, बलस्थाने/उणिवा, आवडी/नावडी, यश/अपयश यांची सरमिसळ असते. भेद जर मोठे असतील, तीव्र

असतील व त्यामुळे अध्ययनात अडथळे निर्माण होत असतील तर मात्र, सामान्य शालेय वातावरणात सहजासहजी जुळवून घेणे त्यांना कठीण जाते.

ज्ञानेंद्रियांसंदर्भातील, शारीरिक व बौद्धिक भेद असणाऱ्या अशा बालकांसाठी प्रथम विशेष शाळा सुरू झाल्या. मात्र त्यातील मर्यादा लक्षात आल्यावर त्या धोरणात बदल होत गेले. दर्जेदार शिक्षण हा प्रत्येक बालकाचा मूलभूत मानवी हक्क आहे व सर्वांसाठी शिक्षण असे जागतिक पातळीवर मान्य झाल्यावर सर्वांना सामावून घेणारे शिक्षण हवे हे ठरले आणि समावेशक शिक्षणाबद्दल जागरूकतेने विचार सुरू झाला.

युगपुरुष डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे थोर शिक्षणतज्ञ होते. त्यांनीही आपले शिक्षणविषयक मौलिक विचार मांडताना समावेशक शिक्षणावर भर दिलेला दिसून येतो.

समावेशक शिक्षण : संकल्पना –

विविध प्रकारची भिन्नता असणाऱ्या बालकांकडे भेदभावाच्या दृष्टिकोनातून पाहण्याच्या वृत्तीशी लढा द्यायचा असेल तर त्यांना नियिमत शाळांमध्ये समावेशक शिक्षण देणे हा योग्य उपाय आहे. त्यातून सर्वांसाठी शिक्षण प्रत्यक्षात येऊन सर्वांचा स्वीकार करणारा, समावेशक समाज निर्माण होण्यास मदत होईल. बहुसंख्य बालकांना प्रभावी शिक्षण मिळेल व एकूणच शिक्षण क्षेत्रात सकारात्मक बदल होतील.

समावेशक शिक्षण ही संकल्पना सर्व बालकांना संपादन पातळी, बुद्धिमत्ता, लिंग, ज्ञानेंद्रिय क्षमता, व्यक्तिमत्व वैशिष्ट्ये या बाबतीत भेदभाव न करता शिक्षण देणे यासंबंधी आहे. ''शैक्षणिक संधीची समानता'' या तत्त्वावर आधारित अशी ही संकल्पना आहे. बार्टन यांच्या मते ''समावेशक शिक्षण म्हणजे भिन्नतांना प्रतिसाद देणे, अपरिचित आवाज ऐकणे, मुक्त व स्वीकारात्मक दृष्टीकोन ठेवणे, सर्वांना सक्षम बनविणे व भिन्नतांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देणे.''
समावेशक शिक्षण म्हणजे स्थानिक शाळांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचा विविध संस्कृती निरनिराळे अभ्यासक्रम आणि समुदायजीवन यातील सहभाग वाढविण्याची प्रक्रिया.

समावेशक शाळेत शारीरीक व मानसिकदृष्ट्या आव्हानात्मक मुले, आर्थिक किंवा सामाजिक दृष्ट्या वंचित तसेच कोणत्याही जाती जमातीची मुले व मुली या सर्वांचा समावेश होतो.

समावेशक शिक्षण अशा तात्विक भूमिकेवर आधारित आहे की सक्षम व अक्षम अशा दोन्ही प्रकारच्या बालकांना त्यांच्या वयानुरुप योग्य वर्गात एकत्र शिकण्याचा अधिकार आहे.

समावेशक शिक्षणात मुक्त व स्वीकारात्मक दृष्टीकोन ठेवणे, सर्वांना सक्षम बनविणे व भिन्नतांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देणे यावर भर देण्यात आला आहे. यातूनच शिक्षणात सामाजिक व आर्थिक समावेशन याचा विचार होऊ लागला.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

सर्वसमावेशक ही संकल्पना अलीकडच्या काळातील आहे. परंतु महान शिक्षणतज्ञ, युगपुरूष व भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी यापूर्वीच हा विचार मांडला आहे. त्यांच्या विचारात सर्वसमावेशक शिक्षण प्रतिबिंबित होताना दिसते.

भारताच्या संविधानातून प्रतिबिंबित होणारा समावेशनाचा विचार –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा भारताचे संविधान तयार करण्यात मोलाचा वाटा आहे. म्हणूनच त्यांना भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हंटले जाते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे घटनासमितीचे अध्यक्ष होते. त्यांनी स्वतंत्र भारताला एक कायद्याची चौकट मिळवून दिली. या संविधानातील काही कलमांमध्ये समावेशनाचा विचार प्रतिबिंबित झालेला दिसून येतो.

संविधानातील भाग तीनमध्ये मूलभूत हक्क नमूद केलेले आहेत.

१. समानतेचा हक्क :

* कायद्यापुढे समानता – राज्य, कोणत्याही व्यक्तीस भारताच्या राज्य क्षेत्रात कायद्यापुढे समानता अथवा कायद्याचे संरक्षण नाकारणार नाही.
* धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणावरून भेदभाव करण्यास मनाई राज्य, कोणत्याही नागरिकाला प्रतिकूल होईल अशा प्रकारे केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या अथवा यापैकी कोणत्याही कारणांवरून भेदभाव करणार नाही. कोणत्याही गोष्टीमुळे, नागरिकांच्या सामाजिक व शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या कोणत्याही वर्गाच्या किंवा अनुसूचित जाती व अनुसूचित जनजाती यांच्या उन्नतीकरिता कोणतीही विशेष तरतूद करण्यास राज्याला प्रतिबंध होणार नाही.
* सार्वजनिक सेवा योजनाच्या बाबींमध्ये समान संधी –
  राज्याच्या नियंत्रणाखालील कोणत्याही पदावरील सेवायोजन किंवा नियुक्ती या संबंधीच्या बाबींमध्ये सर्व नागरिकांस समान संधी असेल.
* अस्पृश्यता नष्ट करणे – अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली आहे व तिचे कोणत्याही स्वरूपातील आचरण निषिद्ध करण्यात आले आहे. ''अस्पृश्यतेतून'' उद्‌भवणारी कोणतीही निःसमर्थता लादणे हा कायद्यानुसार शिक्षापात्र अपराध असेल.
* किताब नष्ट करणे – सेवाविषयक किंवा विद्याविषयक मानविशेष नसलेला असा कोणताही किताब राज्याकडून प्रदान केला जाणार नाही.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

२. धर्मस्वातंत्र्याचा हक्क –

* सद्सद्विवेक बुद्धीचे स्वातंत्र्य आणि धर्माचे मुक्त प्रकटीकरण, आचरण व प्रचार– सार्वजनिक सुव्यवस्था, नीतिमत्ता व आरोग्य यांच्या व या भागातील अन्य तरतुदींच्या अधीनतेने, सद्सद्विवेक बुद्धीच्या स्वातंत्र्याला आणि धर्म मुक्तपणे प्रकट करण्याच्या, आचरण्याच्या व त्याचा प्रचार करण्याच्या अधिकाराला सर्व व्यक्ती सारख्याच हक्कदार आहेत.

* विवक्षित शैक्षणिक संस्थेत धार्मिक शिक्षण अथवा धार्मिक उपासना यांना उपस्थित राहण्याबाबात स्वातंत्र्य–
पूर्णत: राज्याच्या पैशातून चालवल्या जाणाऱ्या कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेने कोणतेही धार्मिक शिक्षण दिले जाणार नाही.

३) सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क–

* अल्पसंख्यांच्या वर्गाच्या हितंसबंधाचे संरक्षण–

१) भारताच्या राज्यक्षेत्रात किंवा त्याच्या कोणत्याही भागात राहणाऱ्या ज्या कोणत्याही नागरिक गटाला आपली स्वत:ची वेगळी भाषा लिपी व संस्कृती असेल त्याला ती जतन करण्याचा हक्क असेल.

२) राज्याकडून चालविल्या जाणाऱ्या किंवा राज्यनिधीतून सहाय्य मिळत असलेल्या कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत कोणत्याही नागरिकांस केवळ धर्म, वंश, जात, भाषा या किंवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून प्रवेश नाकारला जाणार नाही.

* अल्पसंख्यांक वर्गाचा शैक्षणिक संस्था स्थापण्याचा व त्यांचे प्रशासन करण्याचा हक्क

१) धर्म किंवा भाषा या निकषानुसार अल्पसंख्यांक भाषा या विकषानुसार अल्पसंख्यांक असलेल्या सर्व वर्गांना आपल्या पसंतीच्या शैक्षणिक संख्या स्थापण्याचा व त्यांचे प्रशासन करण्याचा हक्क असेल.

२) शैक्षणिक संस्थांना सहाय्य देताना राज्य, एखादी शैक्षणिक संस्था ही धर्म किंवा भाषा या निकषानुसार अल्पसंख्याक असलेल्या एखाद्या वर्गाच्या व्यवस्थापनाखाली आहे, या कारणावरून तिला प्रतिकूल होईल अशा प्रकारे भेदभाव करणार नाही.

संविधानातील भाग चार मध्ये राज्य धोरणांची निदेशक तत्वे दिलेली आहेत. ही तत्वे देशाच्या शासन व्यवहाराच्या दृष्टीने मूलभूत आहेत आणि कायदे करताना ही तत्वे लागू करणे हे राज्याचे कर्तव्य असणार आहे. या तत्वांमध्येही समावेशनाची तत्वे प्रतिबिंबीत झालेली दिसतात.

* सहा वर्षापेक्षा कमी वयाच्या बालकांची प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील देखभाल आणि शिक्षण याकरिता तरतूद – राज्य, सर्व बालकांसाठी, त्यांच्या वयाची सहा वर्षे पूर्ण होईपर्यंत, प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील देखभाल आणि शिक्षण यांची तरतूद करण्यासाठी प्रयत्न करील.

* अनुसूचित जाती, अनूसूचित जनजती आणि इतर दुर्बल घटक यांचे शैक्षणिक व आर्थिक हितसंवर्ध– राज्य, जनतेतील दुर्बल घटक, आणि विशेषत: अनुसूचित जाती. जनजाती यांचे शैक्षणिक व आर्थिक हितसंवर्धन विशेष काळजीपूर्वक करील, आणि सामाजिक अन्याय व सर्व प्रकारचे शोषण यापासून त्यांचे रक्षण करील.

राज्यघटनेतील मूलभूत हक्क व निदेशक तत्त्वे यानुसार भारतातील सर्व नागरिकांना हक्क प्रदान केले आहे. यानुसार सर्व नागरिक समान पातळीवर आणण्याचा प्रयत्न झालेला दिसून येतो. भारतात समावेशकता आणण्याचा हा प्रयत्न होता.हे बाबासाहेबांच्या चिंतनाचे फलित होते. त्यांनी राज्यघटनेतच सर्व नागरिकांचे समावेशन करण्यावर भर दिला. सर्व नागरिकांना सर्व प्रकारचे हक्क मिळाले पाहिजे यावर त्यांचा कटाक्ष होता. याचप्रमाणे बाबासाहेबांनी शिक्षणातील सर्वसमावेशकतेचा देखील विचार केला आहे. त्यांना अभिप्रेत असलेले सर्वसमावेशक शिक्षण आपणास खालीलप्रमाणे सांगता येईल.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा सामाजिक समावेशनाबद्दलचा दृष्टीकोन –

If they (OBCS) do not wish to be under the thumb of others (Brahmins) they should concentrate on two things. one is politics and the other is education.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या वरील पंक्तीतून त्यांचा सामाजिक समावेशनाबद्दलचा विचार उद्धृत होतो. आपला समाज शिकला पाहिजे आणि शहाणा झाला पाहिजे यावर त्यांचा कटाक्ष होता. साऊथबरो समितीसमोर त्यांनी दिलेली साक्ष याचा प्रत्यय आणून देते. १९१९ साली दलितांची स्थितीगती त्यांनी या समितीच्या निदर्शनास आणली. मागण्यांच्या निवेदनात ते म्हणतात 'शिक्षण हे उच्च वर्णियांपर्यंतच मर्यादित राहता कामा नये, ते दलितांनाही मिळायला हवे.'ते म्हणतात

The growth of education if it is Confined to one class, will not necessarily lead to liberalism. It may lead to the justification and conservation of class interest; and instead of creating the liberators of the down-trodden, it may create champions of the past and the supporters of the status quo and isn't this the effect of education so far ?

या निवेदनात ते म्हणतात, शिक्षण हे फक्त उच्च वर्णियांपर्यंतच मर्यादित राहिले तर शिक्षणाचा विकास हा उदारमतवादापर्यंत होणार नाही. समाजातील तळागाळातील लोकांचा विकास न होता या शिक्षणातून फक्त भूतकाळाचे

समर्थक तयार होतील आणि म्हणून शिक्षण हे तळागाळातील लोकांपर्यंत पोहोचले पाहिजे. त्यांना शिक्षणात सामावून घेतले पाहिजे.

१९२८ साली सायमन कमिशनसमोर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी साक्ष दिली त्यात ते म्हणतात, ''सक्तीचा प्राथमिक शिक्षण कायदा करावा'. दलित विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृह चालवावीत, त्यांना शिष्यवृत्त्या द्याव्यात आणि सरकारी नोकऱ्यांमध्ये अस्पृश्यांची मोठ्या प्रमाणात भरती करावी.''

दलित समाज शिकला पाहिजे आणि शहाणा झाला पाहिजे यावर त्यांचा कटाक्ष होता. त्यांनी मोफत व सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा आग्रह धरला. त्याचा कायदाच झाला पाहिजे अशी त्यांची मागणी होती. त्याशिवाय शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण होणार नाही आणि सर्वांना शिक्षणाची समान संधी मिळाल्याशिवाय शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण होणार नाही. सर्वसमावेषक शिक्षण ही संकल्पना देखील 'शैक्षणिक संधीची समानता' या तत्वावर आधारित आहे. म्हणजेच बाबासाहेबांनी त्याकाळी समावेशक शिक्षण हे तत्त्व अवलंबिले होते. ते म्हणतात, 'सक्तीच्याप्राथमिक शिक्षणाचा फक्त कायदाच करून थांबू नये तर दलित विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृहे चालवावीत. शिष्यवृत्त्या द्याव्यात. त्यामुळे हे विद्यार्थी आपोआपच शिक्षणात समावेशित होतील.'

भारतीय संविधानाने **Directive Principles of state policy** मध्ये शिक्षणाचा अधिकारही दिलेला आहे **(Art 45)** आणि आता तो मूलभूत अधिकारांमध्ये समाविष्ट करण्यात आला आहे. मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील मुलामुलींना प्राप्त झालेला आहे. या अधिकाराचे मूळ घटनेतील कलम २१ मध्ये सापडेल. डॉ. बाबासाहेबांच्या शैक्षणिक चिंतनाची ही फलनिष्पत्ती आहे असे मला वाटते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे अतिशय सजग व्यक्तिमत्व होते. त्यांनी शिक्षणाचे महत्त्व जाणले होते म्हणून दलित-पीडित-शोषितांना शिक्षण मिळालेच पाहिजे. खरेतर शिक्षण हे सर्वच थरातील लोकांना मिळाले पाहिजे. सर्वांचाच तो अधिकार आहे. कोणत्याही वर्गास त्यापासून परावृत्त करणे हे अनहितकारक आहे असे ते म्हणतात.

समावेषक शिक्षणाचे महत्त्वाचे तत्त्व म्हणजे सर्वांना सक्षम बनविणे, भिन्नतांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देणे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, ''खालच्या वर्गाची ज्याच्यामुळे प्रगती खुंटून त्यांना दुसऱ्याचे गुलाम व्हावे लागले, तो न्यूनगंड त्यांच्यापासून नाहिसा करणे. चालू समाज पद्धतीमुळे जे त्यांचे जीवन लुबाडण्यात आले आहे त्याचे त्याच्या स्वतःच्या आणि राष्ट्राच्या दृष्टीने काय महत्त्व आहे याची त्यांना जाणीव करून देणे हाच खालच्या वर्गाचा प्रश्न आहे. उच्च शिक्षणाच्या प्रसाराखेरीज हे कशानेच साध्य होणार नाही. आमच्या सर्व सामाजिक दुखण्यावर माझ्या मताप्रमाणे शिक्षण हेच औषध आहे.'' या विचारातून हेच प्रतित होते कि आंबेडकर खालच्या वर्गातील लोकांना सक्षम बनवू पाहत

होते आणि त्यासाठी शिक्षणासारखे दुसरे माध्यम नाही. म्हणजेच खालच्या वर्गातील लोकांना शिक्षणात सामावून घेतलेच पाहिजे हा त्यांचा आग्रह होता.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारातून समावेशकता प्रगट झालेली दिसून येते. समावेशकता म्हणजे मुक्त व स्वीकारात्मक दृष्टीकोन ठेवणे. आंबेडकरांच्या विचारातून हा दृष्टीकोन प्रगट होतो. स्त्री शिक्षणाच्या संदर्भात हा दृष्टीकोन अधिकच व्यापक झालेला दिसून येतो. या बाबतीत त्यांची भूमिका म. फुल्यांप्रमाणेच अतिशय पुढारलेली होते. बाबासाहेबांनी सबंध भारतीय शिक्षणाचा विचार केला. ज्यांना शिक्षणापासून वंचित ठेवले गेले त्या उपेक्षित स्त्रियांचे देखील शिक्षणात समावेशन व्हावे अशी भूमिका बाबासाहेब घेतात जर स्त्री वर्गात जागृती झाली तर त्या अस्पृश्य समाजाची फार मोठी प्रगती घडवून आणू शकतात. याची त्यांना जाणीव होती. ते म्हणतात. 'तुम्ही तुमच्या मुलांना व मुलींना शिक्षण देवून तुम्ही जे काम करता त्या कामात त्यांना पडू न देण्याची खबरदारी घ्या.' असा सल्ला आणि मार्गदर्शन बाबासाहेब शिक्षणासंबंधी दलितांना करतात. स्त्रियांना शिक्षण दिल्यामुळे देशाच्या विकासाबरोबरच तुमच्या अस्मितेचाही विकास होईल. तुम्ही 'माणूस' आहात ही तुमची ओळख तुम्हाला होईल. स्त्रियांना फक्तप्राथमिक शिक्षण न देता उच्च शिक्षणही द्यावे. देशविकासात स्त्री शक्तीचा समावेश व्हावा म्हणून त्यांनी शिकले पाहिजे आणि आपली अस्मिता जपली पाहिजे अशी अतिशय व्यापक भूमिका ते घेतात. ते म्हणतात –

I measure the progress of a community by the degree of progress which women have achieved.

१ सप्टेंबर १९५१ रोजी मिलिंद महाविद्यालयाच्या इमारतीची कोनशिला बसविण्याच्या प्रगती बाबासाहेबांनी केलेल्या भाषणात ते स्त्रियांच्या शिक्षणातील समावेशनाबद्दल पोटतिडकीने बोलले. ते म्हणाले, 'नमूद करण्यासारखी गोष्ट म्हणजे या कॉलेजमध्ये मुलांच्या बरोबरच मुलीही शिक्षण घेत आहेत सामाजिक मागासलेपणा आणि सहशिक्षणाचा गंधही नसलेल्या या भागात मुलांच्या बरोबरीने मुलींनाही शिक्षण देऊन कॉलेज एक नवीनच पायंडा घालत आहे. या कॉलेजमध्ये सर्व जातीच्या व धर्माच्या मुली शिक्षण घेत आहेत. मुलींच्या शिक्षणाला उत्तेजन मिळावे व मोठ्या संख्येने त्यांनी कॉलेजमध्ये यावे म्हणून शहरापासून कॉलेजपर्यंत येण्याकरिता कॉलेजने एक बसही ठेवली आहे. या कॉलेजचे द्वार सर्व धर्मीयांना मोकळे आहे.

अशा प्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्त्रियांना शिक्षणात सामावून घेण्याबाबत आग्रही भूमिका मांडतात. त्यांचे म्हणणे होते की जर स्त्री ला शिक्षण मिळाले तरच राष्ट्राचा विकास होतो. त्यांनी फक्त स्त्री शिक्षणाबाबत विचार न मांडता मिलिंद महाविद्यालयात मुलींना प्रवेश देऊन ते विचार प्रत्यक्ष अंमलात आणले. त्यांनी स्त्रियांसारख्या समाजातील मागासलेल्या घटकांचा विचार करून त्यांना शिक्षणात सामावून घेतले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा आर्थिक समावेशनाबद्दलचा दृष्टीकोन –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एक फार मोठे अर्थतज्ञही होते. त्यांचे आर्थिक प्रश्नांवरचे विचारही तितकेच मूलगामी आहे. आर्थिक समस्येमुळे समाजातील काही घटक शिक्षणापासून वंचित राहतात. ते तसे न होता शिक्षणात आर्थिक समावेशनाचाही विचार झाला पाहिजे असे बाबासाहेबांना वाटते.

साऊथबरो समितीसमोर पुरावा सादर करताना आंबेडकरांनी काही हमी सुचविल्या. त्यातील एक हमी खालीलप्रमाणे – एखाद्या प्रांतातील महसुलामधील पहिला खर्च पीडित वर्गाच्या शिक्षणावरती केलेला असावा आणि पीडित वर्गाच्या फायद्यासाठी एकूण शिक्षण खर्चापैकी न्याय प्रमाणातील रक्कम वेगळी काढून ठेवली जावी.

शासनाने प्रामुख्याने शिक्षणासाठी आर्थिक तरतूद केली पाहिजे म्हणजे समाजातील प्रत्येक घटकास मग तो आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल असेल तर त्याला शिक्षणात सामावून घेतले पाहिजे असे मत आंबेडकर मांडतात.

शिक्षणाच्या संदर्भात आंबेडकरांनी सायमन आयोगासमोर आपले म्हणणे तपशीलवार मांडले. यावेळी त्यांचा भर मुख्यत्वे उपायांवर होता. यामध्ये त्यांनी सुचवलेले उपाय खालीलप्रमाणे –

१. विद्यापीठे वा भारतातील इतर संस्थांमध्ये विज्ञान वा तंत्रज्ञानाचे शिक्षण घेऊ इच्छिणाऱ्या अनुसूचित जातींतील विद्यार्थ्यांना दोन लाख रुपयांपर्यंतची वार्षिक शिष्यवृत्ती.
२. इंग्लंड, ब्रिटिश साम्राज्यातील देश, युरोप व अमेरिकेतील विद्यापीठांमध्ये विज्ञान व तंत्रज्ञानाचे शिक्षण घेऊ इच्छिणाऱ्या अनुसूचित जातींतील विद्यार्थ्यांसाठी वार्षिक एक लाख रुपयांच्या शिष्यवृत्तीची तरतूद.
३. स्कूल ऑफ माईन्समधील एकूण प्रवेशांपैकी एक दशांश जागा अनुसूचित जातींसाठी आरक्षित केलेल्या असाव्यात आणि त्यांना शुटल्कांमध्ये सूट देऊन वा शिष्यवृत्ती देऊन प्रवेश मिळावा.
४. भारत सरकार अलीगढ विदद्यापीठआणि बनारस विद्यापीठ मुस्लिम व हिंदूसाठीच्या संस्था–यांच्यावर दरवर्षी तीन लाख रुपये खर्च करते, तर तेवढाच वार्षिक खर्च अनुसूचित जातींच्या उच्च शिक्षणावर केला जावा.

वरील उपायांवरून लक्षात येते की, बाबासाहेब अनुसूचित जातीतील विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण देण्यासाठी शासनाने आर्थिक तरतूद करावी यावर भर देतात. केवळ आर्थिक कारणामुळे हे विद्यार्थी शिक्षणापासून वंचित राहू नये असे त्यांना मनापासून वाटे. सर्व विद्यार्थ्यांचे आर्थिक समावेशन व्हावे असा त्यांचा कटाक्ष होता. 'संरचनात्मक असमानते'च्या समस्येला सामोरे जाताना आंबेडकरांनी गरिबांसाठी आणि विशेषतः खालच्या जातींसाठी आर्थिक संधीची समानता निर्माण करण्याचे उपाय सुचवले. या उपायांमध्ये शिक्षण आरोग्यासाठी तरतूद करावी असे सुचविले.

याशिवाय पीडितांसाठी नुसत्या सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा करून उपयोगाचे नाही तर हे शिक्षण मोफत मिळावे. पीडितांना व स्त्रियांना शिष्यवृत्त्या दिल्या जाव्या जेणेकरून ते शिक्षणापासून वंचित राहणार नाही. तरच खऱ्या अर्थाने

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

समाजातील सर्व घटकांचे आर्थिक समावेशन होईल. त्याचप्रमाणे गरीब विद्यार्थ्यांकरिता ते वसतिगृहाची आवश्यकता प्रतिपादन करतात. त्याच बरोबर राज्य घटनेत देखील त्यांनी Article II - Section IV, Part I,Clause 1 मध्ये Higher Education हे अनुसूचित जातींना देणे ही राज्याची विशेष जबाबदारी आहे अशी तरतूद आहे.

Part II - Special Responsibilites मध्ये खालीलप्रमाणे तरतूद आहे :

That the United States of India shall undertake the following special responsibilities for the betterment of the Scheduled Castes :

1) The Governments - Union and State - shall be required to assume financial responsibility for the higher education of the Scheduled Castes and shall be required to make adequate provisions in their budgets. Such Provisions shall form the first charge on the Education Budget of the Union and State Government.
2) The responsibility for finding money for secondary and college education of the Scheduled Castes in India shall be upon the State Governments and the different States shall make a provision in their annual budgets for the said purpose in proportion to the population of the Scheduled Castes to the total budget of the States.
3) The responsibility for finding money for foreign education of the Scheduled Castes shall be the responsibility of the Union Government and the Union Government shall make a provision of Rupees 10 laks per year in its annual budget in that behalf.
4) These special grants shall be without prejudice to the right of the Scheduled Castes to share in the expenditure incurred by the State Government for the advancement of primary education for the people of the State.

या तरतूदींवरून लक्षात येते की, बाबासाहेबांना तळागाळातील लोकांच्या, पीडितांच्या शिक्षणाची किती चिंता होती. त्यांचे प्राथमिक, माध्यमिक त्याचप्रमाणे उच्च शिक्षणातही समावेश व्हावा म्हणून त्यांनी वरील तरतूदी सुचविल्या आहेत. यावरूनच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षणातील सर्व घटकांच्या आर्थिक समावेशनाबद्दल किती आग्रही होते हे लक्षात येते.

समारोप :–

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे अतिशय सजग व्यक्तिमत्त्व होते. त्यांना जाणीव होती की शिक्षण हे शस्त्र आहे.दलित–पीडित–शोषितांना शिक्षण मिळालेच पाहिजे. खरेतर शिक्षण हे सर्वच थरातील लोकांना मिळाले पाहिजे. सर्वांचाच तो अधिकार आहे. उच्च प्रतीचे शिक्षण मर्यादित करून कोणत्याही वर्गास त्यापासून परावृत्त करणे हे

अनहितकारक आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांमध्ये शिक्षणाची सर्वसमावेशकता दिसून येते. सर्वसमावेशक शिक्षण म्हणजे विविध प्रकारची भिन्नता असणाऱ्या लोकांना शिक्षणात सामावून घेणे, सर्वांना सक्षम बनविणे, भिन्ननांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देणे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारात सर्वसमावेशकता दिसून येते. ही सर्वसमावेशकता राज्यघटनेत प्रतिबिंबित झालेली दिसते. त्यांना वर्गविहीन समाज अभिप्रेत होता तो शिक्षणानेच साध्य होईल असे त्यांना वाटत होते. आज शिक्षणात सामाजिक व आर्थिक समावेशनासाठी प्रयत्न होताना दिसतात. तळागाळातील लोक पीडित यांच्या शिक्षणासाठी यांना शिक्षणात सामावून घेण्याचा प्रयत्न होताना दिसतो. ही बाबासाहेबांच्याच शैक्षणिक विचारांची फलनिष्पत्ती !

संदर्भ :

चौधरी राजेश (२०११) भारताचे संविधान : पुणे, चौधरी लॉ पब्लिशर्स.

थोरात सुखदेव, कुमार नरेंद्र (२०१५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, सामाजिक बहिष्कृतता व समावेशकता धोरणाचा दृष्टिकोन, पुणे. सुगावा प्रकाशन.

डॉ. वाघमारे जनार्दन (२०१५), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे क्रांतिकारक शैक्षणिक विचार आणि कार्य, पुणे, सुगावा प्रकाशन.

डॉ. सोहनी चित्रा, डॉ. शिरोडे संगिता (२०१६), समावेशक शिक्षण, पुणे, सुविचार प्रकाशन.

डॉ. हाडेकर डी. वाय (२००५) डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक विज्ञान, पुणे, सुगावा प्रकाशन.

Dr. M. Udaya Rekha, Dr. Ravindranath K. Murthy (2017) Inclusive Practices, Hyderabad, Neelkamal Publications.

Dr. T. Mrunalini, Prof. Ramesh Ghanta (2008), Philosophical Foundations of Education, Hyderabad, Neelkamal Publications.

Shodhganga.inflibnet.ac.in

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक सुधारणा

प्रा. डॉ. प्र. अ. जगताप (Pg. 216-219)

टिळक शिक्षण महाविद्यालय, पुणे

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतातील आणि जगातील सर्वश्रेष्ठ, बुद्धीमान, व्यक्ती होते. बाबासाहेबांच्या व्यक्तीमत्त्वाचे वेगवेगळे पैलू आहेत. त्या पैलूंचा प्रभाव भारतीयांवर आहे. समाजसुधारक, अर्थशास्त्रज्ञ, समाजशास्त्रज्ञ, कायदेतज्ञ, भारतीय घटनेचे शिल्पकार, राजकीय नेतेपद दलितांचे कैवारी, दलितांचे बाबा म्हणूनच त्यांना विशिष्ट समाजापूरते मर्यादित करण्याचा प्रयत्न केला आहे. दलितासंचे कैवारी, बाबा तर ते आहेतच परंतू ते संपूर्ण भारतीयांचे आहे. संपूर्ण भारतीयांसाठी त्यांचे कार्य आहे, समस्त भारतीय महिलांसाठी त्यांचे कार्य आहे, शेतकरी, इतर मागास, भटके, विमुक्त भटके, आदिवासी, श्रमिक, कामगार, शेतमजूर यांच्यासाठी ही बाबासाहेबांचे कार्य आहे. सामाजिक सुधारणेच्या माध्यमातून देशात आर्थिक, सामाजिक, राजकीय समता आणण्याचे काम डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समाजसुधारणेच्या कार्यात दिसते. आधूनिक भारताच्या जडणघडणीत, विकासात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान मोठे आहे. म्हणून ते आधुनिक भारताचे जनक म्हटले जातात.

स्त्रियांच्या गुलामी विरूद्ध आवाज :

* बाबासाहेबांनी स्त्रींच्यागुलामगिरी विरूद्ध आवाज उठवून.

* पुरूष प्रधान संस्कृती, कमी करण्यासाठी प्रयत्न केले.

* मनू तत्त्वज्ञानास विरोध केला त्याची होळी केली.

हिंदु कोड बील :

कोणत्याही देशाच्या विकासाचे, समतोल विकासाचे मापदंड स्त्रियांच्या विकासावर अवलंबून असतात. म्हणूनच या देशातील कुमारी, विवाहीता, परित्यक्ता, विधवा, घटस्फोटित स्त्रियांच्या संरक्षणाचा हक्क आणि विकासाचा हेतू ठेवून हिन्दु कोड बिलाचा आग्रह डॉ.आंबेडकर यांनी धरला होता. हिंदु कोड बिलाचे महत्त्व सांगतांना आंबेडकर पार्लमेंटमध्ये म्हणतात की, पार्लमेंट पुढील हिंदुकोड बील ही एक महत्त्वपूर्ण घटना होती व ती या देशातील कोणत्याही अधिवेशनात विचारात घेतली नव्हती. एवढेच नव्हे तर पार्लमेंटमध्ये या पूर्वी व पुढेही येणाऱ्या कोणत्याही कायद्याची बरोबरी हिंदु कोड बीलाबरोबर करता येणार नाही. इतके त्याचे महत्त्व आहे. हिंदु समाजातील वर्गावर्गातील उच्च नीच भेद व लिंगभेद तसेच कायम ठेवून

केलेले कणतिही निव्वळ आर्थिक परिस्थिती सुधारणेचे कायदे म्हणजे घाण न काढता त्यावरच उभारलेले पत्त्याचे बंगले हत ही तर घटनेची थट्टा आहे.

हिंदु कड बिलाचे महत्त्व फार मठे आहे हे पंडित नेहरूनी मान्य केले. मात्र बिलाला पाठिंबा देऊन त्याचे कायद्यात रूपांतर हऊ दिले नाही.

हिंदु कड बिलातील तरतूदी ः

१□ वैवाहिक हक्काची भरपाई म्हणून पतीच्या संपत्तीमध्ये पत्नीचा हक्क□मिळालेल्या स्त्रीधनावर पत्नीचा हक्क विधवा झाल्यावर संपत्तीचा वारसा हक्क.

२□ स्त्रीला पतीपासून घटस्फट मागण्याचा हक्क□नवयाने घटस्फट दिल्यास पटगीची तरतूद.

३□ एक पत्नीत्वाची तरतूद□स्त्रीजीवनाला स्थैर्य.

४□ वडिलांच्या मिळकतीत मुलीला हिस्सा.

५□ ज्यांना पांरपारिक पद्धतीने विवाह करावयाचा आहे. त्यांना मकळीक आहे. मात्र वर्ण□जात□पटजात या बाहेरील व्यक्तीशी विवाह केला तर त□कायदेशीर विवाह म्हणून मान्यता देणारी तरतूद.

६□ स्त्रीला दत्तक निवडण्याचा□घेण्याचा हक्क□पारंपारिक दत्तक विधान पद्धती रद्द आणि कायदेशीर तरतूदीनुसार दत्तक घेण्याची पद्धत निश्चित आपला मुलगा दत्तक देण्याचा मातेस अधिकार देण्याची तरतूद.

या तरतूदीमुळे स्त्रियांना संमत्तीमध्ये हक्क मिळाला आणि तिचे परावलंबित्व संपविण्यास मदत झाली. द्विभार्या प्रतिबंध□वारसा हक्क□घटस्फटचा हक्क मिळाला. स्त्रीला गुलाम म्हणून दुय्यम दर्जाची वागणूक मिळणे कमी झाले आणि स्वतंत्र माणूस म्हणून जगण्याचा हक्क मिळाला.

जातीव्यवस्थेवर प्रहार ः

पूर्वी आपल्या देशात जाती व्यवस्था मठ्या प्रमाणात हती. समाजातील जाती व्यवस्था कमी करण्यासाठी वाणी आणि लेखनीच्या माध्यमातून प्रहार केलेले दिसतात. भारतीय समाजाची उभारणी पूर्नरचना समतेवर अधारित करावी. यासाठी आपल्या वाणी व लेखनीचा विवेकनिष्ठेने त्यांनी वापर केला. बाबासाहेबांच्या संपूर्ण लेखनात सर्वाधिक भर जातीभेद□धर्मभेद कमी करण्यावर हता. कारण या देशातील बहुतांश प्रश्न हे जातीभेद आणि धर्मभेद यातून निर्माण झाल्याचे ते म्हणतात. ब्राह्मणाचे अनुकरण करत इतर जातीतील इरतेत्तरांनी ही केलेले दिसते आपणही इतर जातींपेक्षा श्रेष्ठ आहत□भि□आहत या भावनेने बहुतांश जाती पिडल्या आहेत हे सारे संपल्याशिवाय नवा समाज उभा करता येणार नाही अशी बाबासाहेबांची धारणा हती. म्हणून □तीमुक्त काही कार्यक्रम हाती घेतलेले दिसतात.

महाड सत्याग्रह ः

निसर्गाने निर्माण केलेला पाणी साठा दलितांना मिळत नव्हता बाबासाहेबांनी महाड येथील चवदार तळ्यातील पाणी स्वतःच्या अंजळीत घेऊन संपूर्ण दलितांना खुले करून दिले.

काळाराम मंदिर प्रवेश ः

दलितांना पूर्वी माणूस असून काळाराम मंदिर प्रवेशासाठी बंदी होती. ही बंदी बाबासाहेबांनी स्वतः अनुयायासह प्रवेश करून मंदिर प्रवेश खुला करून दिला आणि माणूस म्हणून जगण्याची प्रेरणा दिली.

कामगार शोषणातून मार्ग ः

ब्रिटिश कालीन भारतात जे विविध उद्योग उभे राहिले होते. त्यात जे कामगार काम करत होते त्यात त्यांचे मोठ्या प्रमाणात शोषण केले जात होते. मालक व मालकाने नेमलेल्या व्यवस्थापकाकडून शोषण केले जात होते. या शोषण मुक्तीतून मार्ग हवा होता. कामगार वर्गात आपले हक्क व जागृकता निर्माण होण्यासाठी अशी भूमिका १२ व १३ फेब्रुवारी १९३८ ला मनमाड येथे झालेल्या रेल्वे कामगार परिषदेत मांडली. मजुर मंत्री म्हणून कार्यरत असतांना कामगार हिताचे अनेक निर्णय घेतले. किमान वेतन, कामाचे तास, भविष्य निर्वाह निधी, महागाई भत्ता, कामगारांच्या पाल्यांना शिक्षण इ. बाबत कायदे केले म्हणून डॉ. बाबासाहेब खऱ्या अर्थाने कामगारांचे नेते होते.

शिक्षण परिवर्तन ः

सामाजिक न्यायावर आधारित सम्यक परिवर्तन केवळ शिक्षणाने होऊ शकते. शिक्षण हेच सामाजिक क्रांतीचे साधन आहे. प्रत्येकाला शिक्षण मिळाले पाहिजे. शासनाने ही जबाबदारी घेऊन सक्तीचे आणि मोफत शिक्षण दिले पाहिजे. माणसाला माणूस म्हणून जगण्याची जाणीव शिक्षणातून निर्माण होते आणि शिक्षणानीही जाणीव दिली पाहिजे. या बाबींचा डॉ. बाबासाहेबांनी आग्रह धरलेलो दिसतो.

भारतीय समाज शिक्षणापासून वंचित होता, त्याचे कारण जातीव्यवस्था हेच होते. स्त्रियांना आणि या देशातील बहुजनांना शिक्षणापासून वंचित ठेवलेले होते.

समाज परिवर्तनासाठी शिक्षण हे महत्त्वाचे आहे. आयुष्यभर ज्ञान महत्त्वाचे मानणारी भूमिका घेऊन शिक्षणासंबंधीचे विचार मांडले. केवळ पुस्तकी विचार न मांडता पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना करून प्राथमिक पासून उच्च शिक्षणापर्यंतसाठी शाळा महाविद्यालयाची स्थापना केली.

शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा हा मुलमंत्र दिला आणि आज आपण पाहतो, बहुजन समाज शिक्षित झाला, संघटितही झाला आणि संघर्षालाही तत्पर असतो.

महत्त्वा फुलेनी जे सामाजिक परिवर्तनाचे कार्य हाती घेतले होते. ते उर्वरीत कार्य डॉ. बाबासाहेबांनी महात्मा ज्योतीबा फुलले यांना गुरू मानून पुढे चालू ठेवले.

सहशिक्षण पुरस्कार ः

स्त्री व पुरूषांना एकत्र शिक्षण दिले पाहिजे. हा सहशिक्षणानाचा त्यांचा आग्रह अन्वर्थक आहे. स्त्रीपुरूष समतेचा हा मूलमंत्र आहे.

सर्वांना समान अधिकार ः

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे आधूनिक भारताचे शिल्पकार आहेत. या देशात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता आणि न्याय ही संविधानिक मूल्य स्वातंत्र्योत्तर काळात रूजण्याचे जे काम होते आहे. त्याचे श्रेय डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना जाते.

संविधानाच्या माध्यमातून या देशात समतेवर आधारित समाज व्यवस्था निर्माण होण्याचे काम होते आहे. कोणत्याही व्यक्तीस नागरिक म्हणून म्हणविण्यास काही हक्क असावे लागतात. ते हक्क डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी लिखित संविधानाच्या माध्यमातून सर्वांना मिळाले आहे.

निष्कर्ष ः

बाबासाहेबांच्या सामाजिक सुधारणेचे कार्य केवळ दलितांसाठीच नाही तर संपूर्ण भारतीयांसाठी आहे. या देशातील दलिते तर बहुजन व स्त्रिया, कामगार, शेतकरी या सर्वांसाठी आहे. बाबासाहेबांना दलितांपूरते मर्यादित करून त्यांचे कार्य मर्यादित केले जाऊ नये. बाबासाहेबांचे कार्य आधुनिक भारताच्या निर्माणासाठी आहे. सर्व भारतीयांनी बाबासाहेबांना आपले देशातील युगपुरूष म्हणून स्विकारण्याची गरज आहे. समावेशक बाबासाहेब म्हणून प्रत्येक भारतीयांनी बाबासाहेबांना समजून घ्यावे. या देशातील दिनदलित समाजातील लोकांना माणूस म्हणून जगण्याची प्रेरणा बाबासाहेबांनी दिली.

संदर्भ ः

दहाट ध. (२००९). डॉ. वावासाहेब आंबेडकर भाषणे व विचार, संकेत प्रकाशन, नागपूर.
हाडेकर डी. (२००५). डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक विज्ञान, सुगाम प्रकाशन, पुणे.
ठेंगडी द. (२००४). सामाजिक क्रांतीची वाटचाल आणि डॉ. आंबेडकर, भारतीय श्रमशोध मंडळ, पुणे.
लूलेकर प्र. (२०११). अनंत पैलूंचा सामाजिक योद्धा, सायन पब्लिकेशन, पुणे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेबाबतचे विचार

डॉ. खोपडे स्मिता जयेंद्र (Pg. 220-223)

साहाय्यक शिक्षिका, श्री. शिवाजी मराठा मुलांचे हायस्कूल व कनिष्ठ महाविद्यालय, शुक्रवार पेठ, पुणे २.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विविध विषयांवरील प्रभुत्व असले तरी त्यांच्या मूळपिंड एका अर्थतज्ज्ञाचा होता. अर्थशास्त्रातील नोबेल पारितोषिक प्राप्त. डॉ. अमर्त्य सेन त्यांना आपला गुरु मानतात.

डॉ. आंबेडकरांच्या जीवनकार्यातील पूर्वार्धाच्या काळात (१९२१ पर्यंत) त्यांनी अर्थविषयक लेखन केले.

१. ॲडमिनिस्ट्रेशन अँड फायनान्स ऑफ दि ईस्ट इंडिया कंपनी.

२. दि इव्होल्यूसन्स ऑफ प्रोव्हिन्शियल फायनान्स इन ब्रिटिश इंडिया.

३. दि. प्रोब्लेम ऑफ द रुपी : इटस् ओरिजिन अँड इटस् सोल्यूशन.

या कालखंडानंतर त्यांनी अर्थशास्त्रावर जरी कुठलेही पुस्तक लिहिले नसले तरी त्यांच्या प्रत्येक कार्यामध्ये एका हाडाच्या अर्थतज्ज्ञाचा स्पर्श झालेला दिसल्याशिवाय राहत नाही.

स्वानुभवातून पाहिलेली जातीव्यवस्था, अस्पृश्यता व त्यातून निर्माण झालेली श्रमविभागणी, आर्थिक असमतोल व कुंचबना यामुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर, सामाजिक समतोल, विकास यावर होणारा सारासार परिणाम यांची त्यांना सखोल जाणीव झाली होती. Preamble मधील सांगितलेल्या समता, स्वातंत्र्य व बंधुभाव या त्रिकूटाचा केवळ राजकीय हक्क असा संकुचित अर्थ न लावता सामाजिक व आर्थिक लोकशाहीचा पुरस्कार केल्याशिवाय देशात सुबत्ता, विकास येणे दुरापास्त आहे, याची त्यांना जाणीव करुन दिली.

कामगार समस्या :

डॉ. आंबेडकर हे कामगार मंत्री होते. त्यांनी कामगारीच्या समस्या सांगितल्या आहेत. डॉ. आंबेडकरांनी भांडवलशाही विरुद्ध संप करण्याचा अधिकार आहे असेही सांगितले. कामगारांना औद्योगिक व्यवस्थापनात सहभागी करुन घेतले पाहिजे असे त्यांचे मत होते. यासाठी त्यांनी संयुक्त परिषदेवर जास्त भर दिला.

त्याचप्रमाणे रोजगार विनिमय केंद्र, कायमस्वरुपी कामगारांना पगारी रजा, कामगार कल्याण योजना, सहमतीने विवाद मिटविणे यावर त्यांचा भर होता. त्यांच्यामते, औद्यागिक शांतता आणि प्रगती (विजय) सामाजिक न्यायावर

आधारीत आहे. त्यांनी केंद्र सरकारमध्ये अनुसुचित जातींसाठी ५% ते ६% राखीव जागांची शिफारस केली. अस्पृश्य विद्यार्थ्यांनी परदेशात तांत्रिक शिक्षण घ्यावे म्हणून त्यांनी विविध प्रकारची मदत केली. आंबेडकर आणि महात्मा गांधी यांच्यामध्ये भारतातील जाती व्यवस्थेवर झालेल्या चर्चेत त्यांनी सांगितले की भारतीय जाती व्यवस्थेचा आपल्या अर्थ व्यवस्थेवर मोठा प्रभाव आहे. त्यांनी सांगितले की भारतात जाती व्यवस्थेने फक्त कामाची विभागणी केली नाही तर कामगारांची सुद्धा विभागणी केली आहे.

जातीय अर्थव्यवस्था :

आंबेडकरांच्या मते, भारतातील जाती व्यवस्था भारताच्या आर्थिक विकासातील सर्वात मोठा अडथळा आहे. जाती व्यवस्था व्यक्तीला / लोकांना त्यांची इतर व्यावसायिक कौशल्य विकसित करण्याची परवनगी देत नाही. फक्त त्याच जातीतील व्यक्तीला ती कौशल्य आत्मसात करण्याची परवानगी दिली जाते. त्याचप्रमाणे एळाद्या व्यक्तीकडे एखादे विशिष्ट काम करण्याचे कौशल्य असेल तरी सुद्धा त्याला त्याच्या जातीपेक्षा खालच्या जातीचा व्यवसाय करण्याची परवानगी दिली जात नसे गतिशील औद्योगिक क्षेत्रात प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या आवडीचा व्यवसाय निवडण्याचे स्वातंत्र्य असले पाहिजे. परंतू सामाजिक, धार्मिक बंधनामुळे व्यावसायिक गतिशिलतेवर परिणाम झालेला आहे. त्याची अनेक कारणे आहेत ती पुढीलप्रमाणे आहेत – पहिले म्हणजे कोणत्याही जातीला आपल्या आवडीचा व्यवसाय करण्याची परवानगी नसल्याने जात हा बेरोजगारीचा प्रमुख घटक/कारण ठरला. त्याचप्रमाणे बहुसंख्य हिंदू रोजगारापेक्षा आपल्या जातीचा व्यवसाय सोडून इतर व्यवसाय करण्यापेक्षा बेरोजगारीला प्राधान्य देत. दुसरे म्हणजे वैयक्तीक न्याय, आर्थिकक्षमता, मागणी हे घटक अंतर्गत व्यवसायावरील बंधनामुळे आणि गतिशील कामगारांच्या अभावामुळेक बाजारपेठेत अस्तित्वात होते. त्यामुळे कामगार आणि भांवडल यांचे एक व्यावसायाकडून दुसऱ्या व्यावसायाकडे हस्तांतरित होत नाही. जरी मजूरीचे दर आणि भांडवलावरील परतावा जास्त असला तरी त्याचा यावर परिणाम होत नाही.

मानवी भांडवलाची संकल्पना :

मानवी भांडवलाबाबात डॉ. आंबेडकरांनी असा युक्तीवाद केला आहे की भारतातील उच्च जातीतील लोक गरीब आणि अस्पृश्यांनी जोपर्यंत समान सामाजिक सन्मान देत नाहीत तोपर्यंत भारतातील मानवी भांडवलाचा भारताच्या आर्थिक विकासासाठी उपयोग होणार नाही.

हिंदू अर्थव्यवस्थेतील विरोध :

डॉ. आंबेडकर सिंचन आणि वीज पुरवठा कमिटीचे अध्यक्ष होते. त्याचप्रमाणे त्यांचा कार्यालयीन कर्मचारी कमिटीशीही निकटचा संबंध होता. पाण्याचे आणि वीजपुरवठ्याचे नियोजन करणे हा सिंचन कमिटीचा मुख्य उद्देश होता. नैसर्गिक जल आणि विद्युत धोरण यांच्या नियोजनामध्ये डॉ. आंबेडकरांचा प्रभाव दिसून येतो. दामोदर व्हॅली प्रकल्प,

हिराकुड नदीवरील प्रोजक्ट यासारख्या मोठ्या प्रकल्पांच्या उभारणीमध्ये आंबेडकरांच्या धोरणांचा परिणाम दिसून येतो. आंबेडकरांनी अंतर्गत पाणी वाटपाच्या तंट्यावर उपाय सुचविले आहेत.

आर्थिक विकासाबाबतचे धोरण :

डॉ. आंबेडकरांचा यांचा असा ठाम विश्वास होता की, शिक्षण, संपत्ती वाटपातील असमानता आणि समाजाचे शोषण थांबविण्याशिवाय भारताचा आर्थिक विकास होऊ शकत नाही. शोषण विविध दिशांनी होत आहे. अर्थात भारतात सामाजिक आणि धार्मिक शोषण आर्थिक शोषणापेक्षाही जास्त अन्यायकारक / अत्याचारी आहे. त्याचे उच्चाटन झाले पाहिजे.

करविषयक धोरण :

डॉ. आंबेडकरांनी १९३६ मध्ये स्वतंत्र्य मजूर पक्षाच्या जाहिरनाम्यामध्ये आपले करविषयक विचार स्पष्ट केले होते. त्यांनी शेतसारा आणि शेतसारा आकारणी पद्धत याला विरोध केला होता. त्यांचे मते या कराचा समाजातील गरीब वर्गावर हा एक प्रकारचा बोजा आहे, असे त्यांचे मत होते. त्यांनी प्रगत करविषयक धोरणाची शिफारस केली आहे.

समाजवादी लोकशाही राज्य :

डॉ. आंबेडकरांनी समाजवादी लोकशाही राज्य संकल्पना घटना समिती सादर केली. त्यांच्यामते, पायाभूत उद्योग सरकारच्याच मालकीचेक असावेत. विमा, शेती यांचे सुद्धा राष्ट्रीयकरण करुन सरकारनेच त्याचे व्यवस्थापन करावे, उत्पादक साधनांची देखभाल सरकारकडे असावी. औद्योगिक कारणांसाठी संपादित केलेल्या जमिनीसाठीची नुकसान भरपाई सरकारी रोख्यांच्या स्वरुपात असावी. खेड्यातील जमिनीची वाटणी / विभागणी खेड्यातील कुटूंबामध्येच करुन एकत्रित शेतीसाठी वापरावी जमिनदार, भाडेपट्टेदार, शेतमजूर असा भेदभाव करु नये. शेतीसाठी आवश्यक असाणारे भांडवल, बी–बियाणे, खते इ. सरकारकडून पुरविण्यात यावीत. शेतसारा दिल्यानंतर उरलेल्या शेती उत्पन्नाची विभागणी करावी. जे नियमांचे पालन करणार नाही त्यांना शिक्षा करण्यात यावी.

आश्चर्यकरक हे की आंबेडकरांनी अगोदरच मुक्त अर्थव्यवस्थेचा पुरस्कार केला होता, त्यांनी १९२३ मध्येच जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण या संकल्पना मांडल्या होत्या. नुकतेच १९९१ भारताने या संकल्पनांनाच स्वीकार केला आहे. म्हणजे या धोरणांच्याबाबत आंबेडकर १०० वर्षे पुढे होते. त्यांचा असा आग्रह होता की, अर्थव्यवस्था यशस्वी करावयाची असेल तर रुपयांची किंमत स्थिर ठेवली पाहिजे. तर मुक्त अर्थव्यवस्था संकल्पना यशस्वी होईल. लोकसंख्या नियंत्रण, कुटुंब नियोजन याबाबत त्यांचे म्हणणे होते का, लोकसंख्या नियंत्रणाशिवाय अर्थव्यवस्थेवर नियंत्रण ठेवणे अशक्य आहे. म्हणून भारतात लोकसंख्या नियंत्रण आणि कुटुंबन नियोजनाबाबत आग्रही

होते. पुढे भारताने त्यांच्या विचारांचा स्वीकार करुन कुटुंब नियोजन राष्ट्रीय धोरण म्हणून स्वीकार केला. त्यांचे असे म्हणणे होते की, गतिमान औद्योगिकरणाशिवाय भारताचा विकास शक्य नाही.

मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मितीबाबत त्यांचे विचार असे होते की, आवश्यक वस्तूंचा वापर जास्त प्रमाणात झाला पाहिजे. त्यामुळे कच्च्या मालाचा वापर जास्त होईल. परराष्ट्रावरील अवलंबित्व कमी होईल. आणि मजूरांना / कामगारांना कामाची शाश्वती मिळेल. याचा एकत्रित परिणाम अर्थव्यवस्थेच्या विकासात दिसून येईल. खाजगी क्षेत्र मोठ्या गुंतवणुकीअभावी मोठा उद्योग उभा करु शकत नाहीत. म्हणून असे उद्योग राष्ट्रीयकृत असावेत. त्यासाठी सरकारने मोठे उद्योगधंदे सुरु करण्यासाठी पुढे आले पाहिजे. कामगारांनी संप करण्याचा अधिकार असला पाहिजे येथे हे महत्त्वाचे आहे की, स्वातंत्र्यानंतर भारताचे औद्योगिक धोरण आंबेडकरांचे विचार लक्षात घेऊन आखण्यात आले आहे. १३ व्या वित्त आयोगाचा अहवाल आंबेडकरांच्या संशोधनावरच आधारीत आहे. सदर शोधनिबंधामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या आर्थिक विचारांचे विवेचन केले आहे.

निष्कर्ष :

डॉ. आंबेडकर प्रज्ञा–सूर्य होते, त्यांच्या बुद्धिमत्तेला कोणतेही बांध नव्हते. तरीसुद्धा त्यांना फक्त घटनाकार म्हणून संबोधले जाते. परंतु खरे पाहता ते देशातील सर्वात सुशिक्षित अर्थतज्ज्ञ होते. डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचा देशातील सामाजिक चळवळीवर मोठा परिणाम दिसून येतो. ते खरे अर्थतज्ञ होते हे आपल्या घटनेतील विविध आर्थिक तरतुदीवरुन पुराव्यासह दिसून येते. त्याचे आर्थिक विचार त्यांच्या लिखाणावरुन तसेच भाषणामधूनही स्पष्ट होतात. डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर खोलवर परिणाम दिसून येत आहे. ते त्यांच्या वेळेपेक्षा कितीतरी पुढे होते.

संदर्भ :

Ambedakar, B.R., "The Problem of the Rupee : Itss Origin and its Solution (History of Indian Currency and Banking)".

Ambedkar, B. R., "Annihiliation of Caste with reply to Mahatma Gandhi", Dr. Babasaheb Ambedkar Source Material Publication Committee, Govt. of Maharashtra.

Ambedkar, B. R., "The Evolution of Provincial Finance in British India, A study in the Provincial Decentralization of Imperial Finance."

Jadhav, N. D. (1991), "Neglected Economic Thought of Babasaheb Ambedkar", Economics and Political Weekly Vol. 26, No. 15 (April 13, 1991), pp 980-982.

http://www.pudhari.com/news/kokan/20998.html.

http://m.lokmat.com/storypage.php?catid=16 HYPERLINK "http://m.lokmat.com/storypage.php?catid=16&newsid=12442032"& HYPERLINK "http://m.lokmat.com/storypage.php?catid=16&newsid=12442032"newsid=12442032

https://atrocitynews.wordpress.com/200705/05/ambedkar-my-father-in-eonomics-dr-amartya-sen

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार

डॉ. शुभांगी सूर्यकांत कुऱ्हाडे (Pg. 224-230)

असि. प्राध्यापक, अध्यापक महाविद्यालय, अरण्येश्वर पुणे ९.

Abstract

२१ व्या शतकातही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार महत्त्वाचे ठरतात.कारण भांडवलशाहीमुळे सर्वच क्षेत्रात सामान्य माणूस हा वेगवेगळ्या सुविधांपासून वंचित राहू लागला आहे जसे की शैक्षणिक सुविधा. आज अत्यंत गरीब आणि आर्थिकदृष्ट्या मागास असलेल्या कुटुंबाला महागडे शिक्षण परवडणारे नाही.परंतु डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वांना समान वागणूक मिळावी,तसेच सर्वांना सर्वच क्षेत्रात शिक्षण घेता यावे यासाठी कायदे केले.यातूनच त्यांची शिक्षणातील सर्वसमावेशकता दिसून येते.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी प्रथमिक शिक्षण,उच्च शिक्षण व स्त्रियांचे शिक्षण यांबाबत दिलेल्या शैक्षणिक विचारांबाबत संशोधकाने विचार मांडले आहेत.

महत्त्वाचे शब्द *- प्राथमिक शिक्षण,उच्च शिक्षण व स्त्रियांचे शिक्षण*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते सर्व प्रकारच्या विषमता दूर करण्यासाठी आणि सामाजिक लोकशाही प्राप्त करून घेण्यासाठी शिक्षण हा एक राजमार्ग आहे.त्यांचा आग्रह होता की,'जातीप्रथेच्या तटबंद्यावर उघड उघड हल्ला करण्यासाठी अस्पृश्यांनी शिक्षण घेतलेच पाहिजे.डुकरासारखे आपले पोट भरण्यासाठी जगू नका परंतु सांस्कृतिक विकासासाठी मानवी प्राणी म्हणून जगा.'असा उपदेश त्यांनी केला.शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे साधन आहे.शिक्षण ही स्वातंत्र्याची प्रेरक शक्ती आहे.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी समता,स्वातंत्र्य,बंधुता आणि सामाजिक न्यायासाठी आयुष्यभर प्रयत्न केल्याचे दिसून येते.शिक्षण ही अतिशय मूलभूत गरज असून मानवी विकासास पोषक अशी बाब आहे, असे त्यांना वाटत होते.शिक्षण ही शक्तींची शक्ती होय,विद्या ही शस्त्रांचे शस्त्र आहे, त्यामुळेच बाबासाहेबांचा समाजक्रांतीचा विचार शिक्षणापासून सुरू होतो.त्यांच्या मते,'' उपासमारीन शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस हिनबल होऊन अल्पायुषी होतो.तसेच तो निर्बुद्ध राहिल्यास जिवंतपणी दुसऱ्याचा गुलाम होतो.''यामुळेच शिक्षणापासून त्यांनी आपल्या कार्याला प्रारंभ केला.

''शिका,संघटित व्हा व संघर्ष करा''या मानवी मूलमंत्राच्या प्रथम क्रमांकावर शिक्षण आहे.शिक्षण ही निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे,त्यामुळे केवळ पदव्या मिळविणे म्हणजे शिक्षण हे बाबासाहेबांना अपेक्षित नव्हती.मानवतेला

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

अपमानित करणारी आणि देशाला पांगळे करणारी अन्याय समाजरचना उलथून टाकावयाची असेल तर शिक्षण हे क्रांतीचे पहिले प्रकरण आहे असे बाबासाहेबांना वाटत होते. म्हणूनच पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना करून दलितांमध्ये शिकण्याची जिद्द निर्माण केली.त्यांच्या शैक्षणिक विचारांनी परिवर्तनाची संघर्षशील प्रेरणा निर्माण केली.''व्यक्तीस्वातंत्र्य हे मूल्य केवळ व्यक्तीच्याच सर्वांगीण विकासाचे द्योतक नाही तर राष्ट्राच्याही उत्थानाचे द्योतक आहे.'' व्यक्तीस्वातंत्र्याची आवश्यकता जर मान्य असेल तर दरेक व्यक्तीच्या ठायी आपले स्वातंत्र्य रक्षण करण्याची शक्ती उत्पन्न होणे अत्यंत जरूर आहे.ती शक्ती शिक्षणाशिवाय उत्पन्न होवू शकत नाही.

अस्पृश्यांच्या वाट्याला सुरूवातीपासूनच उपेक्षित जीवन आलेले असल्यामुळे समाजातील इतर वर्गाबरोबर अस्पृश्यांना आणण्यासाठी म्हणून विशेष प्रयत्न सरकारने करावे,त्यांना शिक्षणामध्ये सवलती द्याव्यात,त्यामुळे समाजामध्ये सामाजिक समता प्रस्थापित होऊ शकेल.चेहरा नसणाऱ्या या अस्पृश्यांना आस्तित्त्वाचा नवा चेहरा होऊन समाजात सामाजिक न्यायाचे वातावरण निर्माण होईल, या पद्धतीची अतिशय मानवतावादी भूमिका बाबासाहेब घेताना दिसतात.

- **प्राथमिक शिक्षण**- प्राथमिक शिक्षणाचा प्रश्न राष्ट्रीय दृष्टीने अत्यंत मूलभूत व मौलिक आहे अशी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची विचारसरणी होती.केवळ लोकांच्या स्वखुषीवर प्राथमिक शिक्षणाचा प्रश्न सोपवल्यास प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार होण्यास कैक वर्ष लागतील हे बाबासाहेबांनी हेरले असल्यामुळे त्यांनी प्राथमिक शिक्षणाचा पुरस्कार केला. गोपाळ गणेश आगरकर,म.जोतीराव फुले व छत्रपती शाहू महाराज यांच्याप्रमाणे त्यांनीही प्राथमिक शिक्षणाच्या सक्तीचा पुरस्कार केला होता.परंतु त्यांच्या मते ते मोफतही असाव याबाबत काही मते स्पष्ट होती.ज्याना फी देणे शक्य आहे त्यांच्याकडून ती वसूल करण्यात गैर नाही असा त्यांचा मुद्दा होता.तर ज्या वर्गांना प्राथमिक शाळांतील फी देणेही शक्य नाही त्यांना मात्र मोफत शिक्षण द्यावे असे त्यांचे मत होते.

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे असण्याची दोन कारणे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिली आहेत.

१) शिक्षणावरील ताबा २) सक्तीचे तत्व अंमलात आणण्याची जबाबदारी.

शिक्षणक्षेत्र खऱ्या अर्थाने स्वतंत्र व स्वायत्त हवे असेल तर या क्षेत्रावर व्यक्तीसत्ता असणे धोक्याचे आहे.हा बाबासाहेबांनी दिलेला इशारा आजही तंतोतंत लागू पडतो.''प्रांतिक स्वायत्तता मागा आणि राष्ट्रीय दृष्टीने शिक्षणाचे धोरण ठरवा, आमची याला हरकत नाही.परंतु शिक्षणामध्ये एकसूत्रीपणा असला पाहिजे.शाळांचा कारभार शिस्तीने चालला पाहिजे आणि शिक्षण चोख दिले पाहिजे.''असा त्यांचा आग्रह होता.त्यासाठी शिक्षणक्षेत्राशी संबंध नसणाऱ्या व्यक्तींचा या क्षेत्रात शिरकाव नसावा, असे त्यांनी नि:संदिग्धपणे प्रतिपादन केले आहे.शिक्षणक्षेत्रात घुसू पाहणाऱ्या व्यक्तीकेंद्री वृत्तीचा त्यांनी निषेध

केला.शिक्षणामध्ये कुठल्याही प्रकारची तडजोड बाबासाहेबांना मान्य नाही. शिक्षणामध्ये उत्तम दर्जा,शिस्त या बाबी असावयासच हव्या. यामधून बाबासाहेब नितीमत्ता,शिस्त,सचोटी,पवित्रता या मूल्यांचा आग्रह धरतात.

प्राथमिक शिक्षणाच्या बाबतीत प्रांत आणि मध्यवर्ती सरकारची जबाबदारी ही या ठिकाणी बाबासाहेब स्पष्ट करतात.गरीब आणि लहान जिल्ह्यांना केवळ आपल्या बळावर सक्तीच्या शिक्षणाची योजना राबविता यायची नाही म्हणून ही जबाबदारी प्रांत आणि हिदस्थान सरकारने उचलली तरच संपूर्ण राष्ट्रात शिक्षणासंदर्भात एकसूत्रीपणा येऊ शकेल आणि हा एकसूत्रीपणाच बाबासाहेबांना अपेक्षित होता.या माध्यमातून शिक्षण समाजातील सर्व वर्ग, आणि स्तरापर्यंत पोहचू शकेल,निरक्षरता कमी होऊन साक्षरतेचे प्रमाण वाढेल आणि ही शिकलेली लोकं मग समाजात परिवर्तन घडवून आणतील तसेच या माध्यमातून देशविकासही साधला जाईल, अशी अतिशय व्यापक भूमिका बाबासाहेब घेताना दिसतात.

- **विद्यापीठीय शिक्षणाचीबाबतची मते-**

१) विद्यापीठात दिले जाणारे शिक्षण समाजाभिमुख,विज्ञाननिष्ठ आणि पक्षपात विरहीत असावे.

२) विशिष्ट समाज घटकाच्या हितसापेक्ष नसावे.

३) शिक्षणाचा उद्देश वस्तुस्थितीपूरक माहिती पुरविणे किंवा काही सिद्धांत शिकविणे हा नसावा,तर विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्त्व विकसित होईल.त्यांच्या मानसिक,बौद्धिक क्षमतांची वाढ होईल.

४) प्रस्थापित अधिकारी,विद्वानांच्या विचारांचे टीकात्मक परीक्षण करण्यास ते समर्थ होतील.

५) प्रथम सत्राचा शोध घेऊन ते आवश्यक माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न करतील,त्यांच्या मनात कोणत्याही विषयाविषयी जिज्ञासा निर्माण होऊन,त्याद्वारे सखोल अध्ययनाच्या प्रवृत्ती विकसित होतील.त्याचप्रमाणे सत्याचा शोध किती अवघड आहे याची त्यांना जाणीव होईल.

६) एखाद्याने व्यक्त केलेले मत आणि वस्तुस्थिती यामधील अंतर ते जाणू शकतील.

७) गुणावगुणांचे विश्लेषण केल्यानंतर समस्या जाणून घेऊन समस्येचे निदान करण्याची क्षमता निर्माण होईल. या सर्वांसाठी विद्यार्थ्यांच्या क्षमता विकसित करणे हे विद्यापीठ शिक्षणाचे ध्येय असावे.

विद्यापीठातून शिक्षण घेऊन बाहेर पडणारा विद्यार्थी हा बाबासाहेबांच्या मते बहुश्रुत असला पाहिजे.त्याचप्रमाणे विद्यापीठीय शिक्षकांनी देखील विद्यार्थी घडविण्यात आपले योगदान दिले पाहिजे असे त्यांना वाटत होते.विद्यापीठांनी शिक्षणाभिमुख व्हावे.शिक्षणाभिमुख विद्यापीठ म्हणून कार्य करताना शिक्षण कार्याचे संयोजन करताना योग्य ती खबरदारी घतली.पाहिजे.पदवीपूर्व शिक्षण महाविद्यालयाकडे व पदव्युत्तर शिक्षण विद्यापीठाकडे अशा कृत्रीम विभाजनाला बाबासाहेबांचा तीव्र विरोध होता.कारण पदवीपूर्व शिक्षणाचे पदव्युत्तर शिक्षणापासून विभाजन म्हणजे शिक्षण व संशोधन

यांचे एकमेकांपासून विभाजन होय.जेव्हा संशोधनाला शिक्षणापासून वेगळे केले जाते,तेव्हा संशोधन कार्याची अपरिमित हानी होते.

पदवीपूर्व विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक जीवनाच्या आरंभापासूनच जर प्राध्यापकांनी विद्यापीठ शिक्षण क्षेत्रात प्रवेश घेऊ इच्छिणाऱ्या विद्यार्थी वर्गाशी संबंध प्रस्थापित केले तर प्राध्यापकांना आपल्या विषयाची संकल्पना योग्य प्रकारे समजावी यासाठी अशा विद्यार्थ्याची मानसिक व बौद्धिक तयारी सहज करता येईल.तसेच पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांना निकट सहवास आणि सहआस्तित्त्व पदवीपूर्व विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आदर्शप्रत जाण्यासाठी सहज प्रेरणा देऊ शकतात.त्यामुळे पदवीपूर्व आणि पदव्युत्तर शिक्षण हे सहशिक्षण असावे.

- **स्त्री शिक्षण-** स्त्री शिक्षणाच्या संदर्भातही बाबासहेबांची भूमिका म.फुल्यांप्रमाणेच अतिशय पुढारलेली होती,हे त्यांच्या सबंध कर्तृत्त्व आणि विचारांवरून स्पष्ट होदते.ज्यांना शिक्षणापासून वंचित ठेवल्या गेले त्या उपेक्षित आणि चेहरा नसणाऱ्या समूहाच्या शिक्षणासंबंधी ते अधिक गंभीरपणे विचार करतात.दलितांच्या शिक्षणाचा विचार मांडतानाच ते दलित स्त्रीने देखील शिकले पाहिजे,ही भूमिका घेतात,दलित स्त्रियांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार आणि प्रचार होणे बाबासाहेबांनी अगत्याचे मानले होते.म्हणून त्यांनी १९२४ साली स्थापन केलेल्या बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या उद्दिष्टात आणि १५ ऑगस्ट १९३६ साली स्थापन केलेल्या स्वतंत्र मजूर पक्षासारख्या राजकीय पक्षाच्या जाहीरनाम्यात सुद्धा शिक्षणावर भर दिल्याचे दिसून येते.कारण संघटित होऊन संघर्ष करण्यासाठी शिक्षण हा एक महत्त्वाचा दुवा आहे.स्त्रियांना शिक्षण दिल्यामुळे देशाच्या विकासाबरोबरच तुमच्या अस्मितेचाही विकास होईल.तुम्ही 'माणूस' आहात ही तुमची ओळख तुम्हाला होईल.या पद्धतीचे स्त्री शिक्षणाचे महत्त्व ते विषद करतात.

जर स्त्री वर्गात जागृती झाली तर त्या अस्पृश्य समाजाची फार मोठी प्रगती घडवून आणू शकतात,याची त्यांना जाणीव होती.महिलांच्या संघटित शक्तीवर,संस्थांवर त्यांचा विश्वास होता, आणि संघटित होण्यासाठी,संघटित होऊन समाजातील दुर्गुण नष्ट करण्यासाठी शिक्षण हा एकमेव पर्याय असल्याचे ते नमुद करतात.या भूमिकेतून ते स्त्री-शिक्षणविषयक पटवून देताना म्हणतात,''तुम्ही तुमच्या मुलांना व मुलींना शिक्षण देऊन तुम्ही जे काम करता त्या कामात त्यांना पडू न देण्याची खबरदारी घ्या.''शिक्षण घेतलेल्या माणसाच्या ठायी विनय आणि सौजन्य या गोष्टी अत्यंत महत्त्वाच्या असल्याचे बाबासाहेब मानतात.कारण त्यामुळेच माणूस माणसासारखा वागेल आणि शिक्षणाचा सदुपयोग करेल.म्हणून बाबासाहेब शिक्षणात शीलाला अग्रस्थान देतात.

- स्त्रियांनी,मुलींनी शिक्षण घेताना अनाठायी आणि निरर्थक शिक्षण घेऊ नये .त्यांनी राष्ट्रोपयोगी आणि गृहशिक्षणासंबंधीचे शिक्षण घ्यावे,अशी भूमिका बाबासाहेब घेतात.जे उच्च शिक्षण दिले जाईल,ते व्यवहारोपयोगी

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

असावे,जीवनाल उपयुक्त असावे.उच्च शिक्षणाचा उपयोग केवळ पदवी मिळविण्याइतकाच होवू नये,हा त्यांचा शिक्षणासंबंधीचा व्यापक असा दृष्टीकोन होता.

- आगरकरांप्रमाणेच स्त्री पुरूषांना एकच व एकच शिक्षण दिले पाहिजे, असे त्यांचे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे मत होते.
- स्त्रियांसाठी स्वतंत्र शाळा,महाविद्यालयास त्यांची सहमती नव्हती. कारण त्यांना स्त्री-पुरूषांना एकत्र शिक्षण देणे ही संकल्पना मूर्त रूपात आणावयाची होती.''स्त्रियांचे शिक्षण पुरूषांच्या बरोबर एकत्र असले पाहिजे.'' ही बाबासाहेबांची विचारधारा प्रस्थापित लोकांना त्याकाळी पटणे शक्य नव्हते.
- स्त्री -पुरूष शिक्षण एकत्र असावे ही कल्पनाच त्यांना भयंकर वाटत होती.स्त्री शिक्षणाला मान्यता देणारा एक गट तर याचा निषेधच करीत होता.काही परंपरवादिंनी मात्र नव्या काळाची पाऊले ओळखून स्त्री शिक्षणाला विरोध करीत नव्हते.पण त्यांना सहशिक्षण नको होते.स्त्रीपुरूषांच्या नीतीमत्तेचे बुजगावणे पुढे करून त्यांनी सहशिक्षण अमान्य केले होते.
- वयाच्या ७ व्या वर्षानंतर स्त्री पुरूषांना वेगवेगळे शिक्षण दिल्यानेच स्त्री-पुरूष नीतीमत्ता शाबूत राहू शकतील, असा त्यांचा दृढविश्वास होता.बाबासाहेबांनी याला स्पष्ट विरोध दर्शवून आपल्या भूमिकेत असे म्हटले की,स्त्री-पुरुषांना वेगवेगळे ठेवल्याने त्यांची नीतीमत्ता शाबूत राहते,हा निव्वळ भ्रम आहे.एखादा तरूण निर्जन वनात राहून ब्रह्मचारी राहू शकेल किंवा एखादी स्त्री तुरूंगात राहिल्यास व तिला कोणाचा संसर्ग लागू न दिल्यास ती साध्वी राहू शकेल,मग नीतीमत्तेचे बुजगावणे कशासाठी? म्हणून अशा लोकांच्या नीतीमत्तेला कवडीइतकेही महत्त्व देण्याचे त्यांना प्रयोजन वाटत नाही.
- याउलट स्त्रियांच्या सहवासात राहून जो पुरूष आपले मन ताब्यात ठेवू शकतो व पुरूषाच्या सहवासात जी स्त्री आपले पाऊल वाकडे पडू देणार नाही,त्याची खबरदारी घेते त्यांना नीतीमान म्हटले पाहिजे, असे बाबासाहेबांना वाटते.

- **शिक्षक- प्राध्यापकांकडून बाबासाहेबांच्या अपेक्षा-**
  - पारंपरिक समाजरचना बदलण्यासाठी नव्या जाणीवेचा शिक्षक असावा, असे बाबासाहेबांना वाटते.पारंपारिक शिक्षणाला नकार देण्यामागे खऱ्या अर्थाने ज्ञाननिष्ठा निर्माण व्हावी, आणि ज्ञानास सामाजिक व नैतिक अधिष्ठान असावे ही कळकळ होती.
  - ज्ञान कडीकुलूपात बंदिस्त न राहता ते कोंडीमुक्त झाले पाहिजे,हाच ज्ञानसंवर्धनाचा खरा हेतू आहे.
  - शिक्षण आणि समाजहित यांचा अन्योन्य संबंध असल्यामुळे पारंपारिक शिक्षक बाबासाहेबांना मान्य नाही.तेव्हा समाज बदलण्यासाठी शैक्षणिक रचना आणि शिक्षक बदलला पाहिजे,हे स्वच्छपणे बाबासाहेबांनी सांगितले.

- शिक्षक समता,स्वातंत्र्य,बंधुता,न्याय व वैज्ञानिकदृष्टी देणारा राष्ट्रातील सारथी असावा, असे त्यांना वाटते.
- शिक्षक हा निपक्षपाती,उदात्त आणि थोर मनाचा असावा.
- विद्यार्थ्यांना विद्येच्या अभ्यासाने नवी दृष्टी प्राप्त व्हावी आणि या दृष्टीतून त्यांनी खऱ्या जीवनमूल्यांचा शोध व बोध घ्यावा असे सांगितले.
- विद्यार्थी हा परिपूर्ण निपजावा म्हणून ते कटाक्षाने विद्यार्थ्यांना आपल्या कर्तव्याची जाणीव करून देतात आणि त्यांना आत्मभान देतात.विद्यार्थ्याने अधिकाधिक ज्ञानसंचय करून पारंगतता प्राप्त करावी, अशी अपेक्षा ते विद्यार्थ्यांकडून करतात.
- प्राध्यापकांनी स्वतंत्र पद्धतीचा विचार करून त्याची मांडणी त्यांनी केली पाहिजे,त्यासोबतच त्याने विद्यार्थ्यांना ज्ञान देताना स्वत:ला झोकून दिले पाहिजेत अशी ते अपेक्षा करतात.
- प्राध्यापक व्यासंगी,विचारवंत आणि नवदिशाप्रवर्तक असावा ही त्यांची अपेक्षा होती.
- प्राध्यापकाने विद्यादानापूर्वी अभ्यासाचा व्यासंग स्वत:ला लावला पाहिजे.सतत वाचन त्याने करावे,शिकविण्याला नोकरीचे स्वरूप न देता सेवाव्रत म्हणून ते स्वीकारावे केवळ तास भरून काढावे,या दृष्टीने अध्यापन करू नये.
- प्राध्यापक म्हणजे परिश्रम,संशोधन आणि चिंतन यांची सांधेजोड आहे असे ते मानतात.
- प्राध्यापकांनी व्यापकतेने विचारांची मांडणो करावी, अशी अपेक्षा करतात.
- प्राध्यापकानी विशेष अध्ययन क्षेत्र निर्माण करून द्यावीत त्यामुळे आपल्या विषयाचा सूक्ष्म अभ्यास करण्यास व संशोधन करण्यास प्राध्यापकांना वाव मिळेल.
- प्राध्यापक स्वत: उत्साही व विद्यार्थ्यांमध्ये उत्साह निर्माण करणारा असावा.
- विशेष अध्ययन क्षेत्राचे महत्त्व विषद करताना बाबासाहेबांनी प्राध्यापकाची गुणवत्ता,त्याची अभ्यासाची शिस्त, आणि मुख्य म्हणजे त्यांचे संशोधनकार्य यांचा ऊहापोह केला होता.

- **समारोप** - बाबासाहेबांना एकूणच भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये जो बदल घडवून आणावयाचा होता,तो बदल शिक्षणाच्या माध्यमातूनच प्रभावी पद्धतीने आणि गतीने होवू शकेल,यावर बाबासाहेबांचा विश्वास होता.त्यामुळे त्यांनी आपल्या भाषणांमधून आणि लेखनातून शैक्षणिक विचार,महत्त्व मांडत असतानाच त्या विचारांना कृतीशील करण्यासाठी प्रयत्न केले.बाबासाहेबांनी आपल्या शैक्षणिक विचारांना कृतीत उतरविण्यासाठी म्हणून इ.स.१९२८ मध्ये आपल्या जमातीचे शालेय शिक्षण भक्कम पायावर संघटित करण्यासाठी त्यांनी दलित वर्ग शिक्षण संस्थेची स्थापन

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

केली.बहुजन समाजामध्ये आणि विशेषत: अनुसुचित जातींमध्ये उच्च शिक्षणाचे प्रचलन करण्याच्या दृष्टीने त्यांनी ८ जुलै १९४५ मध्ये पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली.बाबासाहेबांची ही शैक्षणिक चळवळ ही माणूस हा विज्ञाननिष्ठ व्हावा, आधुनिक मूल्यांचे भान यावे,त्याच्या हक्कांची,माणूसकीची व अस्मितेची त्याला जाणीव व्हावी यासाठी होती.बाबासाहेबांच्या शैक्षणिक चळवळीतून विविध क्षेत्रासाठी लागणारे बौद्धिक मनुष्यबळ निर्माण झाले.महाराष्ट्राला बुद्धिवंत,विचारवंत व सामाजिक दृष्टीकोन बाबासाहेबांच्या शक्षणिक चळवळीने दिला.महाराष्ट्राच्या समाजजीवनाला एक नवी समता,सामाजिक न्याय आणि विकासाची दृष्टी असणारी भक्कम फळी दिली हेच बाबासाहेबांच्या शैक्षणिक चळवळीचे फलीत आहे,हे मात्र निश्चित.

संदर्भसूची-

आढाव,विलास.(२००२).डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर : शिक्षण आणि समाजप्रबोधन,पुणे:सुयश प्रकाशन
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ(१९९३).महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ :मुंबई
कीर,धनंजय.(२००६)डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर,मुंबई:पॉप्युलर प्रकाशन
खैरमोडे,चांगदेव (१९५८) डॉ.भीमराव रामजी आंबेडकर चरित्र,मुंबई:बौद्धजन पंचायत समिती
लिंबाळे,शरणकुमार.(२०१४).प्रज्ञासूर्य,पुणे:दिलीपराज प्रकाशन.
शिक्षण आणि समाज (जुलै २०१५ ते डिसेंबर २०१७).डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि एकविसावे शतक,पुणे:इंडियन इन्सिट्युट ऑफ एज्युकेशन.
पानतावणे,गंगाधर(१९९६).पत्रकार,डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर,पुणे: लताली प्रिंटर्स.
https://www.researchgate.net/publication/322695770_DrBR_Ambedkar%27s_views_on_Education
Dr.Babasaheb Ambdkar on Education (Jan 27, 2015),Educate, Agitate and Organise”
file:///H:/seminar%20paper/sndt%202019/Bodhi_V1N1_003.pdf
file:///H:/seminar%20paper/sndt%202019/10_chapter%203.pdf
file:///H:/seminar%20paper/sndt%202019/418.pdf
file:///H:/seminar%20paper/sndt%202019/307-1445-1-PB.pdf
file:///H:/seminar%20paper/sndt%202019/08_chapter%204.pX²
file:///H:/seminar%20paper/sndt%202019/New%20folder/A210104.pdf

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि शैक्षणिक दृष्टिकोन

डॉ. गौतम लोंढे **(Pg. 231-237)**

सहयोगी प्राध्यापक, एस. एन. डी. टी. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पुणे.

Abstract

मनुष्याला आपले जीवन विकसित करण्यासाठी किंवा आपले भविष्य घडविण्यासाठी शिक्षण हे महत्वाची भूमिका साकारते. शिक्षणाचा मुख्य उददेश मानवातील अपप्रवृत्ती नष्ट करुन त्याला सदाचारी, स्वाभिमानी आणि स्वावलंबी बनविणे हे आहे. शिक्षणामुळे मनुष्याला नविन नविन ज्ञान प्राप्त होतो. या शिक्षणरुपी ज्ञानामुळे मनुष्य दररोज नवनवीन ज्ञान शोधत असतो.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

१. प्रस्तावना :

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अप्रतीम सेवेमुळे भारत देश त्यांचा कायम ऋणी राहिल . त्या काळातील सामाजिक व्यवस्थेनुसार मागास परिवारात जन्म घेऊनसुद्धा, अध्ययनासाठी आवश्यक सुविधा नसतांना, लहानपणापासून अपमान, तिरस्कार, कटू शब्द या सर्वांकडे दुर्लक्ष करुन त्यांनी एम.ए., पीएच.डी , एम.एससी., डी.एससी., बार-ॲक्ट-लॉ, एल.एल.डी., डी.लिट., या सारख्या उच्चस्तरावरील पदव्या धैर्य, साहस, आणि शिक्षणाविषयीची आवड यामुळे प्राप्त केल्या. हे त्यांच्या शिक्षणाचे महत्वपूर्ण उदाहरण आहे. त्यांनी त्यांच्या आयुष्यातील अप्रतीम प्रगती ही शिक्षणामुळेच प्राप्त केली. त्यामुळे त्यांनी प्रत्येक विकासासाठी शिक्षणाला शस्त्र बनविले, शिक्षण हे दुधारी असल्याचे ते प्रतिपादित करीत. शोलाशिवाय शिक्षण म्हणजे शिक्षणरुपी शस्त्राचा गैरवापर होय, असे ते सांगत असत. आणि शिक्षण हेच मानवी जीवनाचा खरा अंग आहे हे लोकांना पटवून देण्याचा प्रयत्न केला . शिक्षणाबरोबर माणसाचे शीलही सुधारले पाहिजे, त्याशिवाय शिक्षणाची किंमत शून्य आहे. ज्ञान हे तलवारीसारखे आहे. तिचा सदुपयोग करावयाचा की

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

दुरुपयोग करावयाचा हे त्या माणसाच्या शोलावर अवलंबून आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाच्या बळावर संपूर्ण विश्वात ओळख निर्माण केली

धर्मजातीमुळे भारतीय शिक्षण व्यवस्था अस्पृश्य समाजाला दूर लोटते. त्यांनी शिक्षण घेऊ नये, शिक्षण ही वरिष्ठ समाजाची मक्तेदारी आहे असा अनुभव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना आला. त्यांनी स्वतः प्रयत्नपूर्वक व संघर्षातून उच्चशिक्षण परदेशातून प्राप्त केले केवळ शिक्षण घेवून स्वतःची उन्नती साधायची नाही तर शिक्षण प्रसार करण्याची मोठी जबाबदारी शिक्षित वर्गावर आहे असे ते निक्षून सांगत.

२. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक योगदान/कार्य :

- **बहिष्कृत हितकारिणी सभेची स्थापना :**

कनिष्ठ जातीतील लोकांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार व्हावा व त्यांची सामाजिक आर्थिक स्थिती सुधारावी म्हणून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी या संस्थेची स्थापना केली. या संघटनेच्या वतीने सोलापूर येथे ४ जानेवारी १९२५ रोजी एक वसतिगृह सुरु करुन दलित, गरीब विदयार्थ्यांना निवास, भोजन, कपडे व शैक्षणिक साधनसामग्री पुरवली. डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांनी या वसतिगृहास सोलापूर नगरपालिकेकडून रु.४००००/- चे अनुदान मिळवून दिले. या संस्थेने सरस्वती विलास नावाचे मासिक व एक मोफत वाचनालयही सुरु केले.

- **दलित शिक्षणसंस्थेची स्थापना :**

१४ जून १९२८ रोजी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी दलित शिक्षणसंस्थेची स्थापना केली. दलितांच्या माध्यमिक शिक्षणाची सोय करणे हे या संस्थेचे मुख्य ध्येय होते. दलित विदयार्थ्यांना वसतिगृहाची सुविधा उपलब्ध करुन देण्याच्या कार्यासाठी मुंबई सरकारने या संस्थेस मदत करावी असे आवाहन बाबासाहेबांनी केले. कारण माध्यमिक शिक्षणाची जबाबदारी पेलण्यास ही संस्था समर्थ नव्हती. त्यामुळे मुंबईच्या गव्हर्नरने ८ ऑक्टोबर १९२८ रोजी माध्यमिक शाळेतील विदयार्थ्यांसाठी ५ वसतिगृहे मंजूर केली.

तसेच गव्हर्नरने दरमहा रु. ९०००/- चे अनुदानही वसतिगृहांना खर्चासाठी मंजूर केले. जेव्हा ही रक्कम खर्चासाठी अपूरी पडू लागली तेव्हा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुस्लिम व पारशी समुदायातील धर्मादाय संस्थांकडून व इतर काही देणगीदारांकडून आर्थिक मदत मिळवली.

- **पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना :**

अस्पृशांसह निम्न मध्यमवर्गास उच्च शिक्षण देण्यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी ८ जुलै १९४५ रोजी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली. या संस्थेच्यावतीने १९४६ मध्ये मुंबईत सिदधार्थ कला व विज्ञान महाविदयालय, १९५० मध्ये औरंगाबाद येथे मिलिंद महाविदयालय, १९५३ मध्ये मुंबईत सिदधार्थ वाणिज्य व अर्थशास्त्र महाविदयालय तर १९५६ मध्ये मुंबईत सिदधार्थ विधी महाविदयालय सर्व समाजासाठी सुरु केले.

३. नवीन शैक्षणिक धोरण :

गौतम बुदध व महात्मा फुले दोन्ही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे गुरु आहेत. त्यामुळे त्यांच्या विचारांचा वारसा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारात व कृतीत दिसून येतो. गौतम बुदधांनी शिक्षण व्यवस्थेची सांगितलेली मूल्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रत्यक्ष कृतीमध्ये आणली. भारतीय शिक्षण प्रणालीत नव सिदधांताची मांडणी केली.

भारतीय आणि पाश्चात्य अभ्यासकांनी मांडलेले शैक्षणिक दृष्टिकोन अभ्यासता त्यात सर्वसमावेशकता खूपच कमी प्रमाणात दिसून येते. **निसर्गवाद, आदर्शवाद आणि कार्यवाद** या तीन सिदधांताचा विचार केल्यास डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी या सिदधांताच्या पलीकडे जावून शिक्षणात **मानवतावादाचा** सिदधांत मांडला. प्रस्थापित शिक्षण व्यवस्थेत स्त्री-पुरुष असा भेद होता. स्त्रियांना शिक्षणाचा अधिकार नाकारण्यात आला होता. महात्मा फुलेंनी स्त्री-पुरुष शिक्षणाचा पुरस्कार केला. मुलींसाठी पुण्यात पहिली शाळा काढली, तर डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुलं आणि मुली यांना प्राथमिक शिक्षणाची कायदयाने सक्ती केली

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

१९२० मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बहिष्कृत वर्गाच्या परिषदेमध्ये मुला–मुलींना प्राथमिक शिक्षण जितक्या लवकर होईल तितक्या लवकर सक्तीचे व मोफत करण्यात यावे, असा ठराव केला. प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार कसा महत्वाचा ठरतो या विषयी ते म्हणतात की, प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार हा राष्ट्रीयदृष्टया अत्यंत महत्वाचा प्रश्न आहे. सध्याच्या युगात ज्या देशात बहुजन समाज निरक्षर आहे अशा देशाचा टिकाव लागणे कठीण आहे. यावरुन शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण गरजेचे आहे हे दिसून येते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शिक्षणविषयक दृष्टिकोनाचे महत्वाचे दोन पैलू पुढीलप्रमाणे आहेत–

१. शिक्षणासाठी स्त्री–पुरुष असा भेद असता कामा नये.

२. शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा व्यापक दृष्टिकोन म्हणजे किमान प्राथमिक शिक्षण सर्वांना मिळावे यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घटनेत सक्तीचे व मोफत शिक्षण अशी तरतूद केली आहे.

प्रचलित शैक्षणिक धोरणांच्या अनुषंगाने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैक्षणिक दृष्टिकोन अभ्यासता असे लक्षात येते की, त्यांची शिक्षणाकडे बघण्याची दृष्टी किती वास्तव व विज्ञानवादी आहे.

निसर्गवाद हा सिदधांत सुदधा पाश्चात्य विचारवंतांनी मांडलेला सिदधांत आहे. अरिस्टॉटल, बेकन हॉब्जलामार्क, रुसो, थॉमस हर्बट, स्पेनर, सॅम्युअर बटलर, बनार्ड शॉ, पेस्टॉलॉजी, फ्रोबेल, कॉम्युन्स या अभयासकांच्या मते, निसर्गवाद म्हणजे इंद्रियजन्य अनुभवावर आधारित संकल्पना होय. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, निसर्गवाद म्हणजे केवळ निसर्गावर अवलंबून राहणे नव्हे, तर निसर्गातील आपण एक घटक आहोत त्यानुसार इतरांवर अवलंबून राहणे, आपल्या इच्छा, अपेक्षा, आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी स्वतः प्रयत्न करणे. अमूक एक जातीचा म्हणून त्याला शिक्षणापासून दूर ठेवणे म्हणजे निसर्गनियमाचा भंग करणे

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

होय हा विचार डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वप्रथम भारतात मांडला. शिक्षण हा सर्वांचा अधिकार आहे. भारतीय राज्यघटनेत त्यांनी तसा कायदा केला हजारो वर्षाची शैक्षणिक मक्तेदारी त्यांनी मोडून काढली. शिक्षणावर व्यक्तीची योग्यता ठरते, जातीवर नाही हा विचार त्यांनी भारतीय समाजव्यवस्थेत रुजविला आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या संघर्षातून भारतीय समाजव्यवस्थेत निसर्गवादाचा सिदधांत रुजला आहे. शिक्षण घेण्यासाठी जात, धर्म, वय, लिंग हे भेद पुसले गेले. या ध्येयाला अनुसरुन डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, आपला व्यक्तीविषयक लौकीक वाढविणे व त्याबरोबरच आपल्या समाजाची योग्यता वाढविणे हे केवळ आणि केवळ शिक्षणावरच अवलंबून आहे. आदर्शवाद किंवा अध्यात्मवाद याप्रमाणे शिक्षणाची उदिदष्टे परलोक प्राप्ती नसून स्वविकास आणि सामाजिक विकास असे असायला हवे, तर शिक्षण खऱ्या अर्थाने मानव उपयोगी ठरेल.

आदर्शवाद हा सिदधांत पाश्चात्य देशात मांडण्यात आला. प्लेटो हा आदर्शवादाचा जनक मानला जातो. प्लेटोने दृश्य वस्तू या सत्य नसून त्यांच्यामागे असलेल्या त्यांच्या कल्पना याच सत्य आहे, असा सिदधांत मांडला. या संदर्भात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, वास्तव डोळयापुढे असून ते कसे नाकारता येईल, व्यावहारिक जीवनात माणसाची पंचज्ञानेंद्रीयेच सत्याचा निर्वाळा देतात. तीच त्याच्या ज्ञानार्जनाची अंतिम साधने आहेत. आमच्या ज्ञानाची साधने जी ज्ञानेंद्रिये ती जगाच्या वास्तवाची आम्हाला जाणीव करुन देत आहेत. असे असताना जगाचे अस्तित्व आम्हाला कसे नाकारता येईल? जर जगालाच अस्तित्व नसेल तर मला व तुम्हाला तरी अस्तित्व कुठे उरते आणि माझ्या जाणोवेला तरी काय अर्थ उरतो? सत्य शोधून काढणे हा आदर्शवादाचा पाया आहे. परंतु सत्याची व्याख्या करताना जे डोळयाने दिसते ते सत्य नाही असे म्हणणे चुकीचे आहे. शिक्षणाचा उददेश हा आत्मसाक्षात्कार असा असेल तर हा आत्मसाक्षात्कार मानवाच्या पंचज्ञानेंद्रियाला व पंचकर्मेंद्रियांना अनुभवता आला पाहिजे. जे नाही त्याची केवळ कल्पना करुन जाणीव

करायची आहे असे शिक्षणाच ध्येय डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत नाही व नव्हते. सत्य शोधण्यासाठी किंवा ज्ञानप्राप्तीसाठी आपली प्रचज्ञानेंद्रिये हेच एकमेव साधन आहे असा नव आदर्शवादी सिदधांत शिक्षणात त्यांनी मांडला. शिक्षणाने केवळ स्वतःचाच विकास होत नाही तर त्याच्या मदतीने समाजाचादेखील विकास होतो, दर्जा उंचावतो असे त्यांचे ठाम मत होते. थोडक्यात, प्लेटो च्या मते, शिक्षणामुळे मानवाला जीवनातील श्रेष्ठ मूल्य लाभतात. तो या मूल्यांना सत्य, सौंदर्य आणि शिव मानतो, तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, शिक्षणामुळे माणूस शीलवान होतो असे ठाम मत आहे.

कार्यवाद म्हणजे कृतीमधून ज्ञानप्राप्ती होते. समस्या निराकरणातून मानवास शिक्षण प्राप्त होते असा हा सिदधांत सांगतो. कार्यवाद हा सिदधांत पाश्चात्य देशांतून आला आहे. जॉन डयुई यांच्या मते, ज्या शिक्षणातून व्यक्तीच्या सुप्तगुणांचा विकास होतो आणि त्यातून तो स्वतःच्या व समाजाच्या इच्छा, आकांक्षा पूर्ण करु शकतो ते खरे शिक्षण. जॉन डयुई यांच्या शिक्षणविषयक विचारांचा प्रभाव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांवर विशेष दिसून येतो. डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, कार्यवाद सिदधांत म्हणजे शिक्षणाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन, परिस्थिती शाश्वत राहणार नाही आणि ती प्रयत्नपूर्वक बदलता येणे सहज शक्य आहे आणि जीवशास्त्रीय अशा त्रिसूत्रांवर आधारित आहे. याचाच अर्थ दलित समाजाची प्रगती करणे म्हणजे त्यांच्या अन्न, वस्त्र, निवारा यांची सोय करुन पूर्वीप्रमाणेच त्यांना उच्चवर्गाची सेवा करण्यास लावणे असा नव्हे. गौतम बुद्धानंतर पहिल्यांदा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रत्यक्षात कार्यवाही सिदधांत अस्तित्वात आणला.

४. निष्कर्ष :

शिक्षणाचे मानवी जीवनातील स्थान, महत्त्व, ध्येय आणि उपयोग हे शैक्षणिक सिदधांताच्या माध्यमातून मांडण्यात आले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांपूर्वी काही पाश्चात्य व भारतीय अभ्यासकांनी ते विशद केले मात्र डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रचलित शैक्षणिक सिदधांताचा प्रत्यक्ष जीवनाशी सहसंबंध जोडला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रचलित

सिदधांतात काही बदल सुचविले आणि नवा शैक्षणिक सिदधांत मांडला. संपूर्ण मानवजातीला शिक्षणाची गरज, महत्त्व व उपयुक्तता पटवून दिली. त्यामुळे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शिक्षणविषयक दृष्टिकोन सत्याशी भिडणारा शाश्वत स्वरुपाचा आहे.

संदर्भग्रंथ :

लाल अँगने, (२००९), बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरा जीवन आणि दर्शन, सम्यक प्रकाशन, नवी दिल्ली.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संपूर्ण वाङःमय खंड–३, डॉ. आंबेडकर प्रतिष्ठान कल्याण मंत्रालय, भारत सरकार नवी दिल्ली.

सोनटक्के यशवंत, (२०१२), डॉ. आंबेडकर के विचार, सम्यक प्रकाशन, नवी दिल्ली अमिताभ, (२०१२), डॉ. आंबेडकर विदयार्थ्यांचा आदर्श, दी पीपल्स व्हिजन कम्यूनिकेशन, मिरा रोड, मुंबई.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाहीविषयक विचार आणि सद्यस्थिती

डॉ. विकास माने (Pg. 238-243)

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणविद्याभ्यास केंद्र, भारतीय शिक्षण संस्था, पुणे.

Abstract

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे एक क्रांतिकारक विचारवंत व आधुनिक भारताचे शिल्पकार होत. त्यांनी भारतातील अस्पृश्यता, अन्याय आणि विषमतेविरूध्द अविरत लढा दिला. त्याचबरोबर भारतात समता व बंधूभाव प्रस्थापित होऊन लोकशाही नांदावी आणि सामाजिक न्याय प्रस्थापित व्हावा म्हणून त्यांनी सतत प्रयत्न केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आधुनिक भारतातीय लोकशाहीचे जनक आहेत. अर्थात भारतात बुध्दकाळात लोकशाही अस्तित्वात होती. बौध्द तत्वज्ञानातूनच बाबासाहेबांची आधुनिक लोकशाहीची कल्पना साकार झालेली दिसून येते. समता, स्वातंत्र्य, न्याय आणि बंधुता ही चतू:सूत्री त्यांना बौध्द तत्वज्ञानात आढळली आणि यालाच त्यांनी राज्यघटनेचा पाया बनविले. भारतीय लोकशाहीला बाबासाहेबांनी दिलेले योगदान कधीही विसरता येणार नाही. मात्र स्वातंत्र्याच्या सत्तर वर्षानंतरही बाबासाहेबांना अभिप्रेत असलेली लोकशाही स्थापन करण्यात आपणाला अपयश आलेले आहे. अलिकडच्या बदललेल्या सामाजिक, आर्थिक तसेच राजकीय परिस्थितीत भारतातील अल्पसंख्याक समाज, दलित, महिलांना अधिक असुरक्षित वाटत असून बाबासाहेबांच्या स्वप्नातील सामाजिक लोकशाही आधुनिक भारताला वरदान ठरू शकणारी आहे. शिक्षणाचे खाजगीकरण, परकीय गंगाजळी गुंतवणूक आधुनिक जागतिक संप्रेषण यंत्रणेचा सामूहिक प्रभाव म्हणून सर्वसाधारण भारतीय व गरीबांचे कल्याणकारी उद्दिष्ट बाजूला पडत चालली आहे. म्हणून डॉ. आंबेडकरांना अभिप्रेत असलेली सामाजिक लोकशाही प्रत्यक्षात आणण्यासाठी स्वातंत्र्य, समता व बंधुता ही तीन तत्वे त्यांनी सांगितली. ती एकत्रिपणे व एकाच वेळी राबवली गेली पाहिजे व तसेच राज्यकारभाराचे धोरण आखले गेले पाहिजे.

Keywords- *लोकशाही, सामाजिक लोकशाही, आर्थिक लोकशाही, कल्याणकारी राज्य*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना—

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे एक क्रांतिकारक विचारवंत व आधुनिक भारताचे शिल्पकार होत. त्यांनी भारतातील अस्पृश्यता, अन्याय आणि विषमतेविरूध्द अविरत लढा दिला. त्याचबरोबर भारतात समता व बंधूभाव प्रस्थापित होऊन लोकशाही नांदावी आणि सामाजिक न्याय प्रस्थापित व्हावा म्हणून त्यांनी सतत प्रयत्न केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आधुनिक भारतीय लोकशाहीचे जनक आहेत. अर्थात भारतात बुध्दकाळात लोकशाही अस्तित्वात होती. बौध्द तत्वज्ञानातूनच बाबासाहेबांची आधुनिक लोकशाहीची कल्पना साकार झालेली दिसून येते. समता, स्वातंत्र्य, न्याय आणि बंधुता ही चतू:सूत्री त्यांना बौध्द तत्वज्ञानात आढळली आणि यालाच त्यांनी राज्यघटनेचा पाया बनविले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार म्हणजे त्यांनी स्वराज्य, राष्ट्रवाद, लोकशाही, मूलभूत हक्क, अल्पसंख्याकांचे हितरक्षण, समाजवाद, साम्यवाद, बौध्द धर्म याबाबतचे विचार होत. बाबासाहेबांचे हे राजकीय तत्वज्ञान त्यांच्या अनेक ग्रंथ लेखनातून आणि भाषणातून वेळोवेळी प्रकट झालेले दिसतात. त्यांचे भारतीय लोकशाहीविषयक विचारांचा देखील याच पध्दतीने शोध घ्यावा लागतो. भारतीय लोकशाहीला बाबासाहेबांनी दिलेले योगदान कधीही विसरता येणार नाही. मात्र स्वातंत्र्याच्या सत्तर वर्षानंतरही बाबासाहेबांना अभिप्रेत असलेली लोकशाही स्थापन करण्यात आपणाला अपयश आलेले आहे. अलीकडच्या बदललेल्या सामाजिक, आर्थिक तसेच राजकीय परिस्थितीत भारतातील अल्पसंख्याक समाज, दलित, महिलांना अधिक असुरक्षित वाटत असून बाबासाहेबांच्या स्वप्नातील सामाजिक लोकशाही आधुनिक भारताला वरदान ठरू शकणारी आहे. त्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न सदर शोध निबंधातून करण्यात येणार आहे.

बाबासाहेबांची लोकशाहीची संकल्पना—

लोकांच्या आर्थिक व सामाजिक जीवनात जिच्याद्वारे रक्तपाताशिवाय मुलगामी क्रांतिकारी बदल घडवून आणता येतात अशी शासनाची घडण व पध्दती म्हणजे लोकशाही होय. लोकशाही या संकल्पनेचा व पध्दतीचा उदय अनियंत्रित राजेशाही वा हुकूमशाहीच्या विरोधात झालेला असला तरी ती केवळ निषेधात्मक व नकारात्मक स्वरूपातच नांदत नसते. तिची विधायक भूमिका व आशय स्पष्ट करताना ते म्हणतात की, 'लोकशाही आपले स्वरूप बदलत असते. एकाच देशातसुध्दा ती आहे त्या परिस्थितीत राहू शकत नाही. तिचे उद्देश बदलत असतात. आधुनिक लोकशाहीचे ध्येय एखाद्या अनियंत्रित राजाचे अधिकार कमी करणे एवढेच नसून लोकांचे कल्याण साधणे हे आहे.'[१]

सामाजिक लोकशाही:—

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी संविधान सभेत केलेल्या भाषणात म्हटल्याप्रमाणे आपण आपल्या राजकीय लोकशाहीला सामाजिक लोकशाहीचे रूप दिले पाहिजे. राजकीय लोकशाही तिला आधारभूत अशी सामाजिक लोकशाही नसल्यास टिकू शकत नाही. सामाजिक लोकशाही म्हणजे काय? तिचा अर्थ आहे स्वातंत्र्य, समता व बंधुभाव यांनी जीवनाचे सिध्दांत मान्य करणारी जीवनप्रणाली होय. स्वातंत्र्य, समता, बंधुभाव व सिध्दांत म्हणजे एकाच त्रयीची भिन्न भिन्न तत्त्वे मान्य करता येणार नाहीत. २६ जानेवारी १९५० रोजी आपण एका विसंगतीच्या जीवनात प्रवेश करीत आहोत. राजकारणात आपल्या जवळ समता असेल तर आपल्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनात विषमता असेल. राजकारणात आपण एक मनुष्य, एक मत आणि एक मत, एक किंमत

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

या सिध्दांतास मान्यता देत राहू पण आपल्या सामाजिक व आर्थिक जीवनात आपल्या सामाजिक, आर्थिक रचनेमुळे, एक माणूस, एक मूल्य या तत्वास आपण नाकारत राहू. आपल्या सामाजिक व आर्थिक जीवनात आपण समता कोठवर नाकारत राहणार? दीर्घकाळ आपण ती नाकारत राहिलो तर आपल्या राजकीय लोकशाहीचे नष्टचर्य ओढवेल. शक्य होईल त्याक्षणी आपण ही विसंगती दूर केली पाहिजे. अन्यथा, हया प्रतिनिधी सभेने अत्यंत मेहनतीने घडविलेला राजकीय लोकशाहीचा दुमला, विषमतेने ग्रस्त आणि त्रस्त असलेले लोक उद्‌वस्त करून टाकतील. अशीच परिस्थिती सामाजिक लोकशाहीची सध्या झालेली आहे.[२]

आर्थिक लोकशाहीः—

भारतीय घटनेत बाबासाहेबांनी आर्थिक लोकशाहीची संकल्पना मांडली. ज्यांना प्राथमिक अशा जीवनावश्यक गोष्टी मिळत नसतात त्यांना त्या दिल्या गेल्या पाहिजेत तसेच माणुसकीच्या दर्जापर्यंत आणण्यावर भारतीय लोकशाहीचे यश अवलंबून आहे. जनतेला स्वातंत्र्य, मालमत्ता किंवा सुख यांचा हक्क मिळवून देण्यात संसदीय लोकशाहीला यश आलेले नाही. सामाजिक आणि आर्थिक लोकशाहीशिवाय राजकीय लोकशाही टीकू शकणार नाही. कारण आडव्याउभ्या धाग्यांनीच लोकशाहीचे वस्त्र विणले जात असते, असा अभिप्राय आंबेडकरांनी व्यक्त केला आहे.[३]

प्रत्येक लोकशाही सरकारवर टीका झाली पाहिजे. मतदारांना एका विशिष्ट काळानंतर सरकारच्या कार्याचे मूल्यमापन करण्याची संधी देण्यात आली पाहिजे. लोकांनाही उघड टीका करण्याची संधी असली पाहिजे मात्र ती टीका शेलक्या, संसदीय, संयमी भाषेत सुसंस्कृत पध्दतीने करावी. सरकार बदलण्याचा जनतेला हक्क असला पाहिजे. लोकशाही यशासाठी विरोधी पक्ष कणखर असावा असे आंबेडकरांना वाटते.

लोकशाहीचे रूप सतत बदलत असते. तिची वाढ आपोआप होत नसते. लोकशाहीची वाढ योग्य दिशेने व योग्य पध्दतीने होण्यासाठी तिची मशागत करावी लागते. लोकशाही यशस्वी होणे आवश्यक असेल तर तिचा पाया चांगल्या सामाजिक संबंधावर आधारलेला पाहिजे. दारिद्र्य, निरक्षरता व जातिभेद लोकशाहीला धोकादायक असल्याचे आंबेडकरांनी सांगितले आहे. मानवी हक्क वापराबाबत समाजात भेदभाव असता कामा नये. तसे असल्यास सामाजिक व राजकीय लोकशाही नाकारल्यासारखे होईल. सामाजिक पाया मजबूत न करता राजकीय लोकशाही बळकट करण्याचा प्रयत्न करण्यात राजकारणी लोकांना अपयश आले, हे आंबेडकरांनी दाखवून दिले आहे.

समाजात खास अधिकार असलेल्या व खास अधिकार नसलेल्या लोकांतील फरक असतो तो लोकशाहीशी विसंगत असतो, किंबहुना तो लोकशाहीस हानीकारक असतो. उच्च राजकीय

उद्दिष्टे सामाजिक ध्येयाशी सुसंवादी असावीत, असा बाबासाहेबांचा कटाक्ष होता. सामाजिक ध्येय आणि राजकीय पध्दती यांच्या समन्वयाने तयार होणारी लोकशाही त्यांना अभिप्रेत होती. वर्गविग्रहाच्या मागोमाग सामाजिकदृष्ट्या अलगपणा, अलिप्तता येते आणि त्यामुळे विशेष अधिकार असलेल्या वर्गात टोळीसदृश्य समाजविरोधी प्रवृत्ती निर्माण होते. समाजातील या दोन वर्गात असलेल्या विरोधाचा परिणाम व्यवहारात अत्यंत प्रतिकूल होतो. म्हणूनच वर्गीय समाज रचना ही यशस्वी लोकशाहीस मारक असल्याने डॉ. आंबेडकरांनी तिचा धिक्कार केला होता. समाज दोन वर्गात विभागलेला असतो. पहिला वर्ग राज्यकर्ते व दुसरा प्रजा. राज्यकर्ते हे राज्यकर्त्या वर्गातूनच निर्माण होत असतात. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे यशस्वी लोकशाही विषयक विचार राजकाण्यांसहित प्रत्येक नागरिकांनी आचरणात आणले पाहिजे.

बाबासाहेब आंबेडकरांनी सांगितलेले भारतीय लोकशाहीपुढील तीन धोके—

भारताने लोकशाही घटना स्वीकारली असली तरी तो खऱ्या अर्थाने लोकसत्ताक देश बनला आहे असे नव्हे याची त्यांना पुरेपूर कल्पना होती. लोकशाही घटना स्वीकारणे आणि खऱ्या अर्थाने लोकसत्ताक देश बनणे यात फरक आहे. या प्रक्रियेमध्ये तीन प्रमुख धोके त्यांनी सांगितले ते पुढील प्रमाणे—

१) एकदा लोकशाही राज्यघटनेचा स्वीकार केल्यानंतर आपल्या आर्थिक आणि सामाजिक उद्दिष्टपूर्तीकरिता घटनात्मक मार्गाचाच अवलंब केला पाहिजे. असंवैधानिक मार्ग अराजकाकडे नेणारे असतात. जितक्या लवकर आपण त्यांना दूर सारू तेवढे आपल्या हिताचे होईल असे स्पष्ट शब्दात त्यांनी बजावले होते. आंबेडकरांनी कधीही अराजकाचे व राष्ट्विरोधी विचारांचे समर्थन केलेले नाही.

२) भारतीय समाज हा व्यक्तिपूजक आहे, याची त्यांना कल्पना होती. व्यक्तिपूजा किंवा विभूतिपूजा हा भारतात लोकशाही रूजण्याच्या दृष्टीने खूप मोठा अडसर आहे, याची त्यांना जाणीव होती. ते म्हणतात, ‘धर्मातील भक्ती ही आत्म्याच्या मुक्तीचा मार्ग असू शकेल, परंतु राजकारणात भक्ती किंवा व्यक्तिपूजा हे अध:पतन आहे. अंतिमतः हुकूमशाहीकडे नेणारा हमखास मार्ग ठरतो.’ या दृष्टीने विचार केल्यास भारतीय लोकशाहीला आणखी खूप मोठा प्रवास करायचा आहे.

३) भारतीय राज्यघटनेने सर्व प्रौढ नागरिकांना समान मताधिकार दिल्याने राजकीय समता प्रस्थापित झाली. परंतु अन्य तऱ्हेच्या विषमता कायम राहून केवळ राजकीय समतेतून देश एकात्म होणार नाही, उलट त्यात अनेक विसंवाद निर्माण होतील, याची त्यांना कल्पना होती. ते म्हणतात,

'राजकारणात प्रत्येकाला एक मत आणि प्रत्येक मताचे समान मूल्य या तत्त्वाला आपण मान्यता देणार आहोत. आपल्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनात मात्र सामाजिक आणि आर्थिक संरचनेमुळे प्रत्येक माणसाला समान मूल्य हे तत्त्व आपण नाकारत राहणार आहोत. अशा परस्परविरोधी जीवनात आपण आणखी किती काळ समता नाकारणार आहोत? आपण जर ती अधिक काळपर्यंत नाकारत राहिलो, तर आपली राजकीय लोकशाही आपण धोक्यात आणल्याशिवाय राहणार नाही.'[४]

भारतीय लोकशाहीचे वास्तवः—

भारताने स्वातंत्र्योत्तर काळात लोककल्याणकारी लोकशाही स्वीकारलेली असली तरी बाबासाहेबांना अभिप्रेत कल्याणकारी राज्य प्रस्थापित करण्यात आपणास अपयश आलेले आहे. याला कारण भारतातील राजकीय भ्रष्टाचार आहे. निरक्षरता, सामाजिक सलोख्याच्या परिपूर्णतेचा अभाव, कृषीप्रधान देशात कृषीप्रधान औद्योगिता दुर्लक्षित होऊन तंत्रज्ञानावर आधारित अवजड उद्योगांवर भर देण्यात आला. या अवजड तंत्रज्ञानाच्या प्राध्यान्यामुळे प्रचंड जनसंख्या असलेल्या भारतातील मनुष्यबळास रोजगार व व्यवसाय उभारणी होऊ शकली नाही. १९९१ नंतर खाजगीकरण, उदारिकरण व जागतिकीकरणामुळे (खाउजा) भारतीय अर्थव्यवस्था जास्तीत जास्त भांडवलशाही व आंतरराष्ट्रीय भांडवलशाहीमध्ये विलिन होत गेली. या खाउजा धोरणामुळे आधुनिक तंत्रज्ञानावर आधारित उत्पन्न व वाटेल त्या परिस्थितीत अनियंत्रित फायद्याच्या धोरणामुळे रोजगाराची कमतरता येऊन भारताच्या कल्याणकारी राज्याच्या प्रारूपाला मोठे तडे जात आहेत. शिक्षणाचे खाजगीकरण, परकीय गंगाजळी गुंतवणूक आधुनिक जागतिक संप्रेषण यंत्रणेचा सामूहिक प्रभाव म्हणून सर्वसाधारण भारतीय व गरीबांचे कल्याणकारी उद्दिष्ट बाजूला पडत चालली आहे.

साक्षरता व मतदानाचे प्रमाण मोठया प्रमाणावर वाढत आहे परंतु संपूर्ण उद्दिष्ट अजूनही गाठलेले नाही. हे राजकीय सक्षमीकरण पूर्ण न झाल्याचे लक्षण आहे. निवडणूकांमधील पैशांचा गैरवापर व दडपशाहीच्या प्रक्रिया समजून जोपर्यंत भारतातील सामान्यजन समाजहित जाणवल्याचे राजकीय प्रकटीकरण होत नाही तोवर कल्याणकारी राज्याच्या चौकटीबाहेर आपण जात राहू.

सामाजिक लोकशाही अस्तित्वात आणण्यासाठीः—

या तत्वांमध्ये नवीन काही नाही. ती पूर्वीपासून सांगितलेली होती. ही तत्त्वे परस्परांपासून अलिप्त राबवायला नको. ती तत्त्वे सुटी—सुटी राबवली तर ती एकमेकांच्या विरोधात जातात. म्हणून ती एकत्रिपणे व एकाच वेळी राबवली गेली पाहिजे व तसेच राज्यकारभाराचे धोरण आखले गेले पाहिजे असा आंबेडकरांचा आग्रह होता. उदा. स्वातंत्र्याला समतेची व बंधुतेची जोड नसेल तर

ते स्वातंत्र्य आक्रमक व विनाशी ठरते. अत्यंतिक समतेचा आग्रह धरला तर व्यक्तिगत आशा आकाक्षांना प्रतिबंध होतो व त्याची प्रतिक्रिया उठू लागते. भारतात आरक्षणावरून असेच वादंग सध्या सुरू आहे. बंधूतेला समता व स्वातंत्र्याची जोड नसेल तर व्यक्तीचा आत्मसन्मान राहत नाही. म्हणून ही तत्वे एकाच वेळी आचरणात आणली गेली पाहिजेत. जात ही बंधूतेला मारक असल्यामुळे जातीभेद समूळ नष्ट झाला पाहिजे. जात ही राष्ट्रद्रोही असल्यामुळे जात अंत घडविल्याशिवाय आधुनिक भारताची निर्मिती शक्य नाही.

संदर्भसूचीः—

धनशेट्टी, विरेंद्र (२०१५) 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाही आणि लोकांच्या सार्वभौमत्वाविषयीचे विचार', Indian Streams Research Journal, Vol.-5, Issue-11, Dec-2015, pp-02. http://oldisrj.lbp.world/UploadedData/7458.pdf

एडके, विठ्ठल — डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लोकशाहीविषयक विचार,

लोकशाही आणि डॉ. आंबेडकर — महाराष्ट्र टाईम्स, संपादकीय लेख, दि. ६ डिसेंबर, २०१५, https://maharashtratimes.indiatimes.com/editorial/ravivar-mata/democracy-dr-ambedkar/articleshow/50057910.cms

करंबेळकर, दिलीप, लोकशाही आणि आंबेडकर, विवेक मराठी साप्ताहिक, दि. ६ एप्रिल, २०१५ http://www.evivek.com

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक,सामाजिक व आर्थिक दृष्टीकोन व प्रेरणादायी विचार

प्रा. श्री. संजय एम मराठे (Pg. 244-249)

(MA Med Marathi), वेस्ट खान्देश भगिनी सेवा मंडळ, धुळे, संचालित शिक्षणशास्त्र महिला महाविद्यालय, स्टेशन रोड नंदुरबार ता. जि. नंदुरबार ४२५४१२

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर भारताचे पहिले कायदामंत्री बनले. इ.स. १९४८-४९ मध्ये घटना सहमतीचे अध्यक्ष म्हणून भारतीय राज्यघटनेला आकार देतानाही त्यांचातील अर्थतज्ज्ञ आपल्याला दिसून येतो. मानवी अधीकारांचे मूलतत्त्व म्हणून त्यांनी लोकशाही राज्यव्यवस्थेचा ताकदीने पुरस्कार आणी पाठपुरावा केला. समता, स्वातंत्र्य आणी बंधुभाव या तीन लोकशाही तत्त्वांचा केवळ राजकीय हक्क असा संकुचित अर्थ लावला जाऊ नये, असे त्यानी म्हटले आहे. सामाजिक आणी अर्थीक लोकशाहीचे ते खंदे पुरस्कर्ते होते आणी सामाजिक-आर्थिक लोकशाहीकडे दुर्लकक्षून राजकीय लोकशाही टिकू शकणार नाही, असा इशाराही द्यायला ते विसरले नाहीत. डायरेक्टिव्ह प्रिन्सिपल्स ऑफ दि स्टेट पॉलिसी हा अनुछेद घटनेत समाविष्ट करून त्यानी आर्थिक लोकशाहीचा हेतू विषद केला.

कायदामंत्री या नात्याने डॉ. आंबेडकर यांनी हिंदू कोड बिल संमत करण्यासाठी मोठा संघर्ष केला. महिलांचे अधिकार, विशेषतः विवाह आणि पितृसंपत्ती विषयक अधिकार सुरक्षित करणारी ही मोठी सामाजिक सुधारणा होती. हे विधेयक संसदेत संमत होऊ शकले नाही, म्हणून सप्टेंबर इ.स.१९५१ मध्ये त्यांनी राजीनामा दिला. डॉ. आंबेडकर यांचे व्यक्तीमत्त्व अनेक पैलूंनी युक्त असले तरी त्यात एक समान धागा होता आणि तो आर्थिक हित पाहणारा होता. 'बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय' या

त्यांनी दिलेल्या मंत्रातूनच त्यांचे आर्थीक विचार सुस्पष्टपणे दिसून येतात. आंबेडकरांचे विचार सामाजिक, धार्मिक आणी नैतिक तत्त्वांवर आधारलेले आहेत. शोषक आणी शोषित हा त्यांच्या विचारांचा केंद्रबिदू आहे. दबलेल्यांना उभारी देणे आणि शोषितांची जोखडातून मुक्तता करणे हाच त्यांच्या विचारांचा मूलाधार आहे. सर्वांना स्वातंत्र्य, समता आणि न्याय मिळावा, हाच त्यांच्या वैचारिक मांडणीचा प्रमुख हेतू आहे. याच हेतूसाठी लाखो अनुयायांसह त्याननी बौद्ध धम्माचा स्वीकार केला.

शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे प्रभावी शस्त्र आहे. शिक्षणाने माणसाला आपले कर्तव्य व हक्कांची जाणीव होते. समाजातील अस्पृश्य समाजाला स्वत्वाची जाणीव व्हावी यासाठी आंबेडकरांनी शिक्षणाचे महत्त्व समाजात विशद केले. शिक्षण हे वाघिणीचे दूध आहे. ते जो पिल तो माणूस गुरगुरल्या शिवाय राहणार नाही, असे ते समाज बांधवांना सांगत. प्राथमिक शिक्षण हे सर्व शिक्षणाचा पाया आहे, म्हणून हे शिक्षण अतिशय दर्जेदार व गुणवत्तेचे असावे असे सांगत. प्राथमिक शिक्षणाचे ध्येय असे असले पाहिजे की, मुलगा किवा मुलगी एकदा शाळेत दाखल झाली की, तो किंवा ती पूर्णपणे सुशिक्षित, माहितीपूर्ण व गुणवत्ता प्राप्त करूनच बाहेर पडावी. शासनाने यासाठी लक्ष द्यायला हवे त्यांचे म्हणणे हाते की, समाजाच्या सर्व थरापर्यत शिक्षण गेले पाहिजे. शिक्षण प्राप्त झाल्याने व्यक्ती बौद्धिकदृष्ट्या सशक्त होते. व्यक्तीला चांगले आणि वाईट यातील फरक समजायला लागतो.

प्रज्ञा,शील आणि करुणा हे गुण प्रत्येकाच्या अंगी आणण्यासाठी शिक्षणाची गरज त्यांनी प्रतिपादन केलेली आहे. शाळेत मुलांना केवळ बाराखडी शिकवू नये तर मुलांची मने सुसंस्कृत व गुणवत्तामय बनवावी. सामाजहितार्थ या ज्ञानप्राप्त मुलांनी आपली सामाजिक बांधिलकीची कर्तव्ये योग्य व समर्थपणे पार पाडावीत असे शिक्षण असावे. शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक व कर्तव्यदक्ष नागरिक बनणविणारे कारखाने आहेत. याचे भान या प्रक्रीयेत भाग घेणाऱ्यानी ध्यानी घ्यावे. पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापन १९४६ साली करुन त्यानी मुंबईला सिद्धार्थ कॉलेज व औरंगाबादला

मिलिंद महाविद्यालय सुरू केले. राष्ट्रहित व समाजहिताचे भान ठेवणारेच खरे शिक्षण होय असे ते मानित.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक दृष्टिकोन –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या एकदंर कार्यात सामाजिक सुधारणांना विशेषतः दलितोद्धाराच्या चळवळीला विशेष महत्त्व आहे. एका अस्पृश्य कुटुंबात जन्मल्याने त्याना अस्पृश्यतेचे अनेक वाईट अनुभव आले] होते. म्हणुनच त्यानी अस्पृश्यता नष्ट करणे आणि अस्पृश्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हे आपल्या जीवनाचे पहिले ध्येय ठेवले होते.

समाजसुधारणा विषयक विचार-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा समाजसुधरणाविषयक दृष्टिकोन एकोणिसाव्या शतकातील नेमस्त सुधारणापेक्षा गुणात्मकदुष्ट्या भिन्न होता. नेमस्त सुधारकांनी सुचविलेल्या सुधारणा विधवा विवाह, केशवपन, विवाहाची वयोमर्यादा इत्यादी कौटुंबिक सुधारणासंबंधी होत्या. त्यामुळे त्या सुधारणामधून मूलभूत अशा सामाजिक सुधारणा झालेल्या नाहीत. मूलभूत प्रश्न सुटलेला नाही असे मत डॉ.आंबेडकरांनी या संदर्भात व्यक्त केले आहे. इतर लहान लहान सामाजिक सुधारणा होण्यासाठी मुळात सामाजिक विषमतेचा प्रश्न सुटला पाहिजे असे त्यांना वाटत होते. नेमस्त तो सुधारक आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचात आणखीन एक मुख्यतः फरक म्हणजे नेमस्त सुधारकांनी सुधारणासाठी प्राचीन धर्मग्रंथांचा आधार घेतला आहे. यावर मात्र डॉक्टर आंबेडकरांना विश्वास नव्हता. अस्पृश्यता मान्य करणाऱ्या 'मनुस्मृती' या ग्रंथाची त्यांनी होळी केली होती. त्या काळातील नेमस्त तो सुधारक आणि डॉक्टर आंबेडकर यांच्या समाजसुधारणा दृष्टिकोनाबाबतचा आणखीन एक फरक म्हणजे नेमस्तक सुधारकांचा हृदय परिवर्तनावर विश्वास होता. डॉ. आंबेडकरांना मात्र हृदय परिवर्तनावर मर्यादा असतात असे वाटत होते.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक दृष्टीकोन

भारताच्या कीर्तीवंत सुपुत्रांमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव अग्रस्थानी आहे. भारत देशाच्या इतिहासातील पहिले सर्वश्रेष्ठ अर्थशास्त्रज्ञ हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होत. देशाच्या सामाजिक-राजकीय क्षितिजावर त्यांचा उदय इ.स. १९२० च्या दशकात झाला. समाजाच्या, अस्पृश्य म्हणून हिणविलेल्या गेलेल्या अगदी तळातील वर्गाच्या पुनरुत्थानासाठी सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणी धार्मिक पातळीवर तेव्हापासूनच त्यांचा संघर्ष सुरू होता. बाबासाहेब एक थोर विचारवंत होते आणि त्यांनी अर्थशास्त्रज्ञ, समाजशास्त्रज्ञ, विधिज्ञ, अर्थशास्त्रतज्ज्ञ, पत्रकार, संसद सदस्य आणि या सर्वांच्या पलीकडे जाऊन समाजसुधारक आणि मानवाधिकारांचा रक्षक या नात्याने केलेले कार्य अतुलनीय आहे. देशभरातील अस्पृश्य समाजाला एकवटून, संघटीत करून सामाजिक समतेच्या ध्येयाप्रत जाण्याच्या दृष्टीने राजकीय मार्ग कसा अवलंबायचा, याविषयी त्यांनी दिशादर्शन केले.

अस्पृश्य समाजात मध्ये जन्मलेल्या बाबासाहेबांनी देश-विदेशातल्या तीन खंडांतून उच्चशिक्षण प्राप्त केले. कोलंबिया विद्यापीठाची अर्थशास्त्रातील पीएच. डी.(१९१७), लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्समधून डॉक्टर ऑफ सायन्सची पदवी तसेच लंडनमधील ग्रेज इन्ची बार अट लॉ (१९२३) अशा अतिउच्च पदव्या त्यांनी संपादित केल्या. दलित समाजातील विध्यार्थ्यांना त्या काळात अशा प्रतिष्ठेच्या पदव्या मिळविणे ही अद्वितीय बाब होती.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा मूळ अभ्यासविषय अर्थशास्त्र हाच होता. बाबासाहेबांनी अर्थशास्त्रात विपुल लिखाण केले असून, या विषयावर त्यांची तीन प्रमुख पुस्तके आहेत. : १) अड्मिनिसटरेशन ॲन्ड **फायनान्स ऑफ इस्ट ईस्ट इंडिया कंपनी, २) द इव्होल्यूशन ऑफ प्रोविन्शियाल फायनान्स इन ब्रिटिश इंडिया ३) द प्रोब्लेम ऑफ द रुपी : इट्स ओरिजिन** ॲन्ड **इट्स सोल्यूशन.**

पहिली दोन पुस्तके सार्वजनिक वित्तव्यवस्थेवरील असून, त्यातील पहिल्या पुस्तकात ईस्ट इंडिया कंपनीच्या इ स. १७९२ ते इ.स. १८५८ या काळातील वित्तव्यवहारावर भाष्य केले आहे. दुसरे पुस्तक

ब्रिटीशांच्या आमदनीतील भारतात वित्तीय व्यवहारांमधील केंद्र आणि राज्य संबंधावर भाष्य करते. हा कालखंड इ.स. १८३३ ते इ.स. १९२१ असा आहे. त्यांचे तिसरे पुस्तक चलनविषयक अर्थशास्त्रावरील एक उत्कृष्ट ग्रंथ मानला गेला आहे.या पुस्तकात इ.स. १८०० पासून इ.स. १८९३ पर्यंतच्या कालखंडात विनीमयाचे माध्यम म्हणून भारतीय चलनाची कशी उत्क्रांती झाली, हे बाबासाहेबांनी सांगितले आहे. तसेच १९२० च्या दशकाच्या पूर्वार्धात सुयोग्य चलनाची निवड करण्यात आलेल्या अडथळयांचीही चर्चा त्यांनी केली आहे. भारतात परतल्यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अर्थशास्त्रावर एकही पुस्तक लिहिले नाही. मात्र, त्यांच्या कार्याचा आढावा घेतल्यास त्यांच्यातील अर्थतज्ज्ञ वारंवार डोकावत राहतो.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक प्रेरणादायी विचार –

1. **लोकशाहीचे दोन शत्रू म्हणजे] 'हुकूमशाही' आणि माणसा-माणसातील भेद मानणारी 'संस्कृती'.**

2. **अस्पृश्यता जगातील सर्व गुलामगिरी पेक्षा भयंकर व भीषण आहे.**

3. **उगवत्या सूर्याला नमस्कार करताना मावळत्या चंद्राला विसरू नका.**

4. **माणुस हा धर्माकरता नाही तर धर्म हा माणसाकरता आहे.**

5. **वाचाल तर वाचाल.**

6. **शिका ! संघटीत व्हा ! संघर्ष करा !**

7. **शिक्षण ही पवित्र संस्था आहे. शाळेत मने सुसंस्कृत होतात. शाळा म्हणजे नागरिक तयार करण्याचे पवित्र क्षेत्र आहे.**

8. **सर्व धर्म सारख्या प्रमाणात बरोबर आहे हेच सर्वात मोठे चूक आहे. धार्मिक कलह म्हणजे मूर्खपणाचा बाजार.**

9. **जगात म्हणे, सहा विद्‌वान आहेत.त्यापैकी डॉ.आंबेडकर एक आहेत असे एक युरोणपयन म्हणाले होते.**

10. **शंका काढण्यास देखील ज्ञान लागते**.

11. **आकाशातील ग्रह-तारे जर माझे भविष्य ठरवत असतील तर माझ्या मेंदूचा आणि माझ्या मनगटाचा काय उपयोग** ?

12. **हिंसा ही वाईट गोष्ट आहे परंतु गुलामी ही त्यापेक्षाही वाईट गोष्ट आहे**.

13. **मोठ्या गोष्टींचे बेत आखत वेळ दडवण्यापेक्षा छोया गोष्टीने आरंभ करने अधिक श्रेयस्कर ठरते**.

14. **मी महिलांच्या प्रगतीवरून त्या समाजाच्या प्रगतीचे मोजमाप करतो**.

15. **प्रत्येक पिढी नवीन राष्ट्र घडवते**.

16. **माणूस कितीही मोठा विद्वान असला आणि जर तो इतरांचा व्देष करण्याइतका स्वत:ला मोठा समजू लागला तर तो उजेडात हातात मेणबत्ती धरलेल्या आंधळ्या सारखा असतो** .

17. **स्त्री जात समाजाचा अलंकार आहे**.

18. **बोलताना विचार करा**, **बोलुन विचारात पडू नका**.

19. **शाळा हे सभ्य नागरिक तयार करण्याचे पवित्र क्षेत्र आहे**.

20. **पती-पत्नी मधील नातं हे जीवलग मित्रांप्रमाणे असले पाहिजे**.

संदर्भ ग्रंथ –

लोकराज्य मासिक / एप्रिल २०१५
आंबेडकरी स्वकथने : समाज शास्त्रीय अध्ययन (सुगावा प्रकाशन पुणे)
आंबेडकर भारत / भाग २ (ले. बाबुराव बागुल सुगावा प्रकाशन पुणे)

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारातील शाश्वत विकासाची बीजे

प्रा. योगेश खंडेराव पाटील (Pg. 250-258)

सहाय्यक प्राध्यापक, अध्यापक महाविद्यालय अरण्येश्वर, पुणे – ०९

प्रा. सुनिल जगदिश कालेकर

सहाय्यक प्राध्यापक, अध्यापक महाविद्यालय अरण्येश्वर, पुणे – ०९

Abstract

मानवाने तांत्रिक प्रगतीच्या आधाराने विकासाच्या नावाखाली अमर्याद नैसर्गिक संसाधनांचा वापर करण्याचे सूत्र अवलंबिले आहे. याच गतीने संसाधनांचा वापर केला तर भावी पिढीला अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागेल. यावर उपाय म्हणून शाश्वत विकासाची ध्येय अंमलात आणणे गरजेचे आहे. या शाश्वत विकासांच्या ध्येयांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास केल्यास ही ध्येय ठरविण्याच्या आधीच ५० वर्षे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारात शाश्वत विकासाच्या ध्येयांची बीजे आढळून येतात. यावर डॉ. आंबेडकरांच्या विचारातील द्रष्टेपणा लक्षात येतो.

मुख्य शब्द : *शाश्वत विकास ध्येय, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर भारतीय राज्यघटना.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

पृथ्वीच्या इतिहासातील एका अत्यंत नाजूक वळणावर आपण येऊन पोहोचलो आहोत. मानवाने त्याच्या बुद्धी कौशल्याच्या जोरावर नवनविन यश शिखरे पदाक्रांत केलेली आहेत. एका बाजूला मानवी जीवन भौतिक प्रगतीच्या दृष्टिकोनातून विचार करता आरामदायी होत आहे तर दुसऱ्या बाजूला या तंत्रज्ञानाच्या युगात मानव आत्मिक समाधानाला मुकत असल्याची अनेक उदाहरणे समोर येत आहेत. अशा वैविध्यपूर्ण वातावरणातील सजीव सृष्टीत आपण नांदत असलो तरी समान भवितव्याने बांधल्या गेलेल्या एकाच मानवी कुटूंबाचे आपण सारे अविभाज्य घटक आहोत. ही जाणीव ठेवल्याने आपल्या सर्वांचा खरा विकास साधता यावा. यासाठी शाश्वत विकासाची संकल्पना समजून घेणे आवश्यक आहे.

शाश्वत विकासाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :

१) राहेल कार्सन यांनी ‘सायलेंट स्प्रिंग’ (Silent Spring) हे पुस्तक १९६२ साली प्रकाशित केले यामध्ये त्यांनी प्रामुख्याने कृषी क्षेत्रात वापरण्यात येणाऱ्या कीटकनाशकांचे वाढते प्रमाण हे मानव व प्राणी यांच्या जीवितासाठी धोकादायक असल्याचे नमूद केले आहे.

२) पॉल एरलिय (१९६८) 'द पॉप्युलेशन बॉम्ब' यामध्ये यांनी त्यांच्या पुस्तकातून वाढत जाणारी लोकसंख्या व त्याचा नैसर्गिक स्त्रोतावरील ताण यांच्यातील संबंध स्पष्ट केला.

३) 'मानवी पर्यावरण' विषयक संयुक्त राष्ट्रसंघाची बैठक १९७२ मध्ये ''स्टॉकहोन'' या ठिकाणी आयोजित करण्यात आली. या संस्थेने पर्यावरणीय समस्याबाबत प्रथमच आंतरराष्ट्रीय मान्यता देण्यात आली.

४) १९८० मध्ये इंटरनॅशनल युनियन फॉर द कॉन्झर्वेशन ऑफ नेचर (IUCN) ने आपले जागतिक संरक्षण धोरण प्रकाशित केले. या दस्ताऐवजामध्ये प्रथमच स्पॅनिश भाषेत शाश्वत विकास याचा उल्लेख करण्यात आला.

५) १९८७ मध्ये युनायटेड नेशन्स वर्ल्ड ऑन एनव्हायरमेंट ॲण्ड डेव्हलपमेंट ने 'आमचे समान भविष्य' (Our Common Future) या अहवालाचे प्रकाशन केले. या अहवालात शाश्वत विकासाची सर्वाधिक मान्यता प्राप्त व्याख्या आहे.

६) १९९२ मध्ये रिओ–डी–जनरिओ या ठिकाणी वसुंधरा परिषदेचे आयोजन करण्यात आले. या ठिकाणी आंतरराष्ट्रीय सहमतीद्वारे शाश्वत भविष्यासाठी मूल्ये व तत्त्वे निश्चित करण्यात आली. सुमारे दहा वर्षे चाललेल्या आंतरराष्ट्रीय चर्चेच्या आधारावर एक जाहिरनामा तयार करण्यात आला तो अजेंडा २१ म्हणून प्रसिद्ध आहे.

७) १९९३ मध्ये अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष क्लिंटन यांनी राष्ट्राध्याक्षांच्या सस्टेनेबल कौन्सिल ची स्थापना केली.

८) २००२ साली जोहात्सबर्ग समितीने 'शाश्वत विकास' या संकल्पनेचा विस्तार केला व सामाजिक न्याय व गरिबी विरुद्ध लढा या तत्त्वाचा समावेश केला व याच परिषदेने वर्ष २००५ ते २०१४ हे दशक शाश्वत विकासासाठीचे दशक म्हणून जाहिर केले.

९) जून २०१२ मध्ये पार पडलेल्या रिओ+२० परिषदेनंतर जुलै २०१४ मध्ये १७ कलमी शाश्वत विकासाच्या ध्येयांची रचना करण्यात आली. यामध्ये शाश्वत विकाससंबंधी आर्थिक सामाजिक समावेशन व पर्यावरण संरक्षण या सारख्या मुद्यांवर भर देण्यात आलेला आहे.

१०) २५ सप्टेंबर २०१५ ला पार पडलेल्या संयुक्त राष्ट्र संघाच्या शाश्वत विकासाच्या परिषदेत १७ ध्येय व १६९ उद्दिष्टांसह शाश्वत विकास ध्येयांची व्याप्ती वाढविण्यात आली.

शाश्वत विकास – संकल्पना :

मानवाने आपल्या बुद्धिच्या जोरावर अमर्याद नैसर्गिक स्त्रोतांचा वापर करण्याचे सूत्र अवलंबले आहे. यामुळे भविष्यातील मानवी पिढ्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागणार आहे. पृथ्वीवरील इतर कोणताही सजीव गरजेपेक्षा जास्त संसाधनाचा वापर करीत नाही. मानव मात्र सतत अधिक मिळवण्याच्या हेतूने जास्तीत जास्त संसाधनाचा वापर

करीत असतो. येणाऱ्या भावी पिढ्यांचा विचार केला असता. ती साधने मर्यादित स्वरुपात उपलब्ध आहेत त्याच्या वापरावर योग्य ते बंधन असणे आवश्यक आहे.

शाश्वत विकासाची व्याख्या :

''भावी पिढ्यांच्या गरजा पूर्ण करण्याची पर्यावरणाची क्षमता कायम ठेवून पर्यावरणाचा ऱ्हास न करता वर्तमान पिढीच्या सर्व गरजा पूर्ण करणारा विकास म्हणजे शाश्वत विकास होय.''

ब्रुडलण्ड अहवाल १९८७

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारातील शाश्वत विकासाची बीजे :

वंचितांच्या, दिनदुबळ्यांच्या, गावकुसाबाहेरील जीवन जगणाऱ्यांचे, शेतकरी, कष्टकरी व कामगारांचे कैवारी दास्य आणि गुलामगिरीत वर्षानुवर्ष खितपत पडलेल्या समाजाला स्वातंत्र्य समता, बंधुता व न्यायाचा मार्ग दाखविणारे युगंधर युगप्रवर्तक थोर तत्त्वज्ञ, समाजसुधारक, अर्थतज्ज्ञ भारतीय घटनेचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एक बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व होते. त्यांनी 'समतेच्या लढ्यासाठी' व समग्र मानवी जीवनाच्या कल्याणासाठी स्वतःचे संपूर्ण जीवन खर्ची घातले समाज प्रबोधनासाठी त्यांनी केलेल्या भाषणातून त्यांनी लिहिलेल्या अग्रलेखातून सामाजिक चळवळीतून त्यांच्या विचारांचे व तत्त्वज्ञानाचे प्रतिबिंब आपल्याला दिसते. त्याच्या विचारातून समग्र मानवतेचे कल्याण अभिप्रेत असल्याचे जाणवते. १९६० नंतर जागतिक स्तरावर मानवाच्या भावी पिढ्यांच्या सुरक्षिततेची खंत वाटत असल्याचे जाणवते त्यासाठी वेगवगेळ्या देशात परिषदांचे आयोजन होत असल्याचे दिसते. जागतिक स्तरावर एकत्रित प्रयत्नाची आवश्यकता जाणवत आहे. मात्र डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या थोर विचारवंतांनी १९६० पूर्वीच आपल्या दूरदृष्टीचा माध्यमातून सध्यस्थितीत जाणवणाऱ्या समस्याबाबत व त्यावरील उपाययोजनाबाबत विस्तारीतपणे मार्गदर्शन केले आहे. जून २०१२ मध्ये पार पडलेल्या रिओ + २० परिषदेनंतर जुलै २०१४ मध्ये १७ ध्येयाची SDG ची निर्मिती करण्यात आली. यामध्ये प्रामुख्याने शाश्वत विकासाशी संबंधित आर्थिक विकास, सामाजिक समावेशन व पर्यावरण संरक्षण आदी मुद्यांवर भर देण्यात आला आहे. रिओ परिषदेने दिलेले १७ ध्येयांबाबात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी व्यक्त केलेल विचार व त्यांच्या पुर्ततेसाठी भारतीय राज्यघटनेत त्या संदर्भात केलेल्या तरतुदींचा लेखाजोखा खालीलप्रमाणे –

ध्येय क्र. १ : सर्व प्रकारच्या गरिबीचे निर्मूलन करणे :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मते, शोषणाला आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक आणि राजकीय असे अनेक पैलू असतात. आर्थिक गरिबी दूर करण्यासाठी बाबासाहेबांनी समाजवादी अर्थव्यवस्थेचा पर्याय सूचविला त्यामध्ये शेती, प्रमुख उद्योगधंदे विमा हे सरकारी क्षेत्रात असावे. हे परिवर्तन लोकशाहीच्या मार्गाने व्हावे असा त्यांचा आग्रह होता.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

आर्थिक नियोजनामध्ये दुर्बल घटकांसाठी वेगळे स्थान, सरकारी उद्योगधंद्यावर भर, रोजगार संरक्षण मिळण्यासाठी आरक्षणाची योजना आवश्यक असल्याचे त्यांनी नमूद केले. सर्व प्रकारच्या विषमतेपासून मुक्ती मिळवण्यासाठी शिक्षणासारखे दुसरे साधन नाही हे ओळखून समस्त समाजाला 'शिका' हा मोलाचा सल्ला त्यांनी दिला.

ध्येय क्र. २ : भूक संपवणे, अन्न सुरक्षा व सुधारित पोषण आहार उपलब्ध करुन देणे आणि शाश्वत शेतीला प्राधान्य देणे : (Zero Hunger)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना ग्रामीण समाज व्यवस्थेची जाण होती. वाढत जाणाऱ्या लोकसंख्येचा विचार करताना शेतीचे चित्रे बदलले पाहिजे याबद्दल ते आग्रही होते. त्यांनी देशातील शेती आणि शेतकरी यांचे संशोधन करुन **'लहान शेतकऱ्यांच्या समस्या व उपाय'** हा **शोधनिबंध** लिहिला होता. शेतकऱ्याला शाश्वत पाणी मिळणे गरजेचे आहे. पाण्याशिवाय शेतीचा विकास अशक्य आहे. शेतीला उद्योग मानून पायाभूत सुविधा पुरवून शेतकऱ्यांचा आर्थिक विकास झाला पाहिजे. शेतकरी समृद्ध झाला तरच शेतीशी निगडित सर्व घटक सुखी होतील असे त्यांचे मत होते. देशाचे पहिले **पाटबंधारा** मंत्री झाल्यानंतर आंबेडकरांनी शेती आणि शेतकऱ्यांसाठी अनेक महत्त्वाचे निर्णय घेतले. वरील ध्येया संदर्भात भारतीय राज्यघटनेत **कलम क्र. कृषी, पशुसंवर्धन यांची सुसूत्र व्यवस्था लावणे याचा अंतर्भाव केलेला आहे.**

ध्येय क्र. ३ : आरोग्यपूर्ण आयुष्य सुनिश्चित करणे व सर्व वयोगटातील नागरिकांचे कल्याण साधणे : (Good Health and Well being)

सर्व सामान्य लोकांच्या दारिद्र्याला कारणीभूत होणाऱ्या देशातील अतिलोकसंख्येच्या प्रश्नाकडे सरकारने लक्ष वेधण्यासाठी आणि त्यावरील परिणामकारक उपाय म्हणून संततीनियमन कार्यक्रम शासनाने स्वीकारणे राबविणे कसे अगत्याचे आहे. हे शासनाला पटवून देण्यासाठी स्वतंत्र्य मजूर पक्षातर्फे ठराव मांडला होता. दारिद्र्य लोकसंख्या वाढ–अनारोग्य–दारिद्र्य यांची साखळी ओळखणाऱ्या डॉ. आंबेडकरांच्या दूरदृष्टीचा प्रत्यय यातून येतो. **भारतीय राज्यघटनेच्या कलम क्र. २१ जीवित व व्यक्तिगत स्वातंत्र्य यांचे संरक्षण यामध्ये जीवितांच्या हक्कामध्ये आरोग्याच्या हक्काचा समावेश आहे. कलम क्र. ४१ पोषणमान व राहणीमान उंचावणे आणि सार्वजनिक आरोग्य सुधारणे हे राज्याचे कर्तव्य.**

कलम क्र. ३८ राज्याने लोककल्याणाच्या संवर्धनासाठी समाजव्यवस्था प्रस्थापित करणे इ. कलमाचा समावेश आहे.

ध्येय क्र. ४ : सर्वसमावेशक गुणवत्तापूर्ण शिक्षण उपलब्ध करणे : (Quality Education)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार अतिशय उच्च दर्जाचे होते. त्यांच्या मते, 'व्यक्तीला जाणीव करुन देते ते शिक्षण' शिक्षणाअभावी माणूस म्हणजे निव्वळ पशू असे त्यांना वाटे. एखाद्यावेळी माणूस उपाशी राहीला तरी

चालेल पण तो शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित राहता कामा नाही असे त्यांचे मत होते. शिक्षणाने मानवाच्या जीवनाला एक शिस्त लागते. चारित्र्य संवर्धनाचे महत्त्व कळू लागते. तसेच मानवी मूल्यांची जोपासना होते. त्यामुळे लोकशाहीच्या निकोप वाढीसाठी शिक्षणाची आवश्यकता त्यानी पटवून सांगितली. शिक्षणासाठी ज्यांची ऐपत असेल त्यांनी फी भरुन व ज्यांना गरज आहे त्यांच्यासाठी शिष्यवृत्तीची योजना आवश्यक असल्याचे त्यांनी सांगितले. त्यांनी ८ जुलै १९४५ रोजी 'पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी' ची स्थापना केली. या संस्थेअंतर्गत त्यांनी सिद्धार्थ कला व विज्ञान महाविद्यालय मुंबई येथे सुरु केले तर औरंगाबाद येथे मिलिंद कला व विज्ञान महाविद्यालय सुरु केले. एकूणच त्यांनी प्राथमिक ते उच्च शिक्षणापर्यंत सर्व प्रकारच्या शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणावर भर दिला वयाच्या सहा ते चौदा वर्षाच्या मुलांना सक्तीने शाळेत पाठवावे असे ते म्हणत. शिक्षणाने मूल्य ओखळणाऱ्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय राज्यघटनेत **कलम ४५. सहा वर्षापेक्षा कमी वयाच्या बालकांची प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील देखभाल आणि शिक्षण या करिता तरतूद.**

कलम क्र. ४६ अनुसूचित जाती अनुसूचित जमाती आणि दुर्बल घटक यांचे शैक्षणिक व आर्थिक हितसंवर्धन इ. कलमाचा समावशे केला आहे.

ध्येय क्र. ५ : लिंगभावधिष्ठित समानता व महिला मुलींचे सक्षमीकरण साधने : (Gender Equality)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जसे वंचिताचे नेते होते तसेच ते समाजात दुय्यमतेची वागणूक मिळालेल्या सर्व वर्गातील स्त्रियांचे ते कैवारी होते. कुटुंबातील स्त्रियांचे हाल कमी व्हावेत यासाठी बालविवाहांना बंदी, स्त्रियांना घटस्फोट, पोटगी, पुनर्विवाह वडीलोपार्जित संपत्तीत वारसा हक्क, दत्तक हक्क इत्यादी देणाऱ्या हिंदु कोड बिलाचा आग्रह धरला. देशात संततीनियमनाची आवश्यकता पटवून दिली. डॉ. आंबेडकरांमुळेच देशातील स्त्रियांना मतदानाचा व समानतेचा अधिकार मिळाला आहे.

स्त्री शिक्षणाविषयी ते परखड मते मांडतात, स्त्रियांना शिक्षण देणे म्हणजे एकप्रकारे त्यांना सन्मान देणेच आहे. स्त्रियांची स्थिती सुधारण्यासाठी शिक्षण हाच खरा उपाय असल्याचे ते म्हणत. तसेच स्त्रियांनी देव, दैव, धर्मभोळेपणा, पुनर्जन्म, पाप आशा खुळचट प्रवृत्तींना थारा न देण्याचा सल्ला देतात. याचबरोबर भारतीय राज्यघटनेत **कलम १५ धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान यावरुन भेदभाव करण्यास मनाईचे धोरण स्वीकारतात** यावरुन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लिंगभावाधिष्ठीत समानतेला मानणारे असल्याचे स्पष्ट होते.

ध्येय क्र. ६ : पाण्याची व स्वच्छतेच्या संसाधनाची उपलब्धता सुनिश्चित करणे : (Clean water and Sanitation)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक सुधारणांच्या बाबतीत फक्त तात्विक मुद्यांची चर्चा करुन थांबले नाहीत तर सामाजिक क्षेत्रात प्रत्यक्ष कृतीद्वारे योगदान दिलेले आहे. 'महाडच्या चवदार तळ्याच्या सत्याग्रह' वरील शाश्वत

विकासाच्या ध्येयपूर्ण करणारे समर्पक उदाहरण आहे. उच्चभ्रू वर्गासाठी पिण्याच्या पाण्याची वेगळी सोय व दलितासाठीची वेगळी सोय होती. दलितांसाठीच्या पाणवठ्यातील पाणी आटल्यावर उच्चभ्रू लोकांच्या पाणवठ्यातील पाणी भरण्यास मज्जाव होता. दलित वर्गाची पिण्याच्या पाण्यासाठी होणारी वणवण थांबविण्यासाठी त्यांनी आपल्या अनुयायांसोबत तळ्यावर जाऊन ओंजळीने पाणी प्रशान करुन तलाव सर्वांसाठी खुला केला. या संदर्भात भारतीय राज्यघटनेत **कलम ५१ मध्ये मूलभूत कर्तव्यामध्ये – वने, सरोवरे, नद्या व अन्य जीवसृष्टी यांच्या नैसर्गिक पर्यावरणाचे रक्षण करुन सुधारणा करणे** अशा आशयाने नमूद केले आहे.

ध्येय क्र. ७ : सर्वांना अल्पखर्चिक विश्वासार्ह. श्वाश्वत आणि आधुनिक उर्जासाधने उपलब्ध करुन देणे : (Affordable and Clean Energy)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी त्याकाळी उर्जेचे महत्त्व जाणले होते. म्हणूनच देशाचे पहिले उर्जामंत्री झाल्यावर त्यांनी उर्जा आयोगाची स्थापना केली व वीज पाण्याचे योग्य असे नियोजन केले होते.

ध्येय क्र. ८ : शाश्वत व सर्व समीक्षक आर्थिक वाढ आणि उत्पादक रोजगार उपलब्ध करुन देणे. (Decent Work and Economic growth)

डॉ. बाबासाहेब 'स्टेटस् अँड मायनॉरिटीज' या आपल्या ग्रंथात त्यांनी गरीबी हटविणे, विषमता निर्मूलन आणि शोषणमुक्तता या त्रिसुत्रीचा आग्रह धरला आहे. देशातील गरीबी हटविण्यासाठी त्यांनी समाजवादी अर्थव्यवस्थेचा पर्याय सुचविला. आर्थिक नियोजनामध्ये दुर्बलांना वेगळे स्थान, आर्थिक व सामाजिक क्षेत्रात सरकारचा जास्तीत जास्त सहभाग, रोजगार वाढीच्या धोरणाचा पुरस्कार, मजुरासाठी योग्य मंजुरी इत्यादीसाठी ते सतत आग्रही होते. यावरुन स्पष्ट होते की शोषणमुक्त अशा समाजव्यवस्थेचे व अर्थव्यवस्थेचे खंदे पुरस्कर्ते होते.

ध्येय क्र. ९ : पायाभूत सुविधांची निर्मिती करणे, सर्व समावेशक व शाश्वत औद्योगिकीकरण करणे व कल्पकतेला वाव देणे : (Industry Innovation and infrastrcture)

पायाभूत सुविधांच्या उभारणीमध्ये आंबेडकरांचा मोठा वाटा आहे. पाटबंधारेमंत्री झाल्यावर शेतीसाठी महत्त्वाचे निर्णय घेण्याबरोबरच दामोदर नदीच्या खोऱ्यात धरण उभारण्याच्या योजनेत त्याचा मोलाचा वाटा आहे. त्याच्या आर्थिक विचारात रोजगार वाढीच्या धोरणाचा पुरस्कार केला आहे.

ध्येय क्र. १० : विविध देशामधील व देशांतर्गत असमानता दूर करणे : (Reduce inequalities)

डॉ. आंबेडकरांच्या मते, ''आपण केवळ राजकीय लोकशाहीवर संतुष्ट राहता कामा नये. आपल्या राजकीय लोकशाहीचे सामाजिक लोकशाहीत रुपांतर केले पाहिजे. राजकीय लोकशाही टिकण्याकरिता सामाजिक लोकशाही येणे काळाची गरज आहे. स्वातंत्र्य, समता व विश्वबंधुता ही सामाजिक लोकशाहीची प्रमुख अंगे आहेत ती वेगवेगळी नाहीत

तर त्रिवेणी संगम आहे. देशातील परस्परातील असमानता कमी करण्यासाठी 'समान संधी धोरणाचा' पुरस्कार केला. या ध्येयाला अनुसरुन पाहिले असता भारतीय राज्यघटनेच्या **कलम क्र. १४ कायद्यापुढे सर्वजण समान मानते व कलम क्र. १५ धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणावरुन भेदभाव करण्यास मनाई इ. कलमांचा समावेश आहे.**

ध्येय क्र. ११ : शहरे व मानवी वस्त्या अधिक समावेशक, सुरक्षित संवेदनशिल आणि शाश्वत करणे : (Sustainable Cities and Communities)

ग्रामीण भागात जातीभेदाची बंधने थोडी अधिक असत कारण गावच्या रचनेचा विचार करता एका विशिष्ट समाजाचे लोक एकत्र राहत. मात्र शहरांची रचना थोडी उदारमतवादी आहे. याठिकाणी वेगवेगळ्या समाजाचे लोक एकत्र राहण्याचा गावाच्या तुलनेत प्रमाण जास्त आहे. म्हणून शहरी वस्ती डॉ. आंबेडकरांच्या समानतेच्या व अस्पृश्य निवारणाच्या चळवळीला बळ देणारी आहे. म्हणूनच 'डॉ. आंबेडकरांनी शहराकडे चला' असा मोलाचा सल्ला दिल्याचे दिसते.

ध्येय क्र. १२ : उत्पादन उपभोगाच्या पद्धतीत शाश्वत रुपात आणणे : (Responsible Consumption and Production)

वरील ध्येयाला अनुसरुन 'कमीत कमी उत्पादन खर्चात उच्च प्रतिचे उत्पादन घेणे' व घेत असताना पर्यावरणावर जास्तीचा ताण पडू न देणे इ. बाबींचा समावेश होतो. यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी वाढती लोकसंख्या ही एक समस्या आहे. कुटुंब स्तरावर विचार करताना संतती नियमनाची आवश्यकता आहे. त्याकाळी धार्मिक पगडा असलेल्या समाजाला सांगण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला.

ध्येय क्र. १३ : हवामान बदल आणि त्याच्या दृष्परिणामांना रोखण्यासाठी त्वरीत उपाययोजना करणे. : (Take Urgent Action to Combat Climate Change and its impacts)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी देशाचा केवळ सामाजिक व राजकीय दृष्टिकोनातून विचार केला नाही तर नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा विनियोग, वीजनिर्मित जलस्रोत व्यवस्थापन व पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन करणे आणि वने वनसृष्टीचे रक्षण करणे याचा अंतर्भाव केलेला आहे.

ध्येय क्र. १४ : महासागर व समूहाचे संवर्धन करणे तसेच त्याच्याशी संबंधित संसाधनाचा शाश्वतपणे वापर करणे : (Life Below Water)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी पर्यावरणाविषयी केलेल्या तात्विक चिंतनातूनच भारतीय **राज्यघटनेच्या मूलभूत कर्तव्यात ७ क्रमांकाचे कर्तव्य वने, सरोवरे, नद्या व अन्य जीवसृष्टी यांसह नैसर्गिक पर्यावरणाचे रक्षण करुन त्यात सुधारणा करणे** आणि प्राणीमात्राबद्दल दयाबुद्धी बाळगणे या कर्तव्य पालनाची अपेक्षा लोकांकडून केली आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

ध्येय क्र. १५ : परिस्थितीकीय व्यवस्थांचा (Ecosystem) शाश्वत पद्धतीने वापर करणे, वनांचे व्यवस्थापन व वाळवंटीकरणाचा मुकाबला करणे, जमिनीचा कस कमी होण्याची प्रक्रिया आणि जैवविविधतेची हानी रोखणे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी वाढत जाणाऱ्या भारतीय लोकसंख्या नियंत्रणासाठी संततीनियमनाची मोहिम शासनाने स्वीकारावे या मताचे होते. त्यासाठी वाढणारी लोकसंख्या ही नैसर्गिक व मानवी संसाधनावर अतिरिक्त ताण असल्याचे त्यांनी ओळखले होते. शेत जमिनीचा योग्य तो विकास झाल्याशिवाय कृषीप्रधान असणारा भारत सुखी होत नाही असे त्यांचे मत होते. **मुलभूत कर्तव्याच्या सुचित वनांच्या रक्षणाचे व जैवविविधतेची हानी रोखण्याबाबत भूमिका स्पष्ट केली आहे.**

ध्येय क्र. १६ : शांततापूर्ण आणि सर्वसमावेश समाजव्यवस्थांना प्रोत्साहन देणे. (Peace Justice)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या लिखाणात/भाषणात कितीही विविधता असली तरी त्याच्या विचाराचा गाभा हा स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय हाच आहे. भेदभाव विरहित सर्व समावेशक असा समाज हा वरील त्याच्या चतुसुत्रीतूनच निर्माण होणार आहे. बहिष्कृतांना व गरीबांना आर्थिक सामाजिक संधीचा पाया उपलब्ध करणे, आरक्षणाच्या सोयीने संधी उपलब्ध करणे, भेदभाव विरोधात पुरेसे कायदेशीर संरक्षण अंमलात आणणे यातूनच शांततापूर्ण आणि सर्वसमावेशक समाजव्यवस्थेला प्रोत्साहन मिळेल.

ध्येय क्र. १७ : चिरस्थायी विकासासाठी वैश्विक भागीदारी निर्माण व्हावी यासाठी अंमलबजावणीची साधने विकसित करणे (Partnership for the Goals)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मांडलेल्या तत्त्वज्ञानाचा व त्याच्या आयुष्यभर केलेल्या अलौकिक कार्याचा सार स्वरुपात विचार करताना स्पष्ट दिसून येते की सर्व प्रकारच्या अन्यायाला, भेदभावाला, असमानतेला त्यांना कडाडून विरोध केला आहे. त्यांना अपेक्षित परीवर्तन हे लोकशाहीच्या माध्यमातून अपेक्षित आहे. त्यांनी कधीही हिंसाचाराचे समर्थन केले नाही. त्यांना अपेक्षित असलेली बंधुता ही संकुचित अर्थात न घेता विश्वबंधुता अशा व्यापक अर्थाने होणे अपेक्षित आहे. माणसाने माणसावर प्रेम केलेच पाहिजे हा बुद्ध विचारच त्याच्या विचारांचा परीपाक आहे. वरील ध्येयाच्या पुर्ततेसाठी त्यांचे मौलिक विचारच मार्गदर्शन करतात.

समारोप :

वरील विवेचनावरुन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या दूरदृष्टीचा पुरावा मिळतो की, आज जागतिक स्तरावर मानवासमोर निर्माण अनेक समस्यांची उपाययोजना करण्यासाठी विविध देश वसुंधरा परीषदेच्या माध्यमातून एकत्र येऊन शाश्वत विकासाची ध्येय म्हणून १७ ध्येय ठरवितात व या ध्येयांवर प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

यांच्या विचारात शाश्वत विकासाची बीजे मिळतात. यापेक्षा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दूरदृष्टीला व विद्वत्तेला दुसऱ्या पुराव्याची गरज नाही.

संदर्भ :

चौधरी राजेश (२०११), भारताचे संविधान, पुणे, चौधरी लॉ पब्लिशर्स,

थोरात सुखदेव (२०१५), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक बहिष्कृतता व सर्वसमावेक्षकता धोरणाविषयीची दृष्टिकोन, पुणे. मधुराजी प्रिंटर्स आणि पब्लिकेशन प्रा. लि.

पवार दया (१९९३), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ, मुंबई, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ.

शिंदे महेंद्र (२०१२), प्रज्ञासूर्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, पुणे, स्नेहवर्धन प्रकाशन.

सांगोलकर अरुण (२०१०), नविन जागतिक समाजातील विचारप्रवाह, नाशिक, इनसाईट पब्लिकेशन.

महाराष्ट्र टाईम्स (१३ एप्रिल २०१४), अग्रलेख बाबासाहेबांचे मूल्यगर्भ शैक्षणिक विचार.

http://jaybhimindia.blogspot.com/2013/09/blog-post_7059.html

https://www.google.com/url?q=http://www.academia.edu/7670886/Ambedkarism-Relevance_in_Present_Indian_Society&source=gmail&ust=1547540395017000&usg=AFQjCNEM0sfOcxwG02P7GJ5SrmJJH-92yw

https://www.mea.gov.in/about-amb.htm

https://www.thehindubusinessline.com/news/world/ambedkars-vision-of-development-for-all-made-him-a-pioneer-un-official/article23536892.ece

https://www.india.com/marathi/others/babasaheb-ambedkar-125th-birth-anniversary-bharat-ratna-dr-babasaheb-ambedkars-thoughts-and-academic-work/

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांची लोकशाहीसाठी असलेली भूमिका

प्रा. डॉ. मदुरा पवार (Pg. 259-265)

सहाय्यक प्राध्यापक□प्रोग्रेसिव्ह एज्युकेशन सोसायटीचे□बी.एड.कॉलेज□पुणे ५

Abstract

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे □तीकारी सुधारक□संसदीय लोकशाहीचे पुरस्कर्ते□भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार आणि प्रखर राष्ट्रवादी होते.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी राजकीय व लोकशाही व्यवस्थेला खूप महत्त्व दिले.देशामध्ये समता आणणे आणि लोकशाही रूजवणे हे त्यांचे ध्येय होते. लोकशाहीची उभारणी ही स्वातंत्र्य□समता□बंधुता या पायाभूत तत्वांवर समाजजीवनाच्या क्षेत्रांची उभारणी झाली पाहिजे.लोकशाहीचे मर्म हे 'एक व्यक्तीःएक मूल्य' या तत्वात सामावलेले आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेली लोकशाहीची व्याख्या ' लोकांच्या आर्थिक आणि सामाजिक जीवनात □तीकारक बदल रक्तविरहीत मार्गांनी घडवून आणणारी शासनपद्धती म्हणजे लोकशाही '.लोकशाही हा समाजाच्या समग्र परिवर्तनाचा विचार आहे.केवळ राजकीय लोकशाहीने आमुलाग्र बदल होणार नाही तर त्यासाठी सामाजिक□आर्थिक लोकशाहीची जोड दिली तरच राजकीय लोकशाही टिकणार आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी रक्तविरहीत मार्गाने सरकार चालवणे व भारतीय राज्यघटना तयार करून भारतीय समाजरचनेला महत्वपूर्ण असे योगदान दिले आहे. आंबेडकरांनी त्यांना अपेक्षित असलेले लोकशाहीचे स्वरूप व आवश्यक असलेले पूरक घटक सांगितले आहेत. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यता□अन्याय आणि असमानतेच्या विरूद्ध निरंतर लढा देवून भारताला नागरी हक्क मिळवून दिले.भारतात लोकशाही नांदावी आणि सामाजिक न्याय प्रस्थापित व्हावा म्हणून त्यांनी अविरत प्रयत्न केले.

सूचक शब्द *ः लोकशाही□स्वातंत्र्य□समता□बंधुता□अस्पृश्यता□अन्याय.*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना ः

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे □तीकारी सुधारक□संसदीय लोकशाहीचे पुरस्कर्ते□भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार आणि प्रखर राष्ट्रवादी म्हणून सर्वांना परिचित आहेत.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी राजकीय व लोकशाही व्यवस्थेला खूप महत्त्व दिले.सामाजिक परिवर्तनाचे मोठे कार्य त्यांनी केले.समाज आणि राजकारण परस्परपूरक आहेत.राजकीय सत्ता ही सामाजिक प्रगतीला पूरक व पोषक ठरत असते त्यांचे मत होते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा समाजाकडे पाहण्याचा राजकीय□सामाजिक□ धार्मिक□वैचारिक□आर्थिक असा व्यापक दृष्टिकोन व दूरदर्शीपणा होता.देशामध्ये समता आणणे आणि लोकशाही रूजवणे हे त्यांचे ध्येय होते.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

उद्दिष्ट ः

१.आधुनिक भारतीय समाजातील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची लोकशाही बाबत असलेली भूमिका अभ्यासणे.

२.भारतासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेल्या योगदानाचे विश्लेषण करणे.

पद्धती ः

प्रस्तुत अभ्यास हा ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीवर आधारित आहे. दुय्यम स्त्रोतांच्या मिळालेल्या माहितीच्या आधारावर आहे.

लोकशाही संकल्पना ः

लोकशाही ही एक गतिमान कल्पना आहे.मानवी समता हा लोकशाहीचा मूलाधार आहे. लोकशाहीमध्ये माणूस हा केंद्रबिंदू मानला आहे. लोकशाहीची धारणा पुढीलप्रमाणे आहे□

"व्यक्ती हे साध्य आहे व समाजसंस्था□राज्यसंस्था ही साधने".

लोकशाही समाजव्यवस्थेत मनुष्य केंद्रस्थानी असतो व समाजसंस्था त्याच्या भोवती असतात असे गृहित धरलेले असते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना अपेक्षित असलेले लोकशाहीचे स्वरूप ः

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे २० व्या शतकातील वैचारिक ऊर्जाकेंद्र आणि समाज प्रगतीचे तत्वज्ञान मांडणारी विराट शक्ती होते.त्यांच्या मते

लोकशाहीची उभारणी ही स्वातंत्र्य□समता□बंधुता या पायाभूत तत्वांवर समाजजीवनाच्या क्षेत्रांची उभारणी झाली पाहिजे.

लोकशाही म्हणजे 'समता' अशी एका शब्दात त्यांनी व्याख्या केली आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे माणसाच्या स्वातंत्र्याला त्याच्या जगण्याच्या आणि त्याच्या मानवी अधिकाराला महत्वपूर्ण स्थान देतात. लोकशाही ही केवळ सांसदीय पद्धती नव्हे.ती सहजीवनाची एक पद्धती असल्याचे बाबासाहेब मांडतात. त्यांच्या मते□लोकशाही हा एक जीवनमार्ग आहे.ज्या समाजात असमानता□विषमता नाही अर्थात केवळ एकाच वर्गाला सवलती सोयी नाहीत.जेथे कायदा आणि शासन समान आहे. सामाजिक नीतीमत्तेला जेथे प्राधान्य आहे आणि जनमत जेथे जागृत आहे अशाच देशात लोकशाही नांदू शकते'.

लोकशाहीत एका व्यक्तीचा□एका पक्षाचा किंवा हितभाव अपेक्षित नाही, तर लोकशाहीचे मर्म हे 'एक व्यक्तीः एक मूल्य' या तत्वात सामावलेले आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी लोकशाहीचे प्रमुख दोन भाग सांगितले आहेत ते पुढीलप्रमाणे ः

१.राजकीय लोकशाही ः यामध्ये त्यांना व्यक्तीचे अधिकार आणि त्याला संविधानाची मान्यता हया बाबी अपेक्षित आहेत.

२.सामाजिक लोकशाही ः समता□स्वातंत्र्य□विश्वबंधुत्व या तत्वांवर आधारलेला जीवनमार्ग होय.

राजकीय लोकशाहीतून सामाजिक लोकशाही निर्माण करण्यासाठी झटले पाहिजे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या लोकशाही कल्पनेच्यामागे अधिराज्य,नैसर्गिक हक्क,न्याय,समता,स्वातंत्र्य,बंधुता ही गतिमान तत्वे आहेत.समाज बदलण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या लोकशाही कल्पनेतून दिसून येते.

बाबासाहेब समाजातील 'माणूस' हा लोकशाहीमध्ये मध्यवर्ती मानतात. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेली लोकशाहीची व्याख्या ' लोकांच्या आर्थिक आणि सामाजिक जीवनात क्रांतीकारक बदल रक्तविरहीत मार्गानी घडवून आणणारी शासनपद्धती म्हणजे लोकशाही '.

त्यांच्या मते " लोकशाही हा समाजाच्या समग्र परिवर्तनाचा विचार आहे.केवळ राजकीय लोकशाहीने आमुलाग्र बदल होणार नाही , तर त्यासाठी सामाजिक,आर्थिक लोकशाहीची जोड दिली तरच राजकीय लोकशाही टिकणार आहे."

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते लोकशाहिचे दोन शत्रू आहेत.

१.हुकूमशाही

२.माणसामाणसांत भेद मानणारी नीती आणि संस्कृती

यावरून त्यांना लोकशाहीमध्ये विषमता आणि हुकुमशाही अभिप्रेत नव्हती.वरील प्रकारे आंबेडकरांनी लोकशाहीचे स्वरूप अपेक्षित होते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते लोकशाहीस पूरक घटक ः

१. समाजामध्ये भयानक विषमता असता कामा नये.

लोकशाहीच्या इतिहासाचा अभ्यास केल्यास लोकशाहीच्या अपयशाची प्रमुख कारणे सामाजिक विषमतता आणि वर्गावर्गात असलेली असमतेची दरी.त्यामुळे लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी समाजात असलेली ही विषमता नष्ट केली पाहिजे.

२. समाजामध्ये शोषक आणि शोषित हे दोन्हीही घटक असू नयेत.

लोकशाहीमध्ये सामाजिक,आर्थिक,शैक्षणिक,सांस्कृतिक,धार्मिक,राजकीय यापैकी कोणत्याही बाबतीत शोषण असता कामा नये.जर शोषण झाले तर मात्र शोषित समुह क्रांती करून उठतो.

३.विरोधी पक्षाचे अस्तित्व ः

'विरोधी पक्षाला जास्त महत्त्व दिलेले आहे. ज्या शासनपद्धतीत प्रबल विरोधी पक्ष असेल तेथील लोकशाही ख-या अर्थाने लोकांच्या कल्याणासाठी काम करेल.'सत्ताधारी सरकारला मन मानेल असा कारभार करता न येण्यासाठी विरोधी पक्षाचे अस्तित्व हे प्रमुख साधन आहे.

मतदारांना एका विशिष्ट काळानंतर सरकारच्या कार्याचे मूल्यमापन करण्याची संधी देण्यात आली पाहिजे.सरकार बदलण्याचा हक्क जनतेला असला पाहिजे. लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी विरोधी पक्ष कणखर असावा असे बाबासाहेबांना वाटत होते.

४ . संविधानात्मक नीतीचे पालन ः

डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत असलेली घटना म्हणजे नीतीमत्ता जपणारी माणुसकी होय . यात कोणत्याही प्रकारच्या प्रलोभनाचा तसेच भ्रष्टाचाराचा भाग असता कामा नये असे करणे घटनेच्या विरोधात आहे . त्यांच्या मते आपली आजची घटना ही कायदेशीर तरतूदींचा व तत्वांचा नुसता सांगाडा आहे . हया सांगाडयाला आवश्यक असलेले रक्तमास संविधानाच्या नीतीमत्तेच्या पालनातच मिळेल .

भारतीय लोकशाही जगातील श्रेष्ठ अशी लोकशाही असताना आज मात्र भ्रष्ट नेते मंडळी तिला वेगळे रूप देऊ पाहत आहे हे बदलले पाहिजे .

५ . वैधानिक व कारभार विषयक क्षेत्रात पाळावयाची समता ः

' कायद्यातील समता 'या तत्वाला आज वेगळे रूप दिलेले दिसते . वशिलेबाजीला लोकशाहीत स्थान नाही . लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी व्यक्तीस्वातंत्र्य हे कायम असले पाहिजे . प्रत्येक माणूस हा राज्याचा घटक आहे त्यासाठी प्रत्येकाने आपल्या मुलभूत गरजा पूर्ण करण्यासाठी झटले पाहिजे .

सामाजिक ध्येय आणि राजकीय पद्धती यांच्या समन्वयाने तयार होणारी लोकशाही त्यांना अभिप्रेत होती . समाजामध्ये असलेल्या विशेष अधिकार असलेला वर्ग व कोणतेही अधिकार नसलेला वर्ग या दोन वर्गात असलेल्या विरोधाचा परिणाम व्यवहारात अत्यंत प्रतिकूल होतो . म्हणूनच वर्गीय समाजरचना ही यशस्वी लोकशाहीस मारक असल्याने डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांनी तिचा धिक्कार केला होता .

डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाहीसाठी केलेले योगदान ः

- डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांनी लोकशाहीची मूलभूत तत्वे सांगितली आहेत . समता स्वातंत्र्य न्यायबंधुता ही बौद्ध धर्माच्या तत्वज्ञानामधून घेतली आहेत . लोकशाहीची ही तत्वे सर्वात महत्वपूर्ण असे लोकशाहीसाठी केलेले योगदान आहे .
- रक्तविरहीत मार्गाने सरकार चालवणे या त्यांच्या लोकसंख्येच्या व्याख्येतून भारतीय समाजरचनेला त्यांनी महत्त्वपूर्ण असे योगदान दिले आहे .
- भारतीय राज्यघटना तयार केली हे देखील महत्त्वपूर्ण असे लोकशाहीसाठी केलेले योगदान आहे .

लोकांचे कल्याण करणे हे लोकशाहीचे मुख्य कर्तव्य त्यांनी सांगितले आहे . त्यांच्या मते जेथे दरेक व्यक्ती परस्परात व्यवहार करताना आपल्या तोलाने वागू शकते दुर्स याच्या जाळयात न सापडता आपले हितसंबंध अबाधित राखू शकते तेथेच पूर्ण लोकशाही नांदत असते .

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची लोकशाहीसाठी असलेले भूमिका ः

- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यता अन्याय आणि असमानतेच्या विरूद्ध निरंतर लढा देवून भारताला नागरी हक्क मिळवून दिले.
- भारतात लोकशाही नांदावी व सामाजिक न्याय प्रस्थापित व्हावा म्हणून अविरत प्रयत्न केले.
- आरक्षणप्रणालीचा अंगीकार केला. नोकरीत प्रशासकीय सेवा शाळा महाविद्यालयात अनुसूचित जाती व जमातीला प्रतिनिधित्व मिळवून देवून समान मान्यतादर्शक कृती केली.
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना केवळ लोकशाही अपेक्षित नव्हती तर सामाजिक न्यायाच्या तत्वावर आधारित लोकशाही अभिप्रेत होती.

सद्यस्थितीमधील लोकशाहीचे स्वरूप ः

आज लोकशाही ही श्रीमंतांच्या गुंडप्रवृत्तीच्या भांडवलदारी व्यवस्थेच्या हातात गेली आहे. प्रत्येक समाजाला अशा विनाशाची शक्यता असलेल्या काळातून मार्ग काढावाच लागतो. विकट काळ आला तरी सर्वनाश होतोच असे नाही तर अशा काळाला अत्यंत श्रेष्ठ□बुद्धिमान□दूरदर्शी□काळाची गरज ओळखून मुक्तीचा मार्ग जाणणारा महापुरूष लाभला तर सर्व नाशापासून तो समाजाला वाचवू शकतो तो महापुरूष म्हणजेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होय.

भारतीय राज्यघटनेच्या घटना समितीने २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी भारतीय राज्यघटना देशातील लोकांना अर्पण केली. ही घटना प्रत्येक नागरिकाला स्वातंत्र्य□समता□बंधुता व न्याय ही लोकशाहीची मूल्ये देणारी आहे. सार्वभौम□समाजवादी□धर्म निरपेक्ष लोकशाही गणराज्याची हमी घटनेने दिलेली आहे.

२ सप्टेंबर १९५३ रोजी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर राज्यघटनेविषयी आपले विचार पुढीलप्रमाणे व्यक्त करतात□

"My friend tell me I have make the Constitution, but quite prepare to say be the first want to burn out.I do not wanted it doesnot suit to anybody."

केवळ लोकांनी लोकांसाठी निवडून दिलेलं सरकार म्हणजे लोकशाही अस्तित्वात आली असं बाबासाहेब मानत नाहित. ही राजकीय लोकशाही प्रचलित बनवायची असेल तर तुम्हाला त्याच परिवर्तन सामाजिक लोकशाहित कराव लागेल.

आजचा भारत हा तरूणांचा देश. तरूण हीच खरी देशाची संपत्ती आहे परंतु भ्रष्टाचार□अंधश्रद्धा□विभूतीपूजा□ व्यसनाधीनता□शिक्षणाचे बाजारीकरण□बेरोजगारी यांसारखे प्रश्न निर्माण झालेले आहेत.

राजकारणी लोकांची भक्तिपूजा करणे हा लोकशाहीचा सर्वात मोठा अडसर आहे. राजकारणात व्यक्तिपूजा आणि भक्ती केल्यानेच हुकुमशाही निर्माण होत आहे. हीच हुकुमशाही स्वातंत्र्य□समता□बंधुता व न्याय या लोकशाहीच्या मूल्यांना नष्ट करून टाकत आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

भारतीय संविधानाच्या प्रत्येक कलमाच्या अंमलबजावणीसाठी भारतीय तरूणांनी एकत्र येण्याची गरज आहे. कायद्याच्या अधिराज्यासाठी सर्वांनी आग्रह धरल्यास समताधिष्ठित भारतीय तरूणच देशाला महासत्तेकडे आगेकूच करण्यासाठी भारतीय संविधानाच्या आधारे पाठबळ देतील.

आजच्या राजकीय पक्षाचे लोक पक्षाची विचारसरणी ही देशापेक्षा मोठी मानतात. त्यामुळे अनेक वाद व धोके निर्माण झालेले दिसून येतात.

फुले, शाहू, आंबेडकर यांचा महाराष्ट्र म्हणताना स्त्रियांवरील वाढते अत्याचार, वाढत्या स्त्रीभ्रूणहत्या, सोनईचे हत्याकांड, पाण तालुक्यातील दलित कुटुंबातील व्यक्तींना झालेली मारहाण या घटना क्लेशदायक आहेत. सत्ताधार्‍यांमध्ये वाढू लागलेला मगुरपणा. आपला सामाजिक अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार हे सारे खपवून घेतले जाईल अशी प्रवृत्ती काहीजणांमध्ये निर्माण होऊ लागली आहे. अशा परिस्थितीत लोकशाहीचे आणि संविधानाचे संरक्षण करण्याची जबाबदारी मोठी असून ती आपल्या सर्वांवर आहे.

आर्थिक मंदी तसेच जागतिकीकरणाच्या नावाखाली शेतकरी तसेच अन्य समाज उद्ध्वस्थ होण्याची चिन्हे दिसत आहेत. डॉ. आंबेडकरांना अभिप्रेत असलेले सामाजिक परिवर्तन अजूनही र्ख या अर्थाने झालेले नाही. त्यासाठी सर्वांनी मिळून जाती धर्माच्या पलीकडे जाऊन परिवर्तनाद्वारे समतेचा लढा लढण्याचा निर्धार केला पाहिजे.

निष्कर्ष ः

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यता, अन्याय आणि असमानतेच्या विरूद्ध निरंतर लढा देवून भारताला नागरी हक्क मिळवून दिले. भारतात लोकशाही नांदावी आणि सामाजिक न्याय प्रस्थापित व्हावा म्हणून त्यांनी अविरत प्रयत्न केले. भारतीय पुढी यांना बाबासाहेबांच्या कार्याचे महत्त्व आणि योगदान माहित आहे. भारतीय संविधानाचे शिल्पकार म्हणून संविधानिक शाश्वती आणि सुरक्षेचे नागरी स्वातंत्र्य, धर्मस्वातंत्र्य, अस्पृश्यतेचे उच्चाटन आणि स्त्रियांच्या आर्थिक व सामाजिक अधिकाराविषयी त्यांनी आवाज उठविला. आरक्षणप्रणालीचा अंगीकार केला. नोकरीत प्रशासकीय सेवा, शाळा, महाविद्यालयात अनुसूचित जाती व जमातीला प्रतिनिधित्व मिळवून देऊन समान मान्यतादर्शक कृती केली.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना केवळ लोकशाही अपेक्षित नव्हती तर सामाजिक न्यायाच्या तत्वावर आधारित लोकशाही अभिप्रेत होती. बाबासाहेबांच्या स्वप्नातला भारत उभा करण्यासाठी सर्व देश वासियांनी प्रयत्नांची पराकाष्टा करणे हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल.

संदर्भसूचीः

भगत, रा. तु. (२००५). "शिक्षणातील थोर विचारवंत" कोल्हापूर, चैतन्य प्रकाशन.
घोरमोडे, के. यु. घोरमोडे, क. (२००६). "शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्य" नागपूर, विद्या प्रकाशन.
दुनाखे, अ. (२००८). "प्रगत शैक्षणिक तत्त्वज्ञान " पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.
पवार, ना. ग. (२००५). " शिक्षण क्षेत्रातील विचारवंत (भारतीय व पाश्चात्य)" पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.

Internet Reference:

http://maharashtratimes.indiatimes.com
www.eviek.com
www.beedlive.com
http://mr.wikipedia.org
http://www.loksatta.com

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि लोकशाही

Sheela Anil Pawar (Pg. 266-269)
S.N.D.T College Of Education (Phd Student)

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

भारताला स्वातंत्र्य मिळण्यापूर्वी भारतावर ब्रिटिश राज्य करत होते. सारी जनता ब्रिटिशांपुढे हतबल झाली होती तरी अशा परिस्थितीत ही काही लोक धैर्याने ब्रिटिशांना लढा देण्यास उभे राहिले आणि भारताच्या स्वातत्र्यांसाठी आपल्याप्राणांची आहुती दिली. अशा हुतात्मांची नावे भारताच्या इतिहासात सुवर्णाक्षराने कोरली गेलेली आहेत. भारताला स्वांतत्र्य मिळवून देण्यात आणि भारताला एक स्वंतत्र देश म्हणुन आपल्या पायावर उभे राहण्यात खूप लोकांचा मोलाचा वाटा आहे आणि अशाच काही थोर व्यक्तींपैकी एक म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर. डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर हे स्वंतत्र भारताचे पहिले कायदा मंत्री आणि भारतीय संविधानाचे शिल्पकार होते.

देशाच्यासामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, कायदा, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, विदयुत, जल, कृषी, स्त्रीउध्दार, कामगार, शेतकरी, औद्योगिकीकरण, दलितोध्दार अशा अनेक क्षेत्रात अतुलनीय योगदानामुळे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना आधुनिक भारताचे जनक असेही संबोधिले जाते. इ. स. २०१२ मध्ये झालेल्या सर्वात महान भारतीय या भारताच्या आंतरराष्ट्रीय सर्वेक्षणात स्वातंत्र्यानंतर सर्वात महान भारतीय (The Greatest Indian) म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विजयी घोषित झालेले आहेत. कोलंबिया विद्यापीठाने जगातील १00 विद्वानांची यादी तयार केली त्यात त्यांनी प्रथम स्थानी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव ठेवून त्यांना जगातला नंबर एक महाविद्वान म्हणून त्यांचा गौरव केला. इंग्लंडच्या ऑक्सफोर्ड विद्यापीठाने गेल्या १0 हजार वर्षामधील जगातल्या सर्वात प्रभावशाली १00 विश्वमानवांची यादी प्रकाशित केली.त्यात चौथ्या स्थानावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तर प्रथमस्थानावर बुद्धांचे नाव होते.

प्रचंडकुशाग्र बुद्धिमत्ता, प्रगाढविद्वता, तल्लख स्मरणशक्ती असलेले बहु आयामी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ज्ञान क्षेत्रातील तव्वल ६४ विषयांवर प्रभुत्व (मास्टरी) होते, एवढ्या सार्या विषयांवर प्रभुत्व असणारे जगाच्या इतिहासातील ते प्रथम व एकमेव व्यक्ती आहेत, असे इंग्लंडच्या केंब्रिज विद्यापीठाने संशोधनातून सिद्ध केले असून या विद्यापीठाने त्यांना जगातील सर्वात बुद्धिमान व्यक्ती म्हणून घोषित केले आहे.

भारतीय बौद्धांसाठी डॉ.आंबेडकर हे महान बोधीसत्व आहेत, ही बौद्ध धर्मातील सर्वोच्च उपाधी त्यांना नेपाळमध्ये इ.स. १९५४ मध्ये संपन्न झालेल्या जागतिक बौद्ध धर्म परिषदेसाठी आलेल्या भिक्खूनी प्रदान केली होती. त्यानंतर इ.स. १९५५ मध्ये दलाई लामा बाबासाहेबांना भेटले. टेव्हा लामांनी त्यांना बोधीस्त व संबोधले होते.

जाती व्यवस्थेविरुद्ध प्रखर संघर्ष महान भारतीय संविधान निर्माण अशा अनेक अतुलनीय देश सेवेसाठी दिलेल्या योगदानामुळे इ.स.१९९० साली भारत सरकारने त्यांना भारतरत्न या भारतातील सर्वोच्च नागरी पुरस्काराने गौरविले. विश्वरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतातीलच नव्हे तर जगातील कोट्यावधी शोषित पिडीत क्रांतीकारी व मानवतावादी लोकांचे प्रेरणास्थान झालेले आहेत.

आज देशभर प्रजासत्ताकदिन साजरा केला जातो. जगातील सर्वात मोठी लोकशाही देश म्हणून भारताची ख्याती आहे. परंतू लोकशाही म्हणजे नेमकं काय?

लोकशाही हा 'डेमॉक्रसी' या इंग्रजी संज्ञेचा प्रतिशब्द प्रतिशब्द डिमॉस (ऊशो) म्हणजे सामान्य लोकक्रसी (ऊीरलू) म्हणजे सत्ता.

आधुनिक काळात 'लोकशाही' हा शब्द प्रयोगसामान्यपणे अप्रत्यक्ष लोकशाही या अर्थानेच केला जातो.

अब्राहम लिंकन यांनी लोकशाहीची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केलेली आहे.

लोकांनी लोकांच्याहिता करिता लोकांकरीता चालवलेले राज्यम्हणजे 'लोकशाही'.

सध्या सामाजिक आणि राजकीय लोकशाहीच्या यशापयशाबद्दल अनेकांच्या मनामध्ये शंकाकुशंकांनी गर्दी केली आहे. लोकशाहीच्या चार ही स्तभांनी आत्मपरीक्षण करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. जनता सार्वभौम आहे याची जाणीव या सर्वच स्तभांना करून देण्याची वेळ आली आहे. यशस्वी लोकशाहीबाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकारांनी सांगितलेल्या विचारांचा मागोवा.....

लोकशाहीचेच दुसरे नाव बंधुभाव आहे. लोकशाही हा शासन संस्थेचा प्रकार नसून प्राथमिक दृष्टीने एकत्रित जीवनाचीती पद्धत आहे. आपल्या बांधवाबद्दल आदराची आणि पूज्यतेची भावना किंवा दृष्टी ठेवणे असे तिचे तत्वतः स्वरूप असते. डॉ. आंबेडकरांच्या लोकशाही कल्पनेच्या मागे कायद्याचे अधिराज्य नैसर्गिक हक्क स्वातंत्र्य समता बंधुता ही गतीमान तत्वे आहेत. समाजबदलण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या लोकशाही कल्पनेत दिसून येते. लोकशाही हा जीवनाचामार्ग असतो. असेच ते समजत काही घटनात्मक हक्क मिळाल्याने लोकशाहीचा पाया तयार होत नसतो असे त्यांना वाटत होते. त्यांच्या लोकशाहीच्या कल्पनेमध्ये राजकारणात भक्ती किंवा विभूतिपूजा म्हणजे अधःपतनाचा मार्गच असतो. परिणामी त्यामुळे हुकूमशाही प्रवृत्ती वाढते. असे आंबेडकरांनी म्हटले आहे.मात्र श्रेष्ठ माणसांबद्दल कृतज्ञता असणे यात काहीच गैर मानत नसत. शामाजिक लोकशाहीचा पाया खंबीर केला तरच राजकीय लोकशाही टिकेल. स्वातंत्र्य समता व बंधुता या तीन जीवन तत्वातील एकतत्व गळाले तरी सर्व लोकशाहीचा हेतूच विफल झाल्यासारखे होते. राजकारणातील विशिष्ट लोकांचा दराराव मक्तेदारी तसेच सामाजिक विषमता हे दृष्यपालटले पाहिजे. असे झाले नाही तर विषमतेची झळ लागलेला वर्ग राजकीय लोकशाहीचे कवच फोडून टाकल्याशिवाय स्वस्थ बसणार नाही अशा इशारा डॉ. आंबेडकरांनी घटना समितीत दिला होता.

भारतीय घटनेत आर्थिक लोकशाहीची कल्पना आंबेडकरांनी मांडली आहे. ज्यांना प्राथमिक अशा जीवनाश्यक गोष्टी मिळत नसतात. अशांचे समाधान करण्यावर तसेच त्यांना माणुसकीच्या दर्जापर्यंत आणण्यावरच भारतीय लोकशाहीचे यश अवलंबून आहे.जनतेला स्वातंत्र्य, मालमत्ता किंवा सुख याचा हक्क मिळवून देण्यात संसदीय लोकशाहीला यश आले किंवा नाही हा चर्चेचा विषय आहे. सामाजिक आणि आर्थिक लोकशाहीशिवाय राजकीय लोकशाही टिकू शकणार नाही. कारण त्या आडव्या उभ्या धाग्यांनीच लोकशाहीचे वस्त्र विणले जात असते, याचा अभिप्राय आंबेडकरांनी व्यक्त केला आहे.

प्रत्येक लोकशाही सरकार दैनंदिन कारभार करतेवेळी सतत ऐरणीवर असले पाहिजे. त्यावर टीका झाली पाहिजे. मतदारांना एका विशिष्ट काळानंतर सरकारच्या मूल्यमापन करण्याची संधी देण्यात आली पाहिजे. लोकांनाही उघड टिका करता आली पाहिजे. मात्र ती टिका शेलक्या, संसदीय भाषेत सुसंस्कृत पद्धतीने करावी. सरकार बदलण्याचा हक्क जनतेला असला पाहिजे. लोकशाहीच्या यशासाठी विरोधी पक्ष कणखर असावा, असे आवेडकरांना वाटत होते.

लोकशाहीचे रूप सतत बदलत असते. तिची वाढ आपोआप होत नसते. लोकशाहीची वाढ योग्य दिशेने व योग्य पद्धतीने होण्यासाठी तिची मशागत करावी लागते. लोकशाही यशस्वी होणे आवश्यक असेल तर तिचा पाया चांगल्या सामाजिक संबंधावर आधारलेला पाहिजे. दारिद्य निरक्षरता व जातिभेद लोकशाहीला धोकादायक असल्याचे आंबेडकरांनी सांगितले आहे. मानवी हक्क वापराबाबत समाजात भेदभाव असता कामा नये. तसे असल्यास सामाजिक व राजकीय लोकशाही नाकारल्यासारखे होईल. सामाजिक पाया मजबूत न करता राजकीय लोकशाही दिले आहे. समाजात खास अधिकार असलेल्या व खास अधिकार नसलेल्या लोकांतील फरक हा लोकशाहीशी विसंगत असतो, किंबहुना तो लोकशाहीस हानिकारक असतो. उच्च राजकीय उदिष्ट्ये सामाजिक ध्येयाशी सुसंवादी असावीत, असा साहेबांचा कटाक्ष होता. शामाजिक ध्येय आणि राजकीय पद्धती यांच्या समन्वयाने तयार होणारी लोकशाही त्यांना अभिप्रेत होती. वर्ग विग्रहाच्या मागोमाग सामाजिक दृष्ट्या अलगपणा, अलिप्तता येते आणि त्यामुळे विशेष अधिकार असलेल्या वर्गात टोळी सदृश्य समाजविरोधी प्रवृत्ती निर्माण होते. समाजातील या दोन वर्गात असलेल्या विरोधाचा परिणाम व्यवहारात अत्यंत प्रतिकूल होतो. म्हणूनच वर्गीय समाज रचना ही यशस्वी लोकशाहीस मरक असल्याने डॉ. आंबेडकरांनी तिचा धिक्कार केला होता.

समाज दोन वर्गात विभागलेला असतो. पहिला वर्ग राज्यकर्ते वदुसरा प्रजा. राज्यकर्ते हे राजकर्त्या वर्गातूनच निर्माण होत असतात. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे यशस्वी लोकशाही विषयक विचार राजकरण्यांसहित प्रत्येक नागरिकांनी आचरणात आणणे हेच आजच्या दिवशी या महामानवाला अभिवादन ठरणार आहे.

Web Sites :

Web Title : Democracy and Dr. Ambedkar.
Mehetre P. (Marathi News from Maharashtra Times), Dec 6, 2015
Dr. Ambedkar information (Google search
Chavan Ajay.Dr. AmbedkarInformation.Nov 23,2018.
Dr. Ambedkar and Democracy (Google Search)

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक सुधारणा

स.प्रा.पुजारी सोनाली (Pg. 270-273)

पी.ई.एस. बी. एड. कॉलेज शिवाजीनगर पुणे.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना ः

अस्पृश्यता,अज्ञान,दारिद्र अशा शृंखलांनी बध्द असलेल्या समाजाला जागृत करण्याचे तसेच त्यांना त्याच्या अधिकाराप्रती जाणीव करून देणारे भारतीय समाजातील अशा वंचित ,अस्पृश्य दुर्बल घटकांना घटनात्मक सामाजिक ,आर्थिक,राजकीय, शैक्षणिक अधिकार,सुविधा संधीची समानता उपलब्ध करून देणारे युगपुरूष म्हणजेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होय.

उद्दिष्टे ः

१ डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक योगदाना विषयी माहिती अभ्यासणे

२ डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी राबविलेल्या विविध सामाजिक सुधारणा चळवळी विषयी माहिती घेणे.

यासाठी ऐतिहासिक संशोधन पदधतीनुसार दुय्यम स्त्रोताव्दारे माहिती संकलन केले आहे.

- डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक सुधारणा विषयक कार्येः

१ बहिष्कृतहित कारणी सभा ः अस्पृश्यांच्या उन्नतीसाठी सामाजिक चळवळ उभी करण्याच्या दृष्टीने त्यांनी २0 जुलै १९२४ रोजी ,मुंबई,येथे बहिष्कृत हितकारणी सभेची स्थापना केली.

ध्येय ः सामाजिक व राजकीय दृष्टया तळागाळात फेकल्या गेलेल्यांना भारतीय समाजातील इतरांच्या बरोबर आणणे हे ह्या सभेचे ध्येय होते. त्यांच्या अधिकाराप्रती त्यांच्यामध्ये जागृती निर्माण करणे हा डॉ.आबेडकराचा उद्देश होता.

२ अस्पृश्यतेला विरोध ः स्वातंत्र्यपूर्व भारतीय समाजातील अस्पृश्यतेल विरोध करण्यासाठी त्यांनी विविध सत्याग्रह आणि चळवळी केले.

- महाड येथील चवदार तळे अस्पृश्यांना खुले व्हावे म्हणून त्यांनी हजारो अनुयांयासह २0 मार्च १९२७ ला सत्याग्रह केला व ते चवदार तळे अस्पृश्यांना खुले करून दिले..
    - पुणे येथील पर्वती मंदिरात प्रवेशासाठी १९२७ ला तर नाशिक येथील काळाराम मंदिरात प्रवेशासाठी १९३६ ला सत्याग्रह केला.
    - अस्पृश्यतेला कारणीभूत असलेल्या मनुस्मृतीचे दहण २५ डिसेंबर १९२७ ला केले.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

समाजातील अस्पृश्यता,अज्ञान,दारिद्र,अंध:श्रध्दा दुर करण्यासाठी आणि एक मानव म्हणून जीवन जगण्याचा हक्क मिळवण्यासाठी त्यांनी समाजाला शिका संघटित व्हा आणि संघर्ष करा हा संदेश दिला

३ शैक्षणिक जागृतीसाठीचे प्रयत्न ः

- बहिष्कृत हितकारणी सभेच्यावतीने सोलापूर येथे ४ जानेवारी १९२५ रोजी एक वस्तीगृह सुरु करून दलित विद्यार्थ्यांना निवास ,भोजन,कपडे,शैक्षणिक .साधन सामुग्री पुरवली. या संस्थेने सरस्वती विलास नावाचे मासिक व एक मोफत वाचनालय ही सुरू केले.
- दलित शिक्षण संस्थेचे स्थापना १४ जुन १९२८ रोजी केली. या संस्थेची मुख्य ध्येय दलितांच्या माध्यमिक शिक्षणाची सोय करणे होते.
- अस्पृश्यासह निम्न मध्यम वर्गास उच्च शिक्षण देण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी ८ जुलै १९४५ रोजी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली या संस्थेच्या वतीने १९४६ मध्ये मुंबईत सिध्दार्थ कला व विज्ञान महाविद्यालयाची स्थापना केली. तसेच त्यांनी १९५० मध्ये औरंगाबाद येथे मिलिंद महाविद्यालय ,१९५३ मध्ये मुंबईत सिध्दार्थ वाणिज्य व अर्थशास्त्र महाविद्यालय,१९५६ मध्ये सिध्दार्थ विधी महाविद्यालय सुरू केले.

४वृत्तपत्रातून सामाजिक सुधारणा ः

- ३एप्रिल १९२७ बहिष्कृत भारत हे पाक्षिक सुरू केले. या पाक्षिकाच्या शीर्षभागी संत ज्ञानेश्वरांची वचने असायची. पुनःश्च हरि ओम हा यातील प्रसिध्द लेख होता.
- मुकनायक हे वृत्तपत्र १९२० ला सुरू केले. त्याच्या शीर्षभागी तुकारामाची वचने असायची तसेच जनता,समता , प्रबुध्द भारत हे ही वृत्तपत्र सुरू केली होती.

आम्ही शासनकर्ती जमात वनणार हा जनतामधील प्रसिध्द लेख होता अशाप्रकारे वृत्तपत्रातून सामाजिक सुधारणा आंबेडकरांनी केली.

५ राजकीय संदर्भातून सामाजिक सुधारणा ः

- ज्या सायमन कमिशनला भारतात विरोध झाला त्या कमिशनला डॉ. आंबेडकरांनी एक पत्र सादर केले व त्यात त्यांनी मागासवर्गी यांच्यासाठी नामनिर्देशन तत्वावर जागा आरक्षित ठेवण्या संबंधित मागणी केली होती. असे करण्यामागे अस्पृश्यता,दुर्बल,वंचित अशा घटकांच्या मानव म्हणून किमान प्राथमिक गरजापूर्ण करणे हा होता.
- अस्पृश्यांना कोणतेही राजकीय हक्क नाहीत याची डॉ. आंबेडकरांना जाणीव होती त्यामुळे ते १९३० मध्ये लंडन येथे भरलेल्या पहिल्या गोलमेज परिषेद उपस्थित राहिले.

- तसेच त्यांनी १९३७ मध्ये स्वतंत्र मजुर पक्षाची तर १९४२ मध्ये ऑल इंडिया फेडरेशनची स्थापना केली व दलितांचे प्रतिनिधत्व केले.

६ शेतकरांच्या संदर्भातून सामाजिक सुधारणा ः

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शेती आणि शेतकऱ्यांच्या हिता संदर्भात ही कार्ये केली आहेत. त्याच्यामते पाण्याशिवाय उत्पादकता वाढवणे आणि शेतकऱ्यांचा आर्थिक स्तर उंचावणे शक्य नाही हे त्यांनी ब्रिटीश सरकारच्या निदर्शनास आणून दिले होते. पाण्या संदर्भात केवल विचार व्यक्त न करता त्यांनी ब्रिटिश सरकार नदीच्या खोऱ्यातील पाण्याच्या नियोजनाची योजना सादर केली. ही योजना दामोदर खोरे परि योजना म्हणून ओळखली जाते. डॉ. बाबासाहेबांनी सर्वात महत्त्वाची संकल्पना मांडली होती ती म्हणजे “शेतीचे राष्ट्रीयकरण” होय. भाबासाहेबाच्या शेती व शेतकऱ्याविषयीच्या विचारातून कमाल जमीन धारणा कायदा, सामुहीक शेती प्रणालीवर आधारीत शेती महामंडळ, राज्यातील नदी खोऱ्यांची विभागणी व विकास, जलसंवर्धन योजना अंमलात आल्या. शासनाने त्याबाबत काय्दे व नियम बनवले. यामागे बाबासाहेबाच्या विचारांचाच प्रभाव दिसून येतो. परंतु डॉ. आंबेडकरांचे शेतकऱ्यांविषयीचे व शेती विषयीचे कार्य व विचार हे दुर्दैवाने अजूनही अनेकांना माहित नाही.

७. स्त्रियां सदर्भात सामाजिक कार्य ः

डॉ. आंबेडकरांनी स्त्री शिक्षणाला महत्त्व दिले होते. त्यामुळे भारतीय समाज व्यस्थेत स्त्रीचे महत्वपूर्ण स्थान ओळखले होते. परंतू स्वातंत्र पूर्व भारतीय समाजातील स्त्रीयांना कोणतेही अधिकार नव्हते. म्हणून जेव्हा त्यांनी मनुस्मृतीचे दहन केले त्यावेळी स्त्रियांना उद्देशून बाबासाहेब म्हणाले की मुलांना शिक्षण द्या. ज्ञानविद्या या गोष्टी स्त्रियांनाही आवश्यक आहेत. मुली शिकल्या तरच भारताची भावी पिढी चांगली घडेल असे त्यांचे मत होते. त्यासाठी त्यांनी विविध ठिकाणी परिषदा घेवून मार्गदर्शन केले. भारताला स्वातंत्र प्राप्त झाल्यानंतर त्यांनी स्त्रीयांना आरक्षण, शिक्षणाचा हक्क, मतदानाचा हक्क विविध कायद्याव्दारे समाजात समानता देण्याचे, संरक्षण देण्याचे कार्य केले. जसे हिंदू विवाह कायदा, वारसा हक्क कायदा इ. सुविधा घटनात्मक अधिकार कायद्या स्वरूपात बहाल केली.

निष्कर्ष आणि सारांश ः

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या जीवनातील प्रत्येक कार्य हे सामाजिक सुधारणा आणि देशहिताशीच संबंधीत होते. १५ ऑगस्ट १९४७ ला भारताला स्वातंत्र प्राप्त झाल्यानंतर ३0 ऑगस्ट १९४७ रोजी मसुदा समितीच्या अध्यक्ष पदी बाबासाहेबांची एकमताने निवड झाली, तेव्हापासुन त्यांनी भारतीय समाजातील प्रत्येक घटकाला, व्यक्तीला राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक हक्क, संधीची समानता, न्यायालयीन सुविधा या संविधानात्मक स्वरूपात बहाल केल्या.

त्यांनी स्वातंत्रपूर्व भारतात ज्या सामाजिक सुधारणा केल्या त्या त्यांनी भारतीय संविधानातून समाजातील प्रत्येकाला उपलब्ध करून दिल्या. झसे मूलभूत अधिकार असतील. नागरीक संरक्षण कायदा १९५५, भ्रष्टाचार निर्मूलन

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

कायदा, हिंदू विवाह कायदा, वंचित, दुर्बल, मागासवर्गियांना आरक्षण सुविधा, अस्पृश्यता निवारण कायदा, स्त्रियांना मतदानाचा हक्क, वारसा हक्क कायदा, शिक्षणाचा हक्क, आरक्षणाद्वारे प्रगती करण्यासाठी मार्ग मोकळा केला. तसेच त्यांनी शेती व शेतकरी संदर्भातही विविध सुधारणात्मक कार्ये केली, जसे कमाल जमीन धारणा कायदा, सामुहिक शेती प्रणालीवर आधारित शेती महामंडळ, जलसंवर्धन योजना इ. आशा प्रकारे डॉ. बाबासाहेबांनी समाजातील अस्पृश्य, वंचित, दुर्बल, अशा सर्वांसाठी सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, राजकीय समानता आणण्यासाठी बहुमुल्य कार्य केले.

संदर्भ

B.R.Ambedkar : Writing and Speeches,Vol 9
Lokhande G. S. , B. R. Ambedkar : A study in social democracy
खंडारे राहुल. महिला व बालविकास अधिकारी अॅकॅडमिया प्रकाशन.
डॉ. दुनाखे अरविंद २००८ प्रगार शैक्षणिक तत्वज्ञान नित्यनूतन प्रकाशन.
प्रचार्य भगतरा. तु. २००५ शिक्षणातील थोरविचारवंत चैतन्य प्रकाशन कोल्हापूर.
डॉ. घोरमोडे के. यु. व घारमोडे कला २००६ शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्य विद्या प्रकाशन नागपूर

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण क्षेत्रातील योगदान

सहाय्यक प्राध्यापक साळुंकेर मीरा (Pg. 274-279)

पी.इ.एस. बी एड कॉलेज, शिवाजीनगर, पुणे ५

Abstract

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार थोर विचारवंत, दलीत, शोषित, पिडीतांचे कैवारी व मसीहा म्हणून ओळखले जातात.ते भारतरत्न या सर्वोच्च बहुमान पुरस्काराने होते.ते थोर समाज सुधारक व शिक्षण तज्ञ म्हणून परिचित होते.ते परिवर्तनवादी व मानवतावादी होते.आंबेडकरांचे शिक्षण हे वंचितांसाठी जनसामान्यांसाठी होते तरी इतरांनीही त्याचा फायदा घेतलेला दिसतो. त्यांनीशिक्षणाची व्याख्या केली आहे व्यक्तीला त्या गुलामगिरीची जाणीव शिक्षणामुळेच प्राप्त होऊ शकते.त्यांनी"शिका संघटित व्हा आणि संघर्ष करा"असा संदेशविद्यार्थ्यांना पर्यायाने जनतेला दिला होता.कारण त्यांच्या मते शिक्षण हे सर्वसामान्य माणसाचे प्रबोधन संघटना म्हणजे सर्वसामान्य माणसांनी प्रस्थापित व्यवस्थेविरुद्ध बंड समाजातील विषमता नष्ट करून सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित करण्यासाठी शिक्षणाची गरज प्रतिपादन केली आहे. जातीच्या पासून पासून मुक्त करण्यासाठी व्यक्तीला शिक्षण घेणे गरजेचे आहे.सर्व जाती जमातीला एक समान पातळीवर आणण्यासाठी असमानतेचे तत्त्व नाकारले पाहिजे व आपुलकीची वागणूक दिली पाहिजे. त्यासाठी कठोर कायद्याची आवश्यकता आहे. त्यामुळे व्यक्तीचा विकास खुंटला आहे.त्यासाठी त्यांना शिक्षणाची आवश्यकता प्रतिपादन केली व्यक्तीची गरज असते.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षणावर विचार व्यक्त केलेले दिसतात.प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे गरजेचे आहे.ते सक्तीचे करावे पण पूर्णपणे मोफत करू नये.ज्यांना शिक्षण शुल्क देणे परवडत असेल तर त्या कडून वसूल करणे ज्यांना परवडत नसेल त्यांना मोफत शिक्षण द्यावे असा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा सल्ला आहे.स्त्री शिक्षणाचे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे खंदे पुरस्कर्ते होते. हे त्यां दैन्यावस्थेवरएकमेव उपाय म्हणजे शिक्षण होय असे त्यांना वाटे त्यांनी उच्च शिक्षण देण्यासाठी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली.मुंबई औरंगावाद येथे अनेक महाविद्यालय सुरू करून गरीब जनसामान्यांना उच्च शिक्षणाची दारे खुली केली.या महाविद्यालयात सर्व जातीधर्माचे विद्यार्थी या महाविद्यालयात सर्व जातीधर्माचे विद्यार्थी शिक्षण घेतात. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये मध्ये डॉ.आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार मांडण्यात आलेले आहेत.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावनाः

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे अलौकिक बुद्धिमत्ता लाभलेले एक श्रेष्ठ विद्वान होते.त्यांचे शिक्षण विषयक विचार व्यापक स्वरूपाचे आहेत. भारतीय समाज व्यवस्थेविरुद्ध लढा शिक्षणाच्या माध्यमातून त्यांनी आवाज उठवला.शिक्षण घेण्याचा प्रत्येक मानवाच्या मूलभूत अधिकार आहे. शिक्षणामुळे मानवाला मानवासारखे समानतेच्या पायावर आधारित जीवन जगण्याची संधी देता येते.शिक्षणाचे महत्त्व मानवी जीवनात अनन्यसाधारण आहे.शिक्षणातून माणसाला माणूस निर्माण करावयाची असेल तर विद्या, विनय आणि शील या त्रिगुणांची नीट जोपासना केली पाहिजे असे त्यांचे मत होते.

"शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा" हा विचारच डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाचा पाया आहे. शिक्षण ही एक सामाजिक समता आणि स्वातंत्र्य यांचे संरक्षण आणि संवर्धन करणारी शक्ती आहे असे त्यांना वाटत होते. त्यांच्या मते शिक्षणाची ध्येये श्रेष्ठ दर्जाची ज्ञान प्राप्ती करणे, व्यक्तीतील न्यूनगंड नाहीसा करणे, स्वातंत्र्य समता व

बंधुभाव या बाबतीत व्यापक जाणीव निर्माण करणे, पंचशील तत्त्वानुसार चारित्र्यसंपन्नता प्राप्त करणे, स्वउद्धाराची तळमळ निर्माण करणे इत्यादी आहे. शिक्षणाद्वारे श्रेष्ठ दर्जाची चारित्र्य संपन्नता निर्माण होण्याकरिता चारित्र्य संपन्नतेचे आधार विद्या, प्रज्ञा, शील, करुणा व मैत्री यांचा परस्परांशी योग्य संबंध समजला पाहिजे. ही पाच तत्वे म्हणजे मनुष्याच्या चारित्र्याचा पंचमी आधार आहेत. भारताची शिक्षण पद्धती ही प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च शिक्षण याप्रमाणे विभागलेली आहे .यातील प्राथमिक शिक्षणा वरील आंबेडकरांचे विचार अतिशय मोलाचे होते.

उद्दिष्टे ः

१) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार अभ्यासणे.

२) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शैक्षणिक कार्याचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती ः

शोधनिबंधामध्ये दुय्यम स्त्रोतांचा अवलंब करण्यात आलेला असून, या विषयाशी संबंधित प्रकाशित, अप्रकाशित लेखन, संदर्भ ग्रंथे, नियतकालिके, मासिके इंटरनेट यांचा वापर करण्यात आला आहे.

शैक्षणिक तत्वज्ञान ः

आपली शिक्षण विषयक तत्त्वज्ञान स्पष्ट करताना ते म्हणतातशिक्षण हे परिवर्तनाचे साधन आहे.शिक्षणामुळे मानवास आत्मसन्मान व सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त होते. विविध सद्गुणांची प्राप्ती होते. त्यामुळे माणसाला सुखी जीवन कसे जगावे ते कळते शिक्षणामुळे नव्या जगाची ओळख होते. प्रज्ञा, शील व करुणा यांचा सुरेख संगम साधणारे शिक्षण व्यक्तीला दिले पाहिजे. त्यांनी मूल्याधिष्ठित म्हणजे नैतिक बैठक असलेल्या शिक्षणाचा पुरस्कार केला. समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्व व न्याय या लोकशाही मूल्यांवर आधारलेली समाजव्यवस्था प्रस्थापित करण्यासाठी लोकांना नैतिक शिक्षण दिले पाहिजे, असा त्यांचा आग्रह होता. यासंदर्भात ते म्हणतात लोकशाही यशस्वी करायची असेल तर सामाजिक नैतिक मूल्याधिष्ठित शिक्षणाद्वारे संग शिक्षणाद्वारे संस्कारित झाले पाहिजे. लोकशाहीसाठी सुशिक्षित समाजाची नितांत गरज आहे. शिक्षित नैतिक व मूल्याधिष्ठित समाजातील लोकशाही अधिक यशस्वी ठरते. डॉ. बाबासाहेबांचा शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन अत्यंत विधायक व रचनात्मक असा होता. समाजाचा सामाजिक आर्थिक राजकीय विकास घडवून आणण्याचे साधन म्हणून शिक्षकांनी शिक्षणाकडे पाहत, त्यांनी आपल्या अनुयायांना शिका, संघटित व्हा, संघर्ष करा, असा संदेश दिला. शिक्षणाद्वारे संघटन वाढले पाहिजे व संघटितपणे अन्यायअत्याचाराविरुद्ध संघर्ष केला पाहिजे. तरच समाजात क्रांती घडून येईल, असे त्यांना वाटत होते. शिक्षणाद्वारे समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्व या मूल्यांवर आधारलेली समाजरचना प्रस्थापित होऊ शकते, असे तत्त्वज्ञान त्यांनी मांडले. डॉ. आंबेडकर यांच्यावर संत कबीर, महात्मा ज्योतिराव फुले व राजश्री शाहू महाराज या व्यक्तिमत्त्वांचा, त्यांच्या विचारांचा व कार्याचा मोठा प्रभाव होता.

प्राथमिक शिक्षण ः

प्राथमिक शिक्षण हे एक पायाभूत शिक्षण आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्राथमिक शिक्षणाविषयी आपले मत प्रकट करतांना म्हणतात की प्राथमिक शिक्षणाचे ध्येय असे असले पाहिजे की मुलगा किंवा मुलगी एकदा शाळेत जातील तर त्यांचे शिक्षण लिहिण्यावाचण्याच्या अवस्थेपर्यंत राहू नये तर ते संपूर्णपणे साक्षर हऊनच बाहेर पडावे. पुढील आयुष्यात देखील ज्ञान घेत राहावे. ¨व्यक्तीचा विकास झाला तर समाजाचा विकास होईल आणि समाजाचा विकास म्हणजे देशाचा किंवा राष्ट्राचा विकास होईल, त्याकरिता समाजातील प्रत्येक घटकाचे शिक्षण होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी प्राथमिक शिक्षण महत्त्वाची जबाबदारी बजावते. त्यामुळे आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे असावे असे म्हटले आहे. आता सर्व शिक्षा अभियान ही यजना राबविली जात आहे. त्याची मुळे आंबेडकरांच्या विचारांमध्ये आहेत हे लक्षात येते. प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रीकरण करण्यासाठी देशाचे सरकार कार्यरत आहे. आज प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिक करण्याचे कार्य प्रगतीपथावर आहे. प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रीकरण करावे.म्हणजे प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करावे.ते पूर्णपणे मफत न करता ज्यांना शुल्क देणे परवडणारे असेल त्यांच्याकडून ते घ्यावे व ज्यांना ते परवडणारे नसेल त्यांच्याबाबत ते मफत असावे असे त्यांचे मत हते.१९२७ मध्ये बाबासाहेबांनी प्राथमिक शिक्षणाची गती वाढावी म्हणून शाळेतील गळतीचे समस्या सुटावी म्हणून सरकारने प्राथमिक शिक्षण मफत व सक्तीचे करावे व त्यावरील खर्च वाढवावा अशा सूचना केल्या.

उच्च शिक्षण ः

स्वातंत्र्यपूर्व काळात उच्च शिक्षणाची अवस्था अत्यंत दारूण स्वरूपाची हती. याबद्दल डॉ. आंबेडकर नेहमी खंत व्यक्त करीत असत त्यामुळे उच्च शिक्षणात धरणात्मक आणि कार्यात्मक बदल व्हावा असे त्यांना वाटत असे विद्यापीठ म्हणजे परीक्षा घेणारी संस्था न हता आधुनिक ज्ञान विज्ञानाची केंद्र असावीत असे आंबेडकरांचे मत हते. आंबेडकरांच्या या विचारांचा प्रभाव किंवा त्यांच्या विचारांची अंमलबजावणी आपल्याला विविध स्वरूपात दिसून येते.विविध महाविद्यालयांमध्ये सद्यस्थितीत संशधन केंद्र आपणास दिसून येतात.समाजाच्याप्रगतीसाठी विविध क्षेत्रांमध्ये संशधनाचे कार्य केले जात आहे.खालच्या वर्गाला उच्च शिक्षण ही फार खर्चाची बाब हता कामा नये.समाजातील तळागाळातील लकांना देखील उच्च शिक्षण सहजरीत्या मिळावे यासाठीउच्च शिक्षणाचे शुल्क फार जास्त असू नये. याच पार्श्वभूमीवर आज देशात उच्च शिक्षणाला उच्च शिक्षणाच्या प्रसारासाठी विविध शिष्यवृत्ती यजना राबविल्या जात आहेत. आर्थिक दर्जाच्या निकषाप्रमाणे शिष्यवृत्ती यजना राबविण्यासाठी विचारविमर्श चालू आहे असे आपल्या लक्षात येते.प्रत्येक व्यक्ती मधील सुप्त गुणांचा विकास करण्यासाठी शिक्षण हे समाजाच्या प्रत्येक स्तरापर्यंत पहचायला हवे असे आंबेडकरांना वाटत हते.

विद्यार्थी व शिक्षक विषयीचे विचार ः

बाबासाहेबांनी विद्यार्थी व शिक्षका विषयी देखील आपले विचार मांडले आहेत.ते म्हणतात विद्यार्थी शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू आहे. त्याचा सर्वांगीण विकास करणे हे शिक्षणाचे ध्येय होय. विद्यार्थी कसा असावा हे स्पष्ट करताना ते

म्हणतात कीतो चारित्र्यसंपन्न असला पाहिजे. ज्ञान व चारित्र्यसंपन्न विद्यार्थी योग्यतेचा विचार करू शकतो असे विद्यार्थी तयार झाल्यास समाज परिवर्तन घडून येईल, असा आशावाद ते व्यक्त करतात. विद्यार्थी त्यांचे कर्तव्य कसे पार पाडतात. यावर समाजाचे भवितव्य अवलंबून आहे असे ते म्हणतात.

शिक्षक कसा असावा हे स्पष्ट करताना ते म्हणतात की शाळा हे पवित्र स्थान असून तेथे मुलांच्या मनावर सुसंस्कार केले जातात. तसेच चांगले नागरिक घडविणे हे शाळेचे कार्य आहे. हे कार्य पार पाडण्यासाठी समतोल बुद्धीचे निष्पक्षपाती व थोर मनाचे शिक्षक असले पाहिजेत. शिक्षक वर्ग हा राष्ट्र रूपी रथाचा सारथी आहे.

स्त्री शिक्षण ः

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे स्त्री शिक्षणाचे पुरस्कर्ते होते. समाजातील एक मोठा भाग हा शिक्षणापासून वंचित राहता कामा नये असे त्यांचे मत होते. त्यांचे स्त्री शिक्षण विषयक विचार उदात्त स्वरूपाचे होते. स्त्रियांना मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाबरोबरच त्यांच्यासाठी स्वतंत्र वस्तीगृह असावीत असाही त्यांचा दृष्टिकोन होता. हिंदू समाजातील स्त्रियांना सामाजिक प्रतिष्ठा संपत्तीतील हक्क घटस्फोट इत्यादी स्वातंत्र्य मिळावे म्हणून आंबेडकरांनी हिंदू कोड बिल संसदेत मांडले आणि ते नामंजूर झाले म्हणून तेआपल्या मंत्रिपदाचा राजीनामाही देतात. अशाप्रकारे बाबासाहेबांनी शिक्षण प्रसाराचे कार्य केले पण त्यांचे हे कार्य केवळ दलित वर्गापुरतीच मर्यादित नव्हते तर स्त्रिया कामगार शेतकरी व अन्य पीडित ग्रस्तांच्या शिक्षणासाठी त्यांनी प्रयत्न केले. या बाबी आज आपल्याला अंमलात आलेल्या दिसून येतात. स्त्रियांसाठीआरक्षण दिलेले आहे. तसेच स्त्रियांसाठी स्वतंत्र वस्तीगृहाची देखील आज उपलब्धता आहे. त्याचा परिणाम म्हणून आज स्त्रिया विविध क्षेत्रांमध्ये आपणास आघाडीवर दिसतात.

शैक्षणिक कार्य ः

- **बहिष्कृत हितकारिणी सभेची स्थापना**

डॉ. आंबेडकरांनी जनसामान्यांसाठी विशेषतः मागास वर्गातील दलित वर्गातील जनतेला परगावी जाऊन शिक्षण घेता यावे म्हणून वसतिगृहे काढण्याची मोहीम राबवली. त्यादृष्टीने २० जुलै १९२४ रोजी 'बहिष्कृत हितकारणी सभा' स्थापन केली. या सभेद्वारे सामाजिक प्रबोधन व्हावे असे त्यांचे मत होते. या सभेचे ब्रीदवाक्य पुढील प्रमाणे होते. "शिका संघटित व्हा आणि संघर्ष करा".

- **पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना ः**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मुंबई येथे पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना ८ जुलै १९४५ रोजी केली पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी अंतर्गत मुंबई येथे २० जून १९४६ मध्ये सिद्धार्थ कला आणि विज्ञान महाविद्यालय सुरू केले. जे लोक उच्च शिक्षणाला मुकले होते अशांना उच्च शिक्षणाच्या जाणवणाऱ्या गरजा या महाविद्यालयात पूर्ण होतांना दिसते. हेमहाविद्यालय भारतातील एक नामांकित महाविद्यालय असून महाविद्यालय म्हणून ओळखले जाते. औरंगाबाद येथे

१९५0 रोजी मिलिंद कला आणि विज्ञान महाविद्यालय सुरू करण्यात आले. या कॉलेजची विद्यार्थिनी अस्पृश्य आणि मागासलेल्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष देण्याचे कार्यही महाविद्यालय तसेच १९५६ रोजी मुंबई येथे सिद्धार्थ विधि महाविद्यालय स्थापन केले.हे महाविद्यालय डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या महापरिनिर्वाण वर्षी सुरू करण्यात आले.विशिष्ट ध्येयाने प्रेरित होऊन या महाविद्यालयांची स्थापना करण्यात आली होती .

- **शिक्षण व्यवसायात प्रवेश ः**

डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर हे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व होते.शासकीय विधी महाविद्यालयात १९२८ मध्ये त्यांनी प्राध्यापकाची नोकरी केली. तेथे त्यांच्या अध्यापन आणि विद्यार्थी भारावून जात असत त्यांच्या यशस्वी कार्यामुळे १९३५ रोजी त्याच शासकीय महाविद्यालयाचे प्राचार्य म्हणून त्यांची नियुक्ती झाली.

- ३१ जानेवारी १९२0 पासून भारतातील विषमता दूर करण्यासाठी मूकनायक हे पाक्षिक सुरू केले.
- इ. स. १९२७ मध्ये बहिष्कृत भारत या नावाचे पाक्षिक सुरू केले
- इ.स. १९२९ मध्ये जनता या नावाचे एक नवीन पाक्षिक सुरू केले. पुढे त्याचे नाव बदलून प्रबुद्ध भारत असे ठेवले.
- अर्थशास्त्र अस्पृश्यता व दलितोद्धार लोकशाही बौद्ध धर्म हिंदू धर्म आणि राजकारण या विषयावर इंग्रजी भाषेतून विपुल लेखन केले.
- रात्री शाळा सुरू करून दलित वर्गाच्या आर्थिक स्थितीमध्ये प्रगती साधण्याचा प्रयत्न सुरू केला.
- वाचनालय समाज केंद्रे आणि अभ्यास मंडळी उघडून संस्कृतीचा प्रसार केला.
- वसतिगृहे उघडून दलित वर्गामध्ये शिक्षण प्रसार केला.
- परिषदा मिळावे सभा घेऊन स्त्रीपुरुषांना शिक्षण घेण्यासाठी प्रवृत्त केले.

कोलंबिया विद्यापीठाने निवडलेल्या जगभरातील शंभर विद्वानांच्या यादीत पहिल्या क्रमांकावर त्यांची निवड झाली आहे. त्यानिमित्त अमेरिकेचे अध्यक्ष बराक ओबामा यांच्या हस्ते त्या विद्यापीठात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या प्रतिमेचे समारंभपूर्वक अनावरण नुकतेच करण्यात आले.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांची पहिल्या क्रमांकावर गणना झालेली झालेली विद्वानांची ती यादी शिल्पात कोरून कोलंबिया विद्यापीठात दर्शनी भागात झळकवण्यात आली आहे. त्यात अमेरिकेच्या तीन राष्ट्राध्यक्षांसह अन्य राष्ट्रांच्या सहा राष्ट्राध्यक्षांचा समावेश असून त्यातील डॉ.आंबेडकर हे एकमेव हिंदुस्थानी आहेत.जगभरातील १00 विद्वानांची ती यादी तज्ञांच्या एका समितीने आंतरराष्ट्रीय पातळीवर विद्वानांची मते अजमावून तयार केली आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

समारोपः

व्यक्तीला गुलामगिरीची जाणीव शिक्षणामुळेच प्राप्त होऊ शकते. "शिका संघटित व्हा आणि संघर्ष करा" असा संदेशविद्यार्थ्यांना पर्यायाने जनतेला दिला होता. कारण त्यांच्या मते शिक्षण हे सर्वसामान्य माणसाचे प्रबोधन संघटन म्हणजे सर्वसामान्य माणसांनी प्रस्थापित व्यवस्थेविरुद्ध बंड समाजातील विषमता नष्ट करून सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित करण्यासाठी शिक्षणाची गरज प्रतिपादन केली आहे. जाती पासून मुक्त करण्यासाठी व्यक्तीला शिक्षण घेणे गरजेचे आहे. सर्व जाती जमातीला एक समान पातळीवर आणण्यासाठी असमानतेची तत्त्व नाकारले पाहिजे व आपुलकीची वागणूक दिली पाहिजे. त्यासाठी कठोर कायद्याची आवश्यकता आहे. त्यामुळे व्यक्तीचा विकास खुंटला आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षण विचार व्यक्त केलेले दिसतात. प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे गरजेचे आहे. ते सक्तीचे करावे पण पूर्णपणे मोफत करू नये. त्यांना शिक्षण शुल्क देणे परवडत असेल तर त्या कडून वसूल करणे ज्यांना परवडत नसेल त्यांना मोफत शिक्षण द्यावे असा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा सल्ला आहे. स्त्री शिक्षणाचे डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर हे खंदे पुरस्कर्ते होते. हे यांच्या दैन्यावस्था एकमेव उपाय म्हणजे शिक्षण होय असे त्यांना वाटे त्यांनी उच्च शिक्षण देण्यासाठी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली. मुंबई औरंगाबाद येथे अनेक महाविद्यालय सुरू करून गरीब जनसामान्यांना उच्च शिक्षणाची दारे खुली केली.

संदर्भ ग्रंथे ः

डॉ. दुनाखे अरविंद (२००८) प्रगत शैक्षणिक व तत्वज्ञान नित्य नूतन प्रकाशन.
प्राचार्य भगत रा. तु. (२००५) शिक्षणातील थोर विचारवंत चैतन्य प्रकाशन कोल्हापूर.
डॉ. घोरमोडे के. यु. व घोरमोडे कला (२००६) शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्त्य विद्या प्रकाशन नागपूर.
https://maharashtratimes.indiatimes.com
https://www.india.com
https://hi.m.wikipedia.org

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : सामाजिक सामजस्याची गुरूकिल्ली.

डॉ. गीता शिंदे (Pg. 280-284)

शिक्षणशास्त्र व विस्तार विभाग, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे.

Abstract

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणजे अष्टपैलू व्यक्तिमत्व होते. समाजाच्या विकासाचा कोणताही पैलू विचारात घेतला तरी त्या प्रत्येक विचाराला पैलू पाडण्याचे कार्य बाबासाहेबांनी केले आहे. सदर संकल्पनात्मक पेपरामध्ये डॉ. बाबासाहेबांच्या प्रत्येक क्षेत्रातल्या परिपूर्ण ज्ञानावर प्रकाश टाकण्याचे धाडस केले नसून काही ठराविक क्षेत्रावर विचार केला आहे. संदर्भ साहित्यांच्या आधारावर मांडणी केली आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर समजून घेताना, बुध्दिची कुवत कमी पडते, माझ्या मते बाबासाहेबांच वर्णन करण्यासाठी संस्कृत सुभाषित प्रमाणे काही दिव्यांग व्यक्ती हत्ती कसा आहे? हे समजून घेण्याचा जो प्रयत्न करतात, तसे आपण सगळेच आपल्या परीने बाबासाहेबांना समजून घेण्याचा प्रयत्न करतो.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची १२७ जयंती २०१९ या वर्षी भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगात शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी वर्ष म्हणून साजरे केले. त्यांनी आपल्या जीवनात शिक्षणाला सर्वोच्च स्थान दिले, कारण शिक्षण हे सामाजिक परिवर्तनाचे शास्त्र आहे. यासाठी आपले अधिकाधिक आयुष्य शिक्षणासाठी खर्च केले. अठरा तास अभ्यास करून अनेक विषयावर त्यांनी प्रभुत्व मिळवले.

शिक्षण सर्व विषयावर रामबाण उपाय आहे. शिक्षणा शिवाय समाजाची प्रगती होऊ शकत नाही. कारण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षण विषयक भाष्य करताना म्हटले होते की,

''उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्याने माणूस हीनबल होऊन अल्पायूषी होतो. मात्र शिक्षणाच्या उपासमारीने तो निर्बुध्द राहिल्यास जीवंतपणीच तो दुसऱ्याचा गुलाम बनतो. व आपले व आपल्या पिढीचे जीवन गुलामगिरीत घालतो.''

यावरून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना शिक्षणाचे किती महत्त्व होते हे यावरून समजते.

''शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा'' या तीन तत्वांचा कायम पुरस्कार केला त्यांच्या या तत्वातच शिक्षणाचे सार सामावलेले आहे. शिका म्हणजे शिक्षण. संघटीत होणे म्हणजे एका विशिष्ट ध्येयासाठी संघटन बांधने एकत्रित येणे आणि संघर्ष म्हणजे क्रियाशील होणे. शिक्षण

म्हणजे ज्ञान आणि प्रज्ञा यांचा सुरेख संगम आहे. शिक्षण हे न्यायधिष्ठीत म्हणजेच उच्चतम आचरण निर्माण करणारे असावे असे बाबासाहेबांना वाटत असे, म्हणूनच त्यांनी राज्यघटनेतही शिक्षणाला प्राधान्यक्रम दिल्याचे दिसून येते. शिक्षण कसे व कशा पध्दतीचे असावे यावर समग्र विचार बाबासाहेबांनी केल्याचे आढळते.

भारताच्या पावन भूमीवर अनेक परकियांचे आक्रमण होत राहिलेत, अनेक चढ–उतार होत राहिले, अनेक प्रथा–कुप्रथा आल्या आणि गेल्या. काहींचे ठसे कायमस्वरूपी मानवी मनावर उमटून राहिले तर काही पुसट होत गेले. समाज परिवर्तनात अनेक महापुरूषांनी उभा जन्म देऊन स्वत:ची बांधिलकी जपली. त्या बांधिलकीचा आदर्श, मार्गदर्शक, दिशादर्शक आज ही देशाच्या मना–मनात दिसून येतो. अश्या अनेक महापुरूषात एक महापुरूष ज्यांना हा भारत देश कधीही विसरू शकणार नाही. असे व्यक्तिमत्व 'भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर'.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एक असे व्यक्तिमत्व जो प्रतिकूल परिस्थितीच्या चिखलात उमललेले एक भव्य दिव्य कमळच होय. सामाजिक, परीवर्तनाचे स्वनाकार, अर्थशास्त्रज्ञ, राजकियदृष्टया, धार्मिक अभ्यासक, शैक्षणिक विकासाचा पाया रचणारे आणि कायदेतज्ज्ञ, उत्कृष्ट पत्रकार, जेष्ठ विचारवंत होते.

"Dr. Babasaheb Ambedkar is a key & Social Harmony"या शिर्षका नुसार विचार करताना सुरूवातीस Harmony या इंग्रजी शब्दांचा अर्थ पाहता असे दिसते की Harmony is the pleasant contribution of different note of music played at the same time.संगीतातील वेगवेगळया ध्वनी एकत्रित एकाच वेळेत वाजणे. असा आनंदायी संयोजन म्हणजे सामंजस्य किंवा सुसंवाद या अर्थी डॉ. बाबासाहेबांकडे पाहताना डॉ. बाबासाहेब म्हणजे निसर्गाची 'अनमोल' निर्मितीच ठरते.

सामाजिक योगदान :

'अस्पृश' म्हणून एका जिवंत माणसाला जनावरापेक्षाही वाईट वागणूक देणाऱ्या समाजाच्या विरोधात बंड पुकारून अस्पृश्यांना जगण्याचा आणि सन्मान पूर्वक जगण्याचा मंत्र दिला. 'जातिप्रथा' हीच सामाजिक विकासासाठी मोठी किड आहे. असे बाबासाहेबांना वाटत असे. समाज एक संघ करून एक संघ समाजासाठी बाबासाहेबांनी जातीप्रथा नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला.

मोकाट जनावर ही जेथे पाणी पिऊ शकत तेथे फक्त क्षुद्र जातीतील लोकांना पिण्याच्या पाणी पासून वंचित ठेवलेल्या समाजासाठी महाड सारखा सत्याग्रह करावा लागला तर हिंदू संस्कृती

प्रमाणे सर्वच लेकरे देवाचीच आहेत; तर ठराविक लोकांना/लेकरांनाच देवाच्या दर्शनापासून दूर का ठेवण्यात येते? देवाचीच भीती दाखवून अस्पृश्यांकडून अमानवी कार्य करून घेणाऱ्या समाज कंटकांविरोधात काळाराम मंदिर प्रवेशाची चळवळ उभी करावी लागली.

समाजाच्या विकासासाठी एक व्यक्ति, एक विचार नव्हे तर एका कायदयाचीच गरज असते आणि असा समग्र विचार करून जगातला एक आगळा—वेगळा समाजवादी लोकशाही भारतासाठी कायदयांची तरतूद संविधानात मांडून संविधान भारतास सुर्पूत केले. ज्यामुळे तळागाळातल्या वंचित, दुर्लक्षित, गरीब, श्रीमंत, सशक्त, अशक्त, निरोगी—विकलांग, प्रत्येक धर्म, जाती, उपजाती, पोटजाती, जमाती, आदिवासी, स्त्री, पुरूष, सगळयांसाठीच समान हक्क, स्वातंत्र्य आणि न्याय मिळण्यास मदत झाली. भ्रष्टाचार, अनिती आणि अत्याचार, अन्यायाचा समूळ नष्ट केल्याशिवाय एका नव्या समाजाची संकल्पना प्रत्यक्ष्यात आणणे शक्य नाही. समाज विकासासाठी 'शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा' असा संदेश ज्यांनी दिला त्यांनी पुढे स्वतःचे उत्कर्ष करा असेही सांगितले आहे. अर्थात शिक्षण हा मानवी विकासाचा मूळ आहे. शिक्षणाने माणून शहाणा बनतो, सुज्ञ बनतो. अनेक सुज्ञ एकत्रित आल्याशिवाय एकीचे बळ येणार नाही, हे डॉ. बाबासाहेबांना पटवून दिले. जन, भूमी आणि संस्कृतीचा सखोल विचार कुणी केला असेल तर ते केवळ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनीच केला असे मला वाटते. शेतीचे राष्ट्रीयकरण व्हावे जेणे करून शेत व शेतकरी सुधारतील, पर्यायी देशाचा विकास होईल. पाणी हे राष्ट्रीय संपत्ती हा मूलगामी विचार मांडून दामोदर नदीवरील बंधारा बांधून पटवून दिले. केवळ जात नव्हे तर जलमार्ग, सागरी संरक्षणावर सविस्तर अभ्यासपूर्ण दिशा दाखवणारे दुसरे कुणी नसून डॉ. बाबासाहेबच होते.

स्त्री विषयक कार्ये:

स्त्री ही गुलामी आणि उपभोग्य वस्तू मानणाऱ्या मनूवादी विचारांची राखरांगोळी करून स्त्री ही माणूस आहे हे प्रथमतः बाबासाहेबांनी समाजात पटवून देण्याचे कार्य केले. माणूस म्हणून मान्यता मिळाल्यानंतर हक्क, स्वातंत्र्य, कर्तव्य, शिक्षण या बाबी नंतर अस्तित्वात येतात. स्त्रीयांचा उध्दार करावयाचा असेल तर तिचा आधी सन्मान करावे असा एक विचार बाबासाहेबांच्या कार्यातून दिसतो. स्त्रीयांना, मुलींना सक्तीचे मोफत शिक्षण सर्व शैक्षणिक सवलती, विविध क्षेत्रात महिला राखीव जागा, असे अनेक अनुकूल परिस्थितीची निर्मिती कायदयातूनच डॉ. बाबासाहेबांनी करून दिली. हे करित असताना कुठेही अमूक एका जातीच्या महिला असा संकोचित विचार न करता समस्त स्त्री वर्गासाठी हे महान कार्ये बाबासाहेबांनी केला. हिंदू कोडबील नामंजूर झाल्याने स्वतःच्या

मंत्री पदाचा राजीनामा देणारे बाबासाहेब दुसरे होणे नाही, डॉ. बाबासाहेब 'स्त्री आणि देश' असा एकत्रित विचार करतात म्हणूनच ते म्हणतात

'I measure the progress of community by the degree of progress which women had achived. Let every girl who marr is stand by her husband claim to be her husband friend and equal.And refuse to be his slave. I am sure if you follow this advice, you will bring nonour and glory to yourselves'

शैक्षणिक विचार :

शिक्षण व्यवस्था बदलणे म्हणजे समाज व्यवस्थाच बदलणे आहे. परंतु हे अग्निदिव्य आंबेडकरांनी केले. यासाठी स्वत: बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, '' शिक्षण हा सर्वात महत्वाचा भैतिक लाभ आहे, आणि शिक्षणाशिवाय त्यांचे अस्तित्व सुरक्षित नाही.''

बाबासाहेबांना शिक्षणावर आणि शिक्षणामुळे होणाऱ्या बदलांवर प्रचंड विश्वास होता. त्यासाठीच ते एका ठिकाणी स्वत: लिहतात की, '' पालक हे मुलांच्या जन्माचे साथी आहेत कर्माचे नव्हे ''

या संकल्पनेचा आपण त्याग केला पाहिजे, कारण पालकांनी मनी आणले ते आपल्या मुलांचे भविष्य घडवू शकतात. साकारू शकतात. त्यामुळे मुलांसोबत मुलींच्या शिक्षणालाही गंभीरतेने घ्यावे असा सल्लाही देतात.

अभिप्राय :

वरील सर्व विवेचनातून मला असे नमूद करावेसे वाटते. समाजामध्ये एकोपा, सामंजस्य, सुसंवाद जर साधायचा असेल तर सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, वैचारिक, भैतिक पातळीवर बदल होणे गरजेचे होते. त्यामुळे बाबासाहेबांनी ते सर्व स्तरावरील विचार व कार्ये केल्याचे दिसते.

माझ्या दृष्टिकोनातून ''डॉ. बाबासाहेब— एक विशाल हत्ती'' आहेत. आणि काही दृटिहीन/दिव्यांग व्यक्ती हाताच्या स्पर्शाने तो हत्ती नेमका कसा आहे याचा शोध घेतात, प्रत्येकाला हाताच्या स्पर्शाने जाणवेल तसा खांब, सूप, रस्सी, या प्रमाणे दिसणारा प्राणी.... म्हणजे हत्ती असे समजतात...अगदी तसेच काहींना बाबासाहेब घटनाकार, मजूर मंत्री, बांधकांम मंत्री, अर्थशास्त्रज्ञ, विधीमंत्री, राष्ट्रभक्त, शिक्षणतज्ज्ञ, समाज सुधारक, राजनितीज्ञ, समीक्षक, पत्रकार, वकिल, नेता, प्राध्यापक......महामानव वाटतात.

म्हणूनच सर्व रूपाने समाजातील सर्व दोषांना दूर करणारे एकमेव गुरूकिल्ली म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होय.

संदर्भ :

Gaikwad R (2015) ,दलितांचे शिक्षण, समता प्रकाशन, पुणे.

Rajkumar (2011) , Ambedkar and Religion, Common wealth Publishers pvt.Ltd, New Delhi.

https://journals.sagepub.com

https://www.researchgate.net

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय शिक्षण व्यवस्था

डॉ. वैशाली शांताराम शिंदे (Pg. 285-287)

प्राचार्य ,वेस्ट खान्देश भगिनी सेवा मंडळ, धुळे संचलित, शिक्षणशास्त्र महिला महाविद्यालय,

नंदुरबार,४२५४१२, ई—मेल :— bed108nandurbar@gmail.com

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

शिक्षण म्हणजे व्यक्तीचा मानसिक व बौद्धिक विकास करून आणणारे सामाजिक गुलामगिरी नष्ट करण्याचे आर्थिक विकास साधण्याचे व राजकीय वैयक्तिक जीवनात परिवर्तन घडविण्यासाठी विदयेची चोवीस तास साधना करावी लागेल. कारण विदया एखादया महासागरासारखी आहे. विदयेची हि साधना यशस्वी झाली तर माणूस जगाच्या पाठीवर आपली किर्ती पसरवू शकतो. हेच डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार आजच्या भारतीय शिक्षणव्यवस्थेलाहि लागू पडतात.

शिक्षण हे समाज परीवर्तनाचे साधन आहे. हे डॉ. आंबेडकरांच्या शैक्षणिक विचारांचे सुत्र होते. समाजाच्या विकास करायचा असेल; तर शिक्षणापेक्षा दुसरे मोठे साधन या जगात नाही, कारण शिक्षण हे समाजपरीवर्तनाचे साधन आहे. आजही भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत सामाजिक बदल योग्य व्यक्तीगत व सामाजिक मूल्य साध्य व्हावीत म्हणून शिक्षणाची भुमिका महत्त्वाची ठरते. बदल उपयोगी व समाज परिवर्तनास चालना देणारा असेल; तर तो स्विकारावा म्हणून आवश्यकता आहे. प्रबोधनाची जे प्रबोधन आंबेडकरांनी केले त्याची. सामाजीक बदलाचे स्वरूप लक्षात घेऊन त्यानुसार अभ्यासक्रम आखून शिक्षण दिले पाहिजे. सामाजिक बदल व्यक्तीला, समाजाला घातक असतील तर प्रतिकार करण्यासाठी सर्वांनी एकत्र येउन योजना आखून प्रतिकाराचे शिक्षण दिले पाहिजे.

‘‘ व्यक्तीला जाणीव करून देते ते शिक्षण ’’ अशी शिक्षणाची व्याख्या करून स्वातंत्र ,समता, बंधुत्व न्याय या मूल्यांवर आधारीत समाज घडविण्यासाठी शैक्षणिक क्रांतीची आवश्यकता असल्याची जाणीव डॉ. आंबेडकर यांना होती. आजच्या भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतही न्याय,स्वातंत्र, समता, बंधुता. यांचा स्विकार झालेला दिसून येते. केद्रंशासन व राज्यशासनाने मोठया प्रमाणात आर्थिक तरतुदी केलेल्या आहेत. शिक्षण घेण्याचा अधिकार प्रत्येकाला प्राप्त करून दिला आहे. शालेय पोषण आहार, निवासाच्या, सोयी, मोफत व सक्तीचे शिक्षण

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

मिना—राजू मंच,खडू—फळा मोहिम आहे. अशा अनेक गोष्टींचा पुरस्कार शसनाने केलेला आहे. राष्ट्रीय व राज्यस्तरावर विविध आयोग व समित्यांनी केलेल्या शिफारशींचा एकत्रीतपणे अभ्यास करून पुर्णपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी प्राथमिक शिक्षकांच्या समस्यांकडे व शैक्षणिक पात्रतेकडे शासनाने विशेष लक्ष पुरविलेले दिसते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मते शिक्षणा विना माणूस विकासाच्या प्रत्येक आघाडीवर मागेच राहिला आहे. परंतु शिक्षणामूळे त्यांचाही आयूष्यात क्रांती होईल आणि प्रस्थापित समाजात मान उंचावून तो स्वाभिमानाने जगू शकेल.अशी आशा त्यांना होती. त्यामुळे प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत असावे अशी मागणी त्यांनी शासनाकडे केली होती आणि आज भारतीय शिक्षणस्ववस्थेत त्याचे पडसाद उमटलेले दिसतात वर्ष वयोगटातील प्रत्येक बालकास सक्तीचे व मोफत शिक्षण दिले जात आहे; मागासवर्गीयांच्या जीवनात शिक्षणाचे किती महत्त्व आहे याची जाणीव करून देण्यासाठी डॉ.बाबासाहेब म्हणतात, ‘‘शिक्षण हा सर्वांत महत्त्वाचा भौतिक लाभ आहे. त्याकरीता आम्ही तीव्र संघर्षासाठी तयार आहोत. त्यासाठी आम्ही कोणत्याही भौतिक लाभाचा त्याग करू शकतो. या संस्कृतीने उपलब्ध करून दिलेल्या प्रत्येक लाभाचा त्याग करण्याची आमची तयारी आहे. पण कोणत्याही परिस्थितीत उच्च शिक्षणचा अधिकार व संधी यांच्या महत्तम उपयोगांच्या हक्कांचा आम्ही त्याग करण्यास तयार नाही. आता मागासवर्गीयांना जाणवले आहे. की शिक्षणाशिवाय त्यांचे अस्तित्वच सूरक्षित नाही. ‘‘डॉ. बाबासाहेबांच्या या प्रयत्नांना यश आलेले आजच्या भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत दिसते. भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत अस्पृश्यता सार्वजनिक ठिकाणी पाळणे हा गुन्हा समजण्यात येतो. कलम २९ नुसार सार्वजनिक शाळा महाविदयालयात मुक्त प्रवेश दिला जातो. कलम १६ व ३३५ प्रमाणे शैक्षणिक सेवेत व इतर सार्वजनिक सेवेत आरक्षण दिले आहे. भटक्या जमातीसाठी फिरती शाळा, अर्धवेळ शाळा उपलब्ध करून दिल्या आहे. केंद्र शासनाच्या वतीने आय.ए.एस. चे प्रशिक्षण वर्ग सुरू करून मोफत सोयी पुरविल्या तसेच मागास वर्गीयांच्या या सवलतीबाबत संशोधन आश्रमशाळा, वसतीगृहे, शैक्षणिक साहित्य, भोजन व्यवस्था, परीक्षा व इतर फी माफी सवलती दिल्या आहेत. राज्य व केंद्रशासनाच्या संयुक्त उपक्रमाद्वारे सर्व शिक्षण मोहिम कार्यक्रम देशात आर्थिक पूर्ण सवलतींवर राबविला जात असून मागास वर्गीयांबरोबर दुर्बल व शारीरीक अपंगांना बरोबर घेउन १००% शाळेत उपस्थिती ठेवली जात आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब स्त्री शिक्षणाचीही कास धरली होती. यंत्र नार्यस्तु पुजन्ते, रमन्ते तंत्र देवता म्हणून स्त्रियांच्या दैन्यावरचा खरा उपाय विचार आजच्या भारतीय शिक्षणव्यवस्थेतही दिसून येतात. १८८२ च्या शैक्षणिक आयोगाने स्त्री शिक्षणाला राजमान्यता दिली. १९५७ च्या स्वतंत्र समितीने स्त्रियांच्या सुधारणेसाठी काही शिफारशी केल्या आज शिक्षणात स्त्रिया पुढे आल्या व पुरूषाच्या बरोबरीने कामे करू लागल्या. स्त्रियांसाठी राखीव जागा ठेवल्या जात आहेत. राजकीय सवलती व जबाबदारी आल्याने स्त्रिया पुढे येत आहेत

अशाप्रकारे वरील सर्व मुद्दयांचा विचार केला असता, डॉ.आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचारांचे स्वप्न सध्याच्या भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत साकरलेले दिसते.

संदर्भ ग्रंथः—

भारतीय राजकीय विचारवंत— डॉ. वि.मा.बाचल
लोकराज्य मासिक — एप्रिल २०१५
भारतीय संविधान आणि राजकारण— के.सागर व प्रा.व्ही.बी.पाटील
शालेय नैतृत्व,
शालेय संस्कृती, नैतृत्व,नियोजन व व्यवस्थापन डॉ.वैशाली शिंदे(२०१७),निशली प्रकाशन पुणे

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व भारतीय शिक्षण प्रणाली

सोनवणे सीमाबाई अरूण (Pg. 288-297)

सावित्रीबाई फुले पुणे विदयापीठ पुणे,महाराष्ट्र,भारत

Abstract

डॉ.बाबासाहेबांच्या काळात अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या या समाजाला शिक्षण मिळणे ही गोष्ट अत्यंत दुरापास्त होती.वास्तविक शिक्षण ही सर्व समाजाच्या हक्काची गोष्ट आहे.त्यामुळे मनुष्य कोणत्या जातीचा किंवा धर्माचा आहे हे शिक्षणाच्या वाटेवर येणारे प्रश्न नाहीत. ज्या शिक्षणाने मनुष्याला श्रेष्ठत्व प्राप्त होते ते शिक्षण सर्वांसाठी सुलभ पाहिजे.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराचे शिक्षण हे वंचितासाठी व जनसामान्यांसाठीहोते.व्यक्तीला त्याच्या गुलामगिरीची,दारिद्रयाची,आर्थिक विवंचनेची जाणीव केवळ शिक्षणामूळे प्राप्त होऊ शकते डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की,शिक्षण हे क्रांतिचे व समाजपरिवर्तनाचे साधन होय.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना सहानुभूतीशून्य वागणूक व सामाजिक परिस्थितीने अस्वस्थ केल्याने त्यांनी स्वातंत्र्य,समता व बंधुभाव यांचा शिक्षणातून पुरस्कार केला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षणावर परखड विचार व्यक्त केलेले दिसतात.प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण करणे गरजेचे आहे .स्त्रि शिक्षणाचे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे पुरस्कर्ते होते.स्त्रियांच्या दैन्यावस्थेवर एकमेव उपाय म्हणजे शिक्षणच होय.त्यांनी उच्च शिक्षण देण्यासाठी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर पूर्व महाराष्ट्रात विशेषतः अस्पृश्यांच्या शिक्षणाची अत्यंत आबाळ होती. कनिष्ठ वर्गाला अज्ञानाच्या अंधारात ठेवले तरच आपणाला भारतावरील सत्तेची पकड भक्कमपणे ठेवता येईल,अशी ईस्ट इंडिया कंपनीचीही धारणा होती.कनिष्ठ समाजाला शिक्षण देऊन भारतात जर का क्रांती झाली तर वरिष्ठ समाजाच्या अगोदर भारतातून आपली हकालपटटी होईल,असे त्यावेळचे कंपनीचे अध्यक्ष लॉर्ड ऐलिनबरोला वाटत असे.विद्येने मनुष्याला केवळ श्रेष्ठत्वच प्राप्त होत नाही तर नवी जाग येते,नवा विचार येतो,नवे ध्येय ध्यास येतात,नव्या दिशांचे दर्शन होते.हे जाणूनच इंग्रजाना भारतातील खालच्या वर्गाला अज्ञानाखाली दडपून ठेवायचे होते.अज्ञानातून बहुसंख्य जनतेला मानसिक दृष्टया गुलाम बनवायचे होते.सांस्कृतिक दृष्टया पंगुवत घडवायचे होते. आर्थिकदृष्टया दरिद्री ठेवावयाचे होते सामाजिक दृष्टया मागासलेले राखावयाचे होते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना स्व शिक्षणातून नवी जाण आली. त्यानी सामाजिक परिवर्तनासाठी तरफ म्हणून शिक्षणाचा उपयोग करायचा ठरविले.

संबोधः (Key Terms): *आंबेडकर,शिक्षण प्रणाली*

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

शिक्षण ः व्याख्या

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अध्ययनशील प्रवृत्तीचे होते.त्यांच्या सतत अध्ययनातून त्यांची विद्वता प्रखर तेजाने तळपत असायची त्यांनी शिक्षणासंबंधी जे अभिप्राय प्रस्तुत केले ते शिक्षणाच्या विशिष्ट पैलूंना सार्थक बनवितात.त्यांच्या त्या अभिप्रायांना परिभाषात्मक चैतन्य प्राप्त झालेले आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

व्याख्या

" व्यक्तीला जाणीव करून देते ते शिक्षण" शिक्षणामुळे वैचारिक क्षमता निर्माण होते. वृद्धिंगत होते.त्यामुळे व्यक्तीच्या जाणीवा जागृत होतात.म्हणूनच जाणीव करून देते ते शिक्षण होय

भारतीय शिक्षण प्रणाली

प्राथमिक शिक्षण

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्राथमिक शिक्षणाविषयी आपले मत प्रकट करताना म्हणतात,की "प्राथमिक शिक्षणाचे ध्येय असे असले पाहिजे की मुलगा किंवा मुलगी एकदा शाळेत घातली तर त्यांचे शिक्षण लिहिण्या वाचण्याच्या अवस्थेपर्यंत राहू नये तर तो संपूर्णपणे साक्षर होऊनच बाहेर पडावा.पुढील आयुष्यात देखील ज्ञान घेत राहावा." यासाठी बाबासाहेबांनी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे असावे असा आग्रह धरला होता.पिढयान पिढया जे निरक्षर राहिले,ते अपमानाचे,अवहेलनेचे,अप्रतिष्ठेचे आणि पशुवत जीवन जगताहेत हे पाहूनच डॉ.बाबासाहेबांनी त्यांच्यासाठी सक्तीच्या आणि मोफत प्राथमिक शिक्षणाचा आग्रह धरला.ज्यांना शिक्षणाचे महत्वच कळत नाही ; ज्यांना गुलामगिरीचा सवयच लागून गेली आहे,अशा समाजाच्या जीवनात नवी जाग आणण्यासाठी प्राथमिक शिक्षणाची नितांत गरज आहे,असे डॉ.बाबासाहेबांचे स्पष्ट मत होते.स्वातंत्र्यपूर्व कालातील प्राथमिक शिक्षणाची दैन्यावस्था पाहून बाबासाहेबांना खूप दुःख वाटत असे.या बाबतीमधील खंत व्यक्त करताना एकदा डॉ.बाबासाहेब म्हणाले की,'ज्या रीतीने प्राथमिक शिक्षणांची प्रगती होत होती,त्याच वेगाने जर ती चालू राहिली तर शिक्षणाच्या कक्षेत आणण्यासाठी शाळेत जार्णा या मुलांना चाळीस वर्षे आणि मुलीना तीनशे वर्षे लागतील. डॉ.बाबासाहेबांचे हे सन १९२७ मधील विचार आज देखील आम्हाला प्राथमिक शिक्षणाच्या व्यापक विस्तारासाठी आणि प्रगतीसाठी प्रेरणादायक ठरतात.स्वातंत्र्य पूर्वीची शिक्षणाची आबाळ सांगताना ते म्हणाले,"शिक्षणावर प्रत्येक व्यक्तीमागे फक्त चौदा आणे खर्च केले जात होते." यावरून त्यावेळी प्राथमिक शिक्षणाची कशी हेळसांड होत होती ह्याची चांगली कल्पना येते.मुळातच अज्ञान आणि चौथ्या इयत्तेपर्यंत ८२ % गळतीचे प्रमाण यामुळे प्राथमिक शिक्षण नगण्यच होते.म्हणून प्राथमिक शिक्षणाची सर्व जबाबदारी तत्कालीन सरकारने घेतली पाहिजे,असा डॉ.बाबासाहेबांचा आग्रह होता.

माध्यमीक शिक्षण

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा शिक्षणाबाबतचा दृष्टिकोण अत्यंत व्यापक,विधायक आणि सार्वजनिक स्वरूपाचा होता.समाजातील वंचित,शोषित,पददलित आणि पीडित लोकांना शिक्षणाने प्रथम विभूषित केले पाहिजे असे बाबासाहेबांचे मत होते.म्हणून प्राथमिक शिक्षणाबरोबरच माध्यमिक शिक्षणाच्या प्रसारावर ते भर देत होते.यासाठी ते माध्यमिक शिक्षणाची जबाबदारी सरकार बरोबर समाजावरही असली पाहिजे असे समजत होते.प्राथमीक शाळेपेक्षा एक पाऊल पुढे असलेले माध्यमिक शिक्षण मुलामुलींसाठी अत्यंत आवश्यक आहे असे ते मानत होते.डॉ.बाबासाहेबांच्या मते "शाळेमध्ये नुसत्या बाराखडया शिकवावयाच्या असत्या तर ती गोष्ट वेगळी पण शाळेत मुलांची मने सुसंस्कृत करून त्यांना समाज हितार्थ योग्य

असे वळण लावावयाचे असते.शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक तयार करण्याचे ठिकाण आहे."असे उत्तम नागरिक तयार करण्याचे कार्य उत्तम शिक्षकच करू शकेल यावर बाबासाहेबांचा विश्वास होता.शिक्षण देणारा बदलला तरच शिक्षणाचा चेहरा मोहरा बदलेल असे डॉ.बाबासहेबांना वाटत असे.

उच्च शिक्षण

स्वातंत्र्यपूर्व काळातील उच्च शिक्षणाची अवस्था अत्यंत दारूण स्वरूपाची होतीया बद्दल डॉ.बाबासाहेब नेहमी खंत व्यक्त करीत असत.त्यामुळे उच्च शिक्षणात धोरणात्मक आणि कार्यात्मक बदल व्हावा असे त्यांना वाटत असे.कोणतेही विद्यापीठ हे प्रशासकांचे नव्हे तर विद्याव्यासंगी माणसांचे महामंडळ असावेअसे त्यांचे मत होते.तेथे ज्ञानसंपादन आणि ज्ञानप्रसार असे दुहेरी कार्य सतत घडून यावे.विद्यापीठाने जनतेच्या दारातील पार्य यापर्यंत शिक्षण घेऊन जावे.म्हणून विद्यापीठाचे मूल्यांकन केवळ त्यांच्या ज्ञार्न संपादनाने न होता त्यांच्या सामाजिक वागणुकीने झाले पाहिजे.असे डॉ.बाबासाहेबांचे प्रांजल मत होते.विद्यापीठ म्हणजे परीक्षा घेणारी संस्था न होता आधुनिक ज्ञान व विज्ञानाची ती केंद्रे असावीत असे डॉ.बाबासाहेबांना वाटत असे.महाविद्यालयीन शिक्षण आणि विद्यापीठीय शिक्षण यात मुळीच फरक करू नये असे त्यांचे स्पष्ट मत होते.आपल्या देशातील दीर्न दलितांना गोरगरीबांना आणि पीडित वंचितांना दर्जेदार उच्च शिक्षण मिळाले पाहिजे असे डॉ.बाबासाहेबांचे व्यापक विचार होते.

स्त्री शिक्षण

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुलांच्या शिक्षणाबरोबरच मुलीच्या शिक्षणाचाही आग्रह धरला होता.त्यांनी भारतीय समाजव्यवस्थेत स्त्रिचे महत्वपूर्ण स्थान ओळखले होते म्हणून तर डॉ.बाबासाहेबांनी स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार केला. २५ डिसेंबर १९२७ ला महाड येथे बाबासाहेबांनी मनुस्मृती हा ग्रंथ जाळला.त्यावेळी स्त्रियांना उद्देशून बाबासाहेब म्हणाले की "मुलींना शिक्षण द्या.ज्ञानविद्या या गोष्टी स्त्रियांनाही आवश्यक आहेत. मुली शिकल्या तरच भारताची भावी पिढी चांगली निर्माण होईल. डॉ.बाबासाहेबाचे स्त्री शिक्षणाबद्दलचे विचार उदार आणि उदात्त स्वरूपाचे होते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हयांनी कधीही कोणत्याही तत्वावर भेदभाव केला नाही.त्यामुळे शिक्षणक्षेत्रात मुलांनी फक्त असावे असा विचार चुकीचा आहेहे त्यांनी स्पष्ट केले.शिक्षण घेण्याचा अधिकार सर्वांना आहे शिक्षण घेण्याची क्षमता प्रत्येकात आहे.कोणीही जन्मत: बुद्धीमान नसतो.शिक्षणाने बुद्धीचा विकास होत असतो.केवळ संधी मिळण्याची अपेक्षा आहे.मुलीला शिक्षणाची संधी मिळाली तर तीही स्वत:ची पात्रता निश्चितपणे सिद्ध करू शकेल.स्त्रीला माणूस म्हणून स्थान मिळावे.तिला समजून घ्यावे.तिला स्वत: च्या प्रयत्नाने स्वत:चा उद्धार करून घेऊ द्यावा.तरच तिच्यात आत्मविश्वास निर्मान होई ल.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर स्त्रीशिक्षणाचा सहानुभूतीपूर्वक विचार करायचे.त्यांनी हया विचाराला चालनाही दिली.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

शिक्षकासंबधी

अध्यापनाचे कार्य एक पवित्र व्रत समजून केले पाहिजे.शिक्षकामध्ये स्वत: मध्ये स्वातंत्र्य□समता□बंधुता ही मूल्ये संस्कारित असली पाहिजेत.तरच तो त्यांची रूजवणूक करू शकेल शिक्षक नि:पक्षपाती असायला हवा.कोणताही भेदाभेद न करता त्याने ज्ञानदानाचे कार्य करायला पाहिजे.

प्राध्यापक नुसताच विद्वान असून चालत नाही. तो सर्वश्रुत असला पाहिजे. देशाच्या जडणघडणीत त्याचा महत्वाचा वाटा आहे.भारतातील मागासलेल्या दीन- दलित विद्यार्थ्यांना दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले पाहिजे.

विद्यार्थ्यासंबंधी

स्वत:चा उद्धार करून घेण्याचे शिक्षण हे महत्वाचे साधन आहे. ही जाणीव ठेवून विद्यार्थ्यानी परिश्रमपूर्वक ज्ञानार्जन करायला पाहिजे. शिक्षण प्राप्त केल्यामुळे विद्यार्थ्याचा आत्मविश्वास वृद्धिंगत होतो. हयातूनच स्वतंत्र देशाचे जागरूक निर्माण व्हावेत अशी अपेक्षा आहे.

शिस्तीसंबंधी

जीवनात शिस्त आवश्यक आहे.शिस्तीमुळे जीवाचा मार्ग सुचारू रूपाने विकसित होते. विद्यार्थीदशेत गुरूजनांची आज्ञा पालन केली पाहिजे. वक्तशीरपणा□नियमितपना हे गुण आत्मसात केले पाहिजे.चांगल्या सवयी अंगी बाणून घेतल्या पाहिजे. कोणाच्या दडपणाखाली राहून नव्हे तर स्वत:हून शिस्तबद्ध जीवन जगल्यास व्यक्ती यशस्वी होते.

शिक्षणसंस्थेसंबधी

शिक्षण प्रक्रियेमध्ये शाळा ही अभिमानाचा बिंदू आहे.शाळेविषयी प्रत्येकाला आस्था असायला हवी. विद्यार्थ्यांच्या आणि शिक्षकाच्या जीवनात शाळेसारख्या शिक्षणसंस्था अग्रमानाच्या असतात. त्या संस्कारकेंद्र असतात.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्रतिपादन करतात. "शाळेमध्ये नुसत्या बाराखडया शिकवायच्या असत्या तर ती गोष्टी वेगळी□पण शाळेत मुलांची मने सुसंस्कृत करून त्यांना समाजहितार्थ योग्य असे वळण लावायचे असते.शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक तयार करण्याचे ठिकाण आहे."

शाळा ही मनुष्याची जडणघडण करणारी संस्था आहे.हया देशाला सुजाण नागरिक मिळवून देणारी संस्था आहे.

धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण

धर्मभोळेपणा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना कधीच आवडला नाही.देव□दैव हयांचा त्यांनी विरोध केला.हयातूनच अंध:श्रध्दा निर्माण होतात.नशीबावर कोणती गोष्ट सोडणे त्यांना मान्य नव्हते.ते दैववादी नव्हते प्रयत्नवादी होते.

नैतिक शिक्षणाबद्दल मात्र ते आस्थेने सांगतात.नैतिकतेशिवाय शिक्षण असू शकत नाही असे त्यास वाटायचे.शिक्षण मूल्याधिष्ठित असणे उचित असते.शिक्षणामुळे गुणांचा संस्कार होणे आवश्यक आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार

१.शिक्षण व्यक्तीला जाणीव करून देण्यासाठी

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाची परिपूर्ण व सर्वांगसुंदर अशी व्याख्या केली आहे.त्याच्या मते,व्यक्तीला जाणीव करून देते ते शिक्षण होय.

शिक्षणाअभावी माणूस म्हणजे निव्वळ पशू असं त्यांच मत होतं.त्यांनी यापुढे असेही म्हटले आहे की,"उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस बलहीन होऊन अल्पायुषी होतो.तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुदध राहिल्यास जिवंतपणी दुस-याचा गुलाम होतो. "त्यांचे शैक्षणिक तत्वज्ञान शिक्षण,संघटन आणि संघर्ष हया कृतीचा मार्ग दाखविते.हयात ते म्हणतात,"शिक्षण म्हणजे सर्वसामन्य माणसाचे प्रवोधन,संघटन म्हणजे जनसामान्यांचे संघटन आणि संघर्ष म्हणजे सर्व सामान्य माणसाने प्रस्थापित व्यवस्थेविरूद्ध पुकाराव्याचे बंड होय." म्हणून शिक्षणाद्वारे माणसास त्याच्या कर्तव्याची व अधिकाराची जाणीव होणे गरजेचे आहे.व्यक्तीला अन्यायाविरूदध उठाव करण्याचे सामर्थ्य आणि त्याची जाणीव केवळ शिक्षणामुळेच होऊ शकते असा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा विश्वास होता.म्हणून स्वत:चा उदधार करावयाचा असेल तर शिक्षण घेणे गरजेचे आहे.

२.शिक्षण एक शस्त्र होय

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी विदयेला शस्त्राची उपमा दिली आहे.त्यांच्या मते "विदया हेए एक असे शस्त्र आहे की,ज्याच्या जवळ ते असेल व तो शीलवान असेल तर त्यायोगे तो एखादयाचे संरक्षण करू शकेल.पण तोच मनुष्य शीलवान नसेल तर विदयेच्या शस्त्राने दुर्स याचा घात करेल.मात्र ते शस्त्र आहे.म्हणून कसेही वापरता येणार नाही .कारण ते तितकेच धारदार आहे.अनवधानाने कोणाचाही घात करू शकते.चारित्र्य संपन्न व्यक्ती या शस्त्राचा दुरूपयोग करणार नाही. "म्हणून शिक्षणात नैतिकता असावी.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात विदयेने दुष्टांचा संहार करता येतो व दुष्टांपासून रक्षणही करता येतो. "तसेच ते शिक्षण व्यक्तीला आत्मस्वातंत्र्यासाठीही वापरता येऊ शकते.म्हणून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरानी शिक्षणास शस्त्र म्हटले आहे.

३.विषमता नष्ट करण्यास व सामाजिक लोकशाहीसाठी शिक्षण

समाजात अनेक प्रकारच्या विषमता आहेत.जाती,धर्म,पंथ इत्यादी क्षेत्रात विषमता असलेली दिसून येते.त्यामुळे जनसामान्यांची सतत पिळवणूक होताना दिसते.जातीप्रथेमुळे समाज परस्परापासून दूर जाताना दिसतो.धर्माधर्मात विषमता पसरविली जाते. ती नष्ट करण्यासाठी शिक्षणाची कास धरणे गरजेचे ठरते.त्यासाठी जातीप्रथेच्या तटबंदयापासून मुक्त होण्यासाठी व्यक्तीला शिक्षण घेणे आवश्यक आहे.विविध समाज बांधवात त्यांचे हित संवर्धन व सामंजस्याचे वातावरण तयार करण्याची जाणीव निर्माण झाली पाहिजे.हे शिक्षणाने शक्य होऊ शकते.असा त्यांना आत्मविश्वास होता.म्हणून सर्व प्रकारच्या विषमता नष्ट करण्यासाठी आणि सामाजिक लोकशाही प्राप्त करण्यासाठी शिक्षण हा एक राजमार्ग ठरू शकतो.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

४.संघटित होणे व संघर्षासाठी शिक्षण

शिक्षण हा शोषणमुक्तीचा मार्गच होय असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना वाटे.भारतातील पददलित, स्त्रिया हे दैन्यावस्थेत जीवन जगत आहेत. त्याचे दैनंदिन शोषण केले जाते. यापासून मुक्त व्हायचे असेल तर शिक्षणाशिवाय तरणोपाय नाही. अशी त्यांची धारणा होती.त्यांच्या मते ““उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस बलहीन होऊन अल्पायुषी होतो.तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुद्ध राहिल्यास जिवंतपणी दुस-याचा गुलाम होतो. “निरक्षर जनता गाढ झोपेत असल्याचा त्यांना भास होताना दिसला.त्यांच्यावर उच्चवर्णियांनी लादलेल्या अमानुषतेची समाजाला जाणीव करून द्यावयाची होती. त्यामुळे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजाच्या उच्चस्तरावर त्यांची प्रगती करावी आणि योग्यता सिद्ध करण्याचा विडाच उचललेला होता.म्हणूनच त्यांनी जनतेला शिका□संघटित व्हा व संघर्ष करा. असा संदेश दिला होता.या तीन तत्वातच त्यांच्या शैक्षणिक विचाराचे सार आहे.

व्यक्तीने क्रियाशील बनणे□अन्यार्य अत्याचाराच्या विरूदध संघर्ष करणे आणि त्या ध्येयासाठी संघटन बांधणे म्हणजेच क्रांतीचा मार्ग खुला करणे होय असे त्यांना वाटे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते□शिक्षण हीच शोषणमुक्तीची पायवाट होती.यावरून व्यक्तीला शिक्षण किती आवश्यक आहे याची प्रचिती येते.

५.समानतेसाठी शिक्षण

समाजात दिवसेंदिवस असमानता दिसत असल्याबददल डॉ.आंबेडकरांना खंत वाटत होती.त्यांच्या मतानुसार “शिक्षण प्रत्येकाच्या आवाक्यात आणता आले पाहिजे.म्हणून निम्नस्तरीय वर्गासाठी शिक्षण जेवढे स्वस्त व सुलभ करता येईल तेवढे करता आले पाहिजे. “तत्कालीन शासनाला त्यांनी मागासवर्गीय समाजाला आपुलकीची वागणूक देण्याचे आवाहन केले होते.याबाबत युक्तीवाद करताना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर सांगतात की□सर्व जाती जमातीना एका समानतेच्या पातळीवर आणावयाचे असेल; तर त्यावरील एकमेव उपाय म्हणजे असमानतेचे तत्त्व नाकारणे आणि जे त्या पातळीखाली आहेत त्यांना आपुलकीची वागणूक देणे.

६.शिक्षण एक अन्न व शक्ती होय

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाला अन्न व शक्तीची उपमा दिली आहे.त्यांच्या मते□‘ ज्याप्रमाणे मनुष्य प्राण्याला अन्नाची जरूरी आहे त्याच प्रमाणे सर्वांना विद्येची जरूरी आहे.” डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराच्या मते शिक्षण हे व्यक्तीच्या शरीरात भिनले पाहिजे. त्यामुळे त्याचे मन आणि शरीर सुदृढ राहील.शिक्षणाअभावी व्यक्ती पशुवत होईल.म्हणून व्यक्तीला शिक्षणाची आयुष्यभर गरज असते.जिवंत असे पर्यंत तो अन्नाची तसेच आयुष्यभर शिक्षणाची गरज असल्याने शिक्षण आयुष्यभर चालणारी एक प्रक्रिया आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

७.शिस्त व विकासासाठी शिक्षणाची गरज

व्यक्तीच्या जीवनात शिस्तीला अतिशय महत्वाचे स्थान आहे. जीवनात शिस्त नसेल तर व्यक्तीचे भविष्य अंधकारमय बणू शकते. शिक्षणाने शिस्तबद्धता आणता येते. त्यामुळे सामाजिक प्रगती व विकास घडून येण्यास मदत होते. यातच विकासाचा खरा मार्ग म्हणता येईल. समाजात शिस्त नसल्यास सर्वत्र अराजकता माजण्याचा धोका संभवतो.व्यक्ती अशिक्षित असल्यास तिच्यामध्ये अनुशासनहीनता येतो व विनाशाला मोकळी वत होते.व्यक्ती शिक्षित असल्यास तिच्यामध्ये अनुशासनता व सामाजिक प्रगतीचा विकास दिसून येतो.म्हणून व्यक्तीला त्याच्यामध्ये शिस्त येण्यास व विकास होण्यास शिक्षणाची गरज आहे.

८.चारित्र्य संवर्धनासाठी शिक्षण

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराच्या मते "चारित्र्यामुळे ज्ञान चांगल्या अथवा वाईट कामासाठी वापरावयाचे की नाही ते ठरविता येते.मानवी सभ्यता व संस्कृतीचा खरा पाया म्हणजे शिक्षण होय" त्यासाठी चारित्र्य आणि एकता यांची गरज भासते.चारित्र्य संवर्धनात प्रज्ञा करूणा शील आणि मैत्री या गुणाचा समावेश होतो.या पंचतत्वानुसार प्रत्येक विद्यार्थ्याने आपले चारित्र्य बनवले पाहिजे यावर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा कटाक्ष असे.

९.शिक्षण मूल्याधिष्ठित असावे

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराच्या मते शिक्षण मूल्याधिष्ठित असावे.बालकांच्या मनावर शिक्षणाचा प्रभाव योग्य प्रकारे झाला पाहिजे.शिक्षणाने त्याग मानवता विनम्रता दुर्ग याची जाणीव नैतिकता यासारखी मूल्य बालमनावर रूजविली पाहिजे.यामुळे बालकाच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास होऊ शकेल.जीवनाला मूल्याची जोड असणे गरजेचे आहे. कारण मूल्य शिकविली जात नाहीत ती आत्मसात करावी लागतात.त्याही पलिकडे जाऊन असे म्हणता येईल की मूल्य शिकविली जात नाहीत वा आत्मसातही केली जात नाहीत.तर बालकामध्ये उपजत असलेल्या मूल्यांचा विकास केला पाहिजे.

शिक्षण हे मूल्याधिष्ठित म्हणजे उच्चतम नैतिक आचरण निर्माण करणारे असावे असा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना विश्वास होता.नैतिकता शिक्षण व लोकशाही याविषयी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात.लोकशाही यशस्वी करावयाची असेल तर जनता किंवा समाज नैतिक मूल्याधिष्ठित शिक्षणादवारे संस्कारिक असावा. लोकशाहीसाठी सुशिक्षित समाजाची अत्यंत गरज आहे. शिक्षित नैतिक मूल्याधिष्ठित समाजाची लोकशाही ही सर्वाधिक यशस्वी किंवा हमखास यशस्वी ठरू शकेल. "मात्र शिक्षितपण नैतिक मूल्यहीन समाजाची लोकशाही हे मृगजळ ठरू शकते.अशिक्षितांची नैतिक मूल्याधिष्ठित लोकशाही यशाकडे वाटचाल करणारी पण अशिक्षितांचीच नैतिक मूल्यहीन समाजाची लोकशाही खरोखरच अपयशी ठरू शकेल.मूल्याधिष्ठित शिक्षणात नैतिकता शिक्षण आणि लोकशाही यांचा अतुट संबंध असल्याचे लक्षात येते.

१० . शिक्षणहे एक पवित्र कार्य

भारताला घडविण्यासाठी शिक्षण देणे हेच एक पवित्र कार्य होय असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत होते . त्यासाठी शैक्षणिक संस्था व ज्यांच्या माध्यमातून ते चालते असे शिक्षक या दोन्हीचेही पावित्र्य राखणे आवश्यक आहे . शिक्षण संस्था या पवित्र जागा समजल्या जातात . तेथे असणारे शिक्षक यांच्याविषयी बालकांच्या मनात नितांत आदर असावयास पाहिजे . त्यांचे पावित्र्य संबंधितांना टिकवून ठेवण्याची गरज आहे. डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांचा हा विचार अतिशय समर्पक वाटतो .

११ . शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे व क्रांतीचे पवित्र साधन

वैचारिक क्रांती व समाज परिवर्तनासाठी शिक्षणाचा वापर□स्वातंत्र्य□समता आणि बंधुभाव यासाठी केला . त्यामुळे त्यांचे व्यक्तिमत्व उत्तुंग झाले . त्यांनी प्रगतिसाठी समता विकासासाठी स्वातंत्र्य आणि सौहार्द्रप्रेमासाठी बंधुभाव यांचा वापर केला . यास सामाजिक व राष्ट्रीय प्रगतीचा मूलमंत्र समजून ते प्रभावीपणे कृतीने समाजाला पटवून दिले . सामाजिक □ंती घडवून आणण्यासाठी शिक्षणादवारे त्याची बीजे बालकांच्या बालवयातच रूजविली जावीत असे त्यांचे मत होते .

१२ . प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण करणे

डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षणाविषयी आपले परखड विचार मांडले आहेत . ते जनसामान्यांना मिळावे यासाठी त्यांनी शासन दरबारी व लोकव्यासपीठावर विचार व्यक्त करून प्राथमिक शिक्षणांचे सार्वत्रिकरण करावे यावर अधिक जोर दिला . प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करावे असे त्यांचे मत होते ; म्हणजे वयाच्या ६ ते १४ वर्षाच्या मुलांना शाळेत पाठविण्याची सक्ती करतण्यात यावी . प्राथमिक शिक्षन पूर्णपणे मोफत करू नये . ज्यांना शुल्क देणे परवडत असेल तर ते त्यांच्याकडून घ्यावे व ज्यांना शुल्क देणे परवडत असेल तर त्यांच्याकडून ते न घेता त्यांना मोफत असले पाहिजे .

१३ . स्त्री शिक्षणविषयक शिक्षणविचार: डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्पष्टपणे मांडले आहेत. शिक्षणांची संधी सर्वांना असावी असे त्यांना मनोमन वाटे. आलेल्या संधीचा सदुपयोग करणे हे त्यांच्या जिवन शिक्षणांचे मुख्यसूत्र होते . देव□दैव□नशीब आणि धर्मभोळेपणा□अशा खुळचट□प्रवृत्ती विरूद्ध त्यांना मनस्वी चीड होती . त्यांच्या मते□"आई बाप मुलांना जन्म देतात . कर्म देत नाहीत हे म्हणणे बरोबर नाही . आई-बाप आपल्या मुलांच्या आयुष्याला योग्य वळण लावू शकतात . ही गोष्ट आपल्या लोकांच्या मनावर बिंबवावी मुलांच्या शिक्षणाबरोबर मुलीच्याही शिक्षणासाठी धडपड केल्यास आपल्या समाजाची प्रगती झपाटयाने होईल . यामध्ये आपला समाज म्हणजे त्यांची जात मुळीच नाही; तर त्यात आपला संपूर्ण भारतीय समाज होय . म्हणून प्रत्येक व्यक्तीच्या आयुष्यात जेव्हा संधीची लाट येते तेव्हा तिचा योग्य प्रकारे वापर केला पाहीजे . त्यानेच व्यक्तीला वैभव मिळू शकते . म्हणून स्त्रियांना शिक्षण देणे ही काळाची गरज आहे .

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक कार्य

१.बहिष्कृत हितकारिणी सभेची स्थापना

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी जनसामान्यांना विशेषत: मागास व दलितवर्गातील जनतेला परगावी जाऊन शिक्षण घेता यावे म्हणून वसतिगृहे काढण्याची मोहीम राबविली. त्या दृष्टीने २० जुलै १९२४ रोजी वहिष्कृत हितकारिणी सभा स्थापन केली.या सभेद्वारे सामाजिक प्रवोधन व्हावे असे.त्याचे मत होते.या सभेचे ब्रीद वाक्य पुढील प्रमाणे होते. शिका संघटित व्हा आणि संघर्ष करा.

२.दलितवर्ग शिक्षण संस्थेची स्थापना

दलित वर्गातील मुलांना शालेय शिक्षण भक्कम पायावर उभारण्यासाठी १९२८ रोजी दलितवर्ग शिक्षण संस्थेची स्थापना केली. दलित वर्गातील विद्यार्थ्यांना आर्थिक दृष्टया माध्यमिक शालेय शिक्षण घेण्यास अडचण येत असे.अशा विद्यार्थ्यांना वसतिगृहात प्रवेश दिला जात असे.या कामी शासनास आर्थिक मदत करण्याचे दलित वर्ग शिक्षण संस्थेने आवाहन केले होते.या आवाहनाला अनुसरून दलित वर्गातील माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या हितासाठी पाच वसतिगृहाच्या योजनेला शासनाने मान्यता दिली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर या संस्थेचे प्रमुख कार्यवाह होते.

३.शिक्षण व्यवसायात प्रवेश

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे बहुआयामी व्यक्तिमत्व होते.ते सिडनहॅम कॉलेजमध्ये अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक होते.तसेच शासकीय विधी महाविद्यालयात १९२८ मध्ये त्यांनी प्राध्यापकाची नोकरी केली.तेथे त्यांच्या अध्यापनाने विद्यार्थी भारावून जात असत. त्यांच्या यशस्वी कार्यामूळे १९३५ रोजी त्याच शासकीय महाविद्यालयाचे प्राचार्य म्हणून त्यांची नियुक्ती झाली.

४.पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुंबई येथे पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना ८ जुलै १९४५ रोजी केली.मागासलेल्या वर्गात विशेषत: अनुसूचित जातीमध्ये उच्च शिक्षणाचा प्रसार करणे हे या संस्थेचे ध्येय व उद्दिष्ट आहे.याविषयी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की या शिक्षण संस्थेचा हेतू केवळ शिक्षण देण्याचाच नव्हता पण शिक्षण अशा रीतीने दिले जाईल की त्यामुळे भारतात बौध्दिक सामाजिक आणि नैतिक लोकशाहीचा प्रसार करता येईल.

पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी अंतर्गत मुंबई येथे २० जून १९४६ मध्ये सिदधार्थ कला आणि विज्ञान महाविद्यालय सुरू केले.औरंगाबाद येथे १९ जून १९५० रोजी मिलींद कला व विज्ञान महाविद्यालय सुरू करण्यात आले.या कॉलेजचे ध्येय विद्यार्थ्यात विद्या विनय आणि शील बानविणे हे आहे.तसेच १९५६ रोजी मुंबई येथे सिद्धार्थ विधी महाविदयालय स्थापन केले.हे महाविद्यालय डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या महापरिनिर्वाण वर्षी सुरू करण्यात आले होते.

५ . राजकीय पक्षाची स्थापना

दलितवर्गीय समाजाला जागृत करण्याचे कार्य डॉ . बाबासाहेब आंबेडकरांनी हाती घेतले होते . त्या समाजास मानाने जीवन व्यतीत करण्यासाठी त्यांनी शिक्षणाकडे पददलितांना वळविण्याची एक चळवळच सुरू केली होती . तसेच सन्मानाने जीवन जगण्यासाठी राजकीय जागृती होणे आवश्यक असते . म्हणून पुढील पक्षाची स्थापना केली .

अ) स्वतंत्र मजूर पक्ष ब)शेडयुल्ड कास्ट फेडरेशन क) रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया .

समारोप

अशाप्रकारे आधुनिक शिक्षणाला नवा आयाम देणारेडॉ . बाबासाहेब आंबेडकर हे एक द्रष्टे शिक्षणतज्ज्ञ होते . त्यांनी सार्व त्रिक शिक्षणाची संकल्पना मांडली . ती आज प्रत्यक्षात उतरली .

संदर्भ

अरविंद दुनाखे (२००७) उदयोन्मुख भारतातील समाज शिक्षण व शिक्षक नित्य नुतन प्रकाशन .
के . यु घोरमोडे (२००६) शैक्षणिक विचारवंत विद्या प्रकाशन
प्रतिभा पेडंके (२०१०) जागतिक शिक्षणतज्ज्ञ विद्या प्रकाशन
म बा कुंडले (२००३) शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन
रा मु भगत (२००५) शिक्षणातील थोर विचारवंत चैतन्य प्रकाशन

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची ग्रंथसपदा

डॉ.अपर्णा राहुल उकले (Pg. 298-302)

सहायक प्राध्यापक, ज्ञानगंगा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, हिंगणे खुर्द, सिंहगड रोड, पुणे ५१

Abstract

भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे प्रकाशपंडीत होते. डॉ.आंबेडकरांचे साहित्य खूप विपूल आहेत. त्यांचा विविध विषयावरचा व्यासंग हा अफाट होता. त्यांनी अनेक विषयावर मूलभूत चिंतन केले. त्यातून अनेक महत्त्वाच्या ग्रंथसंपदेची निर्मिती झाली. त्यांच्या लेखन साहित्यात त्यांनी लिहिलेली पस्तर्के ग्रंथ, प्रबंध, लेख, भाषणे, पत्रे यांचा समावेश होतो. तसेच त्यांनी वृत्तपत्रांची सुरूवात करून त्यांनी विविध विषयावरील लेखांमार्फत लोकांमध्ये जनजागृती केलेली होती. डॉ.आंबेडकरांनी लिहिलेले काही ग्रंथ त्यांच्या हयातीतच प्रकाशित झाले तर काही त्यांच्या परिनिर्वाणानंतर प्रकाशित झाले. अशाच त्यांच्या वृत्तपत्रांचा व ग्रंथांचा संक्षिप्त आढावा या लेखामध्ये घेतलेला आहे.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना ः

उच्च विदयाविभुषित भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी मध्यप्रदेशातील महू या गावी झाला. परंतू रत्नागिरी जिल्हयातील दापोलीपासून आठ किलोमीटर अंतरावर असलेले हे आंबावडे हे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मूळ गाव होय. बाबासाहेबांचे वडील रामजी तर आई भिमाबाई.

बाबासाहेबांचे प्राथमिक शिक्षण सातारा येथे झाले तर माध्यमिक शिक्षण मुंबई येथे झाले. नंतर एलफिन्स्टन महाविदयालयामध्ये उच्च शिक्षणाकरिता प्रवेश घेतला.वडोदयाचे नरेश सयाजीराव गायकवाड यांनी त्यांना शिष्यवृत्ती दिली. त्या आधारावर त्यांनी अमरिकेतील न्यूयॉर्क शहरातील कोलंबिया विदयापीठात प्रवेश घेतला. तेथे त्यांची ज्ञानसाधना सुरू झाली होती. देहभान विसरून सतत अभ्यास आणि अभ्यास यांतच त्यांनी स्वतःलागुंतवून घेतले होते. दिवसरात्रीतून १८ तास अभ्यास करून विदयार्थी जीवन म्हणजे काय व विदयार्थी कसा असावा हे दाखवून दिले. ज्या बडोदा संस्थानच्या शिष्यवृत्तीच्या आधारे आपल्यालाअमेरिकेसारख्या देशात शिक्षणाची संधी मिळाली आहे त्या पैशाचे चिज करण्याकरिता डॉ.बाबासाहेबांनी अटोकाट प्रयत्न केला. ग्रंथालयात सर्वात आधी येणारे व सर्वात शेवटी जाणारे म्हणून ग्रंथपालाच्या व ग्रंथालयातील सेवकवर्गाच्या लक्षात बाबासाहेब चांगले राहत असत.

सन १९१५मध्ये ते कोलंबिया विदयापीठाची एम.ए परीक्षा उत्तिर्ण झाले. त्यांनी एम.ए करिता 'Administration and Finace of the East India company' या विषयावर प्रबंध सादर केला.कोलंबिया विदयापीठातून सन १९१६मध्ये ते पीएच.डी झाले. प्रोफेसर आर.ए.सेलिग्मन यांच्या मार्गदर्शनाखाली बाबासाहेबांनी

'National dividend of India A- Historic and Analytical study' या विषयावर अभ्यासपूर्ण प्रबंध सादर केला.पुढे ते १९२० मध्ये पुढील शिक्षणासाठी लंडनला गेले. 'लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स ॲन्ड पोलिटिकल सायन्स' या संस्थेत त्यांना प्रवेश मिळाला. तेथून ते एम.एस.सी झाले. पुढे लंडन विदयापीठाने त्यांचा 'Problem of the Rupee'प्रबंध मान्य करून त्यांना डी.एस.सी ही सर्वोच्च पदवी १९२३मध्ये प्रदान केली. बॅरिस्टर होण्यासाठी इंग्लंडच्या 'ग्रेज इन' मध्ये प्रवेश घेवून १९२३ साली कायदयाची परीक्षा देवून बॅरिस्टर झाले. कोलंबीया विदयापीठाने १९५२ रोजी त्यांना एल. एल. डी ही सन्माननीय पदवी बहाल केली.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे एक अलौकिक बुद्धिमत्ता लाभलेले एक श्रेष्ठ विद्वान होते. विदयार्थी म्हणून ज्ञानसाधना करीत असल्यापासून ते महानिर्वाणाच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत जीवनाला डॉ.आंबेडकरांनी योग्य रीतीने समजावून घेतले होते. गौतम बुद्ध□संत कबीर आणि म.जोतिबा फुले यांना त्यांनी गुरूस्थानी मानले होते तर विदया□विनय व शील ही तीन आपली उपास्य दैवत होत असे ते म्हणत. विदयार्थी□प्राध्यापक□प्राचार्य□संस्थापक□अस्पृश्यांचे उद्धारक व दलितांचे कैवारी□ बौद्ध धर्माचे पुरस्कर्ते□लेखक असे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वातील विविध पैलू आपल्याला दिसून येतात. डॉ.आंबेडकरांनी आपल्या कारकिर्दीमध्ये राजकीय□सामाजिक□आर्थिक□शैक्षणिक क्षेत्रांमध्ये अमूल्य असे योगदान दिले आहे. डॉ.बाबासाहेबांच्या मते जे माणूस घडविते ते शिक्षण होय. शिक्षण म्हणजे ज्ञान आणि प्रज्ञा यांचा सुरेख संगम आहे. 'शिका□संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा' हा विचारच डॉ.बाबासाहेबांच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाचा पाया आहे. न्याय□स्वातंत्र□ समता आणि बंधुता या चार आधारभूत तत्त्वांचे ते पुरस्कर्ते होते. त्यांनी आपले विचार विविध लेख□पुस्तके□ग्रंथ इ.मधून जनतेपर्यंत पोहचविण्याचा प्रयत्न केला. त्यातील काही वृत्तपत्रांचा व ग्रंथांचा संक्षिप्तपणे आढावा पुढीलप्रमाणे घेतलेला आहे.

- **डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची ग्रंथसंपदा**

निद्रिस्त झालेल्या भारतीय जनतेला व विशेषतः अस्पृश्य बांधवांना जागविण्याकरिता ३१ जानेवारी १९३० ला 'मूकनायक' पाक्षिक सुरू केले.मूकनायकाच्या पहिल्याच अंकात डॉ.बाबासाहेब आपला उद्देश स्पष्ट करतात. ते म्हणतात□"आमच्या या बहिष्कृत लोकांवर होत असलेल्या व पुढे होर्णा या अन्यायावर उपाययोजना सुचविण्यास तसेच त्यांची भावी उन्नती आणि त्यांचे मार्ग यांच्या खर या स्वरूपाची चर्चा होण्याकरिता वर्तमानसारखी अन्य भूमीच नाही". तसेच वृत्तपत्राच्या माध्यमातून डॉ.बाबासाहेबांनी लोकशिक्षणाचे कार्य सुरू ठेवले.एप्रिल १९२७ पासून 'बहिष्कृत भारत' नावाचे व ३० नोव्हेंबर १९२९ पासून 'जनता' नावाचे पाक्षिक सुरू केले. पुढे ४ फेब्रुवारी १९५६ ला आयुष्याच्या आखेरीस त्यांचे 'प्रबुद्ध भारत' असे नामाभिमान केले.

'Administration and Finace of the East India company'□ईस्ट इंडिया कंपनी प्रशासक आणि अर्थ निती (१९१५□ हा शोधनिबंध एम.ए च्या पदवीसाठी अमेरिकेतील कोलंबिया विदयापीठाला १९१५मध्ये सादर केला

होता.हा केवळ ४२ पृष्ठांचा शोधनिबंध होता.डॉ.बाबासाहेबांनी ईस्ट इंडिया कंपनीचा राज्यकारभार आणि वित्त या संदर्भातील धोरणांच्या बदलांचा ऐतिहासिक आढावा घेतला आहे.हे बदल भारतीयांच्या हाल अप्तेष्टांना कसे कारणीभूत ठरले याचे विदारक आर्थिक स्थितीचे स्वरूप या प्रबंधात मांडले आहे.

'Cast in India :Their Machanism,Genesis and Development'□भारतातील जाती□त्यांची घडण□उत्तपत्ती आणि वार्ढ १९१६□ मे १९१६ मध्ये अमेरिकेतील कोलंबिया विदयापीठातील समाजशास्त्राच्या परिषदेत डॉ.बाबासाहेबांनी हा आपला संशोधनात्मक निबंध वाचला.त्यात त्यांनी स्पष्ट केले की□आपल्याच जातीत विवाह करणे हा जातीसंस्थेचा प्राण मानलेला आहे.

'National dividend of India A- Historic and Analytical study'□ब्रिटीश भारतातील प्रांतिक वित्ताची उत्क्रांती□ डॉ.बाबासाहेबांनी भारताच्या आर्थिक प्रश्नांवर सखोल अभ्यास करून हा एक ऐतिहासिक पृथक्करणात्मक प्रबंध लिहून पूर्ण केल्यानंतर ते १९१६मध्ये कोलंबिया विदयापीठाला सादर केला.या प्रबंधावर त्यांना डॉक्टरेट ही पदवी मिळाली.

'Federation Versus Freedom'(संघराज्य विरूद्ध स्वातंत्र्य- १९३९) ः पुणे येथील 'गोखले इन्स्टिटयूट ऑफ पॉलिटीक्स' या संस्थेच्या वार्षिक समारंभात गोखले सभागृहातील काळे स्मृती व्याख्यानमालेत २९ जानेवारी १९३९ रोजी डॉ.बाबासाहेबांना व्याख्यानासाठी आमंत्रित केले होते. त्याप्रसंगी त्यांनी 'संघराज्य विरूद्ध स्वातंत्र्य' या विषयावर आपले विचार प्रकट केले.

'The problem of Rupee- Its origin and its solution'□रुपयाचा प्रश्न ः उद्गम आणि उपाय' १९२३□ः डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी लंडन स्कूल ऑफ सायन्स □डी.एस.सी□या अत्युच्च पदवीसाठी प्रा.एडवीन कॅनन यांच्या अनुमतीने ' दी प्रॉब्लेम ऑफ रूपी- इटस् ओरिजिन ॲड इटस् सोलूशन हा प्रबंध ऑक्टोबर १९२२मध्ये लंडन विदयापीठाला सादर केला.या ग्रंथात त्यांनी भारतीय चलनाची उत्क्रांतीची ऐतिहासिक मिमांसा करून भारतासाठी आदर्श चलन पद्धती कोणती? या त्या काळातील महत्त्वाच्या प्रश्नांवर आपले मूलगामी विचार मांडले आहेत.हया ग्रंथांची सुधारून वाढविलेली पहिली आवृत्ती इंग्लंडमधील 'आर.एस.किंग ॲन्ड सन्स लि' या प्रकाशन संस्थेने महिन्याभरात (डिसेंबर १९२३□प्रसिद्ध केली होती. १९४७मध्ये हाच ग्रंथ बाबासाहेबांनी 'History of Indian currency and Banking'या नावाने त्यात योग्य ते बदल करून अदययावत माहितीसह प्रसिद्ध केला.

'Annihilation of Castes'□जातीचे निर्मूलन' १९३६□ः १९३६मध्ये प्रकाशित झालेला□आकाराने लहान□पण आकाशाएवढी विचारांची व्याप्ती असलेले हे महत्त्वाचे पुस्तक आहे. डॉ.आंबेडकरांनी १९३६मध्ये जातपात तोडक मंडळाद्वारे लाहोर येथे होर्णा या अधिवेशनातील अध्यक्षीय भाषणात आपले विचार मांडले. ते म्हणाले□"शीखधर्मातील सामाजिक समतेची तत्त्वे मला मान्य आहेत. धर्मांतर केंव्हा करायचे हे जरी अदयाप ठरले नसले तरी□हिंदू धर्माचा त्याग मी

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

निश्चित करणार हे ठरले आहे." जातपात तोडक मंडळासाठी लिहिलेल्या या आपल्याअध्यक्षीय भाषणाचे'ॲनिहिलेशन ऑफ कास्ट' या नावाने पुस्तकप्रकाशित करण्यात आले. 'जातीचे निर्मूलन' या लहान ग्रंथास देखील प्रक्षोभक आणि क्रांतिकारी विचारांची पार्श्वभूमी आहे.

'Thoughts on Pakistan'(पाकिस्तानवरील विचार-१९४०): पाकिस्तान निर्मितीबद्दल मुस्लीम लीगने लाहोर येथील अधिवेशनामध्ये (२६ मार्च १९४०) ठराव पारीत केला. त्यात 'पाकिस्तान' नावाच्या स्वतंत्र राष्ट्राची मागणी प्रथमच करण्यात आली होती. हिंदूस्थानसमोर हा फार मोठा राजकीय प्रश्न भावी काळात उभा राहणार होता. डॉ.आंबेडकर यांनी स्थापन केलेल्या स्वतंत्र मजूर पक्षाने एका समितीची स्थापना केली. त्या समितीत या प्रश्नांवर विचार विनिमय होऊन आपला अहवाल पक्षाला सादर केला. तोच अहवाल ग्रंथरूपाने प्रसिद्ध करण्याचा पक्षाने निर्णय घेतला. तो अहवाल म्हणजेच डॉ.आंबेडकर लिखित 'पाकिस्तानवरील विचार' हा ग्रंथ होय. डॉ.आंबेडकर यांचा हा ग्रंथ १९४५ मध्ये 'पाकिस्तान ऑर दि पार्टिशन ऑफ इंडिया' या नावाने सुधारित स्वरूपात प्रसिद्ध करण्यात आला.

'Ranade, Gandhi and Jinnah'(रानडे,गांधी आणि जीनां १९४२):'भारत सेवक समाज' या संस्थेने ना.गोखले यांचे गुरू न्यायमूर्ती.महादेव गोविंद रानडे यांची १०१वी जयंतीनिमित्त आयोजित केलेल्या समरंभात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना प्रमुख वक्ते म्हणून आमंत्रित करण्यात आले होते. त्या प्रसंगी न्या.रानडे यांच्या सोबत तत्कालिन दोन नावाजलेले व प्रतिष्ठीत नेते बॅ.जीना आणि म.गांधी यांचा तुलनात्मक अभ्यास डॉ.आवेडकरांनी आपल्या व्याख्यानातून परखडपणे मांडला.

'Mr.Gandhi and the Emancipation of the Untouchables'(गांधी आणि अस्पृश्यांची मुक्ती-१९४३) : 'इन्स्टिटयुट ऑफ पॅसिफिक रिलेशन्स' या संस्थेचे १९४२ मध्ये कॅनडा येथे अधिवेशन भरणार होते. त्या अधिवेशनामध्ये हिंदूस्थानातील अस्पृश्याच्या प्रश्नासंबंधी विचारविनिमय व्हावा म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी आपले विचार लिहून प्रबंध पाठविला होता. त्यावर चर्चा होऊन तो प्रबंध अधिवेशनाच्या अहवालात छापला होता. हाच प्रबंध डॉ.आंबेडकरांनी ' गांधी आणि अस्पृश्यांची मुक्ती' या नावाने प्रसिद्ध केला.७२ पानांचे हे पुस्तक 'थॅकर्स ॲन्ड कंपनी' मुंबई यानी मुद्रित केलेले आहे.

'Communal Deadlock and a way to solve it'(जातीय तेढ आणि तो सोडविण्याचा मार्ग १९४५): दी ऑल इंडिया शेडयूल कास्ट फेडरेशनचे ६ मे १९४५ रोजी मूंबई नरेपार्कवर आयोजित केलेल्या अधिवेशनात अध्यक्षपदावरून बोलताना डॉ.आंबेडकरांनी आपली राष्ट्रीय दृष्टीकोणातून भूमिका विशद केली.त्यात त्यांनी भारतीय राजकारणातील जातीय पेचप्रसंग आणि त्यातून मार्ग काढणे या व इतर मुद्दयांवर आपली मते मांडली. या प्रसंगी त्यांनी आपल्या भाषणाची एक लिहिलेली प्रत तयार केली होती.ती पी.ॲन्ड ओ प्रिंटिंग प्रेस,दिल्ली येथे १९४५मध्ये छापून घेतली होती.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

Who were the Shudras? How they came to be the Fourth Varana in Indo-Aryan Varna Society (शुद्र पूर्वी कोण होते? - १९४६) : या संशोधनात्मक ग्रंथाचा शुद्र हे पूर्वी क्षत्रिय होते हा या ग्रंथाचा मुख्य विषय असून पूर्व काळात त्यांना दास व दस्यू म्हणत. सुर्यवंशापैकी तो एक समाज होता. त्यांचा ब्राम्हणांशी संघर्ष झाल्यामुळे समाजातील त्यांचा दर्जा कमी झाला. त्यांना चौथा वर्णातील मानण्यात आले होते. त्यापूर्वी ब्राम्हण, क्षत्रिय आणि वैश्य असे तीनच वर्ण होते. हिंदू समाजातील चौथा वर्ण शुद्र कसा व केंव्हा उत्पन्न झाला? हा आपला सिद्धांत सिद्ध करण्यासाठी आणि या संबंधित जगातील समाजशास्त्रज्ञांची जी मते आहेत ती खरी नाहीत हे स्पष्ट करण्यासाठी डॉ.आंबेडकरांनी अनेक उत्तम व सत्यसंदर्भ आपल्या ग्रंथासाठी वापरले आहेत.

डॉ.बाबासाहेबांची विविध विषयांवरची मते त्यांच्या साहित्यातून अनमोल ठेव्यासारखी जतन करून ठेवली आहेत. त्यांची साहित्यसंपत्ती खुप मोठया प्रमाणात आहे. परंतू या लेखामध्ये त्यांच्या काही विविध विषयावरील महत्त्वपूर्ण ग्रंथाचा थोडक्यात आढावा घेण्याचा प्रयत्न कलेला आहे. डॉ.आंबेडकरांचे हे साहित्य व विचार भारतातच नाही तर संपूर्ण जगामध्ये आजही अमूल्य असे मार्गदर्शन करतात.

संदर्भसूची

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे साहित्य विकिपिडीया, Retrieved January, 2019 from https://mr.m.wikipedia.org>wiki
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यावरील पुस्तके, Retrieved January, 2019 from https://mr.m.wikipedia.org>wiki
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार विकिपिडीया, Retrieved January, 2019 from https://mr.m.wikipedia.org>wiki
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या ग्रंथसंपदेचा संक्षिप्त आढावा, Retrieved January, 2019 from https://www. loksatta.com>list
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर ग्रंथसूचीक्रमराठी संस्कार, Retrieved January, 2019 from https://marathiinfo.wordpress.com
कीर, ध. (१९८९). डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर (सहावी आवृत्ती). मुंबई ः पॉप्युलर.
घोरमोडे, के.यु. आणि घोरमोडे, क. (२००६). शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्य, नागपूर, विदया.
पवार, प्रा.ना.ग. (२००४). शिक्षण क्षेत्रातील विचारवंत (तृतीय आवृत्ती). पुणे ः नूतन.
भगत, रा.तु. (२००५). शिक्षणातील थोर विचारवंत (द्वितीय आवृत्ती). कोल्हापूर ः चैतन्य.
सोनवणे, सु. (२०१३). ग्रंथकार भिमराव, (पहिली आवृत्ती). मुंबई ः अनुभव अक्षरधन.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर-स्त्रीयांना समानतेची शिकवण देणारे आद्य प्रवर्तक

Dr. Sunanda Surybhanu Waghmare (Pg. 303-305)
Principal, Pragati Womens College of Education, Torxe,.Tal. Pernem Goa
(sunanda9552@gmail.com)

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

एकविसाव्या शतकातील द्वितीय शतकाच्या सुरुवातीला भारतातील पददलित समाजाचा एकंदर स्थितीचे अवलोकन करताना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर या महामानवाच्या कार्याची दखल घेणे भाग पडते. भाषेचा दुरावा असला तरी त्यांच्या कार्याचा ठसा सर्व भारतभर लहान मोठया प्रमाणात बघायला मिळतो.

'शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा' हा मंत्र बाबासाहेबांनी दलित समाजाला दिला. स्त्रीयांना शिक्षीत केले पाहिजे ही त्यांची भूमिका होती. बाबासाहेब म्हणत, शिक्षण म्हणजे बहुजन समाज, दलित आणि स्त्रियांच्या मुक्ति लढयाचे पहिले पाऊल समाजक्रांतीची तयारी म्हणजे शिक्षण. माणूस म्हणून उभे राहण्याची शक्ती म्हणजे शिक्षण अन्यायाविरुध्द लढण्याचे हत्यार म्हणजे शिक्षण अशी बाबासाहेबांची धारणा होती.

१८९० साली महात्मा फुले कालवंश झाले. एक क्रांतीसूर्य माळवला आणि डॉ. बाबासाहेबांच्या रुपाने एक ज्ञानसुर्य जन्माला आला. स्त्री शिक्षणाविषयी आंबेडकरांचा विचार वेगळा होता. मातृत्वाचा गौरव केला जात असताना या देशातील स्त्रीत्वाची जी अपेक्षा होत होती ती थांबवली पाहिजे असे त्यांचे सांगणे होते. केवळ कौटुंबिक जबादा-या पार पाडण्यासाठी शिक्षण नको, शिक्षणाच्या माध्यमातून आत्मप्रकटीकरणाचे युग सुरु झाले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह होता. केवळ दलितांचा, दलित स्त्रीयांचा विचार न करता भारतातील एकूण स्त्रीजीवनाचे उन्नयन हाच बाबासाहेबांचा ध्यास होता.

स्त्रीयांचा शिक्षणासंदर्भातले बाबासाहेबांचे जे विचार आहेत, त्यावरुन हे स्पष्ट होते. जोपर्यंत प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे केले जाणार नाही आणि प्राथमिक शाळातील प्रवेशाबाबत कडक उपाययोजना केली जाणार नाही, तोपर्यंत मागासवर्गीयांच्या शिक्षणात प्रगती होणार नाही. बहिष्कृत लोकांनी प्राथमिक शिक्षणाकडे दुर्लक्ष नकरता उच्चशिक्षणाकडे लक्ष पुरवले पाहिजे. बाबासाहेबांनी दलित स्त्रीयांना भावनिक आवाहन केले ते म्हणजे-

१) तुमच्या मुलांना शिक्षण द्या.

२) तुमची लुगडी नेसण्याची पध्दत, गळाभर गळस-या आणि हातभर बांगडया किंवा चांदीची दागिने घालण्याची पध्दत बंद करा.

३) कपडे स्वच्छ व अंगभर असु द्या.

४) मुलींचे लग्न लवकर करण्याची घाई करु नका.

५) आपल्या मुलाच्या मनातील हिनत्वाची भावना काढून टाका.

६) लग्नानंतर जास्त मुले निर्माण करणे हा सामाजिक अपराध आहे.

७) लग्न करणा-या प्रत्येक मुलीने नव-याची दासी म्हणून नव्हे तर बरोबरीच्या नात्याने आणि मित्र म्हणून वागावे.

८) कोणतीही क्रांती प्रथम विचारात होते मगच ती आचरणात येते.

९) अस्पृश्यता नष्ट व्हायची असेल तर ती अस्पृश्यांच्याच प्रयत्नाने नष्ट होईल.

१०) अस्पृश्यता ही गुलामगिरी व धर्म कधीही एकत्र नांदू शकत नाही.

बाबासाहेबांनी व्यवस्थे विरुध्द सगळे लढे दिले. त्यांनी स्त्रीयांचा सहभाग असला पाहिजे असा आग्रह धरला. १९२४ साली बहिष्कृत हितकारणी सभा स्थापन झाली होती. ब्रिटीश सरकार पुढे गा-हाणी मांडण्यासाठी ते एक उत्तम व्यासपीठ होते तेथे ही स्त्रीयांचा सहभाग घेतला.

बाबासाहेबांनी चवदार तळयाचा सत्याग्रह केला. या निमित्ताने दलित स्त्रीयांना उद्येशुन बाबासाहेबांनी जे भाषण केले, ते अंतकरण हेलावून टाकणारे आहे ते म्हणाले तुम्हीच आम्हा पुरुषांना जन्म दिला आहे. आम्हाला जनावरापेक्षाही वाईट वागणूक मिळते आहे. लोकांना मानसन्मानाने जगण्यास मिळत नाही, इतकी आम्हाला हीन वागणूक मिळते. हे सारे ठाऊक असताना तुम्ही आम्हाला जन्म का दिला ? असा प्रश्न तुम्हाला कोणी विचारलात तर काय उत्तर देणार आहात ? दलित स्त्रीयांच्या मनात क्रांतीची ज्योत तेवत ठेवण्याचे काम प्रत्येक लढयात बाबासाहेबांनी केले.

'न स्त्री स्वातंत्र्य अर्हति!' अस सांगणा-या मनुस्मृती ने केवळ दलित स्त्रीयांचा नव्हे एकूण स्त्री जीवनाचा उपमर्द केला आहे, अशी भावना त्यांची होती. याही लढयात त्यांनी स्त्रीयांना सहभागी करुन घेतले. चवदार तळयाच्या सत्याग्रहानंतर काळाराम मंदिराचा सत्याग्रह केला.

महाराष्ट्रात हजारो मंदिरे असताना राम मंदिराची निवड बाबासाहेबांनी का केली ? असा ही त्यांना प्रश्न विचारला गेला. त्यावर बाबासाहेबांचे उत्तर होते, "हिंदूच्या हृदयात राम जागा व्हायला हवा मानवतेचा उपमर्द करणारा, रुढी परंपराचा रावण संपायला हवा. म्हणून राम मंदिराची निवड केली. बाबासाहेब सांगत". मंदिर प्रवेशामुळे मोक्ष मिळणार नाही, दुःख, दारिद्रय, अज्ञान, लाचारीही संपणार नाही. हिंदू म्हणूनच आम्हालाही मंदिरात प्रवेश करण्याचा हक्क आहे. हा लढा समतेसाठी आणि मानवतेची प्रतिष्ठा करण्यासाठी आहे. या लढयात १२५ पुरुष होते व २५ महिलांचा सहभाग होता. बाबासाहेबांनी समतेसाठी जेवढे लढे दिले त्या लढयात त्यांनी स्त्रीयांना बरोबरीचे स्थान दिले हे लक्षात येते.

१९५६ साली पाच लाख दलित बांधवासमवेत त्यांनी बौध्द धर्माचा स्विकार केला. या कामात ही स्त्रीयांना त्यांनी बरोबर घेतले होते. त्यांना धर्म हा आधुनिक विचारांशी सुसंगत असावा असे वाटत होते. तो स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या मूल्यांनी मुक्त असावा. दारिद्रयाची महती गाणारा नसावा असे त्यांना वाटते तो स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या मुल्यांनी मुक्त असावा दारिद्रयाची महती गाणारा नसावा. बुध्दांनी धर्माऐवजी धम्म हा शब्द वापरला धर्म आत्मा, परमात्मा, मोक्ष याचा विचार करतो. धम्म अगम्य, अतर्क्य आणि अनाकलनीय अशा सर्व गोष्टी टाळतो.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

नीतीमत्ता आणि सदाचरण हा बुध्दांच्या विचारांचा पाया आहे. प्रज्ञा, शील, करुणा यांना प्राधान्य देणारा बंधुत्व आणि मानवता यांच गुणगान करणारा बौध्द धर्म म्हणूनच त्यांना प्रिय होता. बाबासाहेबांनी पाच लाख स्त्री-पुरुषांसह धर्मांतराचा विचार केला त्यामागे एवढी वैचारिक पार्श्वभूमी होती. दलित पुरुषांचे दुःख शब्दातीत आणि कल्पनातीत होते. पण दलित स्त्रियांचे जीवन म्हणजे खडतर प्रवास, स्त्रीयांना समानतेची शिकवण देण्याचे कार्य बाबांनी केले.

स्त्रीयांसाठी व देशातील प्रत्येक समुहासाठी अत्यंत परिश्रमाने संविधान लिहले. तब्बल २ वर्ष ११ महिने १७ दिवस संविधानाच्या लिखाणाचे काम चालले. संविधानातील स्त्रीयांसाठी महत्वपूर्ण कलमे त्यांनी लिहली त्यामुळे आज स्त्रीया स्वतंत्र मत, शिक्षण, स्वातंत्र्य, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा उपभोग घेऊ शकतात व आपल्या हक्कासाठी लढू शकतात.

संदर्भ ग्रंथ सूची

अनिल कठारे (२०१६) आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास, विद्या बुक्स पब्लिशर्स
तुकाराम जाधव, महेश शिरापूरकर (२०११) भारतीय राज्य व्यवस्थेचा आकृती बंध, द युनक ॲकॅडमी
लोकराज्य (नोव्हेंबर २०१६)
लोकसत्ता पेपर (६ डिसेंबर २०१८)
https://em.m.wikipedia.org>D.B.Ambedkar

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि त्यांचे समाजसुधारणात्मक कार्य

प्रा. अमिता शशिकांत डंबीर (Pg. 306-310)

एम.सी.ई. सोसायटी□ज्युनिअर कॉलेज ऑफ एज्युकेशन□आझम कॅम्पस□पुणे

Abstract

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणजे समाजशास्त्रज्ञ□अर्थशास्त्रज्ञ□विधीतज्ञ□राज्यशास्त्रज्ञ□घटना तज्ञ□पत्रकार□कामगार नेते□□ांतिकारी कुशल संघटक□राजकीय नेते□लेखक□दलितांचे कैवारी इत्यादी विविध पैलू त्यांच्या व्यक्तीमत्वात असल्यामुळेच त्यांचे अष्टपैलु व्यक्तीमत्व जगमान्य होते□ व आजही आहे. त्यांना प्रत्येक क्षेत्राचे परिपूर्ण ज्ञान माहिती होते. आपल्या अमोघ□वक्तृत्वाने व कुशल नेतृत्वाने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दिन दलितांच्या□श्रमिकांच्या□विस्थापितांच्या□शोषितांच्या अंधारमय जीवनाला प्रज्ञेचा संदेश दिला. गलितगात्र झालेल्या मनामनातून समाज □ांतीचे स्फुलींग चेतवून डॉ. आंबेडकर यांनी मुर्दाड झालेल्या समाजाला आपल्या हक्काप्रती जागृत केले.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर नुसते पुस्तिकी पंडीत नव्हे तर त्यांनी आपल्या आयुष्यात आचार आणि विचार यांची सांगड घातली आणि आपल्या तत्वज्ञानाला □ृतीची जोड□ही दिली.

* बहिष्□ृत हितकारणी सभेची स्थापना
* कायदे कौन्सिल वर निवड
* चवदार तळयावर अभूतपूर्व□शिस्तबध्दयशस्वी सत्याग्रह
* मनुचे समाजशास्त्र चुकीचे सिद्ध करून अन्यायकारक मनुस्मृतिचे दहन.
* समाज समता संघाची स्थापना
* समता सैनिकदल स्थापना
* काळाराम मंदिर प्रवेश सत्याग्रह
* चिरनेर सत्याग्रहाचे वकीलपत्र घेतले.
* लंडन गोलमेज परिषद
* स्वतंत्र मतदार संघाची मागणी
* गांधींचे प्राण वाचविण्यासाठी तत्वविरूध्द पुणे करार केला
* प्रतिज्ञा मी हिंदू धर्मात मरणार नाही
* स्वतंत्र मजूर पक्षाची स्थापना
* शेड्युल्डकास्ट फेडरेशनची स्थापना

- * मजूरमंत्री म्हणून निवड
- * बारा वर्षे विधी मंडळात उत्तम कार्य
- * पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी, सिध्दार्थ कॉलेज व मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना
- * स्वतंत्र भारताच्या पवित्र राज्यघटनेचे शिल्पकार
- * स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदा मंत्री
- * भारतीय घटनेचे शिल्पकार म्हणून कोलंबिया विश्वविद्यालय यांनी एल.एल.डी.पदवी दिली.
- * साऊथबरो कमिशन, रॉयल कमिशन, सायमन कमिशन पुढे यशस्वी साक्ष
- * मुकनायक, समता, बहिष्कृत भारत, जनता, प्रबुध्द भारत या पत्रकांचे संपादक
- * भगवान बुद्ध, संत कबीर, महात्मा फुले हे तीन वंदनीय गुरू मानले.
- * बौद्धजन समिती, बौद्ध महासभा, रिपब्लिकन पक्षाची स्थापना केली.
- * भदंत चंद्रमणी यांच्याकडून बौद्ध धम्मदिक्षा घेतली.
- * श्रीलंका, ब्रम्हदेश, नेपाळ जागतिक बौद्ध परिषदेत उत्कृष्ट प्रभावी व्याख्यान
- * ६ डिसेंबर १९५६ दिल्ली येथे या युगपुरूषाचे महापरिनिर्वाण

अशा या महामानवाचे महान कार्य म्हणजे देशासाठी व समाजासाठीचे समाजवांधिलकीचे कर्तव्य होय. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर ही या विश्वाला मिळालेली एक महान देणगी होय.

भारताच्या पावन भूमीवर अनेक महापुरुष व स्त्रीयांनी जन्म घेऊन देशासाठी व समाजासाठी बहुमोल कार्य करून सामाजिक बांधिलकी व राष्ट्रभक्ती, निष्ठा जोपासली आहे. त्यांच्या सेवेचा वारसा आजही आपल्यासाठी आदर्श, मार्गदर्शक, दिशादर्शक ठरलेला आहे.यात महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले, टिळक, डॉ. आंबेडकर पण या सगळ्यात थोर स्त्री पुरुषांमध्ये थोर पुरुषात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव सर्वात वर येते.

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी झाला. रत्नागिरी जिल्ह्यात मंडणगडाजवळ असलेले आंबवडे हे त्यांचे मूळगाव. त्यांचे वडील रामजी सकपाळ आणि भीमाबाई आंबेडकर; सहा वर्षांचे असतानाच त्यांची आई भीमाबाई यांचे निधन झाले. त्यामुळे त्यांचे पालनपोषण रामजी व त्यांची बहीण मीराबाई यांनी केले. आंबेडकरांचे प्राथमिक शिक्षण साताऱ्यात झाले. त्यानंतर माध्यमिक व विश्वविद्यालयीन शिक्षण मुंबईच्या एल्फिन्स्टन हायस्कूल व कॉलेजात झाली. पदवी घेतल्यानंतर त्यांना बडोदे संस्थानाची शिष्यवृत्ती मिळाली. १९१३ मध्ये उच्च शिक्षणासाठी अमेरिकेत गेले, तेथील कोलंबिया विद्यापीठातून त्यांनी अर्थशास्त्र विषयात एमए व पीएचडी या पदव्या मिळविल्या. भारतात आल्यानंतर त्यांनी बडोदा संस्थानाची नोकरी केली. त्यांना तेथे अस्पृश्य म्हणून अत्यंत कटु वाईट

अनुभव आल्यामुळे त्यांनी नोकरी सोडली. मुंबईत येऊन सिडनहॅम कॉलेजमध्ये प्राध्यापकाची न□री पत्करली. त□र्यंत अस्पृश्य म्हणून पद□दी अपमान झाला. त्याचा परिणाम त्यांच्या मनावर फार ख□लर झाला.

अस्पृश्यांमध्ये जागृती निर्माण करण्यासाठी त्यांनी अस्पृश्य वर्गातील कार्यकर्त्यांची संघटना उभारण्यास सु□वात केली. मुंबई येथे ३१ जानेवारी १९२० रोजी 'मूकनायक' नावाचे पाक्षिके काढले. कोल्हापूर संस्थानातील अस्पृश्यांची त्याच संस्थानातील माणगाव येथे त्याच वर्षी परिषद घेऊन स्पृर्श अस्पृश्य यांचा सहभ□नाचे कार्य□म घडवून आणले. नागपूर येथे मे १९२० मध्ये छत्रपती शाहू महाराजांच्या अध्यक्षतेखाली एक ‘अखिल भारतीय परिषद’ त्यांनी बोलावली अस्पृश्यांचे प्रतिनिधी विधिमंडळाने नेमावेत तसेच या परिषदेमध्ये महर्षी शिंदे यांच्या व ‘डिप्रेस्ड क्लास मिशन’ च्या धोरणांचा निषेध करण्यात आला.

हे ल□ जागृतीचे कार्य चालू असतानाच स्वतःचे अर्धवट राहिलेले शिक्षण पूर्ण करायासाठी त्यांचे स्नेही भंथेना आणि छत्रपती शाहू महाराज यांच्या मदतीने इंग्लंडला गेले. त्यांनी लंडन विद्यापीठाची डी.एससी.हीदुर्लभ पदवी १९२३ साली संपादन केली. ते बॅरिस्टर झाले. मायदेशीर परतताच मुंबईत त्यांनी वकिली व्यवसाय सुरू केली. त्याचबरोबर प्राध्यापकांचे व प्राचार्यांचे ही काम त्यांनी सरकारी विधी महाविद्यालय केले.

१९२४ मध्ये त्यांनी बहिष□त हितकारणी या संस्थेची स्थापना करून अस्पृश्यांच्या हिताचे कार्य चालू ठेवले. ‘शिकवा□तवा व संघटित करा’ हे या संस्थेचे ब्रीद वाक्य होते. सन १९२६ सातारा जिल्ह्यातील रहिमतपूरला महारपरिषदेत त्यांनीअस्पृश्यबंधुंना वतनदारी व गावकीचे हक्क स□न देण्याचा संदेश त्यांनी गावक□ना दिला.

सन १९२७ मध्ये कुलाबा जिल्ह्यातील महाड चवदार तळयावर अस्पृश्यांना इतरांप्रमाणे पाणी भरता यावे म्हणून त्यांनी सत्याग्रह केला. व अस्पृश्यतेचा पुरस्कार करणारी मनुस्मृती जाळली□त्यांच्या काही अनुयायांसह त्यांच्यावर खटला भरला हा खटला जिद्दीने लढवून त्यांनी स्वतःची व आपल्या सहकार्यांची निद□ सुटका करून घेऊन चवदार तळयावर पाणी भरण्याचा अस्पृश्यांचा हक्क प्रस्थापित केला.

सन १९२८ साली सायमन आय□ भारतात आल्यावर सर्वांनी बहिष्कार घातला ह□. पण अस्पृश्य बंधूंचे हित लक्षात घेऊन आंबेडकरांनी मात्र त्या मंडळासम□ आपली साक्ष न□न अस्पृश्य ल□करिता सरकारने काय करायला पाहिजे ते सांगितले अस्पृश्यांना इतरांप्रमाणे देवाचे दर्शन घेता यावे म्हणून त्यांनी आपल्या अनुयायांसह सन १९३० साली नाशिक येथे काळाराम मंदिर प्रवेशासाठी सत्याग्रह केला. त्यांनी बहिष□त भारत□जनता□समानता इत्यादी वर्तमानपत्रांद्वारे त्याचप्रमाणे बहिष□त हितकारणी व इतर संस्थांद्वारे अस्पृश्यांवर ह□□ अन्यायावि□द्ध आवाज उठविला व त्यांच्यात आत्मविश्वास अन्यायावि□द्ध लढण्याची जिद्द□वाईट चालीरिती सोडून देण्याची प्रवृत्ती□स्वच्छतेची आवड निर्माण करून त्यांचा स्वाभिमान जागृत केला.

सन १९३0 मध्ये गोलमेज परिषदेसाठी आंबेडकर इंग्लंडला गेले. तेथे त्यांनी अस्पृश्यांची बाजू मांडून अस्पृश्यांच्या इतर हक्कांबरोबर स्वतंत्र मतदार संघाची मागणी केली. पण गांधींना व अस्पृश्यांच्या स्वतंत्र मतदारसंघ मान्य नव्हता. तो रद्द व्हावा म्हणून त्यांनी पुणे येथे येरवडा तुरुंगात प्राणांतिक उपोषण सुरू केले. यावेळी गांधी व आंबेडकर या दोघांत राखीव जागांच्या संख्येबाबत व राखीव जागा ठेवण्यात संबंधी द्यावयाच्या जननिर्देशाच्या मुदती विषयी चर्चा होऊन २४ सप्टेंबर १९३२ रोजी सुप्रसिद्ध पुणे करार झाला.

१९३६ साली स्वतंत्र मजूर पक्षाची त्यांनी स्थापना केली. ते प्रांतिक विधिमंडळाच्या निवडणुकीत प्रचंड मतांनी निवडून आली. १९३९ साली संघराज्य पद्धतीला विरोध केला. सन १९४२ ऑल इंडिया शेड्युल्डकास्ट फेडरेशन नावाची एक देशव्यापी पक्षाची स्थापना केली. या पक्षातर्फे अस्पृश्यांकरिता त्यांनी अनेक लढे दिले. सन १९४२ ते १९४६ पर्यंत आंबेडकर व्हाइसरॉयच्या कार्यकारी मंडळात मंजुर मंत्री होते. या काळात त्यांनी अस्पृश्यांची शैक्षणिक व आर्थिक उन्नती करण्याचा प्रयत्न केला. त्यासाठी 'पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी' स्थापना केली.

भारत स्वतंत्र झाल्यावर ते केंद्रीय मंत्रिमंडळात विधी मंत्री म्हणून आले. स्वतंत्र भारताच्या संविधान समितीचे ते सभासद झाले. पुढे संविधान लेखन समितीचे अध्यक्ष झाले. अस्पृश्यता नामशेष करणारा संविधानातील ११ वा अनुच्छेद आंबेडकरांचा विजयच आहे. सतत चर्चा करून त्यांनी आपल्या सहकार्यांच्या मदतीने सुमारे तीन वर्षात संविधानाचा मसुदा तयार केला. या महत्त्वाच्या कामाबरोबरच त्यांनी 'हिंदू कोड बिल' लोकसभेला सादर करण्याचा बहुमान मिळविला.

स्त्रीयांना पुरूषांप्रमाणे समान हक्क मिळावेत यासाठी त्यांनी अनेक चळवळी केल्या. स्त्रीयांची गुलामगिरी डॉ. आंबेडकरांनी दूर केली. १९२७ ते १९५६ पर्यंतच्या काळात बाबासाहेबांनी भारतीय स्त्रीयांचा सामाजिक कायदेशीर आणि राजकीय दर्जा वाढावा म्हणून सतत प्रयत्न केला. १९४२ साली नागपूर येथील परिषदेत त्यांनी महिलांना सांगितले की स्वच्छता पाळा, सर्व दुर्गुणांपासूनदूर रहा, मुलामुलींना शिक्षण द्या, त्यांना महत्वकांक्षी बनवा, त्यांचा न्युनगंड दूर करा असा महत्वाचा उपदेश केला. दलितांना त्यांचे हक्क मिळावे यासाठी त्यांनी लढा दिला होता. श्रमजीवीच्यासाठी ते खंबिरपणे उभे राहिले. दलितांना मानाचे जीवन जगता यावे म्हणून ते सातत्याने संघर्ष करीत राहिले. केवळ दलितांसाठीच नव्हे तर शेतकरी व मजूर यांच्या प्रश्नांसंबंधी पण जोरदार लढा दिला.

१५ एप्रिल १९४८ रोजी त्यांनी दुसरा विवाह डॉक्टर शारदा कबीर या सारस्वत महिलेशी केला. हिंदू धर्म जाती व्यवस्थेमुळे व जातीसंस्थेने पोखरला गेलेला आहे. असे त्यांचे ठाम म्हणणे होते. स्पृश्यांकडून अस्पृश्यांवर होत असलेला अन्याय धर्मांतरावाचून दूर होणार नाही म्हणून त्यांनी १४ ऑक्टोबर १९५0 रोजी नागपूर मध्ये अनेक अनुयायांसह मोठ्या समारंभात बौद्ध धर्म स्वीकारला. त्यानंतर त्यांनी बौद्ध धर्माच्या प्रसाराचे कार्य हाती घेतले. त्यांच्या मनात रिपब्लिकन पक्ष स्थापन करण्याचा हेतू होता. परंतु ते जीवंत असताना स्थापन झाला नाही. ६ डिसेंबर १९५६ दिल्ली येथे त्यांचे अकस्मित निधन झाले. जेष्ठ कायदेपंडित व अस्पृश्यांचा तडफदार नेता म्हणून आंबेडकरांची स्मृती चिरंतर राहिली.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर सत्याच्या मार्गावर चालणारे खरे मार्गदर्शक दिशादर्शक हते. त्यांचा भ्रष्टाचार□ अत्याचार□अनिती याला कडाडून विरध हते .जातीभेदाच्या विरधात असल्यामुळे ते जातिभेद म्हणजेच समाजाला लागलेली कीड आहे असे म्हणत असे□ही सामाजिक किड नष्ट केल्याशिवाय समाज एकत्र वा एकसंघ हणार नाही असे त्यांचे ठाम मत हते. तळागाळातील लकांना वद्धिक व सामाजिक गुलामगिरीतून मुक्त करून देणारे पथदर्शक म्हणून डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांना मानले जाते . शिकल्याशिवाय आपल्यावरील न्याय अन्याय आपले हक्क हे आपल्याला कळत नाही . अशा प्रकारे त्यांनी सामाजिक □तीचे समाज सुधारणेसाठीचे रणशिंग फुंकले हते.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर आणि समाजवाद

डॉक्टर ललिता भगत (Pg. 311-314)

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

की कॉन्सेप्ट_ समाजवाद, मानव संसाधन विकास, सामाजिक संरचना, समजिकिकरण

संशोधक डॉक्टर ललिता भगत यांनी ऐतिहासिक संशधनात्मक पद्धतीचा वापर केला आहे. त्याच प्रमाणे समाज कार्यकर्ती म्हणून व समाजवाद आणि मानव संसाधन विकास या संशोधन विषयाच्या आधारे जमा केलेल्या माहितीनुसार बाबासाहेबांचे समाजवाद आणि मानव संसाधन विकास या दोन विषयांच्या अनुषंगाने विषयाची मांडणी करण्याचा प्रयत्न केला आहे.' जन्मा येणे दैवा हाती करणी जग हासवी ' या उक्तीप्रमाणे भारतरत्न डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्वतः च्या कर्तृत्वाने संपूर्ण जगाला आदर्श घालून दिला. त्यांच्या विचार सरणीवर समाजवादाचा प्रभाव दिसून येतो.

बाबासाहेबांचे विचार,लेखन, कार्य ई चा मागोवा घेतल्यास असे लक्षात येते की भारतीय समाजामध्ये धार्मिक, जातीय, राजकीय, आर्थिक, लिंगभावात्मक अशा उतरंडीवर सामाजिक स्तरीकरण दिसून येते. समाजिकिकरणाची प्रक्रिया म्हणजे लहान मूल जन्माला आल्यानंतर जर त्याचा चांगला स्वीकार झाला तर त्या मुलाला समाजाबद्दल विश्वास वाटतो. परंतु जर त्याचा स्वीकार झाला नाही तर त्याच्या मनात समाजाबद्दल अविश्वास वाटतो. पुढे चांगले समायोजन झालेल्या मुलामध्ये स्वतंत्र, आत्मविश्वास वाढतो. परंतु ज्या मुलाचा समाजात नीट स्वीकार होत नाही त्याच्या मनात अविश्वास, पारतंत्र्य, न्यूनगंड, बंडखोरी इत्यादी वाढीस लागून असमायोजन वाढीस लागते. म्हणजेच व्यक्तीच्या समाजिकिकरणावर व समायोजनवर ह्या सामाजिक संरचनेचा परिणाम होतो.

डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकरांनी ह्या सर्व गोष्टींचा विचार करून संविधान लिहिताना' मानव संसाधन विकास' ह्या महत्त्वाच्या पैलुवर दृष्टिक्षेप टाकला. भारतीय सामाजिक संरचना अजुनही अशी मांडणी

करते की, सामाजिक संरचनेमध्ये ,या उतरंडी मध्ये काहीं जाती उच्च तर काही जती नीच आहेत. परंतू इतिहासच व समाज शास्त्राचे पुनरावलोकन करताना ह्या शब्दांवर व त्याच्या वापरावर निर्बंध घातले गेले पाहिजे.कारण कोणतीही जात उच्च किँवा नीच नसते तसेच कोणतीही व्यक्ती उच्च जातीची किंवा नीच जातीची नसते.

बाबासाहेबांनी मांडलेली समाजवादी तत्वे खूप मोलाचे मार्गदर्शन करतात. सर्व व्यक्ती कायद्या समोर समान. सर्वांना संधींची समानता. समान कामास समान वेतन. सर्वांना मतदानाचा समान हक्क. सर्वांना समान न्याय. सर्वांना आपला धर्म, जात, संस्कृती,भाषा जपण्याचा अधिकार, आहारआचार विचार लेखन, भाषण, विहार, व्यवसाय करण्याचे स्वातंत्र्य, लोकशाही व्यवस्था, मानवी नैसर्गिक हक्काची जोपासना करण्यासाठी तरतुद इत्यादी समाजवादी तत्वे भारतीय समाजाच्या प्रगल्भ वाढीसाठी आवश्यक आहे हे लक्षात घेऊन त्यांनी मूल्यांची जोपासना केली.

बहुजन समाजाला जागृत करण्यासाठी शिक्षण , आत्मभान जागृत करणे, बहुजन समाजाला आत्मविशवासपूर्वक ऊभे करणे या साठी त्यांनी मानव संसाधन विकास यावर भर दिला. त्यांनी भारतीय समाजाच्या सामाजिक संरचनेचा व भारतीय समाजाच्या समजिकिक्रणाच्या प्रक्रियेचा आढावा घेतला. यातून काही गोष्टी लक्षात घेतल्या गेल्या. सुसमायोजन हे अशा व्यक्तीचे किंवा अशा समाजाचे चांगले दिसून येते की ज्यांना सर्व सोयी सुविधा, संधी सकारात्मकतेने मिळाल्या आहेत. परंतु ज्या मुलाचा समाजात वावरताना नीट स्वीकार होत नाही त्याच्या सामाजिकिकरणामध्ये काहीं अडथळे निर्माण होतात. बाबासाहेबांनी ह्यावर मात करण्यासाठी समाजवादी तत्वे भारतीय समाजाच्या सामाजिक सुधारणा तसेच कोणतीही व्यक्ती सुसमायोजित होण्यासाठी व तिच्या विकासाकडे अधिक गांभिर्याने बघण्यासाठी समाजवाद आणि मानव संसाधन विकास यांची सांगड घालण्याचा प्रयत्न केला. लोकांच्या राहणीमानाचा दर्जा उंचावण्यासाठी तसेच जीवनाचा दर्जा उंचावण्यासाठी त्यांनी सामाजिक अभियांत्रिकी करण आणि समाजवाद यांची सांगड घातली.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

आताचे सामाजिक वास्तव लक्षात घेतल्यास असे लक्षात येते की आज प्रत्येक समाज स्वतः च्या सामाजिक जाणिवा, अस्मिता जपण्याकडे व त्या अधिक धारदार करण्याकडे झुकत आहे. व हे समाजाच्या सामाजिक आरोग्यासाठी अत्यंत घातक आहे. सर्वांना समान न्याय मिळवून देण्यासाठी प्रयत्न सुरू करणे बहुजन समाजातील विविध घटकांसाठी गरजेचे आहे. ह्या सामाजिक सुधारणा साठी तसेच सामजिक न्याय मिळवून देण्यासाठी बाबासाहेबांच्या समाजवादी तत्वे व त्या अनुषंगाने येणारे सर्व मुद्दे विचारात घेऊन कामाची आखणी करावी लागेल.

सामाजिक संरचनेचा स्रीयांवर व त्या मध्येही विकासाच्या प्रक्रियेपासून दुरावलेल्या स्त्रियांच्या बाबतीत बाबासाहेबांनी मांडलेली समाजवादी तत्वे अधिक महत्त्वाची भूमिका बजावतात. मुळातच ज्या समाजात स्त्रियांना दुय्यम दर्जा दिला जातो त्या समाजात त्यांना मानाचा दर्जा मिळवून देण्यासाठी बाबासाहेबांच्या समाजवादी विचासरणी चा उपयोग दिसून येतो. बाबासाहेबांनी अभ्यास करून बनवलेले कोड बिल, विवाह कायदे, मतदानाचा हक्क इत्यादी गोष्टी स्त्रियांच्या सामाजिक, कौटुंबिक, आर्थिक, राजकीय दर्जा मिळवून देण्यासाठी उपयोगी ठरला आहे.

बाबासाहेबांनी संविधनामध्ये मांडलेली समाजवादी तत्वे, मुलभूत स्वातंत्र्य, मार्गदर्शक तत्वे, सामाजिक न्याय, सामाजिक अभियांत्रिकीकरण इत्यादी गोष्टी मानवी साधन संपत्तीचा विकासासाठी महत्त्वाच्या ठरल्या आहेत. सामाजिक संरचनेमुळे तयार झालेली सामाजिक उतरंड चातुर्वर्ण्य व्यवस्था, यातून बाहेर पडून बहुजन समाजाला जागृत करण्या साठी महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

भारतीय संस्कृती ने कायमच सहिष्णुता वादी मूल्ये जोपासली आहेत. परंतु जातीयवाद समाजाला पोखरत आहे. आजही डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकरांनी सांगितलेली समाजवादी तत्वे भारताच्या पुढील वाटचालीसाठी मार्गदर्शक ठरत आहेत. भांडवलशाही अर्थव्यवस्था मजबूत पकड घेत आहे. 'बळी तो कान पिळी 'या उक्तीप्रमाणे बळाच्या, बौद्धिक दहशत वादाच्या पार्श्वभूमीवर नैसर्गिक साधन संपत्तीचा अमर्याद वापर करून नफा कमावणा-यामुळे **समतोल ढासळत आहे. व्यक्तिगत व सामाजिक**

स्तरावरील नीतिमत्ता व ज्ञान संस्था यांच्या मार्गदर्शन चे महत्व एनाऱ्या कालखंडात खूप मोलाचे योगदान ठरणार आहे.

स्वस्थ नीतिमत्ता व उच्च दर्जाच्या व्यवस्था याची जपणूक व संवर्धन करणे गरजेचे आहे व ती आपली जबाबदारी आहे. रचनात्मक समाज वादासाठी भविष्यातील मानव अधिक उच्च दर्जाच्या सृजनात्मक कामात गुंतलेला असेल अशी आशा करुया.

संदर्भ

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक, मास्टर इन सब्जेक्ट कम्युनिकेशन या कोर्स मधिल पाठ्य पुस्तक अभ्यास विषय आभारी आहे

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : आधुनिक भारतासाठी योगदान

सुहासिनी सूर्यवंशी रामचंद्र (Pg. 315-320)

राठी विद्यालय पुणे.

Abstract

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय सामाजिक राजकीय आर्थिक व शैक्षणिक क्षेत्रातील बदल व प्रगतीसाठी अमुलाग्र योगदान दिलेले आहे. त्यांनी सामाजिक दार्शनिक विचार समतावादीपणाला महत्त्व दिले. समाजामध्ये न्याय, समानता, बंधुता, स्वातंत्र्य आणि निडरपणाची स्थापना करण्यासाठी शिक्षण महत्त्वाचे आहे असे त्यानी सांगितले. झन्म आधारित समाजापेक्षा मूल्य आधारित समाज असावा असे त्याचे मत होते. भारतीय प्रगतीसाठी आणि समाजातील अनिष्ट प्रथा बंदीसाठी त्यांनी सतत प्रयत्न केले. सततनवनवीनकाहीशिकतरहाआणि त्याद्वारेविकाससाधाअसासंदेश त्यांनी दिला. Hindu succession Act, महिला सशक्तीकरण, महिलांना समान हक्क दलित व इतर अस्पृश्य यांना समाजात समान हक्क व विकासाची संधी, कामगारासाठी विविध सोयी सवलती, लोकशाहीची ठेवणूक रिझर्व बँक स्थापनेसाठी मार्गदर्शक सूचना, पाणी व वीज विकासासाठी प्रयत्न, Grid System, CTBP यासारख्या अनेक आधुनिक भारतीय विकास कार्यासाठी त्यांचे योगदान अमुलाग्र आहे.

[cc BY] *Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com*

काही लोक तेजस्वी जन्माला येतात, काही जणांना तेजस्वीपणा घरातून मिळतो आणि काही स्वतःच्या कठोर परिश्रमामुळे तेजस्वी होतात. शेवटचा विभाग डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांच्या मालकीचा आहे. डॉ. आंबेडकर एक महान देशभक्त, सामाजिक विचारवंत, राजकीय सुधारक, प्रगतिशील कल्पनांसह दार्शनिक लेखक होते. २० व्या शतकातील प्रमुख व्यक्तिमत्त्वापैकी डॉ. आंबेडकर हे एक आहेत. त्यांचे संपूर्ण जीवन हे प्रेरणादायी आहे. विपरीत परिस्थितीत कठोर परिश्रम घेऊन त्यांनी ध्येय प्राप्ती केलेली आहे आणि स्वविकासासोबतच त्यांनी समाजविकासाचे मोलाचे कार्य केलेले आहे.

डॉ. आंबेडकर केवळ भारतीय संविधानाचे निर्माताच नसून ते एक महान स्वातंत्र्य सेनानी, राजकीय नेते, एक विद्वान, एक प्रसिद्ध वकील, संविधान निर्माता, तत्त्वज्ञ, विचारवंत, शिक्षण तज्ज्ञ, लेखक, अर्थशास्त्रज्ञ, समाजसुधारक होते. त्यांनी दलित मागासलेले व स्त्रियां यांच्या प्रगती व समान हक्कासाठी विशेष प्रयत्न केले. समाजात सर्व समान असून शिक्षण, विकास, सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक समान अधिकार सर्वांना असावेत यासाठी त्यांनी अतोनात प्रयत्न केले.

डॉ. आंबेडरकरांनी शिक्षणाला अत्याधिक महत्त्व दिलेले आहे. प्रगतीसाठी शिक्षणाचे महत्त्व जाणल्यामुळे त्यांनी शेवटच्या क्षणापर्यंत सतत नवनवीन काही शिकत राहण्यावर लक्ष्य दिले. B.A. (1913), M.A. (twice, 1915 &

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

1916), Ph.D. (1916, awarded in 1927), M.Sc. (1921), Barrister-at-law (1922), D.Sc. (1923), LL.D. (1952), D.Litt. (1953) इ. अशा २२ पदवी त्यांनी संपादन केल्या होत्या तसेच नऊ भाषवर त्यांचे प्रभुत्व होते. आंबेडकरांचा शिक्षणाचा व कार्याचा प्रभाव हा फक्त भारतातच नव्हे तर जगावर आहे. त्यांचा या उच्चशिक्षणामुळे त्यांना जन्मदिवस हा ज्ञानदिवस (Knowledge Day) म्हणून जगभरात साजरा केला जातो. त्यांचे महान कार्य लक्षात घेऊन जगातील Columbia University, New York University, Canada, Western Sydney University, Koyasan University in Japan, University of Melbourne, Western Sydney University, Brandeis University, Boston, USA अशा अनेक विद्यापीठात आंबेडकरचा पुतळा उभारलेला आहे.

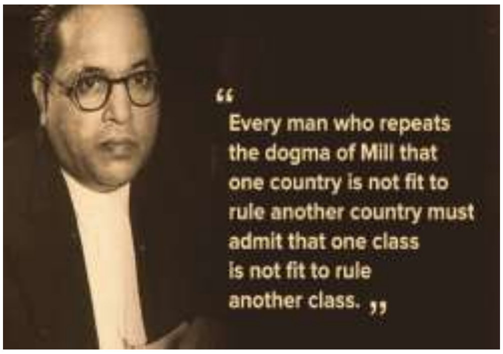

समाजात एका व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीस आदराने वागवणे हाच खरा धर्म आहे असे प्रखर मत त्यांचे होते. समाजात सन्मान हा व्यक्तीच्या कार्यामुळे मिळवा व्यक्तीच्या धर्मामुळे नाही. समाजातील भेदभाव समूळ नष्ट करण्यासाठी त्यांनी त्यांचे कार्य, लिखाण, विचार, दृष्टीकोन, भाषण व वर्तन याद्वारे नियमित प्रयत्न केले. मानवामानवातील असमानता नष्ट व्हावी यासाठी त्यांनी "सामाजिक मानवतावाद" (Social Humanism) चळवळ सुरू केली. त्याद्वारे त्यांनी सामाजिक नैतिक तत्त्वज्ञान विकसित केले ज्यात त्यांनी दृढपणे मानवप्रतिष्ठा आणि स्वातंत्र्य, सामाजिक आर्थिक न्याय, भौतिक समृद्धी आणि अध्यात्मिक शिस्त समाजात रुजवण्याचा प्रयत्न केला. डॉ. आंबेडकरांच्या तत्त्वज्ञानामध्ये मानवी स्वायत्तता (Human Dignity) संकल्पनेची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. निसर्गतः सर्व मानव समान आहेत त्यामुळे एका मानवाने दुसऱ्या मानवास माणुसकीच्या दर्जाची वागणूक द्यावी यावर त्यांनी प्रखर भर दिला.

आधुनिक भारताची निर्मिती करण्यासाठी आंबेडकरांचे योगदान अनमोल आहे. त्यांचा योगदानातील काही महत्त्वाच्या बाबी पुढीलप्रमाणे

आंबेडकर सामाजिक वास्तुकार : डॉ आंबेडकर यांना सामाजिक वास्तुकार म्हणून ओळखले जातात. ज्ञातिव्यवस्थे विरुद्ध त्यांनी शेवटच्या क्षणापर्यंत लढा दिलेला आहे. अन्याय अत्याचार आणि दासमुक्तिदाता, सामाजिक आणि आर्थिक विषमता तसेच अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवून मानवता शिकवणारे महान असे त्यांचे कार्य आहे. म्हणून आंतरराष्ट्रीय पातळीवर त्यांना सर्व मानवी हक्कांसाठी जागरूक महामानव म्हणून ओळखले जाते.

अस्पृश आणि अस्पृश्यता ः भारतीय समाजात अस्पृश्यता ही प्राचीन काळापासून सुरू आहे. या प्रथेचा त्यांनी कठोर विरोध केला. सर्व मनुष्य हे सामान असून त्यांना समानच वागणूक मिळायला हवी असे त्यांचे स्पष्ट मत होते. त्यासाठी त्यांनी नागरी समानतेचा कायदा घटनेत लिहिलेला आहे आणि Hindu Succession Act 1956 ही त्यांनीच लिहिलेला आहे.

शिक्षण दृष्टीकोन ः ज्याप्रमाणे शरीरासाठी अन्न आवश्यक आहे त्याप्रमाणे उत्तम जीवनासाठी योग्य विचार आवश्यक आहेत आणि ते योग्य विचार शिक्षणातूनच मिळू शकतात असे त्यांचे ठाम मत होते. राष्ट्रविकास, समाज विकास व व्यक्ती विकासासाठी शिक्षण हाच एकमेव मार्ग आहे असे त्यांनी सांगीतले. शिक्षण हे वाघिणीचे दूध आहे जो पिणार तो गुरगुरणार असे त्यांनी म्हटले होते.

लोकशाही आणि आधुनिक भारताचे दृश्य ः भारत हा लोकशाही प्रधान देश असावा आणि या देशातील सर्व कारभार हे जनमतानुसार चालावायासाठी त्यांनी भारतीय संविधान लिहिताना विशेष काळजी घेतलेली आहे. समाजातील सर्व घटकांना समान न्याय, समान हक्क व समान संधी मिळावी यासाठी त्यांनी घटनेत अनेक तरतुदी केलेल्या आहेत. आधुनिकता ही विचारातूनच नव्हे तर कृतीतून येणार यादृष्टीने विचार करून त्यांनी देशात आणि विदेशात अनेक नवनवीन संधी निर्मितीस प्रोत्साहन दिले.

रिझर्व बँकेच्या स्थापनेत आंबेडकरांनी महत्त्वाची भूमिका १९३५ ः आंबेडकरयांच्या The Problem of the Rupee – Its Origin and Its Solution या ग्रंथातील मार्गदर्शक तत्त्वांचे संकलन करूनच भारतीय रिझर्व बँकेची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. आंबेडकरांना हेही माहित होते की रुपयाची समस्या अखेरीस घरगुती चलनवाढीच्या समस्येशी जोडली गेली आहे. त्याच्या थीसिसच्या पुस्तक आवृत्त्याच्या प्रस्तावनामध्ये त्यांनी असे म्हटले ''रुपयाची स्थिरता येई पर्यंत काहीही स्थिर होणार नाही''.

भारतीय कामाच्या तासात आमूलाग्र बदल ः 7th session of Indian Labour Conference Delhi (1942) येथे झालेल्या परिषदेत त्यांनी कामाची वेळ १४ तासावरून ८ तास केलेली आहे. तसेच त्यांनी महागाई भत्ता, भरपगारी रजा, कर्मचारी विमा, वैद्यकीय सुट्टी, समान कामासाठी समान वेतन, किमान वेतन आणि वेतन मान कालावधीची पुनरावृत्ती यासारख्या अनेक उपाय योजना कर्मचारी यांच्यासाठी सादर केल्या. त्यांनी व्यापारातील संघटनांना बळकटी आणली आणि संपूर्ण भारतातील रोजगाराची व्यवस्था केली.

हिंदू कोड विधेयक ः हिंदू कोड विधेयक पास करण्यासाठी आंबेडकरांनी तीन वर्षे लढा दिला ज्यामुळे महिलांना अनेक महत्त्व पूर्ण अधिकार मिळाले. या विधेयकात दोन मुख्य उद्दीष्टे आहेत. प्रथम हिंदू महिलांचे सामाजिक हक्क वाढवून त्यांना त्यांचे योग्य हक्क देणे आणि दुसरीकडे सामाजिक असमानता आणि जाति असमानता रद्द करणे. या बिलाची काही प्रमुख वैशिष्ट्ये म्हणजे

- महिला घटस्फोट देऊ शकतील .
- कौटुंबिक मालमत्तेचे वारसदार बनू शकतात व मुली दत्तक घेऊ शकतील .
- विवाह असह्य असेल तर पुरुष व स्त्रियांना घटस्फोटाचा समान अधिकार .
- विधवा आणि घटस्फोटित स्त्रियांना पुनर्विवाह करण्याचा हक्क .
- आंतरजातीय विवाह आणि कोणत्याही जातीच्या मुलांना दत्तक घेण्याची परवानगी दिली जाईल .

बिहार आणि मध्यप्रदेशची विभागणी करण्याचे आंबेडकरांनी प्रथम सुचविले ः त्यांच्या Thoughts on Linguistic (1995) पुस्तकात आंबेडकरांनी मध्यप्रदेश आणि बिहार विभाजीत करण्याची शिफारस केली . मुल लिखाणास लिहिल्याच्या इतक्या वर्षानंतर, अंततः विभाजन होऊन २००० सालीमध्ये प्रदेशातून झारखंड निर्मिती आणि बिहारमधून छत्तीसगढ निर्माण झाले .

पाणी आणि वीज यासाठी भारताच्या राष्ट्रीय धोरणाच्या विकासामध्ये आंबेडकरांचे प्रयत्न अग्रगण्य होते ः भारतात बहुउद्देशीय नदीघाटी प्रकल्पांचे अग्रगण्य, आंबेडकरांनी दामोदर व्हॅली प्रकल्प, भाकरानागल बांध प्रकल्प, सोननदी घाटी प्रकल्प आणि हिरकूड बांध प्रकल्प सुरू केला . केंद्र व राज्य पातळीवर सिंचन प्रकल्पांच्या विकासासाठी केंद्र सरकारने केंद्रीय पाणी आयोगाची स्थापना केली .

Grid System :कामगार विभागाचे प्रमुख असताना Grid System चे महत्त्व आणि आवश्यकता जाणून त्यांनी पॉवर इंजिनीअरसाठी परदेशात प्रशिक्षण उपलब्ध करून दिले . आजही भारतातून सर्वोत्तम अभियंते प्रशिक्षित होण्यासाठी परदेशात जातात .

Central Technical Power Board (CTPB): CTPB द्वारे पॉवर सिस्टम डेव्हलपमेंट, हायड्रो पॉवर स्टेशन साइट, हायड्रो इलेक्ट्रिक सर्वेक्षण, समस्या विश्लेषण वीज निर्मिती आणि थर्मल पॉवर स्टेशन तपासणी सहज शक्य झाले .

भारतातील महिला अधिकार, मुक्ति आणि सशक्तीकरण ः आंबेडकर हे नारी वादी होते. त्यांनी नारी विकासाचा नेहमीच पुरस्कार केला आहे . महिला विकास, मुक्ती व सशक्तीकरणासाठी त्यांनी अनेक कायदे निर्माण केले आहेत . जसे कि महिला श्रमिक कल्याण निधी, महागाई भत्ता, ई एस आय, भविष्यनिधी कायदा, महिला आणि बालश्रम संरक्षण कार्य, महिला श्रमांसाठी मातृत्वलाभ बिल, घटस्फोट कायदा, मालमत्तेचा अधिकार, तुकडा कामगारांना लाभ, समानवेतन व पदोन्नतीसाठी समान हक्क, पुरुष महिला कर्मचारी समानता, महिलांना भूमिगत खाणींमध्ये काम करण्यावर बंदी घालणे इ . महिलांची प्रगती नाही झाली तर देशाची प्रगती होणारच नाही असे त्यांचे ठाम मत होते. ते म्हणत,

"I measure the progress of community by the degree of progress which women had achieved. Let every girl who marries stand by her husband, claim to be her husband's friend

and equal, and refuse to be his slave. I am sure if you follow this advice, you will bring honour and glory to yourselves."

डॉ. बी. आर. आंबेडकर दलित मुक्ति दाता ः दलितांना समाजात समान हक्क मिरवून देण्यासाठी समाजातील भेदभाव उच्चं निच्चता नष्ट करण्यासाठी□अस्पृश्यता संपवण्यासाठी त्यांनी आपले पूर्ण जीवन समर्पित केले. दलित प्रगतीसाठी व समान हक्कासाठी आंबेडकरांनी कायदे निर्मिती ही केलेली आहे. शिक्षण व समान हक्क प्राप्तीसाठी आंबेडकरांना ज□संघर्ष करावा लागला त□६५ दशलक्ष दलितांना करावा लागू नये म्हणून त्यांनी अस्पृश्यांच्या मुक्तिसाठी म□म सुरू केली.

आंबेडकरांच्या आत्मकथा क□बिया विद्यापीठात पाठ्य पुस्तके म्हणून वापरली जाते ः १९३५ ३६ मध्ये आंबेडकरांनी लिहिलेली २० पृष्ठांची आत्मचरित्रात्मक कथा□अमेरिका व युर□मधून परतल्यानंतर□व्हिसासाठी प्रतीक्षा(Waiting for a Visa), या कथेत त्यांनी अस्पृश्यतेच्या अनुभव आपल्याला बालपणापासूनच कसा आला हे नमूद नमूद केलेले आहे. क□बिया विद्यापीठातील पाठय□मात ही कथा आजही अभ्यासली जाते.

आंबेडकर महान विचारवंत आणि लेखक ः विपरीत परिस्थितीत ही आंबेडकरांनी कठीण परिश्रम घेऊन उच्च शिक्षण प्राप्त केले. उच्च शिक्षण अनुभव आणि प्रगत विचार याद्वारे त्यांनी समजविकासाचे महान कार्य केले. आंबेडकर महान विचारवंत आणि लेखक ह□ त्यांनी प्रत्येक पैलूचा विचार करून राष्ट्□अर्थव्यवस्था□मानव□सामाजिक अन्याय आणि जीवन यांच्याशी संबंधित असलेले अनेक ग्रंथ लिहिले. त्यापैकी काही महत्त्वाचे ग्रंथ म्हणज□

- ♣ Small Holdings in India and their Remedies
- ♣ Castes in India
- ♣ The Problem of the Rupee
- ♣ The untouchables
- ♣ The Evolution of the Provincial Finance in British India
- ♣ Thoughts on Pakistan
- ♣ Mr. Gandhi and the Emancipation of the Untouchables
- ♣ Annihilation of Caste
- ♣ Ranade, Gandhi and Jinnah
- ♣ Status and Minorities
- ♣ What Congress and Gandhi have done to the Untouchables?
- ♣ Maharashtra as a Linguistic State
- ♣ Who were the Shudras?
- ♣ History of Indian Currency and Banking
- ♣ Thoughts on Linguistic State

- ♣ Buddha and Karl Marx
- ♣ Hindu Women: Rise and Fall
- ♣ Communal Deadlock and Way to Solve it
- ♣ Buddhism and Communism
- ♣ Future of Parliamentary Democracy
- ♣ The Buddha and his Dhamma
- ♣ Linguistic States: The need for checks and balance
- ♣ Buddha and the Future of the Religion

षा व्यतिरिक्त डॉ. आंबेडकरांनी इंग्रजी आणि मराठीतील अनेक लेख लिहिले जे वेगळ्या ठिकाणी प्रकाशित झाले. त्यांचे सर्व साहित्यिक आणि सामाजिक मूल्य याचे महत्त्व लक्षात घेऊन महाराष्ट्र शासनाच्या शैक्षणिक विभागाने त्यांचे लेखन व भाषण यांचे २२ ग्रंथ प्रकाशित केले आहेत.

आंबेडकरांचे कार्य एवढे महान व महत्त्वाचे होते कित्यांना देशातील सर्वोच्च सन्मान "भारतरत्न" हा १९९0 साली प्रदान करण्यात आला. या व्यतिरिक्त त्यांना अनेक देशांतर्गत व विदेशातील महत्त्वाच्या सन्मानानी सम्मानित करण्यात आले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यासारखे बहुगुणी व्यक्ति महत्त्व खरोखरच प्रेरणादायी आहे. दलित मुक्तिदाता, महान राष्ट्रीय नेते आणि देशभक्त, महान लेखक, महान शैक्षणिक व राजकीय तत्वज्ञानी, एक महान धार्मिक मार्गदर्शक आणि महान मानव अशा अनेक कार्यासाठी कायम ते आपल्या स्मरणातर हातीलच पण आधुनिक भारत निर्मिती साठीचे त्यांचे योगदान अविस्मरनिय आहे.

REFERENCES

खरात शंकरराव. (२00६). "डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार". मुंबईः अक्षरधारा
दिघे प्रभाकर. (२00२). "महामानव बाबासाहेब आंबेडकर". मुंबईः अक्षरधारा
जोशी न.म. (१९८) "डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र व कार्य". मुंबईः अक्षरधारा
आंबेडकर बी.आर. (१९१८). "हिंदू कोड बिल". मुंबईः विनिमय पब्लिकेशन
कीर धनंजय. (१९२८). "डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर" मुंबईः पॉप्युलर पब्लिकेशन
Ambedkar, Bhimrao Ramji. (2018). "Dr. Ambedkar and Democracy: An Anthology". Oxford: OUP India
Ambedkar, B.R. "Women and Counter Revolution".Kindle Edition
Mathew, Thomas. (1991). "Ambedkar: Reform or Revolution". New Delhi: Segment Books
Anand, S. (Ed.). "Annihilation of Caste: The annotated critical edition – B.R. Ambedkar" New Delhi: Segment Books
Roy Arundhati. (2014). "The Doctor and the Saint". New Delhi: Navayana Publishers
Bombay: Department of Education, Government of Maharashtra.
Varshaa.K, Dr.Vezhaventhan D.(2016) "A STUDY ON VIEW OF DR.BABASAHEB AMBEDKAR IN FORMATION OF MODERN INDIA" International Journal of Pure and Applied Mathematics
https://www.thebetterindia.com/95923/bhimrao-ambedkar-father-indian-constitution-little-known-facts-life/

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय शिक्षण पद्धती

उभे किशोरी (Pg. 321-324)

Abstract

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरयांनी आयुष्यभर खडतर ज्ञान साधना करून विधी शास्त्र, अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, समाजशास्त्र यात प्रभुत्व संपादन केले होते. सर्व शोषित व पीडित यांच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी त्यांनी आपले आयुष्य समर्पित केले. त्यांनी लोकशिक्षक या अर्थाने अनेक शैक्षणिक कार्य करून आपले शिक्षण विषयक विचार मांडले. आंबेडकरांच्या व आजच्या शैक्षणिक विचार व शैक्षणिक पद्धतीची तुलना केली तर असे दिसून येते की, त्यांनी सांगितले की व्यक्तीला जाणीव करून देण्यासाठी शिक्षण घेणे गरजेचे आहे. तसेच शिक्षण हे एक शास्त्रच, अन्न व शक्ती आहे, विकासासाठी शिस्त व चारित्र्य संवर्धनासाठी शिक्षण आवश्यक आहे. शिक्षण हे मूल्याधिष्ठित व एक पवित्र कार्य, समाज परिवर्तनाचे व क्रांतीचे पवित्र साधन आहे. सक्तीचे शिक्षण, स्त्री शिक्षणाला चालना, विद्येला, प्रज्ञा, शील, करूणा आणि मैत्री या परिमितीची गरज सांगितली. हे सर्व घटक शिक्षणासाठी आवश्यक आहे व त्याची अंमलबजावणी सर्वत्र केली जाते. या साठी त्यांनी बहिष्कृत हितकारिणी सभेची स्थापना २० जुलै १९२४ ला केली. दलित वर्गशिक्षण संस्थेची स्थापना १९२८ ला केली. शिक्षण व्यवसायात प्रवेश, पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना ८ जुलै १९४५ रोजी केली. अशाप्रकारे विविध सस्थाद्वारे शिक्षणक्षेत्रात विकास घडवून आणला.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार हे जनसामान्यांसाठी तसेच वंचितांसाठी होते. समाजाचे शिक्षणाद्वारे उत्थान व्हावे असे त्यांना वाटे. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुभाव या तीन मानव कल्याणाच्या तत्वास अनुसरून जीवन व्यतीत करणारा समाज डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना शिक्षणातून निर्माण व्हावा असे अभिप्रेत होते. त्यांचे शैक्षणिक विचार पुढीलप्रमाणे—

१. **व्यक्तिला जाणीव करून देण्यासाठी शिक्षण—**

'Education is that realize a person'.

शिक्षणा अभावी माणूस म्हणजे निव्वळ पशु असेत्याचे मत होते. उपासमारिने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस बलहीन होऊन अल्पायुषी होतो. शिक्षणा अभावी तो निर्बुद्ध राहिल्यास जिवंतपणी दुसऱ्याचा गुलाम होतो. त्यांचे शैक्षणिक तत्वज्ञान शिक्षण, संघटन आणि संघर्ष हया कृतीचा मार्ग दाखविते. शिक्षण म्हणजे सर्व सामान्य माणसाचे प्रबोधन संघटन म्हणजे जनसामान्यांचे संघटन आणि संघर्ष म्हणजे सर्वसामान्य माणसाने प्रस्थापित व्यवस्थे विरूद्ध पुकारावयाचे बंड होय. म्हणून शिक्षणाद्वारे माणसास त्याच्या कर्तव्याची व अधिकाराची जाणीव होणे गरजेचे आहे. सद्यस्थितीत भारतीय शिक्षण पद्धतीमध्ये विविध जीवन कौशल्यांचा समावेश केलेला

आहे. त्यामध्ये ही शिक्षणाने व्यक्तीच्या व समाजाच्या बऱ्या वाईट बाबीचा विचार करण्याची क्षमता निर्माण होते समाजाच्या विकासासाठी हातभार लावू शकतो. अन्याया विरूद्ध उठाव करू शकतो. स्वत:च्या उद्धारासाठी शिक्षण घेणे गरजेचे आहे.

२. शिक्षण एक शस्त्रचहोय—

विद्येला शस्त्राची उपमा देतात. विद्या ज्याच्या जवळ असेल तो शीलवान. त्यामुळे तो एखादयाचे संरक्षण करू शकेल.

३. **विषमता नष्ट करण्यास व सामाजिक लोकशाहीसाठी शिक्षण—**

समाजात अनेक प्रकारच्या विषमता आहेत. जाती, धर्म, पंथ इ. मुळे जनसामान्यांची सतत पिळवणूक होताना दिसते. जातीमुळे समाज परस्परापासून दूर जाताना दिसतो. धर्माधर्मात विषमता पसरविली जाते. ती नष्ट करण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे. आजच्या भारतीय शिक्षण प्रणाली मध्ये विषमता नष्ट करण्यासाठी शिक्षणात सर्वांना समान संधी दिली आहे.

या सर्वात विषमता नष्ट करून सामाजिक लोकशाही प्राप्त करण्यासाठी शिक्षण हा एक राजमार्ग ठरू शकतो.

४. **संघटित होणे व संघर्षासाठी शिक्षण—**

शिक्षण हा शोषण मुक्तीचा मार्ग होय. पद दलित स्त्रीयांना अनेक हालाकीचे जीवन जगत आहे. यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे. जीवंतपणी माणूस दुसऱ्याचा गुलाम होतो. शिक्षणा अभावी उच्च वर्णियांनी लादलेल्या अमानुषतेची समाजाला जाणीव करून दयावी म्हणून त्यांनी समाजाला उच्चस्तरावर पोहचविण्यासाठी विडा उचलला. जनतेला 'शिका संघटित व्हावे व संघर्ष करा' असा संदेश दिला सध्या ही समाजातील सर्वच स्तरातील लोकांनी शिकावे संघटित व्हावे व संघर्ष करावा अशा पद्धतीने स्वत:तील आत्मविश्वास वाढवणे आवश्यक आहे. यांतून व्यक्ती १) क्रियाशील बनेल २) अन्याय व अत्याचारा विरूद्ध संघर्ष करेल. ध्येयासाठी संघटन बांधणे.

५. **समानतेसाठी शिक्षण—**

समाजात दिवसेंदिवस असमानता दिसते. त्यामुळे खंत वाटते प्रत्येकाच्या आवाक्यात शिक्षण आणता आले पाहिजे. सर्वांना आपुलकीची वागणूक देणे. सर्वांना शिक्षणाच्या समान संधी उपलब्ध करून देणे.

६.शिक्षण एक अन्न व शक्तीहोय–

मानव अन्नाशिवाय जगू शकत नाही. अन्नाने शक्ती प्राप्त होते. ती व्यक्ती आधिक जोमाने कार्यक्षम राहू शकते. व्यक्तीच्या शरीरात शिक्षण भिनले पाहिजे. शिक्षणही आयुष्यभर चालणारी प्रक्रिया आहे.

७. शिस्त व विकासासाठी शिक्षण

शिस्त व विकासासाठी शिक्षणाची गरज आहे. शिस्तीमुळे सामाजिक प्रगती व विकास घडून येण्यास मदत होते.

८.चारित्र्य संवर्धनासाठी

चारित्र्यामुळे ज्ञान चांगल्या अथवा वाईट कामासाठी वापरावयाचे की नाही ते ठरविता येते. वंचितांच्या आत्मोन्नतीसाठी त्यांनी आपल्या ज्ञानाचा वापर करून घेतला.

९.शिक्षण मूल्याधिष्ठित असावे–

शिक्षणात सध्या सर्वमूल्यांचा समावेश केला आहे. कोठारी आयोगात ही मूल्य शिक्षणाला महत्व दिले आहे.

१०.शिक्षण एक पवित्र कार्यआहे–

शिक्षण संस्था या पवित्र जागा समजल्या जातात. तेथे असणारे शिक्षक यांच्याविषयी बालकाच्या मनात नितांत आदर असावयास पाहिजे. त्यांचे पावित्र्य संबंधितांनी टिकवून ठेवण्याची गरज आहे. शिक्षकाचे अध्यापनाचे काम उदात्त असावे.

११.शिक्षण समाज परिवर्तनाचे व क्रांतीचे पवित्र साधन–

स्माजात अनेक गैरसमज रूढी परंपरा वास करीत असतात. समाज परिवर्तनासाठी प्रगतीसाठी, समता, स्वातंत्र्य, बंधुभाव याचा वापर केला. बालवयापासूनच आजच्या शिक्षण पद्धतीत सामाजिक क्रांतीचे बीजे रूजविण्याचे कार्य चालू आहे.

१२.प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण करणे

१३.स्त्री शिक्षण, विद्येलाप्रज्ञा, शील, करूणा आणि मैत्री या परिमितीची गरज

विद्येला प्रज्ञा, शील, करूणा आणि मैत्री या परमितीची गरज आहे आणि त्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे. या शैक्षणिक कार्याचा विकास होण्यासाठी त्यांनी विविध संस्थांची स्थापना केली बहिष्कृत हित कारिणी सभेची स्थापना २० जुलै १९२४, दलित वर्गशिक्षण संस्थेची स्थापना १९२८ ला, शिक्षण व्यवसायात प्रवेश, पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना ८ जुलै १९४५

रोजी, राजकीय पक्षाची स्थापना—स्वतंत्र मजूर पक्ष शेडयुल्डकास्ट फेडरेशन १८ जुलै १९४२ नागपूर स्थापना.

भारतीय शिक्षण पद्धतीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा अंतर्भाव केलेला दिसून येतो—

१. प्राथमिक शिक्षण—सक्तीचे शिक्ष्ण ६—१४ वयोगट

२. सर्वांना शिक्षणात समान संधी

३. शिक्षण हे वंचितांसाठी व जनसामान्यांसाठी

४. आजच्या सर्व शिक्षणात मूल्य शिक्षणाला महत्व देण्यात आलेले आहे. भारतीय शिक्षणाचा पाया हा मूल्यांवर आधारित आहे.

५. गाभा घटक व जीवन कौशल्यावर आधारित शिक्षण भारतीय शिक्षण पद्धतीमध्ये गाभा घटक व जीवन कौशल्यावर आधारित बनवण्याचा प्रयत्न केला.

६. शिक्षण पद्धती—Systematic Analysis

७. वंचित व मागास विद्यार्थ्यांसाठी होस्टेलची स्थापना व संस्थाची स्थापना केली.

८. शिक्षणाद्वारे माणसास त्याच्या कर्तव्याची व अधिकाराची जाणीव होणे गरजेचे आहे.

९. शिक्षणामुळे विचार करण्याची क्षमता निर्माण होते.

१०. शिक्षणामुळे गुलामगिरी नष्ट होण्याची शक्यता

११. समाजातील विषमता नष्ट करून लोकशाही प्रस्थापित करण्यासाठी

१२. चारित्र्य संवर्धन करण्यास शील आवश्यक असते. शिक्षणातून ते साध्य होते.

१३. शिक्षण मूल्याधिष्ठित म्हणजे नैतिक आचरण निर्माण करणारे असावे.

१४. स्त्री शिक्षणाला अधिक महत्व दिले आहे.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय स्त्रियांचे सक्षमिकरण

डॉ.अनिता बी. खैरे (Pg. 325-329)

सहा. प्राध्यापक, ज्ञानगंगा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, पुणे- ४११०५१

Abstract

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ संविधानाचे रचनाकारच नव्हते तर ते एक महान स्वतंत्र्यसेनानी, राजकीय नेते, तत्त्ववेत्ते, विचारवंत, लेखक, प्रकाशक, समाज परिवर्तक तसेच स्त्रियांच्या प्रगतीतील अडथळे दूर करण्याचा प्रयत्न करणारे भारतीय होते. समस्त हिंदू स्त्रियांच्या हक्कासाठी उन्नतीसाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अत्यंत परिश्रिपूर्वक हिंदू कोडबिलाची बाधणी केली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्री हक्कासाठीच्या आपल्या लढयाची सुरुवात १९२० साली केली. या कार्यासाठी त्यानी १९२० साली सूरू केलेल्या 'मूकनायक' या वृत्तपत्राचा आणि १९२७ साली सूरू केलेल्या 'वहिष्कृत भारत' या पाक्षिकाचा अधार घेतला. याअंकाद्वारे त्यांनी स्त्री-पुरूष समानता, शिक्षणाची आवश्यकता आणि दलित आणि स्त्रियांच्या समस्या यावर भाष्य करण्यास सुरुवात केली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय संविधानामध्येदेखील स्त्रियांना पुरेसे हक्क देण्याचा प्रयत्न केला आहे. अशिक्षित आणि गरिब पुरूषांमध्ये जाणीवजागृती निर्माण करून बालविवाह आणि देवदासी अशा अन्यायकारक प्रथांविरूद्ध लढण्यासाठी प्रेरणा दिली. प्रस्तुत लेखामध्ये डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रियांसाठी केलेल्या कार्याचा थोडक्यात आढावा घेतला आहे.

[Scholarly Research Journal's](http://www.srjis.com) *is licensed Based on a work at* www.srjis.com

प्रस्तावना :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे स्त्रीमुक्तीचे कट्टर समर्थक होते. त्यांच्यावर महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या कार्याचा प्रचंड प्रभाव होता. अधुनिक भारतातील स्त्रीला सक्षम, स्वावलंबी आणि स्वतंत्र करण्यासाठी महात्मा ज्योतिबा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांनी आयुष्यभर कार्य केले आणि स्त्रीला अमानवी पद्धतीने वागवणाऱ्या समाजामध्ये परिवर्तन होण्यास प्रारंभ झाला. महात्मा फुले यांनी सुरु केलेल्या क्रांतीकारी आंदोलनाला संविधानात्मक रूप देण्याचे काम डॉ. बवासाहेब आंबेडकर यांनी अतिशय कष्टाने केले.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकारांनी सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षणिक अशा सर्वच क्षेत्रांमध्ये भारतीय स्त्रियांसाठी मोलाचे कार्य केले आहे. तसेच मनूच्या अन्याय अत्याचारी व्यवस्थेला समूळ नष्ट करण्याच्या उद्देशाने संविधानामध्ये स्त्री मुक्त, स्वतंत्र व स्वावलंबी होईल अशा हिंदू कोडबिलाची बांधणी केली म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय समाजातील स्त्रीचे उद्धारक आणि स्त्री सक्षमिकरणाचे मुलभूत कार्य करणारे महान पुरूष आहेत.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्रियांसदर्भातील कार्य :

१.स्त्रियांचे शिक्षण :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुलांच्या शिक्षणाबरोबरच मुलिंच्या शिक्षणाचाही आग्रह धरला होता. २५ डिसेंबर १९२७ ला महाड येथे बाबासाहेबांनी मनुस्मृती हा ग्रंथ जाळला त्यावेळी स्त्रियांना उददेशून बाबासाहेब म्हणाले की, 'मुलिंना शिक्षण दया. ज्ञान विद्या या गोष्टी स्त्रियांनाही आवश्यक आहेत. मुली शिकल्या तरच भारताची भावी पिढी चांगली निर्माण होईल. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री शिक्षणासंदर्भातील विचार उदार आणि उदात्त स्वरूपाचे होते. त्यासाठी त्यांनी ठिकठिकाणी परिषदा घेतल्या त्यामध्ये त्यांनी स्त्री शिक्षणावर भर देऊन तसे पोषक ठराव पास करून घेतले. स्त्रियांसाठी मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाबरोबरच त्यांच्यासाठी स्वतंत्र वसतीगृहे असावीत असाही त्यांचा दृष्टीकोण होता. आपल्या समाजातील दलित महिलांना शिक्षणाची नितांत आवश्यकता आहे, हे त्यांनी समाजाला पटवून देण्याचा प्रयत्न केला.

२ .स्त्री वर्गातून सामाजिक नेतृत्वास चालना ः

महिला सक्षमिकरणासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक धार्मिक आणि राजकीय अशा चढत्या □माने पाउले उचलली .त्यांनी २0 जुलै १९४0 रोजी नागपूर येथे सुलोचनाबाई डोंगरे यांच्या अध्यक्षतेखालीअखिल भारतीय दलित महिला परिषद भरविली. स्त्रियांच्या सहभागाशिवाय कोणत्याही प्रकारची प्रगती होणे शक्य नाही असे बाबासाहेबांचे ठाम मत आहे. ''माझास्त्रियांच्या संघटनेवर मोठा विश्वास आहे. समाजाची स्थिती सुधारण्यासाठी त्या काय करू शकतात हे मला माहिती आहे. समाजातील अनिष्ठ प्रथांचे उचाटन करण्यासाठी त्या महत्त्वाचे योगदान देऊ शकतात.'' असे मत त्यांनी या परिषदेत मांडले .या परिषदेमध्ये असेंब्लीमध्ये स्त्रियांना राखीव जगा असावी तसेच तालुक्यात ठिकठिकाणी अस्पृष्य महिलांना सैनिक दले स्थापन करता यावित अशा मागणिचा निर्णय घेण्यात आला .अशा पद्धतीने विविध प्रकारे शोषणाची शृंखला तोडली पाहिजे या भूमिकेतून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्त्रियांच्या जागृतीसाठी काम केले त्यांना सामाजिक परिवर्तनाच्या लढयाची प्रेरणा दिली.

३ .स्त्रियांच्या हक्कासाठी बाबासहेबांचा लढाः

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखाली सन १९४२ मध्ये 'शेडयूल्ड कास्ट फेडरेशनची' स्थापना करण्यात आली यामध्ये महिलांसाठी २0 जुलै १९४२ रोजी नागपूर येथे अखिल भारतीय दलित महिला परिषद भरविण्यात आली. संपूर्ण देशातून २५000 महिला या परिषदेसाठी उपस्थित होत्या .यासंदर्भात मिनाक्षी मनू आणि उर्मिला पवार लिहितात ''या परिषदेत महिलांनी राजकीय दृष्टीने आपल्या मागण्या मांडल्या. पती पत्नी यांना परस्परांत घटस्पोट देण्याचा कायदा सरकारने करावा□ बहुपत्नीत्त्वाची प्रथा बंद करावी□मजूर व काम करणा□या स्त्रियांसाठी २१ दिवसांची हक्काची रजा□एक महिण्याची किरकोळ रजा□नुकसान झाल्यास नुकसान भरपाई□तसेच २0 वर्षे नोकरी झाल्यास□दरमहा किमान १५00 रूपये पेन्शन देण्याची योजना स्त्री कामगारांकरिता करावी□असा ठराव व्हॉईसरॉयला मंज्यामार्फत पाठविण्यात आला. या मागण्या पुढे बाबासाहेब कायदा मंत्री झाल्यावर अंमलात आल्या .या मागण्यांबरोबरच महिलांसाठी वसतीगृहे□अस्पृष्य विद्यार्थिनींसाठी शिष्यवृत्ती□ सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण यांसारखे अनेक सामाजिक□शैक्षणिक आणि राजकीय ठराव मंजूर करून स्त्रियांना आत्मविश्वासाने पुढे येऊन प्रगती करण्यासाठी बाबासाहेबांनी प्रेरणा दिली.

४. मनुस्मृतीची चिकित्सा व बौद्ध धर्माचा पर्याय ः

मनुस्मृती हा देशातील स्त्रिया□शुद्र आणि अतिशुद्र यांच्या दास्याचा पुरस्कार करणा□या मनूस्मृतीची चिकित्सा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केली .स्त्री ही पुरूषाला अनैतिक बनविणारी□एकांतात स्त्रीसहवासात न राहण्यायोग्य□पुरूष कितीही कूरूप असला तरी तो स्त्रीपेक्षा महत्त्वाचाच□चंचल□व्यभीचारी व विश्वासघातकी असल्याने तीला सदैव परावलंबी ठेवावे□कौटुंबिक किंवा कुठल्याही व्यवहारापासून तिला दूर ठेवावे .पतीच्या मालमत्तेत स्त्रीला अधिकार नाही .असे विविध निर्बंध मनुस्मृतीने स्त्रीयांवर लादले होते .अशी ही मनुस्मृती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी २५ डिसेंबर १९२७ रोजी महाड येथे जाळली आणि हिंदूच्या सामाजिक पुनर्रचनेला उपयोगी पडेल अशा नव्या स्मृतीची मागणी केली.

बौद्ध काळातील स्त्री स्वातंत्र्याच्या पार्श्वभूमिवर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मनुचे कायदे तपासण्याचा प्रयत्न करताना डॉ बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात□''पतीने पत्नीची वि□ी अथवा त्याग केल्यानंतरही ती दुस□याची कायदेशीर पत्नी होऊ शकत नाही .स्त्रीयांच्या बाबतीत मनू न्याय अन्यायाची अजिबात चाड बाळगत नाही .बौद्ध काळाात स्त्रियांना जे स्वातंत्र्य होते ते हिरावून घेण्यासाठी स्त्रीला दास्याला ठेवण्याचे काम मनू करतो आहे .यातूनच मनूच्या अन्यायकारी□अनैसर्गिक प्रणालीला बाबासाहेबांनी बौद्ध धर्माचा पर्याय सांगितला.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

५ .हिंदू कोडबीलः

इ .स . १९४७ साली डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांनी केवळ एका जातीसाठीच नव्हे तर समस्त हिंदू स्त्रियांच्या हक्कासाठी आणि उन्नतीसाठी अत्यंत परिश्रमपूर्वक हिंदू कोडबील संसदेत मांडले .यामध्ये स्त्रियांना १ .घटस्फोटाचा अधिकार २ .नवऱ्याने घटस्फोत दिल्यास पोटगी मिळण्याचा अधिकार ३ .एक पत्नी असल्यास दुसरा विवाह करण्यास बंदी ४ .स्त्रियांना दत्तक घेण्याचा अधिकार ५ .मुलाप्रमाणे मुलीला दत्तक जाण्याचा अधिकार ६ . स्त्रियांना त्यांच्या स्वतःच्या मिळकतीवर अधिकार ७ .वडिलांच्या मिळकतीमध्ये मुलींना मुलांइतकाच अधिकार ८ .मुलीला वरस होण्याचा अधिकार ९ .आंतरजातीय विवाहास मन्यता १0 .स्त्री ला स्वतःचा वारस निश्चित करण्याचा अधिकार किंवा हक्क .याप्रमाणे भारतीय स्त्री ला हक्क मिळनार होते परंतु या विधेयकास विरोध झाला . हिंदू कोडबील पास झाले नाही . यासाठी २७ सप्टेंबर १९५१ ला डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी कायदेमंत्री पदाचा राजीनामा दिला .असे झाले तरी बाबासाहेबांचे कष्ट निरर्थक ठरले नाहीत पुढे पंडिंत जवाहरला नेहरू यांनी हिदू कोड बिलाचे चार वेगवेगळे भाग करून हे चारही कायदे वेगवेगळया वेळी १९५५-५६ मध्ये मंजूर करून घेतले .ते चार कायदे म्हणजे १ . हिंदू विवाह कायदा २ . हिंदू वारसा हक्क कायदा ३ . हिंदू अज्ञान व पालकत्व कायदा ४ . हिंदू दत्तक व पोटगी कायदा . अशाप्रकारे डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदू कोडबिलाच्या मध्यमातून विविध हक्क मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला .

६ .भारतीय राज्यघटनेतील स्त्रीयांचे स्थान ः

डॉ .बाबासाहेब आंबेडकर यांनी समता,स्वातंत्र्य,न्याय अणि बंधुता या तत्त्वांवर अधारित भारतीय राज्यघटनेची निर्मिती केली . प्रत्येक भारतीय नागरिकास समान संधिचा अधिकार देताना स्त्रियांना भारतीय राज्य घटनेमध्ये पुढील मुलभूत अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत .

कलम १४ ः राज्य कोणत्याही व्यक्तीस भारताच्या राज्यक्षेत्रात कायदयापुढे समानता किंवा कायदयापुढे समान संरक्षण नाकारणार नाही .

कलम १५ः वंश,धर्म,जात,लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणांवरून भेदभाव करण्यास मनाई .

कलम १५ मधील कलमान्वये स्त्रियांना समानतेचा आधिकर देऊन लिंगाधारित भेदभाव मिटविण्याचा कठोर प्रयत्न केला आहे .त्याचप्रमाणे महिलांसाठी विषेश तरतुदी करून महिला सक्षमिकरणासाठी प्रयत्न करण्यास राज्याला काही अधिकार देण्यात आले .

कलम १६ ः राज्याच्या अखत्यारीतील सेवायोजना किंवा कोण्त्याही पदावरील नियुक्ती यासंबंधिच्या बाबिंमध्ये सर्व व्यक्तींस समानता असेल .

कलम ३९ ः क . उपजिविकेचे पर्याप्त साधन मिळविण्याचा अधिकार स्त्री व पुरूषांना समान असावा .

घ . पुरूष व स्त्री यांना समान कामाबद्दल समान वेतन मिळावे .

ड . स्त्री पुरूष कामगरांचे आरोग्य,ताकद व बालकाचे कोवळे वय याचा दुरूपयोग करून घेण्यात येऊ नये आणि नागरिकांनागरजेपोटी त्यांचे वय किंवा ताकद यास न पेलणाऱ्या व्यवसायात शिरणे भाग पाडू नये .

कलम ४२ ः राज्य हे कामाबावत व न्याय व मानवीय परिस्थीती निर्माण करण्यासाठी व प्रसूतिविषयक सहाय्यासाठी तरतूद करेल .

कलम ५१ क .

ड .धार्मिक,भाषिक व प्रादेशिक किंवा वर्गीय भेदांच्या पलिकडे जाइुन भारतातील सर्व जनतेमध्ये सामजस्य व बंधुभाव वाढीला लावणे,स्त्रीला उणेपणा आणणाऱ्या प्रथांचा त्याग करणे .

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

वरील सर्व घटनात्मक तरतुदींच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्त्रियांना विषेश अधिकर प्रदान केले आहेत. स्त्रियांच्या सक्षमिकरणामध्ये या सर्वच तरतुदी महत्त्वाची बूमिका बजावतात.

डॉ.बबासाहेब आंबेडकरांच्या कार्याचा महिला सक्षमिकरणावर झालेला परिणाम ः

१.स्त्रियांना स्वातंत्र्य मिळाले ः

भारतीय संविधानामध्ये डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्त्रियांसाठी केलेल्या विषेश तरतुदींमुळे स्त्री स्वातंत्र्याच्या कक्षा रूंदावल्या.हिंदूकोडबिलाच्या माध्यमातून बाबासाहेबांनी स्त्रियांना पुरूषांच्या बरोबर आणण्याचा प्रयत्न केला. याचाच परिणाम म्हणून आज स्त्रिया सामाजिक,आर्थिक,राजकीय,धार्मिक अशा सर्व क्षेत्रांमध्ये ठमपणे आपले पाय रोवून उभी आहे.

२.स्त्रियांची शैक्षणिक प्रगती झालीः

"स्त्रियांचे समाजातील निम्न स्थान बदलण्यासाठी शिक्षण अत्यंत महत्त्वाचे साधन आहे" असे म्हणणाऱ्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार केला.घटनेमध्ये मिळालेल्या समानतेच्या अधिकारामुळे स्त्री शिक्षणाला नवी दिशा मिळाली. याचाच परिपाक म्हणजे आज प्रत्येक शिक्षणशाखेमध्ये स्त्रिया पुरूषांच्या बरोबरीने शिक्षण घेताना दिसत आहेत.

३.सामाजिक प्रभाव ः

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय समाजामध्ये परिवर्तन घडवूण आणण्यासाठी प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली.भारतीय नागरिक म्हणून स्त्रियांना सर्व हक्क असावेत,ती स्वतंत्र,मुक्त,सधन,सक्षम असावी म्हणून बाबासाहेबांनी स्त्रियांना घटनात्मक अधिकार दिले."समाजाची प्रगती ही त्या समाजात असलेल्या महिलेची स्थिती आणि गतीवरूनच ठरत असते."असे मत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे होते.समाजामध्ये स्त्री ला मानाचे स्थान मिळून देण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केला.याचा परिणाम म्हणून आज एकविसाव्या शतकात स्त्री स्वतंत्र,मुक्त आणि सक्षम होत आहे तसेच स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा मोठया प्रमाणात सुधारत असल्याचे आढळून येते.

४.आर्थिक स्वावलंबत्व ः

भारतीय राज्यघटनेच्या माध्यमातून स्त्रियांना पुरूषांवरोबर काम करण्याचे व अर्थसंचय करण्याचे अधिकार प्राप्त झाले.राष्ट्राच्या विकासासाठी पुरूषांच्या विकासाबरोबरच स्त्रियांचा विकासही म्हत्त्वाचा आहे. भारतीय प्रशासनामध्ये देखील महिलांचा उल्लेखनीय सहभाग असल्याचे दिसून येते. आज स्त्रिया घराबाहेर पडून स्वतःचा व्यवसाय,नोकरी करून घरदेखिल सक्षमपणे सांभाळत आहेत.स्त्रिया कमावत्या झाल्या आहेत,समाजातील प्रत्येक क्षेत्रामध्ये आज त्या कार्यरत आहेत,आर्थिक दृष्टया स्वावलंबी झाल्या आहेत.

५.राजकीय क्षेत्रात प्रवेश ः

चार भिंतीमध्ये निर्णय घेण्याचा अधिकार नसणाऱ्या स्त्रिया आज संसदेत देशाच्या कारभाराबाब निर्णय घेत आहेत हे केवळ बाबासाहेबांच्या कार्यामुळे शक्य झाले आहे.राज्यघटनेमध्ये स्त्रियांना अधिकार देऊन भारतीय राज्यकारभाराच्या प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केला.अधुनिक काळात भारतीय राजकारणात स्त्रियांना ३३ %आरक्षण देण्यात आले आहेत.विविध राजकीय पक्षांमध्ये देखिल मोढया प्रमाणात स्त्रियांचा सहभाग असल्याचे आजआापल्याला पहायला मिळते.

समारोप ः

राज्यघटनेच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय महिलांना मुलभूत अधिकार दिले.हिंदू कोडबिलाच्या माध्यमातून स्त्रियांना त्यांचे हक्क मिळवून देण्यासाठी मंत्रीपदाचा त्याग करणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे महान नेते

होते . त्यांच्या कार्याचा स्त्रियांच्या सक्षमिकरणावर दूरगामी परिणाम झाला . स्त्रियांची शैक्षणिक□राजकीय□सामाजिक□धार्मिक आणि आणि सां□तिक प्रगती होण्यामागे डॉ . बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान अतिषय महत्त्वपूर्ण आहे .

संदर्भ ः

कांबळे,बा .(२०१६) . डॉ . बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शैक्षणिक विचारांचा सदयकालीन शैक्षणिक दृष्टीकोणातून अभ्यास . (पी . एच . डी . संशोधन प्रबंध,सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे .)

कीर, ध .(२000). डॉ . बाबासाहेब आंबेडकर . मुंबई: पॉप्युलर प्रकाशन .

घोरमेडे□कें . □घोरमेडे क . □२00६□शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्य . नागपूर□विद्या प्रकाशन .

भागवत, तु . □२00५□शिक्षणतील थोर विचारवंत . कोल्हापूर□चैतन्य प्रकाशन

भारत सरकार विधी व न्याय मंत्रालय □संपा . □१९९६ भारतीय संविधान□पुणे□फोटोझिको मुद्रणालय

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, NOV-DEC, 2018, VOL- 6/54

शेतीसंकट, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या आणि डॉ.आंबेडकर

निलीमा मोरे (Pg. 330-334)

पीएच. डीस्कॉलरइन आय आय ई

Abstract

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे लोकशाहीचे पुरस्कर्ते होते. तसेच ते राजकीय लोकशाहीबरोबर आर्थिक लोकशाहीचा आग्रह करीत होते त्यांच्या मतानुसार आर्थिक लोकशाही प्रस्थापित करण्यासाठी आर्थिक क्षेत्रामद्ये सरकारचा हस्तक्षेप आवश्यक आहे. सरकारच्या हस्तक्षेपामुळेच खाजगी उद्योजकांवर वचक राहील व ते शेतकरी व कामगार वर्गाचे कमी प्रमाणात शोषण करतील, या अनुषंगाने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शेती हा राष्ट्रीय उद्योग किंवा शासकीय उद्योग असला पाहिजे असे विचार मांडले.

(सूचकशब्द) :- भारतातील शेतीविषयक समस्या, देशाचा आर्थिकविकास, शेती संकटावर डॉ. आंबेडकरांनी सांगितलेली उपाययोजना

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

डॉ. आंबेडकरांची शेतीविषयक स्वातंत्र्यपूर्व कामगिरी

पूर्वीच्या काळी कोकणामध्ये खोतीपद्धत अस्तित्वात होती यामध्ये गावातील सर्वच शेतकरी वर्ग, कष्टकरी वर्ग यांची एका विशिष्ट पद्धतीने पिळवणूक केली जायची.

यामध्ये भूधारकांकडून म्हणजेच शेतकरी वर्गाकडून शेतसारा गोळा करून त्यातील काही भाग शासन तिजोरीत जमा करण्याचे काम खोत या व्यक्तीकडे असे. खोतपद्धतीतील कामगार म्हणजे वेठबिगारीतील गुलाम असत. गावातील प्रत्येकाला खोत सांगेल त्या दिवशी खोताच्या घरी अथवा जमिनीत विनामोबदला मेहनत करावी लागे. ज्या कुळाला वेठीसाठी बोलावले जात असे त्या कुळाला वेठीसाठी बोलवायचे असेल तर त्याच्या घरासमोर सूर्य उगवण्यापूर्वी खोतीचा सोटा ठेवला जात असे. जर ऐखाद्या कुटुंबाने वरील कामासाठी विरोध केला तर दुप्पट वेठ करणे, जमिनीतून नाव काढून टाकणे, घर तोडणे, वाळीत टाकणे आशा भयंकर शिक्षा खोतांकडून केल्या जात असत.

कोकणातील खोती पद्धती नष्ट करणे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कोकणातील खोती पद्धतनष्ट करण्याविषयी आंदोलन छेडले. त्यासाठी चळवळी उभारल्या यासाठी मुंबई प्रांताच्या असेंब्ली मध्ये १७ सप्टेंबर १९३७ रोजी आंबेडकरांनी मुंबई कायदेमंडळात खोतीपद्धती नष्ट करण्या विषयी विधेयक मांडले यासंदर्भात ' तुमचे हितसंबंध जोपासतील अशीच यासंदर्भात माणसे शोधा ' (अलिबाग १६ डिसेंबर १९३४) ' साप-मांगूस, उंदीर-मांजर यांची कधी मैत्री जमेल का? '

(अहमदनगर १० जानेवारी १९३८) तसेच बहुसंख्य आसा शेतकरी व कामकरी वर्ग या देशाचा खरा सत्ताधीशवर्ग पाहिजे (सिंधुदुर्ग १५ मे १९३८) तसेच खोती नष्ट करण्याचे मी हाती कंकण बांधले आहे (महाड २० मे १९३८). वरील सर्व डॉ. आंबेडकरांची भाषणे घणघणाती स्वरूपाची आहेत.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर या चळवळीला यशमिळाले व खोतीपद्धती नष्ट झाली. आंबेडकरांचे खोती अंताचे विधेयक म्हणजे स्वातंत्र्योत्तर काळातील देशातील जमीन सुधारणा विषयी कायद्याचा प्रारंभ होय.

शेतीसंकट आणि डॉ. आंबेडकरांचे विचार

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शेतीला उद्योग म्हटले आहे. उद्योग दोन प्रकारचे असतात.

१) प्राथमिक उद्योग

२) दुय्यम उद्योग

शेती व्यवसाय हा देशातील प्रमुख उद्योग असून शेती हा भारतातील प्राथमिक उदयोग आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या मतानुसार भारतामध्ये वारसाहक्क कायद्यामुळे जमिनीचे तुकडीकरण होते पण त्याच्या बरोबर लोकसंख्येच्या वाढीमुळे जमीन तुकड्या-तुकड्यात विभागली जाते. तसेच याचवेळेस दुय्यम उद्योग न वाढल्यमुळे उपजिविकेसाठी जमिनीचा लहानसा तुकडा आपल्याकडे असावा ज्यामुळे उपजिविकेचे साधन आपल्याला मिळू शकेल असे लोकांना वाटते पण त्याशेतीचा नफा आपल्याला मिळू शकणार नाही.

स्वातंत्र्यपूर्व कालामद्ये वरील समस्येवर उपाय

ऑक्टोबर १९२७ मध्ये श्री. अँडरसन यांनी एक विधेयक मांडले. या विधेयकानुसार लहान आकारमानाच्या शेतीची समस्या सोडविण्यासाठी दोन शिफारशी करण्यात आल्या.

१) स्थावर मालमत्तेच्या विभाजनावर नियंत्रण

२) एकसंघ धारणाक्षेत्राची विक्री

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अँडरसनच्या या विधेयकावर कडाडून टिका केली त्यांच्या मते या विधेयकाचा स्वीकार केल्यास वारसा हक्काचा अधिकार धोक्यात येईल. वारसाहक्कामुळे प्रत्येक मुलाला आपल्या वडिलांच्या मालमत्तेतून समान हिस्सा मिळतो. उपजीविकेचे इतर साधन नसल्यास मिळेल त्या जमिनीच्या लहानश्या तुकड्यावर उदरनिर्वाह करतात. वरील विधेयकामुळे भारतामध्ये शेतीवर अवलंबून असणारे अनेक लोक भूमिहीन होतील. तसेच या विध्यकानुसार ज्यांच्या जमिनी छोट्या आहेत त्यांना शिक्षेची तरतूद होती यामुळे शेतकरी आपल्या छोट्या जमिनी मोठ्या शेतकऱ्याला विकतील व सक्तीने भूमिहीन शेतकरी होतील व त्यामुळे समाजामद्ये दारिद्र्य व बेरोजगारीचे प्रमाण वाढेल व आर्थिक विषमतेला खतपाणी मिळेल.

शेती संकटावर डॉ. आंबेडकरांनी सांगितलेली उपाययोजना

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी वरील समस्येसाठी सहकारी शेती हा मार्ग सुचविला. यामध्ये त्यांनी ज्या शेतकऱ्यांच्या जमिनी एकमेकांशी लागून आहेत त्या जोडल्यास योग्य प्रकारे शेतीसाठी मोठ्या प्रमाणात कसता

येतील म्हणजेच सहकारी शेती जशी मोठ्या आकारमानाची असेल व त्यामुळे शेतीची उत्पादकता वाढवता येईल. सहकारी शेतीचा वापर शेतकऱ्यांसाठी केल्यास ती एक संघ व मोठ्या आकारमानाची असेल.

शेतीसंकट व शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या

आज शेती क्षेत्रासमोर अनेक समस्या निर्माण झालेल्या दिसून येतात तापमान वाढी मुळे दिवसेन दिवस ऋतू चक्र बदलत चालले आहे . त्या मुळे पर्जन्याचे प्रमाण दर वर्षी सारखे बदलत आहे . काही वेळेस पाऊस कमी तर काही वेळेस जास्त पाऊस होतो . तसेच ग्लोबल वॉर्मिंग मुळे अवकाळी पाऊस वादळी वारे ,गारांचा पाऊस ,अति रासयनिक खते वापरल्या मुळे नापीक जमीन ,पाणी आणि विदयुत यांचा असमतोल वापर ,शेतमजुरांची दिवसेंदिवस कमतरता, तसेच शेतमालाला योग्य भाव नसल्यामुळे भांडवलाची कमतरता, कर्जबाजारीपणा, या विविध संकटांमुळे शेतकरी बळीराजा हालाखीचे जीवन जगत आहे. आज समाजात एका दिशेला अती श्रीमंत शेतकरी तर दुसऱ्या दिशेला गरीब, भूमिहीन, शेतमजूर अशी मोठ्या प्रमाणात प्रचंड आर्थिक विषमता दिसून येते. गरीब शेतकरी कर्जबाजारीपणामुळे तसेच इतर आपत्तीमुळे नैराश्यापोटी आत्महत्या करीत आहेत. माघील दहा वर्षाच्या कालखंडामध्ये जवळजवळ सदोतीसहजार शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या आहेत हि स्थिती महाराष्ट्रासाठी अत्यंत लाजिरवाणी आहे. महाराष्ट्र राज्य हे प्रगत औद्योगिक राज्य असताना गेल्या काही वर्षा मध्ये शेतकऱ्यांचे प्रश्न सुटले नाहीत तर अधिकच गंभीर होत चालले आहेत.

डॉ. आंबेडकरांनी शेतकऱ्यांसाठी सुचविलेल्या उपायोजना

वरील शेतकऱ्यांच्या समस्यांवर डॉ. आंबेडकरांनी सुचविलेल्या उपाययोजनांचा अवलंब केला तर निश्चितच शेतकऱ्यांच्या समस्या कमी होतील. डॉ. आंबेडकरांनी म्हटलंय आहे की' शेती हा शासकीय उद्योग असला पाहिजे '. मूलभूत उद्योग जसे सरकारच्या मालकीचे आहेत तसेच शेती हा शासकीय उद्योग करायला हवा त्यासाठी पुढील उपाय योजना कराव्यात .

१) जमिनीच्या मालकाला योग्य मोबदला देउन सर्व जमीन सरकारच्या मालकीची झाल्यावर जमीन शासनाने ताब्यात घ्यावी.

२) तसेच हि जमीन सरकारच्या मालकीची झाल्यावर सरकारने विशिष्ठ आकारात विभागणी करावी.

३) या जमिनीवर सरकारने तयार केलेल्या अधिनियम आणि मार्गदर्शकतत्वा नुसार शेतकऱ्यांना शेत कसण्यास द्यावे.

४) या जमिनीवर कोणीही मूळ शेत मलिक किंवा शेत मजूर असणार नाही.

५) जात आणि तत्सम बाबींचा विचार न करता गावातील सर्वांना सामुदायिक शेतीमध्ये समाविष्ट करावे.

६) शेती उत्पादनाचा काही हिस्सा शासनाकडे ठेवून उर्वरित सर्व राहिलेल्या शेतीमालाचे गावकर्यांमध्येसमान वाटप करावे.

७) सरकारच्या सामुदायिक शेती प्रकल्पाला विरोध करणाऱ्यांवर सरकारने कठोर कारवाई करावी.

८) शेतीसाठी लागणारी उपकरणे, जनावरे, पाणी, खत, बियाणे शेतकऱ्याला पुरवणे हे राज्यसरकारला बंधनकारक राहील.

९) कृषी व उद्योगात भांडवल गुंतवण्याची जबाबदारी राज्याची असेल त्यासाठी विम्याचीही तरतूद असेल.

१०) नद्यांनी येणाऱ्या महापुरांमुळे होणारे शेतकऱ्यांचे नुकसान नदी जोड प्रकल्पामुळे संपुष्टात येईल.

११) जल आणि विद्युत यांचा पुरवठा सरकारने कमी खर्चा मध्ये शेतकऱ्यांना उपलब्धकरून द्यावा.

वरील उपाययोजनांचा अवलंब करणाऱ्या योजनांचा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी ' शासकीय समाजवाद' असे संबोधले होतें.

समारोप:- भारत देशाचे जलद औद्योगिकरण हे शेतीसमस्येवरील मूळ औषध आहे असे आंबेडकरांचे मत होते कारण औद्योगिकरण व शेती यांचे अतूट नाते असले पाहिजे जेणेकरून शेतमालावर प्रक्रिया करून येणारे नवे उदयोग शेतीमजूरांच्या लाभासाठी निर्माण होतील.

देशाचा आर्थिक विकास होत असला तरी विकासाचा दर अतिशय कमी आहे त्यामुळे औद्योगिकरणाचा दर कमी त्यामुळे रोजगार संधी कमी परिणामी शेतीवर अवलंबून असणाऱ्यांची संख्या जास्त. यासाठी विकास कार्यक्रमातून मिळणाऱ्या लाभाची न्याय तत्वावर समान वाटणी व्हावी असे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते.

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येवर खूप विचारमंथन केले जाते, चर्चा घडतात पण उपाययोजना केल्या जात नाहीत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जर शेतीविषयक विचार सरकारने व जनतेने आत्मसात केले तर शेतकऱ्यांच्या मनाला आत्महत्येचे विचार स्पर्श करणार नाही व त्यांच्यातील मनोबल वाढेल व पुन्हा एकदा हि भारतभूमी सुजलाम-सुफलम होईल .

शेतकऱ्याचे मनोबल वाढावे यासाठी एका इंग्रजी कवीच्या शब्दात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी काबाडकष्ट करणाऱ्या शेतकऱ्याला संदेश दिला आहे

"तुम्ही ज्या मालकांसाठी नांगर चालवता ते
तुम्हाला नीच समजतात ||
तुम्ही मोठ्या कष्टाने लक्षपूर्वक कपडे विणता
ते कपडे तुमचे शत्रू परिधान करतात ||
आता वाघासारखे चवताळून उठा
आणि जमिनीवर पडलेल्या दवबिंदूप्रमाणे
आपल्या पायातील बेड्या काढून फेका
तुम्ही जास्त संख्येने आहात आणि ते
मूठभर आहेत ||"

संदर्भसूची

पुस्तके

जाधव नरेंद्र (२०१२) बोलमहामानवाचे 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची ५०० मर्मभेदी भाषणे (खंड १) आत्मनिवेदन आणि मार्गदर्शन : ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई'

जाधव नरेंद्र (२०१२) बोलमहामानवाचे 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची ५०० मर्मभेदी भाषणे (खंड ३) राजकीय : ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई'

रघुवंशी रमेश (१९८९) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची गाजलेली भाषणे : श्री. गजानन बुकडेपो, पुणे

वृत्तपत्रातील कात्रणे

शेलार दीपक (२०१६) डॉ. बाबासाहेबांचे शेतीविषयक विचार, सम्राट ६ डिसेंबर २०१६ पान नं. २

हाकारे संतोष (२०१६) भारतीय जल विकासाचे सामाजिक अभियंता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, सम्राट १४ एप्रिल २०१६ पान नं. ५८

लोमटे सुधाकर (२०१६) सामाजिक न्यायाचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, सम्राट १४ एप्रिल २०१६ पान नं. १२२